16. Yüzyıl Osmanlı Tabibi

MUSA BİN HAMON
ve
Diş Tababetine Katkısı

Yayına Hazırlayan

Dr. Ahmet Zeki İzgöer

ZEYTİNBURNU
BELEDİYESİ

16. Yüzyıl Osmanlı Tabibi

MUSA BİN HAMON

ve

Diş Tababetine Katkısı

Yayına Hazırlayan

Dr. Ahmet Zeki İzgöer

İstanbul 2012

ZEYTİNBURNU TIBBİ BİTKİLER BAHÇESİ

ZEYTİNBURNU BELEDİYESİ

MERKEZEFENDİ GELENEKSEL TIP DERNEĞİ

16. Yüzyıl Osmanlı Tabibi

MUSA BİN HAMON

ve

Diş Tababetine Katkısı

Yayınlayan

Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği

Zeytinburnu Tıbbi Bitkiler Bahçesi

Merkezefendi Yeniçiftlik yolu 1 • İstanbul 34015

0212 6644155 • 0533 2062338 • faks 0212 4164576

www.ztbb.org • bilgi@ztbb.org

Yapım

Selika

Tasarım uygulama

Ahmet Yumbul

Kapak resmi

İlter Uzel'in Musa bin Hamon minyatürü

Baskı ve cilt

Kültür Sanat Basımevi

0212 674 0021

ISBN

978-97500024-7-2

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

İnsanoğlu, "tabiatta her hastalığın şifasının olduğu" inancından hareketle bitki, hayvan ve madenleri inceleyerek elde ettiği bilgiyi insanlığın hizmetine sunma yolunda günümüzde büyük aşamalar kaydetmiştir. Modern tıbbın ulaştığı bugünkü seviye, kuşkusuz geçmişten esinlenen ve bize tevarüs eden bu bilgilerle doğrudan ilgilidir.

Osmanlı tıbbı alanında halen kütüphanelerimizde hekimler tarafından yazılmış binlerce tıp yazması eser bulunmaktadır. Bu eserlerin gün yüzüne çıkarılması, ilmî bir disiplinle neşredilip yorumlanması tıp tarihçilerinin olduğu kadar başta akademik çevreler olmak üzere konuyla ilgilenen bütün kamu ve sivil toplum kuruluşlarının görevidir. Ne yazık ki, kütüphanelerimizde bulunan binlerce tıp yazması esere rağmen, bu anlamda günümüz harflerine ilmî kriterlere uygun çevirileri yapılan, yayınlanan ve değerlendirilen pek az eser vardır. Elinizdeki bu çalışma, işte böyle bir anlayışa, yani geçmiş ile geleceğimiz arasında köprü kurarak sahip olduğumuz zenginlikleri ilim dünyasına duyurmak amacına kaynaklık etmektedir.

Kitapla ilgili olarak daha önce İstanbu Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı Başkanı değerli hocam Prof. Dr. Nil Sarı ve Bezmiâlem Vakıf Üniversitesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı Başkanı değerli dostum Prof. Dr. Mahmut Gürgan Bey'le birlikte İstanbul'da 2009 yılında İstanbul Üniversitesi Rektörlük Binası Doktora Salonu'nda gerçekleştirilen Tıp ve Musevilik, X. Tıp Tarihi Kollokyumu'nda ortaklaşa sunduğumuz: "Gedanken Zur Medizinischen Handschrift Des Osmanischen Arztes Musa bin Hamon Aus Dem 16. Jahrhundert" (16. Yüzyıl Osmanlı Hekimi Musa bin Hamon'un Tıp Yazmasına Dair Görüşler) adlı bildiride genel olarak Musa bin Hamon ve eseri hakkında bilgi vermiştik. Zaman içinde hocamdan, tıp tarihçilerinden ve konuyla ilgilenenlerden aldığımız teşvikler sonucunda Musa bin Hamon'un kitabının transkripsiyonlu olarak yayınlanması dile getirildi. Nihayet eser bu şekliyle ortaya çıkmış oldu.

Musa bin Hamon'un kitabının neşri sırasında yayın akışına göre ilmî araştırma teknik ve usullerine uygun bir şekilde "İçindekiler", "Kısaltmalar" listesi, "Önsöz", "Giriş", "Metin (Çeviriyazı)", "Sözlük", "Tıpkıbasım" ve "Kaynaklar"a yer verilmiştir.

Transkripsiyon sırasında takip edilen usul

Musa bin Hamon tarafından kaleme alınan bu eserde günümüz harflerine aktarılırken hafif bir transkripsiyon uygulanmıştır. Mümkün olduğu ölçülerde okuyuşta akıcılık ve kolaylık sağlanmaya çalışılmıştır. Arapça ve Farsça kelimelerdeki ayn (ʻ) ve hemze (ʼ) işaretleriyle gösterilmiştir. Apostrof olarak da (ʼ) işareti kullanılmıştır. Diğer taraftan uzun okunması gereken gayn ve kaf harfleri ā, ī ve ū seslileriyle gösterilmiş, bunların dışındaki uzatmalarda â, î ve û şekli tercih edilmiştir. Metinde müellifçe unutulan veya atlanan yerler ile sayfa/varak numaraları [ ] içinde verilmiştir. Türkçe kelimelerin sonundaki "b"ler, "p" olarak yazılmıştır (olub=olup, bulub=bulup, dokunub=dokunup vb.). Müellifin bâb ve fasıllara ayırdığı bölümler, başlıklar veya yan başlıklar koyu puntolarla ve zaman zaman da italik olarak dizilmiştir. Metinde kullanılan devrik ve yan cümleler (-) içinde verilmiştir. Bunun yanında metinde silik, mürekkebi yoğun veya bir şekilde okunamayan kelimeler (...) şeklinde gösterilmiştir.

Transkripsiyon sırasında Musa bin Hamon'un Arapça olarak yazdığı bir anlamdaki "Önsöz" yazısının çeviriyazısının yanı sıra Türkçe tercümesi de hemen arkasından verilerek esere ilâve edilmiştir.

Metnin günümüz harflerine nakli sırasında bazı bölümlerinin eksik olduğu görülmüştür. Bunlar sırasıyla şöyledir: Evvelki Bâb'ta [16-a], [16-b], [19-a] ve [19-b] varaklar yoktur. Yine bu bâbın Beşinci Faslı müellif tarafından "İçindekiler" bölümünde zikredilmesine rağmen kitapta yer almamıştır. Aynı bâbın Altıncı Faslının beşinci ağrısı kitapta bulunmamaktadır.

Kitapta görülen resimler, metnin aslında olmayıp *Yazma Eserlerden Tıbbi Bitki, Hayvan ve Madenler Sergisi* kitabından alınmıştır. Resim altyazılarında yer alan bitki isimleri, metinde geçen bitkilerdir. Amacımız okuyucularımıza sayısı sınırlı da olsa bazı bitki türlerini resimleriyle birlikte tanıtmaktır.

Eserin bu hale gelmesinde birçok kıymetli insanın yardım, destek ve katkısı bulunmaktadır. En başta çalışmalarım sırasında her türlü destek ve yardımını gördüğüm değerli hocam Prof. Dr. Nil Sarı Hanımefendi'ye bu vesileyle şükranlarımı arz ediyorum. Yine "Giriş" yazısındaki katkılarından dolayı Mahmut Gürkan Bey ile kitabın tashihi konusunda beraberce mesaide bulunduğum Tıp Tarihi Uzmanı Ramazan Tuğ Bey'e de teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca bu tür eserlerin basım ve yayımı konusunda ciddi mesailer sarf ederek tıp tarihimize yeni eserler kazandıran Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği yetkililerine de teşekkür ediyorum.

Eserin tıp dünyasına ve ilgililere faydalı olması dileğiyle…

Dr. Ahmet Zeki İZGÖER
Başakşehir 2012

GİRİŞ

Bu kitap, İstanbul'a 1494 yılında göç eden ve Sultan II. Bayezid döneminde saray hekimliği yapan Jozef Hamon'un oğlu olan Musa bin Hamon tarafından yazılmıştır. Musa bin Hamon da tıpkı babası gibi, uzun yıllar saray hekimliğinde bulunmuş ve Kanuni Sultan Süleyman'ın saray hekimliğini yapmıştır[1].

Kitabın yazma nüshasının bulunuşu ile ilgili safahat şu şekildedir: Musa bin Hamon'un bu el yazması tıp metni, Süheyl Ünver tarafından keşfedilerek İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü'ne bağışlanmıştır. Yazma metin, 1973 yılında Arslan Terzioğlu tarafından, Ünver'in izniyle Alman Tıp, Doğa Bilimleri ve Teknik Tarihi Cemiyeti'nin 56. Yıllık Toplantısı'nda kamuoyuna tanıtılmıştır[2]. 1974 yılında ise Suat İsmail Gürkan *Kanuni Sultan Süleyman Devrinde Yazılmış Dişçiliğe Ait El Yazması Kitap* başlıklı bir yazıyla bu eserin ilk üç bâbının transkripsiyonunu ve geri kalan iki bâbının da özetini yayımlamıştır[3]. Daha sonra, Terzioğlu konuyu yeniden ele alarak Hamon'un eserinin mikrofilmlerinden hazırlanan bir tıpkıbasım örneğini 1977 yılında Almanya'da yayımlatmıştır[4]. Biz ise tamamen transkripsiyonunu vererek bu alanda bu kitapla ilgili sanıyoruz son sözü söylemiş oluyoruz. 1970'ler den 2010'lu yıllara kadar uzanan bir süre içerisinde eserin vardığı bu son nokta, tıp tarihi çalışmalarında ne kadar yol aldığımızın ayrı bir göstergesi olmakla birlikte, bu tür ilmî yayınlara ağırlık vermemiz gerektiği de açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

[1] Uriel Heyd, "Moses Hamon, Chief Jewish Physician to Sultan Süleyman the Magnificent", *Oriens*, vol. XVI, 1963, s. 152-170.

[2] Arslan Terzioğlu, *Eine Bisher Unbekannte Türkische Abhandlung über die Zahnheilkunde aus dem Anfang des 16. Jahrhunderts*, Sudhoffs Archiv Bd. 58 (1974), s. 276.

[3] Suat İsmail Gürkan, *Kanuni Sultan Süleyman Devrinde Yazılmış Dişçiliğe Ait El Yazması Kitap*, İstanbul Üniversitesi Dişhekimliği Fakültesi Yayını, İstanbul 1974, 46 s.

[4] Arslan Terzioğlu, *Moses Hamons Kompendium der Zahnheilkunde aus dem Anfang des 16. Jahrhunderts*, München 1977, XXXI + 197 s.

Terzioğlu, hazırladığı bu tıpkıbasımda Uriel Heyd ve Feridun Nafiz Uzluk'un yayınlarından da yararlanarak Hamon'un hayatından ve kitabın muhtevasından kısaca söz etmiştir. Terzioğlu, kitaba eklediği Almanca giriş yazısında, Ekim 1976 tarihinde yaptığı bir görüşmede, Ünver'in kendisine bu eserin aslının kaybolduğunu söylediğini bildirmektedir.

Eldeki tıpkıbasım örneğindeki Arap harfli Türkçe metinler, bu çalışma için Ahmet Zeki İzgöer tarafından transkribe edilmiş, ancak metnin adına ve yazım tarihine ait herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Musa bin Hamon'un meslek hayatındaki altın çağının, Kanuni Sultan Süleyman'ın hekimi olduğu 1536-1551 yılları arasına denk geldiği göz önünde tutulursa, bu eserin aynı zaman aralığında yazılmış olması muhtemeldir.

Yazmanın kapağı ve ara sayfası kayıptır. Bu sayfalarda belki kitabın adı olabilirdi. 1/a numaralı varakta bazı notlara rastlanmaktadır. Bu notlardan birinde müstensih olarak Çelebizâde İsmail Asım'ın adı ve Hicrî 1171 [1757] yılı yer almaktadır.

Nesih hattıyla yazılmış olan, her biri 13 satırdan meydana gelen, 15 x 21 cm. boyutlarında ve 101 sayfadan oluşan eserin ilk üç sayfasında Arapça bir ön söz mevcuttur. Besmele ile başlayan bu bölümde müellif kendi adını vermekte ve eserini Kanuni Sultan Süleyman'a ithaf ettiğini yazmaktadır. Arapça yazılan bu önsöz dışında kitabın geri kalan bölümü Türkçe olarak kaleme alınmıştır.

Müellif, önce kitabın içindekileri tanıttığı bir fihrist vermektedir. Ancak fihristte, belirtilen beş bâbdan beşincisinin dokuz fasıldan oluştuğu bildirilirken, ana metinde beşinci bâb yirmi sekiz fasıl olarak verilmiştir. Anlaşılan müellif kitabın sonunda, başlangıçta verdiği planı aşarak fasıl sayısını artırmıştır.

Bunu takip eden 6/b-8/a varaklarında, müellifin mukaddime olarak adlandırdığı bir bölüm mevcuttur. Bu bölümde hıltlar teorisi gibi genel tıp bilgilerinden bahsedilmektedir. Her ne kadar müellif bu bölümü mukaddime olarak adlandırmışsa da, burada genel tıp bilgisi vermesi, bunun muhteva açısından bir "giriş bölümü" olarak kabul edilmesini gerektirmektedir. Gerek bu durum, gerekse de Arapça yazılan önsöz, dönemin kitap yazımındaki alışılageldik usullerden farklıdır.

İlginç olan diğer bir husus, yazmada yer alan bölümlerin planlamasıdır. Dönemin tıp kitaplarında hastalıklar genellikle iki çeşit sınıflamaya tabi tutulmuştur. Konu başlıkları ya baştan ayağa doğru organların hastalıkları olarak (baş ağrıları, göz hastalıkları gibi) ya da hastalık belirtileri ve şikâyetleri olarak sınıflanmıştır. Dönemin genel eğiliminden ayrılan bu metnin yazı planı oldukça farklıdır. Ayrıca, müellif verdiği baş-

lıklara uymamakta ve diş dışında çeşitli hastalıklara öncelik vermektedir.

Kitabın kaynakları ve atıfları

Kitapta sadece bir yerde tek bir müellif tabibe atıfta bulunulmuştur: "*Afyon kim cemî uyuşturucu olan edviyelerin başıdır ve kuvveti cem'inden artıkdır. Hatta Calinos bunun adını muhlis komuşdur, yani halâs edici. Zira kim cemî ne kadar türlü ağrılar ve sızılar var ise sâkin eyler kim cemî ulu ve küllî terkibler... bunsuz olmaz.*" denir. (Osmanlı dönemi tıp yazmalarında çok sıklıkla kadim hukemâya atıflarda bulunulur. Örneğin: "Hipokrat der ki" gibi. Yine müellifler kendi düşüncelerini eskilerinkiyle kıyaslarlar. Örneğin: "İbn Sina böyle der, ama bana göre şöyledir." gibi).

Kitabın kimler için yazıldığı

Müellifin kullandığı dille ilgili bazı noktalar dikkati çekmektedir. Örneğin, Arapça tabirlerin yanında sık sık Türkçe karşılıkları verilmiştir. Ayrıca Türkçe açıklamalarda yer alan bazı sözcüklere, o dönemin diğer eserlerinde, hatta günümüz Türkçesinde rastlanmamaktadır. Bu durum, müellifin bildiği Arapça tıp terimlerinin karşılıklarını bir yardımcı belki de hekim olmayan biri vasıtasıyla mı Türkçeye aktardığı sorusunu akla getirmektedir.
Yoğun olarak kullanılan öz Türkçenin yanı sıra mukaddimeden itibaren hıltlar teorisine geniş biçimde yer veren müellif, diş sağlığının korunmasından bahsederken bile doğrudan ilişkili olmasa da hıltların anlatımına öncelik vermektedir. Osmanlı döneminde yazılan diğer Türkçe tıp kitaplarında, bu gibi bilgilerin tabip ve eczacı tarafından zaten bilindiği var sayılarak yalnızca hastalığa sebep olan hılt ya da hıltlarla tedavide kullanılacak ilâçlar belirtilir, uzun teorik tanımlar ve ayrıntılı ilâç yapım usulleri verilmezdi.

Bu kitapta ise, hıltların hangi hastalığa nasıl sebep olduğu ve terkiplerin hazırlanışı, tüm ayrıntılarıyla tanımlanmıştır. Bu durum kitabı bir diş monografisi ol maktan uzaklaştırmakta ve kitabın kimler için yazıldığını hatıra getirmektedir. Arapça-Farsça tamlamalardan kaçınılarak öz Türkçe sözcükler ve "yani" ile başlayan açıklamalarla kaleme alınan bu eser, daha ziyade halk için yazıldığı izlenimini vermektedir.

Dişlerin sayısı ve yapısı

İkinci bâb başında dişlerin anatomisi hakkında kısaca bilgi veren müellif, bir insanda yaratılıştan yirmi sekiz diş olduğunu, bazı kişilerde dört tane fazla (artık/nevâcid) bulunup toplam otuz iki diş olduğunu söylemekle birlikte, bunlardan yalnızca yirmi dördünü anlatır. Bunlar sivri dişler (nâbiyân, 4 adet), yassıvâri dişler (8 adet) ve iri dişlerdir (âdâris, 8 adet). Bu fasılda yirmi yaş dişinden de söz edilir. Ön dişlerin bir, azı dişlerinin üç kökü olduğuna, dişlerin içlerindeki sinirlerle sıcak ve soğuğu hisset-

tiklerine, uzayıp büyüyebildiklerine değinilir.
Dişlere ilişkin bu fasıllar yarım sayfadan ibarettir. Ayrıca dişlerin çiğneme, ağızdaki fazlalıkların akıtılması, düzgün konuşmayı sağlama, yüzü güzel göster me gibi faydaları olduğu belirtilir.

Diş hastalıklarının sebepleri (fizyopatolojisi)
a) Hıltlar ve buharlar: Müellif, diş hastalıklarının başlıca sebebi olarak hıltların bozulmasını göstermektedir. (Bâb IV, Fasıl 1) Bozulma, vücutta var olduğu kabul edilen dört hılttan birinin (kan, balgam, safra, sevda) artması veya azalması, dişin kendisindeki bir hıltın bozulması, baştan nezle yoluyla dişin etine, sinirine, köküne bozuk hılt dökülmesi, hıltın mideden buhar yoluyla yukarı çıkarak zayıf dişleri hasta etmesi ve yel, verem sebebiyle olabilir. Benzer şekilde, diş eti hastalıklarının sebebi de bozuk, çürümüş hıltların baştan aşağıya akıp nezle ya da mideden buhar yoluyla yukarı çıkıp diş etlerini hasta etmesi olarak gösterilir. (Bâb V, Fasıl 23) Yine bağırsaktaki fazlalıkların ve yellerin, bazı buharlara yol açtığı ve bunların da dimağa yükselerek çeşitli hastalıklara sebep olduğu anlatılır. Günümüzde geçerli bir açıklaması yapılamayan bu görüşlere göre; bu buharlar dişlere dokunduğunda, diş etlerini ve sinirlerini ıslatarak (nem artacaktır) gevşetip yumuşatmaktadır. Bunun sonucunda dişlerin yerinden oynadığı ve kokarak çürüdüğü ve oyukların açıldığı öne sürülmektedir. (Bâb III, Fasıl 8 ilâ 10) Diş etlerinin bozulması (fesadı) sebebiyle olan diş ağrıları ele alındığın da, sebep yine hıltlara bağlanır ve hastalık belirtileri de bu çerçevede anlatılır. Örneğin, ağrının sebebi kan ise, diş eti kızarır, şişer, değince ele sıcak gelir. (Bâb IV, Fasıl 2).

b) Nezle etkeni: Hastalık etkenleri arasında nezleye özel bir önem verilmiştir. Nezlenin diş hastalıklarına sebep olabileceği varsayımına yakından bakıldığında; nezlenin dişlere etkisinin dört hılta bağlandığı görülür. (Bâb IV, Fasıl 2) Örneğin, insanın mizacında sıcaklık olduğunda hıltları kızıp erir ve buhar olup baş yönüne yükselir ve sonra baştan bedenin aşağısına akar, buna "nezle" denir. Burada hıltın ısınıp hararetlenmesi, kişinin ateşlenmesi, yani "humma" anlamında kullanılmaz. Hılt, hamamdaki kubbeye benzetilen, tabiatı soğuk olan beyinde soğuyup yeniden su olarak aşağıda burundan damlamaktadır. Nem (çürümüş rutubet) diş delinmesine sebep olarak gösterilir. (Bâb IV, Fasıl 4) Müellif ayrıca nezleyi önleme amacıyla olsa gerek nezlenin dışarıdan gelen sebeplerini de ele alır. Hazımsızlık da nezleye sebep olarak gösterilir. Örneğin, midede hazmedilemeyen maddelerin buharları dimağa çıkar; çoğu kez bunlar nezleyle atılır. Isınma, dışarıdan gelen etkilerle de olur. Örneğin, güneş ısısı çok kuvvetli olduğu günlerde bedendeki hıltları kızdırıp eritirse ya da ıssı tabiatlı nesneler koklandığında (örneğin soğan, misk, zaferan, gül vb.) başta olan hıltlar

kızıp erirse, nezle olunur (burun akıntısı anlamında: yaz nezlesi, alerjik nezle vb.). Çok hareket hararete sebep olur ve nezle (terleme) yapar. Yel sebebiyle ve özellikle güz mevsiminde çok yağmur yağınca ve kışın çok nezle olunur. Müellif, diş hastalıkları dışına çıkarak nezlenin boğazı ve dilciği de hastalandırdığını, zatürre, akciğer veremi, zatü'l-cenb (perdelerde verem olur), öksürük vb. sebep olduğunu da anlatır. (Bâb III, Fasıl 4) Çok sinirlenmek, üzülmek, vehmetmek mizacı çok kızdırır ve nezleye (ağlamaya) yol açar.

c) Beslenme etkeni: Yiyecek ve içeceklerin hıltları etkilemesi konusunda tıp ile beslenme arasında kurulan ilişki, klasik bilgi çerçevesinde ele alınır ve dişlerde hastalık oluşturan durumlar şöyle anlatılır:

1. Birbirine uymayan yiyeceklerin birlikte yenmesi (Örneğin süt ile balık yenmez).
2. Buharı çok olan yaş yiyecekler yenmesi (Örneğin çiğ sebzeler)
3. Dişin cevherini bozan nesneler yenmesi (Örneğin turp, soğan, sarımsak)
4. Yapışkan ve tatlı nesneler yenmesi (Örneğin sakız, akide şekeri)
5. Dişi kamaştıran ekşi ve kekrek nesnelerin yenmesi
6. Çok soğuk veya çok sıcak ve birbiri ardına sıcak ve soğuk besinlerin yenmesi.

d) Kusma etkeni: III. Bâb'da yedi fasıl bulantı, istifrağ ve kusmaya ayrılmıştır. Uzunca bir bölüm boyunca konu anlatılır, değişik hastalıklarla, örneğin fıtık ile ilgi kurulur: "*Debelenmek marazı da çok istifrağdan olur. Zira sakınıp gücenmekle bağırsak altındaki perde yırtılır. Bağırsaklar yırtılan yerden çıkıp debelik (fıtık) vâki olur.*" (Bâb III, Fasıl 5) Ancak konu yine hıltlar nazariyesi uyarınca sadece tek bir cümle ile dişlerle ilişkilendirilmeye çalışılır: "*Çünkü istifrağ esnasında mideden buharlar çıkar. Dişi berkişdiren sinirler o buharların temasıyla gevşer ve yumuşar.*" (Bâb III, Fasıl 5)

e) Kabızlık etkeni: Bir etken olarak kabızlık üzerinde önemle durulmaktadır. Mekanizma yine hıltlar nazariyesi ile açıklanır. Buna göre bağırsaklardaki fazlalık ve yeller buhar olarak yukarı çıkmakta, dişlere dokunarak etlerini ve sinirlerini ıslatıp, gevşetip, yumuşatarak dişlerin ırgalanmasına, kımıldamasına, çürümesine ve oyulmasına sebep olmaktadır: "*Bu halde bağırsaktaki fazalâtın (fazlaların) ve yellerin buharları daima dimağa çıkıp türlü türlü fesatlara ve marazlara sebeb olur (safa ve akıl teşevvüşleri gibi). Bir de nefesin râhiyası harab olup kokmasına sebep olur. Nezleye de sebeb olur. Bu buharlar çıkıp dişlere dokununca etlerini ve sinirlerini ıslatır ve gevşetir ve yumuşatır. Irgalanmasına, kımıldamasına ve fesadıyla ve kokmasıyla da dişlerin çürümesine ve oyulmasına sebeb olur.*" (Bâb III, Fasıl 8)

f) Dış etkenler: Hıltlar nazariyesi ile açıklanan sebep sonuç ilişkileri dışında, doğrudan belirli bir dış etkenin sebep olduğunu bildiren açıklamalar da vardır ki, bugün

bu tespitleri doğrulayabilmekteyiz. Bu dış etkenlerin de sonuçta hıltlara tesir ederek etkisini göstereceği düşünülür. Örneğin, dişin minesini zedeleyip hassasiyetini artırabilen sıcak ve soğuk nesneler dişe zararlıdır: "*...her nesne ıssı iken veyahud soğuk iken dişlere değirmesinden ziyâde sakınmak gerek, hususan birbirinin ardınca ola.*" Dişlerin ısıyı veya soğuğu hissetmemesinin sebebi çoğunlukla soğuktur. Çarpma, düşme dişe zarar verir. Sert nesnelerin dişi kırabileceği şöyle ifade edilir: "*Sakınacak nesneler oldur kim, berk ve katı olan çiğnemek veyahud dişler ile bir nesne öğütmek zararı nihayetdedir.*" (Bâb II, Fasıl 5) Tatlıların ve yapışkan maddelerin zararlı olduğu şu ifadeyle açıklanır: "*Her nesne kim yelimşik ve yapışır tutkal ve sakız gibi, meselâ şekerden olan akideler gibi ve her tatlı olan ve hususan incirin kurusu ziyâde dişin ağrısının diretmesine sebeb olur.*" Bakterilerin henüz bilinmediği bir dönemde, doğru bir sebep sonuç ilişkisi tespit edilmiştir. (Bâb II, Fasıl 2) Sert friksiyonun dişin mine tabakasını zedelediği şöyle anlatılır: "*...cilâ verip olmayacak nesneler ile dişleri oğmak câiz değil, tâ ki dişler üzerine nesne kalmaya.*" Dişlerin rengini bozan nesneler anlatılır: "*Taşradan üzerine abes nesneler yapışıp ve bazı vakitde dişlerin köklerine bazı abes nesneler yapışır. Tâ kim taş gibi katılanıp kim kopması güç olur ve bunun gibi de cümle dişlerin renkleri bozulmasına sebeb olur.*" (Burada diş taşlarından söz ediliyor.) Dişlerin uyku sırasında gıcırdaması sebebi ve tedavisi anlatılırken yine diş rahatsızlığı ile diğer bir takım hastalıklar arasında ilişki kurulur: Örneğin, çenenin sinirleri zayıf olup çekilip kuruması; sara, sekte (enfarkt) ve teşennüc (titreme tremor) gibi hastalıklar; karında solucan gıcırdatma sebepleri olarak sıralanır. (Bâb V, Fasıl 17) Dişlerin oynama sebepleri, düşme, dokunma (çarpma), nezle, dişlerin birbirini sıkıştırması, kuruması ve devşirilmesi (eski haline göre küçülmesi, hastalıktan kalkanlardaki gibi), çok aç kalınması, diş arasında etlerin oluşması olarak gösterilir.

Dişlerin korunması

Kitabın önemli bir kısmı, dişlerin hastalıktan nasıl korunabileceği bahislerine ayrılmıştır. Her ne kadar bu bahislerde anlatılanlarla diş ve hastalıklarıyla doğrudan ilişki kurulmasa da, konuların sıralanmasında dişlerin zarar görmemesi için alınacak önlemlere öncelik verilmesi dikkat çekicidir. Müellifin koruyucu hekimlik bağlamında duyarlı olduğu açıktır. Aslında İslâm tıbbı ve devamı olan Selçuklu ve Osmanlı tıbbı öncelikle koruyucu hekimlik üstünde yoğunlaşmıştır. Bunun çeşitli sebeplerinden biri de tedavinin o günün tıp bilgisi ve uygulamaları çerçevesinde çok daha güç olmasıdır.Diş ve diş eti hastalıklarından korunmak için sakınılması gereken durumlar şöyle anlatılmıştır:

1. Birbirine uymayan yiyecekleri birlikte yemek (örneğin süt ile balık yenmez)
2. Buharı çok olan yaş yiyeceklerden sakınılır (örneğin çiğ sebzeler)
3. Dişin cevherini bozan nesneler (öneğin turp, soğan, sarımsak)

4. Yapışkan ve tatlı nesneler (örneğin sakız, akide şekeri)
5. Dişi kamaştıran ekşi ve kekrek nesneler ve çok soğuk ve çok sıcaklar; birbiri ardına sıcak ve soğuklar.
6. Katı nesnelerin öğütülmesi
7. Dişi cilalayan şeylerle fazlaca ovmak
8. Diş arasında kalan nesnelerin kurcalanması
9. Nezleye sebep olan nesneler
10. Kusmadan kaçınmak (Çok kusma zararlıdır. Mideye, bağırsaklara, göğse zarar verir. Örneğin fıtığa yol açar.)
11. Kabızlıktan kaçınmak. Bunun için yiyeceklerin iyi hazmedilmesi, bağırsakları her gün boşaltmak, "tabiatı kabız ettiği" için, sıcak ve kuru nitelikteki bir takım maddeleri ve yemeğe katılan bazı baharatları (tuzlular, ekşiler; biber, karanfil, zencefil, tarçın, kakule) fazla kullanmamak...
12. Soğuk sıcak gibi hılt bozucu etkenlerden sakınmak

Diş hastalıklarının sınıflandırılması

II. Bâb'ın 4. Faslı başında dişin kendisinin yirmi çeşit hastalığından söz edeceğini bildiren müellif, sonradan yirmi dört hastalık adı verir:

1. Uyuşmak (hader)
2. Atılmak (daraban)
3. Seyirmek (ihtilâc)
4. Geçişmek (hike)
5. Dağdağa
6. Gevşeme (istirhâ)
7. Kımıldamak (felâk)
8. Koymak (hilâk)
9. Köklenmek (teşevvüş)
10. Rengi bozulmak (tagayyür)
11. Kirlenmek (tevessüh)
12. Yenilmek (teekkül)
13. Çürümek (taaffün)
14. Unmak (tekessür)
15. Ağrımak (veca')
16. Kamaşmak (tars)
17. Ekşi ve tatlıyı çiğneyememe (acz)
18. Isıdan ve soğuktan incinmek
19. Uzanmak (tatavvül)
20. Kısılmak (takassur)

21. Oyulmak (tahaffür)
22. Verem
23. Kurtulmak
24. Gıcırdamak (sarir)

Burada hastalıkların adları dışında bilgi verilmediğinden, müellifin bazıları ile ne tür bir hastalığı kastettiği anlaşılamamaktadır. Aslında bu liste, hastalık belirtilerinin ya da hastanın şikâyetlerinin sıralandığı bir listedir. Bunların sekizi hakkında metinde ayrıca bilgi verilmemiştir. Müellif sıraladığı bu hastalıkların bazılarını etraflı bir şekilde şu şekilde ele alır:

a) Diş ağrısı: Her ne kadar bir hastalık olmayıp bir belirti olsa da, ağrı konusuna geniş yer verilmiştir. I. Bâb'ın 2 ve 6. fasıllarında genel olarak ağrının sebep ve çeşitleri tafsilâtlı olarak anlatılmıştır. Ağrının kişinin doğal haline, yaratılışına (mizacına) uymayan bir etkenle ansızın karşılaşması sonucunda oluştuğu şöyle ifade edilir: "*...tabiatın asıl yaradılışında olan hâlin kemâlinden çıkarıcı ve uymaz nesne vâki olunca ansızın vâki olduğunda duyulduğu gibi ağrı ve sızı vâki olur.*"

Ağrının sebepleri arasında ayrıca dişin kendisi, siniri, çenenin ve dişlerin çevresinde olan bağlar, sinirler ve diş etleri gösterilir.

b) Diş eti yaraları ve çürümesi: Diş etlerinin çürümesine sebep olarak, nezle sebebiyle başta veya midede bulunan bozulmuş hıltlar gösterilir: (Bâb V, Fasıl 23) "*Malum ola kim nefs-i dişlerin etlerine bazı emrâz vâki olur, kim içlerine fâsid ve çürümüş ahlât başdan akıp nâzile tarîkıyla veyahud mideden buhar tarîkıyla çıkıp oraların etlerini çürüdüp fesada varmasına sebeb olur.*"

c) Dişlerin oynaması: Dişlerin yerinden oynamasına altı sebep gösterilir: (Bâb V, Fasıl 11)
Düşme
Bir nesnenin dokunması
Diş sinirlerinin nezle sebebiyle gevşemesi
Diş köklerinin (bitiştiği yerin) oyulup yenmesi
Dişlerin kuruması
Hastalık veya açlık nedeniyle uzuvların kuruması

d) Dişlerin renginin bozulması: Dişlere veya köklerine dışarıdan bazı maddelerin yapışmasının dişlerin rengini bozacağı söylenir: "*Malum ola kim dişlerin renkleri bozulup tağyîr bulmasının sebebi ikiden hâlî değil yahud taşradan üzerine abes nesneler yapışıp ve bazı vakitde dişlerin köklerinde bazı abes nesneler yapışır. Tâ kim taş gibi katılanıp kim kopması güç olur ve bunun gibi de cümle dişlerin renkleri bozulmasına sebeb olur.*" (Bâb V, Fasıl 15)

e) Uyku sırasında dişlerin gıcırdaması: Uyku sırasında dişlerin gıcırdamasına sebep olarak çene sinirlerinin kuruması, sara ve karındaki solucanlar gösterilir: "*Malum ola kim dişlerin gıcırdamasına sebeb olan nesne oldur kim çenenin sinirleri za'îf olup çekilip kurulur ve eğer kim ziyâde çok olup vâki olursa delildir kim bin marazlar uğrasa gerek. Sara gibi sekte ve teşennüc eğer kim kâh kâh olup vâki olursa karnında solucan hâsıl olduğunu gösterir ve bunun gibi vâki olduğunda başda olan ahlâtı çıkarıp eritilmesine mukayyed olmak gerek.*" (Bâb V, Fasıl 17)

f) Dişlerin kamaşması: Diş sinirlerinin uyuşması kamaşmanın sebebi olarak gösterilir: "*Malum ola kim dişlerin kamaşmasına sebeb olan oldur kim nefs-i dişlerin duyuluşu uyuşup duymaz olur. Meselâ ekşi çiğneyip veyahud kekre nesneleri çiğneyip kamaşmasına sebeb olup veyahud mideynen taam fâsid olup ekşiyince onun buharları çıkıp dişlere dokunduklarında dişlerin kamaşmasına sebeb olur veyahud nefs-i dişlerin içinde ekşi fâsid hılt sinmiş ola, kim dişlerin kamaşmasına sebeb olur, kim bu gayrı kimesne ekşi yiyip ona bakınca dişlerin kamaşmasına sebeb olur.*" (Bâb V, Fasıl 18)

g) Diş etlerinin çekilmesi: Yetersiz beslenme aynı zamanda diş etlerinin de çekilmesinin sebebi olarak gösterilir: "*Zira kim kendülere lâzım olan azâsının beslemesine ve büyütmesine lâzım yemek eksilip evvelki hâli üzerine gelmez oldu eyleye lâzım gelir kim nefs-i dişler evvelki iriliği ve büyüklüğü eksilip çekile veyahud dişlerin arasında olan etler kim berkişmesine sebebdir.*" (Bâb V, Fasıl 11)

h) Dişlerin delinip yenilmesi: Dişlerin çürümüş rutubet yüzünden delindiği iddia edilir: "*Ma'lum ola ki dişlere delinip yenmesine sebeb olan oldur kim nefs-i dişlerde bazı çürümüş rutubet, yani nemnâklık sinmişdir.*" (Bâb V, Fasıl 13)

i) Diş kurdu: Diş kurdu ile ilgili bölüm iki cümleden ibaret, tedaviyi anlatan çok kısa bir bölümdür. (Bâb V, Fasıl 16)

k) Tedavi: Diğer konularda olduğu gibi tedavi konusunda da hıltlar nazariyesine ve ilâçla tedaviye ağırlık verilmiştir. Soğuktan olan ağrı ve sızıları dağıtmak, dolayısıyla balgam hıltını eritmek için çok sıcak nitelikteki diğer bir takım eczalar önerilir. Örneğin, ak biber (sıcaklığı 4. mertebeye yakın), süzâb (süsen, 4. derecede sıcak). Kullanılan eczanın, hıltın tekrar o bölgeye dökülmesini önlediği düşünülür.

Önemli tedaviler

a) Kusturarak tedavi: Kusma tedavisi de çürümüş, katı, ekşimiş, yani bozuk hıltların atılması esasına dayanır. Kusturucu otların ve mideyi bulandırıcıların (örneğin yağlılar) habis ve yaramaz hıltların atılmasını sağladığı bildirilir. Semiz etler ve tatlılar kusturmaz, ama gönül bulandırır ya da gönül dönmesine sebep olur. Kusmanın

hangi mizaçta olan kişilere yaradığı, hangilerine yaramadığı ayrıca belirtilmiştir (Örneğin nefes darlığı olana yaramaz). Kusturmanın mevsimi vardır. Yazın hıltlar eriyip yumuşar, kolay atılır. Kışın kusturmaktan kaçınmalıdır. Öğürtü veren (gönül bulandıran) yemekler yenirse, kusmaya yardımcı olur. Bunlara ittirici denir (Örneğin kavun, hıyar). Kusturmaya mani olan yiyecekler de vardır (örneğin limon, nar ekşisi). Bunları yedikten sonra kusturmaya girişmemek gerekir. Müellif, içine değerli taşlar katılan ve cevariş adı verilen çeşitli terkipler verir.

b) Kabızlığı gidererek tedavi: Kabızlıkla diş hastalıkları arasında ilişki olduğunu öne süren müellif, kabızlık tedavileri üzerinde durur ve 11. fasılda hokne (lavman) uygulamasını ayrıntılı olarak anlatır. Hoknenin kuşlardan öğrenilen bir tedavi şekli olduğu şöyle ifade edilir (Bugün tıp tarihi kitaplarında da aynı bilgi vardır.): "*Kuşlar, kabız olduklarında ağızlarına pek çok deniz suyu alır ve kendisi çalakoyun yatar ve burnun içine döker. Sonra yuvasına yatar, kabzı fetholur (açılır)*" Hoknenin bir faydasının da tüm bedene zarar vermemesi olduğunu hıltlar nazariyesi çerçevesinde açıklar: "*... bedende olan cümle ahlâtı tahrik edip karıştırmaz. Ancak kuşakdan aşağısı bağırsaklara ve mideye dokunduğu yere varıp oraları temizler. Zira midede varıp ondan cümle bedenin damarlarına sinip geçmez.*"

Her ne kadar hıltlar nazariyesine dayandırılsa da, bu açıklamada, mideden sindirilen maddelerin kan yoluyla tüm vücuda dağılarak genel bir etki yaptığının; bağırsakların lavmanla boşaltılmasında böyle bir etkinin olmadığının öne sürülmesi dikkat çekicidir. Buna göre birçok hokne terkibi, yine müellifin koruyucu hekimlik anlayışı çerçevesinde; hafif, orta ve çok tesirli olmak üzere sırayla anlatılır. Az ve orta tesirliler etki etmezse, çok tesirli olanlara başvurulması gerektiği bildirilir.

c) Nezleyi gidererek tedavi: Diş hastalıklarının en önemli sebeplerinden biri olarak nezle tedavisine geniş yer ayrılmıştır. Tedavinin esası nezleye sebep olan hılta göre fazla kan, safra ya da balgamın boşaltılmasıdır. Müshil verme, kan alma gibi usuller anlatılır. Sebep sıcak nitelikte ise soğukla (örneğin, ele ve ayağa soğuk su dökülmesi; soğuk nitelikte olan nilüfer ve menekşe kokusu koklatılması); soğuksa zıddı olan sıcak nitelikteki nesnelerle (örneğin sıcak bezlerle ısıtılıp kızdırılarak) tedavi edilir. Sıcak suya babunec (papatya) ve merzencuş gibi sıcak nitelikteki otlar konulur ve bu su baştan aşağı dökülür, susam ve zambak yağı gibi sıcak nitelikte yağlar kullanılır, sıcak nitelikteki yiyecekler yenir. Bir yandan da dimağı kuvvetlendirerek nezleye sebep olan hıltların aşağı akmasının önlenmesine çalışılır. Bunun için aksırtıcıların koklanması, bir takım otların kaynatılıp buğusuna durulması, şişe çekmek, hacamat etmek, çeşitli şerbetler/içecekler ve sürülecek yağlar önerilir. Önerilen ilâçların içinde çoğu kere haşhaş (afyon) yer almakta olup bu gargara, ağızda tutma/çalkala-

ma, tütsü (buğu, inhalasyon) şeklinde kullanılır.

d) Ağrının ilâçla dindirilmesi: Tedavi sırasında ağrının dindirilmesi en önemli konudur. Ağrı ile mücadeleyi tedricen yapmak gerektiği bildirilir. Bu durum, klasik olarak, padişahın düşmanla savaşına benzetilir. Yine bu fasılda, hastalığın safhaları anlatılır. Hastalık hemen zâhir olmaz. İnsanın tabiatı hastalıkla mücadeleye giriştiğinde belirtiler/alâmetler ortaya çıkar. Ya hastalık ya da tabiat daha güçlü olup kazanan taraf olur. Hastalık dört evreye ayrılır. İlâçlar buna göre verilir. (Bâb IV, Fasıl 4-5) Önce, hılt hastalığa sebep olacağından, döküleceği yere gelmesini engelleyecek ilâçlar verilir (Bir bakıma koruyucu tedavi). İkinci evrede, hastalığa/ağrıya sebep olan hıltın sökülmesine yardımcı olmak için gevşetici ve yumuşatıcı ilâçlar kullanılır. Daha sonra, hastalığa ve ağrıya yol açan hıltı pişiren/olgunlaştırıcı ilâçlar uygulanır. Sonra da, maddeyi eritici ve dağıtıcı ilâçlar uygulanır. Örneğin, soğuktan olan ağrı ve sızıları dağıtmak, balgam hıltını eritmek için çok sıcak nitelikteki diğer bir takım ecza da kullanılır. Örneğin, ak biber (sıcaklık niteliği 4. mertebeye yakın), süzâb (süsen, 4. derecede sıcak nitelikte). Kullanılan ecza, hıltın tekrar o bölgeye dökülmesini önler.

Ağrı geçmez ise, uyuşturucular *(uyku getirir ve sarhoş edici edviyeler)* kullanılır. Fakat müellif ağrıyı, sızıyı duyulmaz kılan ilâçlar için, "*korkulu, muhataralı ve zararı çokdur*" diye uyarır. Hatta bunların zayıf mizaçlı kişilerin ölümüne sebep olduğunu da söyler. Kullanıldığı vakit ağrıyı teskin eden uyuşturucu ilâçların sonradan çok zarar verdiğini şu cümle ile ifade eder: "*Amma zaman ilen sonradan küllî ve azîm fesadı duyulur.*"

Ağrıya karşı kullanılan ilâçların nasıl bir sırayla (mertebe) kullanılacağına dair kurallar verilir. Diş ağrısı ilk duyulduğunda, sebep olan hıltı geri döndürecek ilâçlar verilir. Bunlar diş tozu, yakı, ağızda çalkalama, ağızda tutma, buğu yapma, damlatma şeklinde kullanılan terkiplerdir. Dövülmüş bir ilâcın da diş deliklerine konması tavsiye edilir. (Bâb V, Fasıl 5)

Ağrı arttığında yapılacak tedavi yine hıltlara bağlanır. Hıltların buharlarının çıkıp ağrıyan bölgeyi şişirdiği düşünüldüğünden, ağrıyan yeri yumuşatıp gevşeterek mesamlardan buharların çıkmasını sağlayacak sıcak ve yaş ilâçlar ile tedavi önerilir. (Bâb V, Fasıl 6)

Ağrının çok fazla olması halinde, hıltı dağıtıp eritecek sıcak ve kuru nitelikte, dağıtıcı ve eritici ilâçlar tanıtılır. Bunlar yakı, gargara, pastil vb. şekillerde hazırlanır. Burada, farklı cerrahî usuller de önerilir. (Bâb V, Fasıl 7)

Eğer belirtilen ilâç tedavileri ağrıyı dindirmez ise, "*uyuşturucu ve duyuluşunu söndürür*" ilâçlar kullanılır. Bu demektir ki, madde (hılt) çoktur. Uyuşturucular ağızdan, katı ve sıvı olarak verilir ya da ağrıyan yerin üzerine yakı edilir. Müellif uyarıda bu-

lunur: "*Mümkün oldukça yenmesinden ve içilmesinden ziyâde ihtiyat edip sakınmak gerek.*" Hekimlerin bu konuda görüş alış verişinde bulunarak bu ilâçların faydasını artırma ve zararını gidermenin yollarını bulduklarını anlatır: "*Uyuşturucu ilâcın zararı ziyâde olmağın evvelâ kadim hukemâ eşdiler kim, yol bulup faidesi dokuna ve zararı dokunmaya..."* Bundan sonra, diş üstüne konan, kulağa damlatılan, ağızda tutulan ve gargara edilen, ağrı kesici ilâç terkipleri verilir.

En etkili üç uyuşturucu *(afyon, bezr-i benc ve kâfur)* özellikle tanıtılır ve etki mekanizması anlatılır. Bunların tabiatları (nitelikleri) en üst seviyede (4. mertebede) soğutucu ve dondurucudur. Bu uyuşturucuların etki şekli, yine padişahın düşmanla ilişkisine benzetilir. Soğutucu ecza ağrının olduğu yerde bulunan ve ağrıya sebep olan hıltın bulunduğu yerdeki duyuyu (duyuluşu) uyuşturup, hasta ağrı ve sancıyı duymaz olur. Bu fasılda, şevkerân gibi çok zehirli ecza da yer alır.

Yukarıda verilen terkiplerin kabız yaptığı bildirilir ve müshil önerilir. Müshil terkibinde müshil etkili sakmunya/sakamonya gibi müshil eczanın yanı sıra, yine afyon vardır.

Buraya kadar anlatılan bilgiler ve verilen terkipler diş konusuna has olmayıp genel bilgiler ve ilâçlardır. Örneğin, ağrı kesiciler gibi. Çoğu ilâç, dört hıltın fazlalığı ya da bozulmasına karşı verilen genel ilâçlardır.

Ağrının cerrahî tedavisi

a) Dağlama: Ağrı çok olduğunda, yakma, yani yakıcı bir ilâçla dağlama (koterizasyon) önerilir. Verilen örneğe göre, sıcak nitelikteki ilâçlar yağda kaynatıldıktan sonra, "*içine bir kalınca iğne kızdırıp tâ kızıl oluncaya dek ve ol yağın içine bandıralar ve ol iğneyi incecik kamış içine koyup ve ol kamışı ağrısı olan yerin üzerine rastlayıp tâ kim dişi dağlayalar* (aynı usul, Sabuncuoğlu'nun *Cerrahiyetü'l-Hâniye*'sinde de verilir, 5) *ve yanında olan dişlerin üzerine balmumunu yakı edip tâ kim dağlanan yerin çevresinde olan dişleri ve etleri incitmeye...*" (Bâb V, Fasıl 7)

b) Burguyla delme: Ağrının çok fazla olması halinde, ayrıca ağrının sebebi dişlerin içinde ise dişin burguyla delinmesinden söz edilir. İlâçlı sular dişteki deliğin içine ya da kulağa damlatılır. Bir takım ilâçların dövülüp, yağla karıştırılıp, çürük deliklerin doldurulması da tavsiye edilir. (Bâb V, Fasıl 7)

c) Kan alma: Hacamat ve sülük tatbiki

Diş ağrısı tedavisi için dilin altından kan alınması; enseden ve çenenin altından hacamat etmek tavsiye edilir: "*Şişecekler ki, ol ağrıya ve sızıya sebeb olan fâsid kan çekilip sürüle*" diye de açıklama yapılır. (Bâb V, Fasıl 8) Diş ağrısı tedavisi için bir takım gargara/çalkalama terkiplerinin yanı sıra, ağrı bozuk kan sebebiyle olduğunda, *"diş-*

lerin etleri üstünde sülük koyup semirip çekeler" diye sülük tatbikatı da önerilir. (Bâb V, Fasıl 8)

e) Dolgu: Delinen dişlerin tedavisi çerçevesinde anlatılır. Nem *(çürümüş rutubet)* diş delinmesine sebep olarak gösterilir. Neme sebep olan maddeyi eritici ilâçlar verilir. Diş deliklerinin dövülüp elenen bir takım ilâç terkipleriyle *(diş tozu)* doldurulması tavsiye edilir. (Organik maddelerden oluşan bu dolgu maddelerinin katılaşıp sertleşerek, kalıcı olup olmadığı ayrı bir araştırma konusudur.) Dolgu maddelerine katılan ecza arasında antiseptik (tuz vb.) ve ağrı kesici (afyon vb.) etkisi olanlar vardır. Burada verilen ilâçlar da kullanış şekli bakımından çeşitlilik gösterir (toz, çalkalama, yakı, damla). (Bâb V, Fasıl 13)

f) Diş çekimi: Bütün ilâçla tedavi yolları denendikten sonra dişin ağrısı dinmez ise dişin çekilip çıkarılması uygulanır. Özellikle diş ağrısı dişin kendisinden kaynaklanıyorsa (nezle vb. dolaylı bir sebep değilse; dişin ağrısı diş etinden de kaynaklanabilir) dişin çıkarılması caiz görülür. Önce ilâç tedavisinin denenmesi, ağrı geçmezse diş çekimi kararı koruyucu bir yaklaşım olup, günümüzde dişe verilen değer ile uyumlu. Çekim kararı verildiğinde de, dişe çekici ve koparıcı ilâçlar yakı edilir (yakıda sarı zırnık gibi toksik anorganik maddeler de vardır. Bunlar antiseptik olarak da kullanılıyor olabilir) ve diş ırgalanarak çekimi kolaylaştırılır; diş eti neşterle çizilir ve sağlam dişler balmumuyla kaplanıp örtülür. (Bâb V, Fasıl 21) Diş çekimi ile ilgili başkaca teknik ayrıntıya girilmemiştir.

Diğer Tedaviler

1. Diş kurdu tedavisi
2. Diş eti kanaması tedavisi
3. Diş eti yaraları ve çürümesi tedavisi
4. Diş etlerinin çekilmesi tedavisi
5. Diş etlerinin gevşemesi tedavisi
6. Dişlerin arasında olan fazladan etlerin tedavisi
7. Oynayan dişlerin tedavisi
8. Bozulan diş renginin ağartılması

Etik

Müellif, kitabının üç yerinde hekimin ahlâkına ve özellikle de meslekî sorumluluğuna ilişkin görüşlere yer vermiştir. Örneğin II. Bâb, 2. fasılda: "*Bir takdir kim nefs-i dişde zarar ve âfet olmazsa bunun gibi dişin ağrımasında nâ-ehil olan çekilmesine çalışır ve çekildiği taktirce faidesi olmayıp ağrısı dinmese gerek.*" ve III. Bâb, 11. fasılda hokne uygulaması için: "*Yapılmasında zarar yoktur. Emindir, faidesi çoktur. Faydası olmasa dahi*

zararı yoktur." demektedir.

IV. Bâb, 4. fasılda ağrı tedavisinde hekimin sorumluluğu konusuna özel bir önem vermiştir. Burada, tabibin gaflet üzere olup ihmalde bulunmaması; sanatında mahir olması gereği; cahil tabi bin ilmi/bilgisi olmadığı, tedavide tecrübesizliği gibi hususlara değinmiştir. Müellifin, hastaya "yarar ve zarar" konusunda duyarlı olduğu açıktır: Etik konularda müellif koruyucu bir tutum izlemektedir. Zarar verme ihtimali olan teşebbüslere karşıdır.

Kitabın ismi

Yazıya başlarken adını verdiğimiz araştırmacılarca yapılmış olan yayınlarda, bir diş hekimliği monografisi olarak bilim dünyasına tanıtılmış olan bu eserde, diş dışı hastalıklara ağırlık verilmesi, buna karşın cerrahî tedavilere gereken ölçüde önem verilmemesi, eserin bu tanımlamaya dâhil edilmesini zorlaştırmaktadır. Avrupa'da diş hekimliğine ait en eski el yazmalarından biri olduğu kabul edilen bu eser, Yunan ve İslâm tıp felsefesi ve eczacılığına dayanmaktadır. Fakat müellif, Calinos hariç metin içerisinde bir kaynak kitap ya da müellif adı belirtmemiştir. Her ne kadar Hamon ailesi İspanya kökenli ise de, eserde Avrupa'da gelişmekte olan yeni tıp bilgilerinden bir aktarma yapıldığına dair bir bulguya rastlanmamaktadır. Metnin muhtevası göz önüne alındığında, diş ve diş eti hastalıklarından toplamda sayfaların ancak yarısına yakınında doğrudan bahsedildiğini, geri kalan bölümlerde ise dişlerin hastalanmasına sebep olduğu öne sürülen diğer çeşitli hastalık durumlarının anlatıldığını görmekteyiz. Ancak her ne kadar bu bölümlerde konuların dişle ilgili olduğu belirtilmiş olsa da kurulma ya çalışılan bağlantı geçiştirilmiş ve diş dışı hastalıklara ve tedavilerine geniş yer ayrılmıştır. Bunun yanı sıra, diş hastalıklarına ait cerrahî tekniklerden dağlama usulü hariç bahsedilmemiştir. Özellikle o dönemde en önemli cerrahî müdahale sayılabilecek diş çekimi tekniğine ilişkin bilgi yoktur. Diş çekimiyle ilgili olarak verilen bilgiler yalnızca dişin çekilmesinin sakıncalı olduğu vb. durumlarla alâkalıdır. Müellifin bu usullerle fazla ilgilenmeyip daha ziyade ilâç tedavisine ağırlık verdiği anlaşılmaktadır. Bir "diş hekimliği monografisi" nitelemesi tüm kitabın tamamını temsil etmeyecektir. Kitabın adı bulunmadığına göre, kitaba isim vermek gerekirse, belki de *Diş Hastalıklarından Korunma ve Tedavi Bağlamında Hıltlar Nazariyesi* demek mümkün olabilir kanaatindeyiz.[*]

Nil SARI
Mahmut GÜRKAN
Ahmet Zeki İZGÖER

[*] Bu yazı, söz konusu Tıp ve Musevilik, X. Tıp Tarihi Kollokyumu'nda ortaklaşa sunulan bildiriden alınmıştır.

Kaynaklar

ÇAĞBAYIR Yaşar, *Ötüken Türkçe Sözlük*, c. I-V, İstanbul 2007.

DERVİŞ MEHMED, Neşati Yağı –Tıbbî Yağlar Üzerine Bir Risale–, Yay. Haz: Nil Sarı - Ramazan Tuğ, Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği Yayını, İstanbul 2009.

GÜRKAN Suat İsmail, *Kanuni Sultan Süleyman Devrinde Yazılmış Dişçiliğe Ait El Yazması Kitap*, İstanbul Üniversitesi Dişhekimliği Fakültesi Yayını, İstanbul 1974.

HEYD Uriel, "Moses Hamon, Chief Jewish Physician to Sultan Süleyman the Magnificent", *Oriens*, vol. XVI, 1963.

BEDEVIAN Armenag K., *Illustrated Polyglottic Dictionary of Plant Names*, Cairo 1994.

Minyatürlerle Türk Tıp Tarihi Sergisi, Sergiyi Haz: Ülker Erke - Süheyl Ünver Nakışhanesi, Sergiyi Düzenleyen ve Yayına Hazırlayan: Nil Sarı, İstanbul 2002.

REDHOUSE James W., *Turkish And English Lexıcon*, Beyrut 1996.

SABUNCUOĞLU Şerefeddin, *Cerrahiyetü'l-Hâniye*, Yay. Haz. İlter Uzel, Ankara 1992.

SARI Nil - TUĞ Ramazan - İZGÖER Ahmet Zeki - OKUTAN Mehmet Yahya, *Klasik Dönem İlaç Hazırlama Yöntemleri ve Terkipleri*, Novartis İlaç Sektörü, İstanbul 2003.

____________, - GÜRGAN Mahmut - İZGÖER Ahmet Zeki, "Gedanken Zur Medizinischen Handschrift Des Osmanischen Arztes Musa bin Hamon Aus Dem 16. Jahrhundert" (16. Yüzyıl Osmanlı Hekimi Musa bin Hamon'un Tıp Yazmasına Dair Görüşler", Tıp ve Musevilik –X. Tıp Tarihi Kollokyumu–, İstanbul Üniversitesi Rektörlük Binası Doktora Salonu, İstanbul 2009.

TERZİOĞLU Arslan, *Eine Bisher Unbekannte Türkische Abhandlung über die Zahnheilkunde aus dem Anfang des 16. Jahrhunderts*, Sudhoffs Archiv Bd. 58 (1974).

____________, Arslan, *Moses Hamons Kompendium der Zahnheilkunde aus dem Anfang des 16. Jahrhunderts*, München 1977.

Yazma Eserlerden Tıbbi Bitki, Hayvan ve Madenler Sergisi, Sergiyi Haz: Süheyl Ünver Nakışhanesi, Düzenleyen: Nil Sarı, Yayına Haz: Nil Sarı - Hüseyin Yazıcı - Mustafa Çiçekler - Neriman Özhatay, İstanbul 2002.

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله المقيم كل نفس بما كسبت ۞ المطلع على ضماير القلوب
بما هجست ۞ الحسيب على خواطر عباده اذا اختلجت ۞ الذي
لا يخفى عن علمه شيء في السموات والارض تحركت او سكنت ۞
المتفرد بحكمته في جزئيات خليقة الانسان ولو خفيت المتفضل
بقبول طاعات عباده وان صغرت ۞ سبحانه من عمت نعمه
كافة الميسساه وظلت ۞ فبنفحة فضله اتسعت القلوب
للفضايل وانشرحت ۞ وبيمن توفيقه تقيدت الخواطر
بالمعارف فتكملت ۞ وبحسن هدايته رفعت عن القلوب ظلمات

Musa bin Hamon: Kitab-ı Fi't-Tıbb el-Esnan, *baş sayfası, (1550'den önce), İlter Uzel komp.*

[MÜELLİFİN ÖNSÖZÜ]

Bismillâhirrahmânirrahîm

Elhamdülillahi'l-mukīmi külle nefsin bimâ-kesebet, el-muttali'a alâ zamâiri'l-kulûbi bimâ-heceset, el-hasîbi alâ-havâtırı ibâdihî izahtelecet, ellezî lâ-yahfâ an-ilmihî şey'ün fi's-semâvâti ve'l-ardi teharraket ev sekenet, el-metasarrıfi bi-hikmetihî fî-cüz'iyyâti halîfeti'l-insâni ve len-hufyet, el-mütefazzıli bi-kabûli tâ'âti ibâdihî ve in-saguret, sübhânehû men ammet ni'amehû kâffeten el-ibâdi ve şemelet, fe bi-nefhati fazlihî ittese'ati'l-kulûbu li'l-fezâili ve'n-şerahat, ve bi-yümni tevfîkihî takayyedeti'l-havâtıru bi'l-maârifi fe-tekemmelet, ve bi-hüsni hidâyetihî rüfi'at ani'l-kulûbi zulümâti'[**2-a**] l-cehli ve'n-keşefet, ve bi-fazli inâyetihî tetehallasu cemî'u envâ'i'l-eskāmi ve in-sekulet, fe bi-teysîrihî teyesseret, mine'l-muâlecâtı mâ-teyessere celle celâluhû mu'tî li-külli dâin devâen izzetünâ ve nahmeduhû hamde'ş-şâkirîn.

Ammâ ba'd; fekad inkeşefe li-erbâbi asfiyâi'l-kulûbi bi-basîrati envâri'l-ulûmi kuv-ne [kevnu] a'zame'l-avârızi'l-bedeniyyeti hataran ve eşeddühâ îlâmen ve ekseruhâ vukû'an bi-ednâ sebebin hiye'l-evcâ'u'l-ârızatü marazan kânet ev arazan bâtıne'l-bedeni ev zâhirehû hususan. İzâ kânet fî-azâi kesîreti'l-hissi ev karîbin minhâ ke'l-esnani fe-vecebe li-zâlike alâ külli zî-aklin mübînin ve idrâkin selîmin en-yasrife cülle inâyetihî ve cehde himmetihî bi't-tahayyüli fî-hıfzi hâze'n-nizâmi'l-hümâmi alâ ahseni mâ-yümkinü mine'l-bürri'd-dâim ve't-tashîhi'l-kāim li-yekûne vâkıfen alâ-tedârüki'l-hatâi'l-vâki'i husûsan izâ kâne azîme't-te'sîr, fe-raeytü efkara'l-ibâdi ve ednâhâ **Musa bin Hamon** el-mütetabbibü bi-kılleti ma'rifetî ve kusûri fehmî, en-üdevvine alâ-tarîkı'l-îcâzi şey'en mâ-yekûnü tenbîhen ve tezkireten, huddâme huzûri [**2-b**] gurrâ ale'l-emziceti şânen, ve eltafehâ terkiben, ve ezkehâ hissen ve ekmelehâ fazlen, ke-ennehû ma'denü'l-hayâti ve yenbû'u's-sıhhati fe bi-devâmi sıhhatihî yenâlü li-cemî'i'n-nev'i'l-insâniyyi, hayrun ebediyyun ve na'îmün sermediyyun, te-tenevveru bi-nûri âniyyetihi'l-ebdân ve bi-tebrîhi ruhâniyyetihî teteravvehu'l-ervâh, ve tenşarrahu'l-kulûbü cemî'an hüve ziyâü'l-mesâbîh ve nûrü'l-envâri şensi's-senâ, ke'ş-şemsi fî râbi'ati's-semâ, yezîu bi-ziyâihî külle kedîr, ve yeteheyyecü bi-behceti in'ikâsi şu'â'ihî küllü zalîmin fe-yesîru münîren, hüve's-sirâcü'l-ebhâ alâ-zulimâti'l-

ardi sultânü a'zamü's-selâtîn ve ensarihâ ve azferihâ, burhâni efhami'l-havâkīn, meliki ecelli'l-mülûki ve gālibihâ, câbirü'l-cebâbireti ve kāhirü'l-kavâhireti, kāsırı'l-kayâsırati, kâsirı'l-ekâsireti es-sâbıku bi'l-izzi'd-dâim, el-lâhıkı fî-evâhiri'l-eyyâm, el-müsalleti bi-iznillahi teâlâ alâ-cemî'i efâzıli'l-enâmi es-**Sultan Süleyman Han** bin Selim Han edâmehullahu celle ve ale'l-ulüvvi ve't-te'yîdi ve ehassahû mine'n-na'îmi bi'l-mezîd ve yensuru devletehu'l-kāhire bi-izzetihi'l-mâzî ve re'yihi's-sa'îd, lâ-zâleti'l-eyyâmu bi-bekāihî müşrikaten müteşerrifeten, ve'l-akdâru alâ-kadri vefki ulüvvi murâdihî mutasarrıfeten bi-devâmi's-sıhhati't-tâmmeti kemâ yelîkuhû, âmin.

[**TERCÜME**]

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla

Her nefsin kazandıklarını gözetleyen, kalplerin içinden geçenleri bilen, kullarının hatırlarından geçenlerin hesabını yapan, göklerde ve yerde hareket etsin veya etmesin, hiçbir şeyin ilmi kendisine saklı kalmayan, hikmeti ile insan hilkatinin cüz'iyyatında -gizli dahi olsa- tasarrufta bulunan, küçük dahi olsa kullarının itaatini lutfedip kabul buyuran Allah'a hamdolsun. Nimetleri bütün kulları kuşatıp içine alan, lütfunun ihsanıyla kalpleri faziletleri kuşatacak ve onlarla huzur bulacak şekilde genişleten, tevfikinin bereketiyle düşüncelerin bilgiler ile kayıt altına alınıp kemale ermesini sağlayan, güzel hidayeti sayesinde cehalet karanlıklarının kalplerden kalkmasını temin eden, inayeti sayesinde ağır olsa dahi türlü hastalıklardan kurtulmayı kolaylaştıran ve tedavi eden, her türlü hastalığa devasını veren yüce Rabbimizi her türlü eksiklikten tenzih ederiz. Şükredenler olarak O'na hamd ü senada bulunuruz.

Konumuza gelecek olursak; ilimlerin nurlarının basireti ile kalpleri arınmış kimseler için şu husus açıklık kazanmıştır: Bedenî arızaların tehlikesi en büyük, acısı en fazla ve en basit sebeple en çok görülen ağrılar, ister hastalık ister arızî olsun, bedenin içinde ve dışında görülenlerdir. Özellikle bu ağrılar oldukça duyarlı organlarda ya da onların yakınlarında bulunursa böyledir. Dişlerde olduğu gibi. İşte bundan dolayı açık bir akla, sağlıklı bir idrake sahip olan herkesin bütün itinasını ve azamî gayretini bu muhteşem nizamı korumaya gayret etmesi onun görevidir. Böylelikle mümkün olan en ileri derecede her zaman hastalıklardan uzak kalabilsin, sağlığı ayakta durabilsin, meydana gelmiş hataları nasıl telâfi edeceğini bilsin. Özellikle de bunun tesiri büyük ise. Bu sebeple, kulların en fakiri ve âcizi olan ben tabip **Musa bin Hamon**, az bilgim ve yetersiz anlayışımla özlü bir şekilde uyarıcı ve hatırlatıcı olacak hususları bir araya getirip yazmak istedim. Böylelikle yüksek mizaçlı, latif karakterli, temiz duygulu ve üstün faziletli kimselerin huzuruna bir uyarıcı ve bir hatırlatıcı sunmak istedim.

Bu özelliğiyle bu eser hayatın kaynağı ve sağlığın pınarı gibidir. Çünkü onun sağlığının devamı neticesinde bütün insanlığa ebedî hayır ve sonsuz nimetler ulaşır. Onun nuranîliğiyle bedenler aydınlanır, ruhaniyetinin verdiği huzurla ruhlar rahata kavuşur ve bütün kalpler mutmain olur. O kandillerin aydınlığıdır, nurların nurudur, bulutların parıldayışıdır. Dördüncü semadaki güneş gibidir. Onun aydınlığı ile her bir keder aydınlanır. Işığının parlak yansımasıyla her karanlık nurlanır. Yeryüzünün karanlıkları üzerinde o en parlak kandildir. Sultanların en büyüğü, en çok ilâhî yardıma mazhar olan ve en çok muzaffer olan sultandır. Bütün hakanların en üstünü, bütün kralların en yüce padişahı, bütün cebbarların en cebbarı, başkalarını yenik düşürenlerin en yenik düşüreni, kayserlere haddini bildiren, kisraları darmadağın eden, daima izzet ve galebesiyle öne geçen, son zamanlarda (imdada) yetişen yüce Allah'ın izniyle fazilet sahibi herkese sultan olan Selim Han oğlu **Sultan Süleyman'**ı aziz ve celil olan Allah devamlı kılsın. Onu yüceltsin. Onu desteklesin. Ona ihsan ettiği özel nimetlerini daha çok artırsın. Herkese galip gelen devletini, kesin azim ve kararlığı ve mutlu görüşleriyle zafere kavuştursun. O hayatta kaldıkça günler de parlak ve şerefle devam edecek, ilâhî takdir onun üstün maksadına uygun tecelli edecek. Kendisine yakışan şekli ile tam ve eksiksiz sağlığı daimî olsun, âmin[*].

[BÂBLAR, FASILLAR]

[3-a] Evvelki Bâb

Bir mukaddime, altı fasıldır:

Evvelki fasıl lezzet ve hazz-ı nefs beyânındadır.

İkinci faslı ağrının ve sızının duyulması beyânındadır.

Üçüncü fasıl ağrı vâki' olmasına sebeb olan ârızaların -kim birisi sû-i mizacdır- onun beyânındadır.

Dördüncü faslı ağrı vâki' olmasına sebeb olan ikinci ârıza -kim teferruk-ı ittisâldir- onun beyânındadır.

Beşinci faslı ağrı vâki' olduğunda tabiat incinip ve incinmesinden za'f bulup zebûn olması sebebi nedir ve helâk olması ne cihetden olur, onun beyânındadır.

Altıncı faslı ağrı ve sızı duyulduğunda incinmesi kaç türlü vechile olur, bir bir tafsiliyle beyânındadır.

---

[*] Metni Arapça'dan Türkçe'ye tercüme eden değerli ilim adamı M. Beşir Eryarsoy'a teşekkür ederim.

İkinci Bâb

Beş fasıldır:

Evvelki faslı dişlerin teşrîhi, yani yaradılışında ne vech üzerine vaz‘ olunmuşdur, ale’t-tafsil beyânındadır.

İkinci faslı dişlerin faidesi beyânındadır.

Üçüncü faslı dişlere vâki‘ olan ve duyulan emrâz ve ağrılar bir bir mahallini addedip tafsiliyle [**3-b**] beyânındadır.

Dördüncü faslı dişlerin kendisinde vâki‘ olan hastalıklar tafsiliyle beyânındadır.

Beşinci faslı dişlerin asıl yaradılışında vâki‘ olan sıklığı ve vaz‘ı üzerine saklayıp kim zarar yetiştirir nesnelerden pehriz eyleyecek tarîkleri beyânındadır.

Üçüncü Bâb

On iki fasıldır:

Evvelki faslı istifrağ kendü kendüden vâki‘ olduğu sebebinin beyânındadır.

İkinci faslı gönül bulanmasının sebebi beyânındadır.

Üçüncü faslı gaseyan -kim gönül dönmesidir- onun beyânındadır.

Dördüncü faslı mizacların kangısına istifrağ etmek faidesi olup münasibdir ve kangı mizaca zararı olup münasib değildir, onların beyânındadır.

Beşinci faslı istifrağ nâ-mahalde vâki‘ olunca ondan müterettib olan zararları beyânındadır.

Altıncı faslı istifrağ etmenin yılın kangı mevsiminde etmesinde faide vardır ve kangı mizaca münasibdir ve kaç kere eylemek câizdir, onun beyânındadır.

[**4-a**] *Yedinci faslı* istifrağ etmek isteyen hususen eğer kim etmesinde fi’l-cümle güç ve zahmet çekerse kolaylıkla ve âsânlıkla olması ve istifrağ edip tamam olduğundan sonra akabince lâzım olan tedbirin beyânındadır.

Sekizinci faslı tabiat kabız üzerine olmağın zararını ve tabiat yumuşaklık üzerine olmağın lâzım olan tedbiri beyânındadır.

Dokuzuncu [faslı] tabiat müdâm-ı lînet ve yumuşaklık üzerine olmasına lâzım olan tedbirini yemek hususunda ve gayrısında kim kabız olmasına yetişip alınmaya, onun beyânındadır.

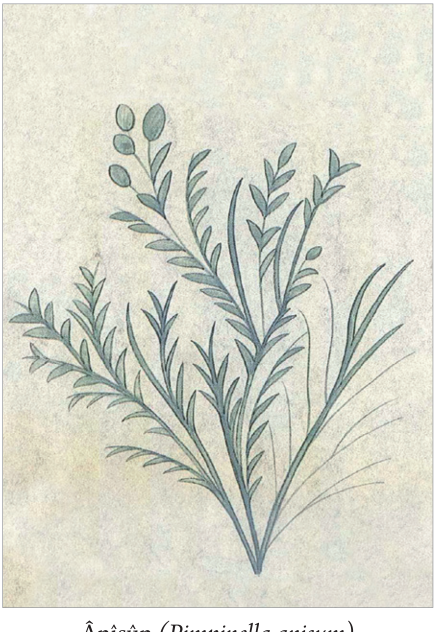
Akakya (*Acacia senegal*)

Bakla *(Vicia faba)*

Belesan *(Commiphora opobalsamum)*

Ânîsûn (*Pimpinella anisum)*

Onuncu faslı tabiat fi'l-cümle kuruyup kabız olmasına teveccüh etdiğinde fethetmesine lâzım olan tarîkı ve tedbiri beyânındadır.

On birinci faslı lînet verici ve yumuşatıcı huknelerin etmesinin tarîkı beyânındadır.

On ikinci faslı dişlerin kuvvetini sağlar ve berkiştirir ve oturmasına ve ayırtlayıp kurcalamasına lâzım ve münasib faideli olup sığlığını [**4-b**] sağlar nesnelerin beyânındadır.

Dördüncü Bâb

Sekiz fasıldır. Zikrolan dişlerin ağrılarına ve hastalıklarına sebeb olan nesnelerin ve her birinin alâmetini, yani vâki' olan sebebin nişânesi kim ne sebebden vâki' olduğun ma'lum olunmağa mümkün ola, kim ona göre lâzım olan ilâcını beyân etmekdedir.

Evvelki faslı zikrolan hastalıklara sebeb olanın tafsili beyânındadır.

İkinci faslı nâzilenin sebebini beyân etmekdedir.

Üçüncü faslı nâzileye sebeb olan ve havanın cihetinden olan sebebi beyânındadır.

Dördüncü faslı nâzileye sebeb olan ahlâtın vâki' olduğunda her birisinin hakikatine vâki' olup ne sebebden vâki' olmuşdur, alâmeti ve nişânesi beyânındadır.

Beşinci fasıl nâzilenin ilâcları beyânındadır.

Altıncı fasıl nâzilenin ilâclarının tedbirinde olan üçüncü tarîkı beyân etmekdedir.

Yedinci fasıl nâzilenin ilâcında dördüncü [**5-a**] tarîkının kim akan nâzileye sebeb olan ahlâtı akmakdan men' edecek tarîkının beyânındadır.

Sekizinci [fasıl] nâzilenin ilâcına lâzım olan beşinci tarîk kim akan nâzileyi gayrı yere akıtıp teveccüh etdirmesinin tarîkının beyânındadır.

Beşinci Bâb

[Dokuz] fasıldır. Dişlerin ilâclarına lâzım olan tarîklerin beyânındadır.

Evvelki faslı dişlerin ağrımasına sebeb olan ahlâtın her kangısı olup alâmeti ve nişânesi beyânındadır.

İkinci fasıl dişlerin ağrımasına sebeb olan nesne dişlerin etlerinde oldukda ilâcın dahi beyân etmekdir.

Üçüncü fasıl teskînine lâzım olan kanun ve üslûb kim cemî' emrâzların ilâcında böyle riayet eylemesi lâzımdır.

Dördüncü fasıl bu zikrolan [e]mrâzın dört evkâtının her birisinin vakti olduğunda ol vakte lâzım olup münasib olan ilâcların beyânındadır.

Beşinci fasıl dişlerin ağrılarının ilâclarını mertebeli [**5-b**] mertebesince konulan kanun ve kaide üzerine beyân etmekdedir.

Altıncı fasıl ağrının ziyâdeliği vakti olup artması olursa ol vakitlerde lâzım olan ilâcların beyânındadır.

Yedinci fasıl ağrının ziyâdeliği ve artıp pekliği geçince tamam olup intihâsı olunca ol vakitlerde lâzım olan ilâcların edviyeleri beyânındadır.

Sekizinci fasıl ağrıya sebeb olan madde ıssı sebebiyle olmuş olursa ve ağrıyan yerlerin atılıp kızması olursa ve her ağrıdıkça sokuldaması duyulursa lâzım olan edviyelerin eylemesi beyânındadır.

Dokuzuncu fasıl ağrının yavuzluğu olup uyuşturucu edviyeleri beyân eylemekdedir.

[**EVVELKİ BÂB**]

[**Mukaddime**]

[**6-a**] Evvelâ bir mukaddime bast edelim. Ma'lum ola kim Bâr[î] sübhânehû ve teâlâ cümle âdemin bedenine yani gövdesine ve gövdesinin her bir uzvuna yani pâresine asıl yaradılışında bir mukarrer ve mahsus hâl ü kemâl üzerine vaz' edip yaratmışdır ve ol vaz' olan hâl bedenin kemâlidir. Onun ile sebat bulur ve sağlığı onun ile bâki kalır ve bu yaradılışda vaz' olunan hâle ve kemâle "mizac" derler, yani manası "karışmak"dır. Zira kim dört anasırdan, yani pâreden terkib olup karışmışdır kim "hava"dır ve "od" ve "toprak" ve "su"dur ve bu dördün her birisi birine muhalifdir. Kimi ıssı ve kimi soğuk ve kimi yaş ve kimisi kurudur. Mizac olmağa birbiriyle karışıp cem' oldukda her birisi birinin keyfiyetini yani ıssılığı ve soğukluğu ve kuruluğu ve yaşlığı birbirini kesr edip sayar, birbirini basar. Meselâ, odun ıssılığı ve suyun soğukluğu karışdıkda birbirini basar [**6-b**] ve toprağın kuruluğu, suyun yaşlığı birbirini basıp alışdığından sonra ol cümleden bir keyfiyet hâsıl olur. Kim cümle dördüne uyar ve benzer, yani ol dört eczaya benzer. Zira kim dördün her birinde bulunan hâletden bu karışıkda, yani mizacda bile bulunur. Meselâ, odun ıssılığından mizacda ıssılık ve suyun soğukluğundan mizacda dahi soğukluk var ve toprak kuruluğundan bile mizacda kuruluk var ve havanın yaşlığından bile mizacda yaşlık var. Cümle dördün her birinden birer mikdar beraberliğe yakın tamam beraber olmaz. Zira ki elbet dördün birisinde veyahud ikisinden artacak olup gālib olurlar. Ol kalanla-

rını sayıp basarlar. Bu vechile karışıp alışmışlardır. Bu karışımın cümlesinden hâsıl olan hâlin keyfiyetine mizac derler. Madem kim bu zikrolan alışması asıl yaradılışında olan hâlin üzerine bâkî olup mukarrer oldukça cümleden hâsıl [**7-a**] olan hâl ve keyfiyeti sıhhatini kemâl üzerine olur. Amma beden-i insanın bu yaradılışında vâki' olan anâsırın alışması ve mikdarların beraberliği tertibi ve uyuması nizâmı bozulursa cümleden hâsıl olan hâl -kim mizacdır- müşevveş olup fesada gider ve insanın bedeni nefs-i asıl dört anâsırdan aynı ile mürekkeb değildir. Amma bir nesneden mürekkebdir. Kim ol nesne dört anâsırdan mürekkeb olmuşdur ve anâsıra göre bedende dört ahlât vardır. Kim her birisi anâsırın birisine göredir. Meselâ öde göre safradır ve suya göre balgamdır ve havaya göre kandır, toprağa göre sevdadır ve bu dört ahlât birbiriyle karışıp alışmışdır. Bu alışmadan ve uyumasından hâsıl olan hâl ve kemâl bedenin sıhhatidir. Zira kim asıl mizacı bu alışmadan hâsıl olmuşdur ve mâdemki bu dört ahlâtın asıl yaradılışında vâki' ola. Karışıp [**7-b**] alışması üzerine olup cümleden ne ki hâl-i itidal, yani beraberlik bulup uyuması üzerine mukarrer olup sâbit olursa bedenin dahi sağlığı ve kuvveti kemâl üzerine mümtedd olup huzurda olur. Amma bu dört ahlâtın birisi asıl yaradılışında vâki' olan mikdarından artacak olursa veyahud eksilecek olursa veyahud keyfiyetinden asıl ıssılığından artık ıssı olursa veyahud asıl yaradılışında olan soğukluğundan ziyâde soğuk vâki' olursa veyahud kuruluğundan ziyâde kuru olup veyahud asıl yaşlığından ziyâde yaş olup tağyîr bulursa lâzım gelir ki, asıl yaradılışında ol karışmadan ve alışmadan hâsıl olan hâlin ve kemâlin beraberliği nizâmı ve uyuması bozulup değişilip fesada gider. Zira kim asıl alışmasına ve uyumasına sebeb olan ahlâtın [**8-a**] beraberliği uyuması bozulmuşdur ve çünkü onların birbirine uymasının nizâmı bozuldukdan sonra lâzım gelir ki, cümleden hâsıl olacak hâlin kemâli -kim mizacdır- bozgunluk üzere olup fesada gitmek gözükür ve bu mukarrer olan mizac asıl yaradılışı üzerine mukarrer olduğunda haricden ona vâki' olan ahvâl ikiden hâlî değildir yahud kendinin asıl hâlin kemâline tamam kemâliyle uyar ve benzer hâl vâki' ola veyahud kendinin asıl yaradılışı hâline muhalif hâl vâki' ola. Eğer kim vâki' olan hâl kendinin asıl hâline uyar ve benzer ise sağlığı ve bedenin sıhhati mümtedd olmasına sebeb olur ve eğer kim taş[ra] vâki' olan hâl muhalif olup kendi hâline uymayıp benzemez ise mizacın fesadına ve bedenin hastalığına sebeb olur ve bu taşradan ve yeniden vâki' olan hâl vâki' olması ikiden hâlî değil yahud [**8-b**] ansızdan bir uğurdan vâki' ola veyahud tedrîcle birbirinin ardınca anlı anlı vâki' ola. Eğer kim vâki' olan hâl ansızdan bir uğurdan kendinin asıl yaradılışında olan hâline uyar ve benzer ise tabiat dahi onun gibi hâl vâki' olduğunu duyduğu gibi ondan hazzedip lezzet bulur. Vâki' olan hâlin kendüye uyup benzemesine göre eğer ziyâde uyup benzerse hazzı dahi ziyâde olur ve eğer benzemesi ve uyuması asıl kendinin yaradılışında vâki' olan hâline benzemesi fi'l-cümle olup az ise haz ve

lezzet dahi az olur ve amma taşradan ve yeniden vâki‘ olan hâl asıl kendinin yaradılışında vâki‘ olan hâline muhalif olup uyumaz ise ansızdan vâki‘ olursa tabiat dahi ansızdan kendinin asıl yaradılışında olan hâle muhalif hâl vâki‘ olduğunu duyduğu gibi incinip ağrı ve sızı zâhir olur.

Evvelki Fasıl

[**9-a**] *Lezzet ve hazz-ı nefis beyânındadır.*

Lezzet odur ki, insanın tabiatı asıl kendinin yaradılışında olan hâlin kemâline uyar ve benzer ve münasib nesneye düş geldiğini duyar ve cemî‘-i insanda olan havâs, yani duyuluşlar kim beşdir: Kokmak, görmek, işitmek, tatmak ve okşamakdır. Beşin cemî‘sinin lezzet buldukları bu sebebden ve bu cihetdendir. Meselâ, görmek duyuluşu kim göz vasıtasıyla olur. Kendinin asıl yaradılışında olan hâlin kemâli -kim mizacıdır- ki uyar ve benzer renkler görmek ve bakmakdan hazzedip lezzet bulur. Meselâ, sevdavî olan mizac kara ve donuk renklere bakmakdan hazzeder ve kan mizacı olan kırmızı ve al renklere bakmakdan hazzeder ve kendinin kanı renginin uçukluğuna ve koyuluğuna göre münasib olan renkleri görücek onlardan hazzeder ve safravî mizac olan nârenci ve sarı ot renginde olan renklerden hazzeder ve balgamî [**9-b**] mizac olan ak ve boz renklerden hazzeder. Amma külliyen renklerin itidal üzerine olan renk yeşildir. Bu cihetden mizacı mutedil olan kişinin yeşile bakmakdan hazzeder ve mutedil olduğundan ötürü her mizac yeşilistana bakmakdan hazzeder. Amma ak olan renk ve şeffaflı ziyâde olan aklığıyla şeffaflığıyla yüzün nurunu dağıtıp za‘f verir. Bu cihetden şeffaflı ve nurlu nesne od ve şimşek ve güneş gibiye ziyâde bakmakda gözün nuru dağılıp zebûn olur. Zira kim kendinin asıl yaradılışında olan mizacın iktizâ etdiği rengin açıklığından ziyâde olduğundan incinir ve kara renklere bakmakda ve karanlık yerlerde durmak gözün nurunu saklayıp bir araya değşirilip cem‘ olur. Sakladığından göz incinir ve koklamak duyuluşu kim dimağın ucunda buruna ulaşdığı yerde iki meme gibi durur. Burundan koku girincek ol memelere dokunduğu gibi [**10-a**] koku duyarlar. Eğer latif mutedil kokular -kim gayet iyi olmaya- gül ve benefşe gibi onlardan her mizac hazzeder. Amma mizacı ıssı olan soğuk kokulardan nilüfer ve sandal ve kâfur gibiden hazzeder. Zira kim kendinin ruhunun ıssılığını ol soğuk olan kokuları koklamağla itidal bulup ıslah olur. Amma ıssı olan kokuları kokladıkda kasnı ve sezab gibi kokulunca incinse gerek. Zira kim mizacın ıssılığını ziyâde olup tutuşmasına sebeb olur. Ondan hazzetmez. Amma mizacı soğuk olanın ıssı olan kokulardan ve otlardan hazzeder. Zira kim kendinin mizacının soğukluğun kızdırmasına sebeb olur ve mizacın asıl yaradılışında olan itidal getirmesine sebeb olur. Ol cihetden onun gibiden hazzeder ve işitmek duyuluşu dahi kim kulağın içerisinde yayılmış olan sekiz tabla üzerine yayılmış olan deri gibi iki hava dokunup

bu cihetle mürtesem olursa ol kulağın [**10-b**] içinde olan sinir adı semahdır, dokunduğuna göre işidilir. Eğer kim sem'ine yetişip kendi mizacına uyar ve benzer sazlar ve âvâzeler işidirse onun gibi âvâzeleri işitmekden hazzedip lezzet bulsa gerek. Zira kim kendinin yaradılışında konulan ahvâle uyar onun gibi sazlar ve âvâzeler deprenip işidildikçe mizacın yaradışılında vâki' olan huylar ve huluklar deprenir ve oynar. Saz deprendikçe ve kımıldadıkça ol huylar dahi deprenip kımıldasa gerek ve mizaca her kangı haz gālib olursa o hılta tâbi' olan huylar ve evsâf zuhûra gelip kımıldasa gerek ve mizacı mutedil olan latif muntazam düzenli sazlardan ilm-i musiki üzere olan âvâzelerden ve sazlardan hazzedip lezzet bulsa gerek. Hatta kadîm hukemâ zamanlarında Merdümzâdeler'i hususen Şahzâdeler'i beşikde iken muttasıl musika âvâzeler ve sazlarıyla terbiyet edip yanlarında çaldırırlar [**11-a**] idi. Zira kim mizaclarını itidale getirip ıslah eder idi, büyüdükçe adl ü istikamet üzerine olurlardı. Âlemin nizâmına ve ıslahına sebeb olurdu. Amma şol kişi kim mizacı yaradılışında bozulup yaramazlığa ve şerîrliğe ve müfsidliğe mâil olan hususen zâlim olan kat'â latif sazlardan ve âvâzelerden hazzetmez ve eğer kim hazzederse tez usanır ve kati yüzü berk olan âvâzeler ve sazlar mizacı mutedil olan âdemin sem'ine yetişince incinip bî-huzur olsa gerek. Zira kendinin yaradılışında olan itidalden çıkıp bozar ve tatmak duyuluşu kim âdemin ağzında duyulur. Hususen dimağda ve dilde. Zira kim onların duyuluşu artıkdır ve tizdir, ona uyar ve benzer. Tat ve lezzeti tadınca ondan hazzedip lezzet bulur. Amma acı ve kekre nesneleri tadınca bî-huzur olur. Zira kim onların mizacı kendinin mizacına göre değildir. İtidalden [**11-b**] çıkmışdır. Kendinin mizacına uymaz ve benzemez ve ekşi ve tuzlu olan tatlar hoş gelmedikleri sebeb budur ve okşamak duyuluşu kim ıssı ve soğuğu ve yumuşaklığı ve iriliği duyar ve bu duyuluş âdemin derisi üstüne konulmuşdur. Eğer kendinin asıl yaradılışında olan itidal uyar ve benzer ıssılıkda ve soğuklukda düş gelirse dokununca ondan hazzedip lezzet bulur ve cemî'-i bedenin duyuluşlarından galîz ve kuvvetli duyuluş budur ve duyduğu ve idrâk etdiği nesneyi ziyâde saklar. Bu cihetden kendüye vâki' olan hâlet kendinin asıl yaradılışında olan hâlete uyup kendüye münasib olduğunu ziyâde duyar ve duyduğunda kalanı duyuluşlardan bu duyuluşda haz ve lezzet artık olur ve cimâ' lezzeti bu duyuluşa tâbi'dir. Ondan ötürü cimâ'la vâki' olan haz ve lezzet sâir lezzetlerden artıkdır. Zira kim cimâ' hîninde asıl kendüde olan duyuluşun beraberliğine ve itidaline [**12-a**] göredir. Issılıkda ve soğuklukda ve yumuşaklıkda kendüye uyar ve benzer nesne düş gelmişdir. Zira kim âdemin gövdesinde, derisinde olan duyuluşda diğer başında olan derisi üstünden duyuluşu tîz ve yavuz duyar yeri yokdur ve mizacı itidal ve beraberlik üzerine konulmuşdur. Bu cihetden duyuluşu gayetlen tîz ve zeki olmak lâzım gelir ve kendi mizacına uyar ve benzer mizaclı yere ıssılıkda ve soğuklukda ve yumuşaklıkda rast gelince -kim rahimdir- onun dahi yaradılışında hatunlarda böyle vâki' ol-

Bellut *(Quercus* sp.*)*

Benefşe *(Viola* sp.*)*

Besbâse *(Myristica fragrans)*

Ebhel *(Juniperus sabina)*

muşdur. Birbirine gayetlen uyar ve münasib olmağın birbirine buluşunca ziyâde haz ve lezzet bulur. Zira kim uyması ve benzemesi gayet münasebetledir.

İkinci Fasıl

Ağrının ve sızının sebebini beyân eder.

Amma, tabiatın asıl yaradılışında olan hâlin kemâlinden çıkarıcı ve uymaz nesne vâki' olunca ansızın vâki' olduğunda duyulduğu [**12-b**] gibi ağrı ve sızı vâki' olur. Zira kim, asıl kendinin hâlin kemâlini, nizamını ve tertibini harab edip bozar nesne vâki' olduğu duyduğu gibi incinip bî-huzur olsa gerek ve ol vâki' olan uymaz ve benzemez muhalif hâl yaradılışında olan asıl hâlin kemâline kim mizacın eğer muhalif düştüğüne ve uymadığına göre ağrının ve elemin ve sızının ziyâde yavuzluğu ve yavaşlığı ona göre vâki' olur ve mizac aslından bozulmasına ve değişilmesine vâki' olup eğer kim vâki' olan muhalif hâl uymadığı ve benzemediği sebeb olan ahvâl ikiden hâlî değil yahud vâki' olması tedric ilen bir bir ardınca anlı anlı vâki' ola veyahud ansızdan ve bir ağızdan vâki' ola. Eğer vâki' olan muhalif hâl tedricle anlı anlı birbiri ardınca vâki' olacak olursa tabiat onun gibi hâl vâki' olduğunu duyduğunda incinmesi, ağrı ve sızı [**13-a**] tarîkıyla olmaz. Zira kim azar azar olmağın tabiat ona öğretir iken incinmesi olmaz, ağrı verecek denli. Amma bî-huzur olup incinmesi gayrı vechile olur. Amma ansızdan muhalif olan hâl vâki' olursa bi-tekellüf bir uğurdan asıl yaradılışında vâki' olan hâlin kemâline -kim sağ mizacdır- ona muhalif ve uymaz nesne vâki' olup duyduğunda tabiat vec'a ve ağrı ve sızı duyulur. Meselâ, kış gününde bir kişinin üzerinde hamamda gövdesine ansızdan ve bir uğurdan hamam girdiği gibi ıssı su dökülse elbet gövdesi gücenir, çekilip incinse gerek. Zira kim gövdesi hamama girdiğinde soğuk idi. Ol su'nun ıssılığına göre ve suyun ıssılığı gövdesinin soğukluğuna göre muhalif uymaz idüğini ansızdan duyduğu gibi tabiat ondan incinip ağrı ve elem vâki' oldu. Amma hamamda dura dura gövdesi ısına ısına ıssılıkla alışıp su'nun ıssılığına göre kendinin [**13-b**] ısınması uyar ve benzer olur. Eğer hamama evvel girdiğinde üzerine dökülen su şimdi gövdesi ısındığından sonra dökülse ol suyun ıssılığından incinmez. Belki hazzeder ve câizdir ki, bu kişi hamamda dura dura gövdesi kızara, ısına. Ol evvel girdiğinde üzerine dökülen suyun ıssılığından ziyâde gövdesi kızıp ıssı olmuş ola ve eğer ol evvel üzerine dökülen sudan şimdi gövdesi kızdığından sonra dökülse ol su'nun şimdi dökülmesinden incinse gerek. Zira kim dura dura hamamda gövdesi ziyâde kızmışdır. Suyun ıssılığından artık ıssı olmuşdur ve suyun ıssılığı kendinin ıssılığından eksik olmağın ansızdan üzerine döküldüğünde bî-huzur olup incinse gerek ve ansızdan vâki' olması şart etdiğimiz aslı budur ki, tedriclen birbiri ardınca muhalif ve uymaz hâl vâki' olmasını duyulunca tabiatla alışıp tedric ile birbirine [**14-a**] uyar ve benzer olur. Asıl yaradılışında olan tabiata muhalefet etdi-

ğini bir uğurdan duyulmaz. Azar azar ziyâde incinecek denli ansızdan duyulmayınca tabiat ol denli cüz'î ve az incinmeden ağrı ve sızı gelmez.

Fasl-ı Sâlis

Ağrının ve sızının sebebi olan sığlığın beyânındadır.

Ve bu zikrolan yeniden ve taşradan vâki' olan muhalif ve uymaz hâl ansızdan vâki' olunca kim incinmesi muhalifi duyulunca ağrı verir. İkiden hâlî değildir yahud sû-i mizac ola, yani asıl yaradılışda vâki' olan mizaca yaramazlık ve fesad verir nesne vâki' olmuş ola. Asıl kendinin nizâmı ve tertibini bozmağla incide. Onun gibi incinme duyulduğunda ağrı ve sızı vâki' olur veyahud teferruk-ı ittisâl yani asıl yaradılışında vâki' olan ulaşıklığına ayırıcı nesne vâki' ola. Zikrolan incinmek ve bu iki veche sebeb olan tafsilini beyân edelim:

Evvelki vecih kim mizac yaramazlığından [**14-b**] vâki' olur. Üç vechile olur. Evvelki vechi budur ki, ahlâtın asıl keyfiyetleri bir bir olup meselâ safranın ıssılığı ile incide. Zira ki asıl yaradılışında olan ıssılığından ziyâde kızıp ıssı olmuş ola. Issılığıyla yaka sokulandıra veyahud sevda soğukluğu ve kızgınlığıyla sıka, berkiştire. Ol dahi yeri değişerek bir araya cem' etmekle oraya ziyâde elem gelir.

Ve *ikinci vecih* budur ki, asıl ahlâtın yaradılışında olan mikdarından ziyâde mikdarı çok olup yerine sığışmaya. Meselâ gövdenin birbirine bir mikdar kan veyahud sâir ahlâtın birisi asıl mikdarından ziyâde olup dökülünce oraya sığışmamak lâzım gelir. Sığışmayınca döküldüğü yeri gerer ve çekişdirir. Gerilmesinden ağrı lâzım gelir. Gerilmesine göre eğer ziyâde gerilirse ziyâde ağrı ve sızı vâki' olur. Zira kim asıl [**15-a**] yaradılışında olan vaz'ın mikdarından ziyâde olmak gösterir. Ol cihetden ağrı lâzım gelir.

Üçüncü vecih budur ki, zikrolan ahvâlin ikisi bile vâki' olup cem' olalar, yani hem ahlâtın keyfiyetini asıl keyfiyetinden ziyâde olalar ve hem ahlâtın mikdarları ziyâde olup asıl yaradılışında olan mikdarlarından artıp ziyâde çok olalar ve yel dahi bedenin bir yerine değilip çıkacak yer bulmayacak tutulduğu yeri gerer. Gerilmesiyle ve çekilmesiyle güya ki gerilen yer yırtılmak ve çatlamak gösterir.

Dördüncü Fasıl

Ağrıya sebeb olan ikinci vechi kim teferruk-ı ittisâldir, onun beyânındadır.

Teferruk-ı ittisâl kim vâki' olduğunda mizacın bozulmasına sebeb olur. Yani, asıl bedenin yaradılışında vâki' olan oluşukluğunu ayırıcı nesne ansızın vâki' olup duyuldukta ağrı ve sızı lâzım gelir ve bu yaradılışında olan oluşukluğu ayırıcı vâki' olunca

iki kısım olur: Birisine teferruk-ı [**15-b**] ittisal-i müşebbehe derler. Yani, oluşukluğu ayırıcı olan ayırdığından sonra bir vechile ayırır ki, dahi benzemesi kalan yerlere varır. Tamam birbirinden ayırd etmişdir. Meselâ bir mikdar hılt veyahud yel bir yerine dökülse ol döküldüğü yere çok olmağın ol yere sığışmamağın gerilip çekilse gerek. Güya kim çıkacak yol bulup ora yırtılmak ister. Öyle yaradılışında olan oluşukluğunu yırtılması lâzım olduğundan ansızdan duyulduğu gibi ağrı ve sızı vâki' olur. Bir takdir kim, oluşukluğun yırtılması tamam ayırd olup yırtılmaya, veremde vâki' olan şişmek gibi. Zira kim, oranın asıl yaradılışında olan oluşukluğun birbirinden ayrılmışdır. Asıl yaradılışında olan vaz'ından ve suretinden çıkmışdır. Amma tamam oluşukluğunu birbirinden ayrılıp yırtılmamışdır. Kalan yerlerine dahi oluşukluğu ve uyması ve benzemesi vardır. Amma oluşukluğunu tamam birbirinden ayrılıp yırtılınca kesilip veyahud ovudursa

[**17-a**] **Altıncı Fasıl**

Ağrı ve sızı kaç türlü olur, bir bir tafsiliyle beyânındadır.

Malûm ola ki, ağrı vâki' oldukda incitmesi on beş vechile vâki' olur ve incitmesi ne vechile vâki' olursa ol ağrının adını ona göre denilir.

Evvelkisi "hakkâk" yani geçicidir. Zira geçiştirmekle ağrısı duyulur. Meselâ geçiştirmesine bâ'is olan hılt tuzlu balgamdır veyahud safra itilgisi ile geçişdire.

Ve *ikinci* "muhaşşin"dir, yani iri. Zira kim galîz hılt kuru ola. Tabiat ol vâki' olan hıltın galîz ve kuru olmağın bulunduğu yerde irilik ihdas eder. Tabiatın asıl kendi yaradılışında vâki' olan yumuşaklık ve derinliğine ansızdan ona muhalif vâki' olan hâli tabiat onun iriliğinden incinse gerek ve onun gibi ağrıya "haşinvârî" derler.

Üçüncü ağrıya "nâhis" derler, yani sukuldurucu ve sancı verir. Zira kim sokuldadığı vaktin sancır. Güya kim sancıdığı yeri yırtmak ister ve bu asıl ağrı olduğunda ol sokuldadığı [**17-b**] yere ağrısı yayılır. Zira kim gışâ, yani perde, meselâ yürekle mide mâbeynlerinde sinirlerden örülmüş perde vardır. Ol perdede vâki' olan ağrı bütün perdeye yayılsa gerek. Zira kim perde olduğu yeri kalıp üzerine yayılmıştır ve ol perde nefes alıp vermeden gerilip yayıldıkça perdede ağrı olıcak kapladığı yerde bile ağrısı yayılmak gözükür. Sancımak ve sokuldamak lâzım gelir.

Dördüncü ağrıya "dâiz" derler. Yani sıkıştırıcıdır. Zira kim bir yere haddinden aşırı hılt dökülüp gelince orada sığışmamak gözükür. Çokluğundan ötürü ve orayı sıkıp müzâyaka edip sıkar.

Altıncı ağrı "mümeddid", yani gerildici. Zira kim ağrısı duyulduğunda sinirin iki ucu-

nu bile güya kim gerilip çekinirler, ağrı vâki‘ olur.

Yedinci ağrının adı “müfennih”dır, yani koparıcı. Zira kim bunun gibi ağrı vâki‘ oldukda olduğu yerin üzerinde olan perdeyi ayırıp koparmak ister, ulaşık olmağa komaz.

Sekizinci ağrının adı [**18-a**] “mükessir”dir, yani ufadıcı. Zira kim vâki olduğunda kemik öğütür gibi olur. Zira kim kemik üstünde olan perdeyi kemiğe oluşuk olmadan mani olur ve öğütür gibi olur.

Dokuzuncu ağrının adı “rahv”dır. Yani yumuşatıcı ve göğündürücüdür. Zira kim vâki olduğunda bağlı etlerini yumuşatmasıyla kendi sinirinden hilâf şemsine göre gevşete.

Onuncu ağrının adı “sâkıb”dır. Yani delici. Zira kim vâki oldukda ona sebeb olan hılt veyahud böyle güya kim olduğu yeri delik burgu gibi burar. Durmayıp yırtar ve deler. Etin ve kemiğin içinde. Meselâ kulunç hakkında vâki olduğu gibi.

On Birinci ağrının adı “müsilli”dir. Yani çuvaldız iğnesi gibi batar, deler. Yani burup delmez ama olduğu yerde ziyâde sinir durduğu yeri deler, burmaz.

On İkinci ağrının adı “hıdrî”dir, yani uyuşturucu. Zira kim vâki olduğunda uyuşturması duyulur. Soğuk hılt, balgam ve sevda gibi ziyâde soğukluğuyla olduğu yeri soğudup uyuşturur veyahud galîz [**18-b**] olmasıyla ruh geçecek yollarını bağlar. Ruh geçecek yol bulmaz olur. Ruh kendi balgam ve sevdanın soğutmasıyla koyu olup gılzed bulur. Bunun gibi hâle sebeb olan nesne vâki olduğu duyulunca uyuşmak tarîkıyla veca‘ lâzım gelir. Meselâ bir yeri sıkıp pek yağlıcak veyahud içine ahlât çok olup dolucak bu zikr oddan uyuşturucu ağrı vâki olur.

On Üçüncü, “dârâbânî”dir, yani atılır. Zira kim onun gibi ağrıya sebeb olan nesne vâki olunca olduğu yerde içinde olan atıcı damarlar verem sebebiyle ve hıltın ıssılığıyla ve çokluğu ile mâbeyninde olan atıcı damarlar sıkılıp basılınca atılması ziyâde belirir ve duyulur.

On Dördüncü ağrının adı “sakīl”dir, yani ağır. Zira kim ağrı bir ağır olur evvelki hâlinden. Meselâ bazı kalın etlerde ve duyuluşu az olan yerlere verem oluncak ol vereme sebeb olan hıltın ağırlığıyle ağrıyan yeri bir tarafa çekilip ağır olduğunda ol vakitde ağrısı duyulur.

[**20-a**] Sivri dişler vardır kim adları “nâ-yeban”dır. İkisi yukarı sırada ve ikisi aşağı sıradadır. Bunların faidesi berk olup yenilecek nesneyi öğütmek maslahatı içindir ve onların yanlarında her bir tarafta dördü yassıvârî dişler vardır, cümlesi sekizdir. Dördü yukarı sırada ve dördü aşağı sıradadır. Kim adları “azârîs”dir. Kim iri olup yene-

cek taamı öğüdeler. Cümle hep yirmi sekiz oldu. Yaradılışda onsuz âdem yoktur ve bazı kişilerde asıl yaradılışında dördü artık olup otuz ikidir. Kim adı "nevâcid"dir. En sonradan biten dişlerdir ve bazı kişilerde yirmi yaşında olduğundan sonra biter ve her dişin sivri kökleri var -kim çenenin kemiğinde saplanmıştır- ve saplandığı çenenin deliğinin çevresinde bir berk kemik biter kim dişleri deliklerinde berkiştirir ve ol kemikte berk sinirlerle dişler bağlanmıştır ve aralığı etle dolmuştur ve önünde olan [**20-b**] ön dişlerin hemen birer kökü vardır ve azı dişlerinin bazısının üçer kökü var. Ama yukarı sırada olan azı dişlerin dörder kökü vardır ve bazısının üçer de olur. Ama ekser dörderdir. Zira kim, yukarıda asılı olmağın bünyâdı muhkem olmasına ihtiyacı artıkdır ve nefs-i dişin duyuluşu vardır kim ıssı ve soğuğu kendi mizacına uyarını ve kendüye muhalif olup incindiğin duyar. Zira içinde ufacık sinirler yayılmıştır, onlar ile duyar ve dişin uzayıp büyümesi dahi vardır. Zira kim kullana kullana aşınır ve büyümesi olmayaydı aşınıp tükenir giderdi ve bir diş eksik olduğuna onun mu'âlecesine vâki olalıdan dişin kalanlarından uzaması artık olup onunla uzaması belli olur.

İkinci Fasıl

Dişin faidesi beyânındadır.

Evvelki faidesi budur ki yenecek taamı çiğnemesiyle hazm olunması mideye varınca kolay ola.

[**21-a**] *İkinci* faidesi budur ki ağızdan akan -hâşâ- fazalâtı kendüden akıp gitmeye.

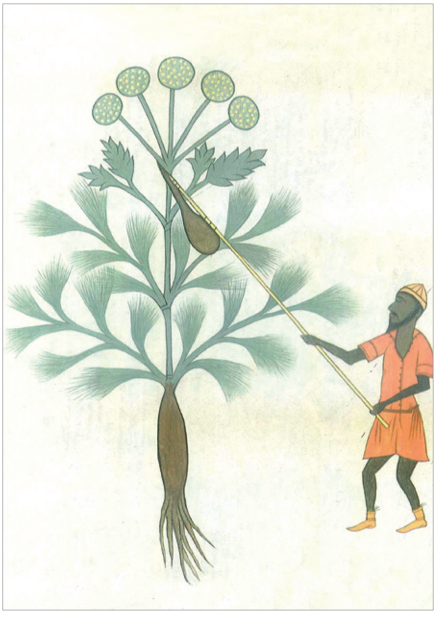
Üçüncü faidesi budur ki, söylemek vaktinde dilin zâbiti olup nakāyi' olan kelimât nizam üzerine olmasına sebeb olur.

Ve *dördüncü* faidesi budur ki, şekle ve surete hüsn ü cemal vermek maslahatı için olmuşdur.

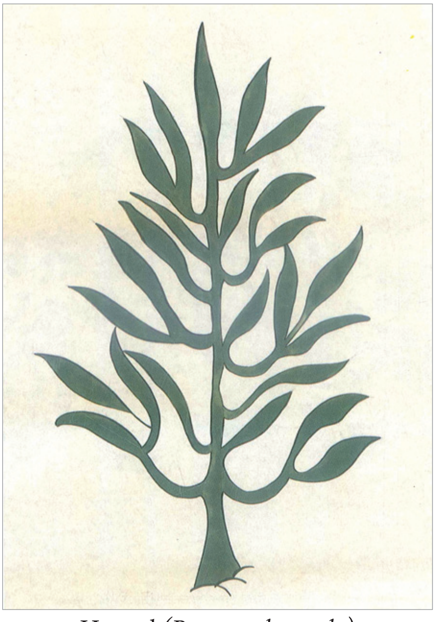
Fasl-ı Sâlis (Üçüncü Fasıl)

Dişlere vâki' olan ve duyulan emrâz ve ağrılar bir bir mahallini addedip tafsili beyânındadır.

Ma'lum ola ki dişlerde duyulan ağrılar; ağrımasına vâki olan sebebin olduğu yeri üç yerden hâlî değildir yahud nefs-i dişde vâki ola ve ucunda olan kökün sinirinden ola veyahud çenenin ve dişlerin çevresinde olan bağlar ve sinirlerde ola veyahud dişlerin dolayısında olan etlerinde ola. Bunların her birinde âfet ve zarar vâki olunca dişlerde bile zararı [**21-b**] belirir ve ağrısı dişlerde duyulur. Bir takdir kim, nefs-i dişde zarar ve âfet olmazsa bunun gibi dişin ağrımasında nâ-ehil olan çekmesine çalışır ve çekildiği takdirce faidesi olmayıp ağrısı dinmese gerek. Zira kim ağrı nefs-i dişde de-

Ferfiyun *(Ferula communis)*

Harmel *(Peganum harmala)*

Harnub *(Ceratonia siliqua)*

Haşhaş *(Papaver somniferum)*

ğilmiş, gayrı yerde imiş. Dişin çekilmesinden onun için faidesi eklenmedi, belki dişin çekilmesinden çok zarar vâki olur.

Dördüncü Fasıl

Dişlerin kendisinde vâki' olan hastalıklar tafsiliyle bir bir beyân olunur.
Ma'lum ola ki nefs-i dişde vâki olan emrâz yirmidir:
Evvelkisi haderdir, yani uyuşmak.
İkinci darabândır, yani atılmak.
Üçüncü ihtilâcdır, yani seyirmek.
Dördüncü hikedir, yani geçişmek.
Beşinci dağdağadır.
Altıncı istirhâdır, yani gevşemek.
Yedinci felâkdır, yani kımıldanmak.
Sekizinci hilâkdır, yani koymak.
Dokuzuncu teşevvüş, yani köklenmek.
Onuncu tagayyürlendirir, yani rengi bozulmak.
[**22-a**] *On Birinci* tevessühtür, yani kirlenmek.
On İkinci teekküldür, yani yenilmek.
On Üçüncü taaffündür, yani çürümek.
On Dördüncü tekessürdür, yani unmak.
On Beşinci veca'dır, yani ağrımak.
On Altıncı tarsdır, yani kamaşmak.
On Yedinci aczdir, yani ekşiyi ve tatlıyı çiğnemesinde acz çeker.
On Sekizinci budur ki ıssıdan ve soğukdan incinip değirmemek.
On Dokuzuncu tatavvüldür, yani uzanmak.
Yirminci takassurdur, yani kısalmak.
Yirmi Birinci tahaffürdür, yani oyulmak.
Yirmi İkinci budur ki verem olmak.
Yirmi Üçüncü budur ki kurtlanmak.
Yirmi Dördüncü sarirdir, yani gıcırdatmak ve bu zikrolup vâki olan emrâzın ilâcına mübaşeret edip beyân etmekden ögürdü. Asıl nefs-i dişin yaradılışına vaz' olunan hâli ve sağlığı üzere ne vechile saklanır kim sağlık üzerine humma olup sıhhat olmasına lâzım olanın tedbirini beyân edelim.

Beşinci Fasıl

[**22-b**] *Dişin asıl yaradılışında vâki' olan sağlığı ve vaz'ı üzerine saklayıp kim zarar yetiştirir nesnelerden pehriz eyleyecek tarîkleri beyânındadır.*

Ma'lum ola kim bazı ahvâl vâki' olur ki dişin sağlığına zarar yetiştirir. Mümkün oldukça onun gibiden sakınıp ihtiyat edip kim zararı yetişilmeye ve asıl yaradılışında olan sağlığı saklamak iki tarîkle olur yahud zarar eder nesnelerden sakınmağla ola veyahud faide eder ve kuvveti saklar, berkiştirir nesneleri isti'mâl etmekle olur ve zarar verip sakınacak nesneleri zikredelim kim, sekizdir:

Evvelkisi budur ki, daim sakınıp ve ihtiyat edip kim yenen taamlar birbirine uyar ve benzer ola. Amma birbirine uymaz ve benzemez taamları yiyip midede bir öğünde karışması caiz değildir. Meselâ bir türlü yemek yendikte üzerine bir türlü dahi yemek yenip kim ol evvelden yenen taamı bozup fesada vermeye. Bu hususda [**23-a**] yenilen ihtiyat edip sakınmak gerek. Meselâ sütden pişen aşlardan yiyecek, akabinde tuzlu balık ve havyar ve cemî'-i ıssı ve eti olan yemekler ve soğan ve sarımsak ve tere ve tarhana ve pastırma, etler gibi ve şarab içmek. Bunların her kangısı yenip süt aşları veya kendi süt bunlarınla bile yenip cem' olursa elbet ol taam cümlesi midede bozulup fesada gitse gerek. Zira kim südün cevheri gayette lâtif ve nâzik-ter yemektir ve bu zikrolan galîz ve ıssı ve eti ve tuzlu yemeklerle midede cem' olduğunda birbirine uyup alışmasa gerek. Süd latif olduğu cihetden kendi sureti tîz bozulur. O galîz ve ıssı olan nesnelere uymayıp benzemese gerek ve kendinin asıl hâli üzerine kalıp duramaz. Zira kim nazikliğinden ve mülâyim olduğundan midede bulduğu nesne döner, fesada gider ve fesada gidince mide onu hazm edip sindiremez, abes, fâsid-i hılt olur, [**23-b**] midede eğlenir, midede durdukça ondan boğulur ve tutanlar kim buhardır. Boğazın yukarısına çıkıp ağza, elbette dişlere bile dokunsa gerek ve o buharlar dişlere dokuna, içine siner. Kendi hâlinde olan mizacdan çıkarıp harab eder ve bu zikrolan yemeklerden gayrı cemî' yemekler kim latif ve nazik taamlar ola. Galîz taamlarla yenip midede cem' olununca hâlleri budur ve cemî' etmesinden ihtiyat edip sakınmak gerek ve mümkün oldukça yenilen yemekler birbirine uyar ve benzer ola. Galîzlikde ve letâfetde ve yenilen taamın mikdarı çok yenmesinden -kim ona imtilâ' derler- yani mide hazm edip sindireceği mikdarından ziyâde olmaya. Zira kim yenen taam mide götüreceğinden ziyâde olunca mide onu hazm edip sindirmez olur ve sinmeyince midede eğlenir, kalır ve midede eğlenip kalınca bozulup fesada gider veyahud bir olup [**24-a**] fesada gitmezse midede ziyâde eğlendiğinde ondan hayli buharlar çıkıp dimağa zahmet verir. Zira kim dimağ ol çıkan buharları sindirip dağıtmasına kādir olmayıp ol buharlar tekrar nâzile tarîkıyla dimağdan inip dişlere ve gayrı yerlere dökülüp fesada eyletir. Hususen eğer kim bunun gibi imtilâ' vâki' olduğunda akabince uykuya düşenler hemen fi'l-hâl nâzile dökülmesine sebeb olur. Hususen dişlerde fi'l-hâl zararı müşâhede olunur. Hususen ol mizaclarda kim, dişlerinde fi'l-cümle âfet ve za'f üzere olmuş ola.

Ve *ikinci* sakınacak nesne oldur ki yenilen ve içilen nesneler zâtında yaşlıkları olup kim onlardan buharı çok çıkar nesneler ola, meselâ çorbalar gibi. Hususen sebzevattan ola ve külliyen sebzevat kısmı lahanadan ve havuçtan ve maydanosdan gayrısı. Zira kim bunların ıssılığı ve kuruluğu vardır, lâkin bunlardan buhar çıkmaz. Nefs-i sebzevatın her kangısı olursa [**24-b**] aynıyla çiğle yemek caiz değildir. Zira hazmedip sindirmesine mide güç görüp zahmet çeker, çiğ olduğundan ötürü ve buharları dahi çok olur. Zira asıl kendide olan yaşlığı cümlesi biledir. Kaynayıp pişmesinde ayrılıp eksilmesi kaynamakla olmamıştır ve cümle hoş-âblardan ziyâde çok isti'mâl eylemesinden sakınmak gerek. Zira kim yaşlılığı çok olmağın buharı çok olur ve buhar dişlere çok olmasından bir takdir kim, yaramaz ve fâsid buhar olmaya. Yalnız buhar olmasıyla dişlerin sinirleri ve bağları ıslatır ve ıslanıcak gevşenir ve yumuşanır ve dişlerin arasında olan etleri şişirip kabardır ve dişleri[n] kımıldanmasına ve oynamasına sebeb olur.

Üçüncü sakınacak nesneler oldur kim bilhassa dişin cevherini bozar, fesada verir. Pırasa ve turp ve sarımsak ve soğan gibi. Bunların zararı gayetlen çoktur, mümkün oldukça bunları yemekten ırağ olmak gerektir.

Ve *dördüncü* [**25-a**] sakınacak oldur kim her nesne kim yelimşik ve yapışır, tutkal ve sakız gibi. Meselâ şekerden olan akideler gibi ve her tatlı yelimşik olan ve hususen incirin kurusu ziyâde dişin ağrısını depretmesine sebeb olur.

Ve *beşinci* sakınacak nesneler oldur kim dişleri kamaştırır. Ekşiler ve kekreler çiğnemekten ve her nesneyi ıssı iken veyahud soğuk iken dişlere değirmesinden ziyâde sakınmak gerek. Hususen birbirinin ardınca olunca. Meselâ bir nesne gayet ıssı iken ağza alınıp içmeğe veyahud ısırmağa dişler ziyâde ıssılığından incinip akabince bir soğuk nesne dökerler veyahud soğuk olan nesneyi öğürdücü dişlere dökerler ve ıssı olan akabince dökerler. Bunların gibi vâki olunca dişlerin mizacını harâba vurup fesâd eder ve soğuk suyun ziyâde soğuk iken içmesi zararı nihayettedir. Hususen eğer dişlerin filcümle za'îf olup zararı var ise.

Ve *altıncı* sakınacak nesneler oldur kim berk ve katı olan çiğnemek veyahud dişler ile nesne öğütmek zararı nihayettedir ve ekser bunun gibi berk [**25-b**] ve katı nesneleri çiğnemeye meyilli olan kişilerin dişlerini zaaftan ve zarardan hâlî olmaz. Zira kim katı ve berk olan nesneleri çiğnemesinde dişler hayli zahmet ve güç görür. Asıl bünyâdından ırgalanıp ve yerinden kımıldanıp oynasa gerek; zayıf olunca nâzile üzerine dökülüp akınca kabul eyler, içine sinir harâb olmasına sebeb olur.

Ve *yedinci* sakınacak nesneler oldur kim, dişin aralığında olan nesneleri ziyâde ayırtılmasından ve kurcalanmasından tâ kim arasında olan etlere zarar dokuna ve kana-

ta. Zira kim arada olan etlerine zarar dokununca dişin ırgalanmasına ve oynamasına ve çürümesine sebeb olur ve nefs-i dişlerin üzerinde olan kirleri ziyâde ayırtılmasından misvaklen iken faidesi yoktur. Zira kim ziyâde ayırtılınca kābiliyet verir kim akan nâzileyi nefs-i dişlerde sinir ve mideden çıkan buharlar dahi dişlerde sinir delinmesine ve oyulmasına sebeb olur ve bu cihetten ziyâde cilâ verip ayırtalar, nesneler ile dişleri ovmak caiz değil, tâ ki dişler üzerine nesne kalmaya [**26-a**] ve bunun gibi cilâ verip ayırtılıcı etmeli oluncak bazı nesneler ile olmak gerek kim, hem kirlerini üzerinden ayırtlaya ve hem etlerini berkiştire, sıka ve nefs-i dişlere kuvvet verip berkiştire ve delinmesine mani ola ve ağzın kokusunu iyi eyleyecek edviyelerlen ola kim, inşallah onları da mahallinde zikrola.

Ve *sekizinci* sakınacak nesneler oldur kim -hâşâ- huzur-ı şerifden kaydır, yani kusmak ziyâde eylemesinden ihtiyat etmek gerek. Zira kim ziyâde zararı müterettib olur. Zira kim istifrağ oldukda cemî‘-i bedende olan ahlât bedenin yukarısına teveccüh eder. Zira kim tabiatın âdetidir ki ol cânibde kim güç ve zahmet vâki‘ olur bedenin ahlâtı o canibe seğirdir, teveccüh eder. Güya kim tabiatın yardımına giderler ve ahlât yukarısına teveccüh etdiğinde ol ahlât başta sinir ve buharlar dahi sindiğinden sonra baş onları sindirip dağıtmasına kādir olmayıp tekrar aşağıya döküp nâzile tarîkıyla indirse gerek. Dişlerin sinirlerine ve etlerine sinip incitse gerek. [**26-b**] Hususen eğer kim istifrağ eden çıkan ahlât fâsid ve çürümüş ve ekşimiş ve fesad bulmuş kim mide onları hazm etmesine âciz olup kādir olmadığından onun gibi fâsid ve ekşimiş ve göğünmüş ve kekremiş ahlât istifrağ olundukta kendiler ve buharları dişlere uğrayıp hayli zarar ve fesad verir, dişleri helâk eder. Hususen eğer kim evvelden nefs-i dişler za‘f üzere olup fi’l-cümle zararı var ise ve çünkü istifrâğ etmesinin dişlerin sağlığına lâzım olan tedbirinde medhali vardır. Lâzım olduğu bu münasebetle istifrağın külliyen tedbirinin beyânına şürû‘ edelim.

ÜÇÜNCÜ BÂB

İstifrağın tafsilinin tedbirinin beyânındadır.

On iki fasıldır:

Evvelki Fasıl

İstifrağ kendi kendiden vâki‘ olunca sebebinin beyânındadır.

Ma‘lum ola ki nefs-i midede olan nesne ağızdan taşraya teveccüh olunup reddolunması üç vechile olur. Birisi istifrağdır ve ikincisi gönül dönmesidir ve üçüncü [**27-a**]

gönül bulanmasıdır.

Bu üç hâlin kendiden vâki olduğunca yani kişi kendi an-kasdin murad edinip olmayalar. Meselâ kusturucu otlar içmeklen ve bizzat bulandırıcı nesneler isti'mâl edip bulandırmak için olmaya ve asıl onlara sebeb olan nefs-i midede olan sebebleri üçtür. Meselâ istifrağa sebeb olan budur ki nefs-i mide teveccüh murad edene kim içindeki olan nesneyi reddedip kendüden gidermeğe ve reddetmesini murad edindiği sebebi üçden hâlî değil yahud içinde olan nesnenin mikdarı ziyâde çok olup hakkından gelemeyip mide zabt etmesine kudreti olmayıp ol içinde olan nesne kendüye çokluğundan güç zahmet verdiğinden reddedip kendüden gidermesine çalışır. İmtilâ' olup ziyâde dürlü dürlü yemekler yendiği vakitlerde vâki olduğu gibi veyahud içindeki olan nesne habis ve yaramazlığa mâil nesne ola. Kendinin asıl hâline uymayıp kendüye muhalif düşdüğü için gidermesine çalışır. [**27-b**] Zira kim ol nesnenin kendinin keyfiyetinde veyahud cevherinde bir yaramazlık, fesad verir hâli ola veyahud tatsız ve yaramaz gıdalar, hususen eğer kim ağulanmış ola. Onun gibiler oluncak tabiat kabul etmeyip ve incinip reddetse gerek veyahud isti'mâl olunan nesne yağlı olursa her yağlı olanın şânı budur ki, her olduğu yerde yukarısına çıkıp teveccüh eyleye ve yukarı çıkıncak midenin ağzını gevşetip boş eder. İçinde olanı zabt edip hazm etmesine ve tutmasına ve durgutmasına kādir olmadığından reddetmesi lâzım gelir veyahud nefs-i midenin mizacı asıl yaradılışında vâki' olan sağlığının hâli za'f bulup tasarruf ve tedbir etmeden âciz olup kādir olmaya ve taşradan içine geleni yemek kısmından ve gayriden kabul etmeyip reddedip istifrağ eyler ve içinde hâsıl olan ahlât olursa dahi onları bile reddedip istifrağ eder.

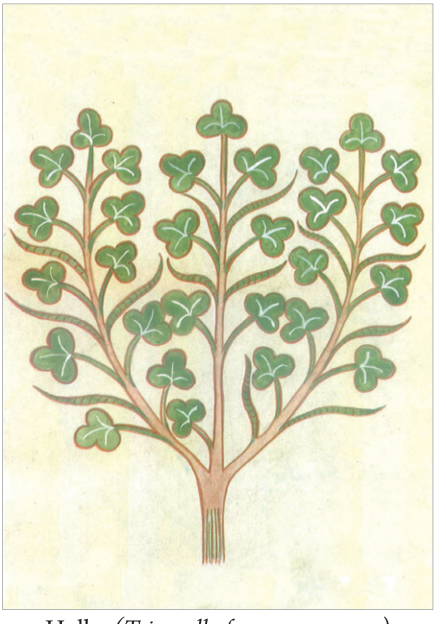
İkinci Fasıl

Gönül bulanmasının sebebi beyânındadır.

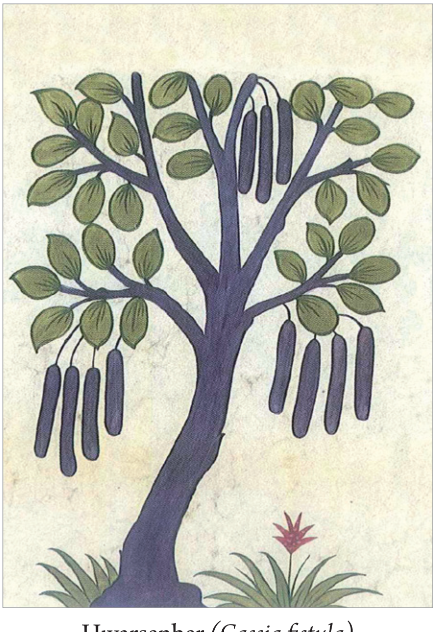
Gönül [**28-a**] bulanmasının sebebi budur ki, nefs-i mide kendüden teveccüh ede. İçinde olan nesneyi reddedip def'e çalışa. Bir takdir kim içinde olan nesne yağlı kısmından ve semiz etler ve tatlılar makūlesi olmaya kim onların şânıdır. Âdemin gönlünü bulandırması yukarıda zikretdiğimiz sebebden ve ekser gönül bulanmasının sebebi nefs-i mide za'fından vâki' olur. Kim içinde olanı eritip ve hazm edip pişirmesinden âciz ola. Bir takdir ki içinde olan gıdalar latif ola ve gönül bulandırıcı gıdalardan olmaya. Bazı evkât olur ki, gönül bulandığında tamam içindekini reddedip istifrağa sebeb olur. Bulamağa sebeb olan nesne kavî olıcak ama ekser vakitde gönül bulanmasında tamam reddolunması ve istifrağ eylemesi lâzım olmaz.

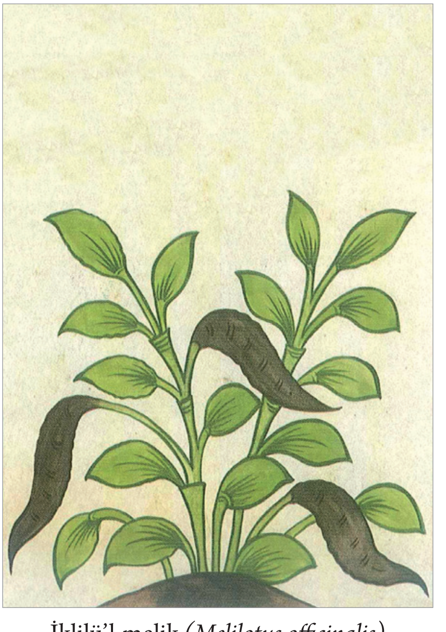
Helilec *(Terminalia* sp.*)*

Hulbe *(Trigonella feonum-graecum)*

Hıyarşenber *(Cassia fistula)*

İklilü'l-melik *(Melilotus officinalis)*

Üçüncü Fasıl

Budur ki, gaseyan kim gönül dönmesidir.

Gönül dönmesi oldur ki, mide içinde olanı reddedip def' etmesine fi'l-cümle teveccüh ede. Bir takdir kim teveccüh tamam olmaya ve [**28-b**] yukarıda zikrolan gönül bulandırmasına varmaya, hemen fi'l-cümle hâlinden mide tagayyür bulup dönmesi ola ve bunun gibi hâlin dahi sebebi midenin za'fıdır kim içinde olanı tamam zabt edip murad üzerine içinde durgutmasına kādir olmaya ve gâh olu[r] ki yenilen ve içilen nesnelerin zâtında gönlü döndürür nesnelerden olalar. Yağlılar ve tatlılar makūlesi olunca. Zira kim onların şânı budur. Mideyi gevşetip hoş etmesiyle ve hususen tatlıyı ve yağlıyı yiyen kişinin mide safrası çok olunca. Zira kim safranın şânı yukarısına teveccüh edip çıkmakdır. Zira kim onun tabiatı yukarısına çıkmakdır ve tatlı ve yağlı yemekler yenincek ekser safraya dönüp tagayyür olur. Bu cihetden safrâî mizac olan bunun gibi tatlı ve yağlı yemekden yenince incinip bî-huzur olur. Gönlü dönmesine sebeb olur ve kan mizaclı olan dahi bi-aynihî tatlı ve yağlı yemekten ve içmekten incinir. Zira kim kan dahi hava tabiatındadır, letafeti ve nazikliği [**29-a**] ziyâdedir ve yukarıya teveccüh eder ve kan mizaclı olan dahi gayetde latîf ve ter ve nazik mizacdır. Bunun gibi tatlı ve yağlı yemeler ve içmeler midesine inince fi'l-hâl kendinin tabiatına uyup ona döner, harareti artar ve midesi gevşer ve yumuşar, gönül dönmesine sebeb olur.

Dördüncü Fasıl

Mizacların kangısına istifrağ etmek faidesi olup münasibdir ve kangı mizaca zararı olup münasib değildir, onların beyânındadır.

Ma'lum ola ki ol kişi kim asıl yaradılışında boynu ince ve uzun ola veyahud göğsünde darlık vâki' olmuş ola ve nefes alıp vermekte güç ve zahmet çekerken ola veyahud etli, canlı, berk ve sık mizaclı ola kim bunun gibinin damarları gayetle dar ve incedir veyahud ol kişinin kim boğazında dilcik gibi ve hunnâk ve verem ve gözlerinde fi'l-cümle zahmeti olanların ve dişlerinde âfet ve zarar olmuş ola ve nazlısı çok olgun kişinin gibi. Onlara istifrağ etdirmek olmaz ve her kimse kim istifrağ etmede fi'l-cümle [**29-b**] zor edip güç ve zahmet göre. Onun gibileri istifrağ etdirmek azîm muhâtaradır. Zira kim bu zikrolanlar cemî'îsi kendülere zor edip zahmet çekip istifrağ etmekle damarlar şişip güç görünce yırtılıp hususen boğazda ve göğüsde vâki' olan, hususen eğer kim midenin pekliği olup içinde olanı reddedip def' etmesine teveccühü bir vechile olmaya, ol damarlar yırtılmasına ve çatlamasına sebeb olur. İçlerinden kan boşanıp çok fesada aldır. Bu cihetden bunun gibileri istifrağ etdirmeden mümkün oldukça men' etmek gerek. Meğer kim bir ârıza vâki' ola. Kim istif-

rağ etdirmesi lâzım ve zarurî ishal ve ihtikân etdirmesine kâbiliyet olmaya ve istifrağ olundukları takdirce istifrağ etdirmelerinde tedbir etdirip dikkat etmek gerek ve kusdurmasına yardım eder kusdurucu olan yemeklerden ve içmelerden ve edviyelerden isti'mâl etdirdiler kim istifrağ etdirmeleri âsân ola, güç ve zahmet görmeyeler. Amma şol [**30-a**] kişiye istifrağ etmek câizdir ki, midesi içinde olanı âsânlığla reddetmeğe kādir ola ve göğsü ve bağrı asıl yaradılışında genişlik üzerine bünyâd olmuş ola ve damarları iri ve bol olmuş ola ve etleri yumuşak olup gevşek ola ve har olanlar ve mizacı safrâî olanlar, bunun gibiler istifrağ lâzım geldikde korkusuz işler olur. Hususen eğer kim midede sıklet bulup ve imtilâ' olmak sebebiyle içinde olanı reddedip def' etmesine teveccüh etmesi olunca istifrağ etmeleri evlâdır ve faidesi çok duyulur.

Beşinci Fasıl

İstifrağın nâ-mahallinde vâki' olunca ondan müterettib olan zararları beyânındadır.

Ma'lum ola kim istifrağı ziyâde çok etmesi hususen istifrağ etdirmesi câiz olmayan zikrolunan kişilerin gibi midesini harab edip za'îf eder ve eski beze döndürür. Zira kim istifrağ etmede zor kendine zahmet verip zebûn olup ruhu eriyip dağılır ve içinde [**30-b**] olan eriyip boşanır. Kendüye gıda kalmaz. Değil ki cümle bedene za'f gelir. Kendüye kuvvet verecek gıdayı reddedip gidermesinden ve boş kaldığından bedenin etrafında nâ-ma'kul olan hâşâ huzur-ı şerifden fazalât, hususen bağırsaklara def' olmuş olan fazalâtı bile tekrar kendüye çekip kuvvetini sinirip gıda eksikliğinden onları gıda edinse gerek. Hâşâ onun gibi fazalâtın gıda edinmesinin zararı ne derecede idüği ma'lumdur ve muttasıl çok istifrağ edenlerin kabız üzerine olmaları sebebi budur. Zira kim ol cânibe teveccüh olıncak nesneler yukarısına teveccüh eder, olur. İstifrağda çekilen zor ve zahmet sebebiyle bağırsaklara nesne def' olunmayıncak kendinin içinde olan kurumasına sebeb olur. Kabız olduğu sırrı budur ve göğse dahi istifrağı çok etmek zarar verir. Zira kim kendüye zor etdiğinden ve zahmet çekdiğinden göğsünde olan damarların yırtılmasına sebeb olur, haylice müzâyaka çekilir ve bazı [**31-a**] vakitde yırtılır ve ekser istifrağ olundukda ağızdan fi'l-cümle kan gelmesi asıl budur kim istifrağı çok etmeğin dahi ziyâde halel verip fesad eder. Zira kim istifrağ etmede çekilen zor ve zahmet sebebiyle gözde olan damarlar ve sinirler şişip içlerine ahlât dökülüp dolmasına sebeb olur. Hususen şol kişiler kim gözlerinde fi'l-cümle za'fı olmuş ola ve hususen göze su inmekle ma'rûf olan maraz ilen mübtelâ olan ve bizzât bu marazı depredip ihdas nihayetde bu cihetden istifrağ etmede ihtiyat lâzımdır ve dişleri hod külliyen yaşlığıyla ıslanıp ırgatılmasına ve oynamasına sebeb olur. Zira kim istifrağın hîninde mideden buharlar çıkardışı berkiştiren sinirleri ol dokunan buharların ıslanmasıyla gevşenir ve yumuşanır. Hususen eğer kim istifrağlan ahlâtın ekşimesi ve fesadı var ise ve âdemin başını ağrıdır. İstifrağ hîninde mi-

deden dimağa çıkan buharlarla ve istifrağda çekilen zor ve zahmet sebebiyle dimağın [**31-b**] cemî'-i sinirleri ve damarları sıkılıp gücendiğinden istifrağ hareketiyle ağrısı def' olur ve sar'a zahmeti kim âdem ansızdan yıkılıp düşmesidir. İstifrağ çok inmekden ihdas olur ve debelikle meşhur olan maraz ziyâde istifrağ etmede zor çekilmesinde vâki' olur. Zira kim sakınıp gücenmekle bağırsakları altında olan perde yırtılı[r], bağırsaklar yırtılan yerden çıkıp debelik vâki' olur ve bazı yiyici ve içkici mizaclı kişiler olur kim vâfir muradlarınca ziyâde karınlarını doldurmasına ceht ederler sonradan istifrağ ederler. Onun gibi mizaclıların âkibetleri gayet yaramaz olur. Türlü türlü garib ve habîs marazlara mübtelâ olmalarına sebeb olur ve çünkü istifrağın nâ-ma'kul vechile vâki' olduğundan bu denli fesadâta ve zararlara sebeb olduğundan sonra lâzım oldu ki istifrağın tedbirinde dikkat edip mümkün oldukça tafsiliyle beyân etmesine şürû' edelim. Vallahu a'lemu bi's-sevâb.

[**32-a**] Altıncı Fasıl

İstifrağ etmenin yılın kangı mevsiminde etmesi evlâdır ve kangı mizaca münasibdir ve kaç kere eylemek câizdir, onun beyânındadır.

Ma'lum ola ki yaz günlerinde insanın ahlâtı eriyip yumuşaklık üzerine olur ve soğuk günlerde havanın soğukluğuyla bedende olan ahlât kuru ve yelimşik olmasına sebeb olur ve gövdenin damarları ve sinirleri ve ahlât çıkacak yollarını ve damarlar soğuk sebebinden onları çekip çıkartmasına murad edindiğimiz vakitde haylice güç ve zahmet çekilir. Bu cihetden bu eyyâmda istifrağ etmeğe murad edinen iken muradca vâki' olmaz. Tabiata etmesinden haylice zor ve zahmet çekilir. Zira kim çıkartmağa murad olunan ahlât yelimşik ve donmuş olduğu ecilden bedende yapışı kalır. Taşraya çıkmağa kolaysız olur. Meğer ziyâde zor ve zahmet ile istifrağ oluna ve zor ve zahmet ziyâde olmağın zararlarını beyân eyledik kim nihayetdedir. [**32-b**] Bu cihetden kış ve soğuk günlerde istifrağ etmeden ziyâde sakınmak gerek. Amma yazın ve ıssı günlerde bedenin ahlâtı havada olan ıssılığın sebebiyle yumuşayıp erimişdir ve gövdenin sinirleri ve damarları gevşenip ve yumuşanıp açılmışdır. Onun gibi de bedende olan ahlâtı çıkarıp def' etmesine murad edindiğimizde kolaylık ile ve âsânlıkla olur. Çıkarmasında güç ve zor ve zahmet çekilmez ve mizacında safra gālib olan kişinin bu eyyâmda istifrağ etmesi münasibdir. Zira kim bu eyyâmda safrânın artması ve çoğalması ve hareket etmesi mevsimidir ve kolaylığıyla çıkması olduğundan sonra çıkarmasının faidesi çokdur. Hususen eğer kim bu ıssı günlerde kendi mizacı götürdüğü hadden aşırıca yiyip imtilâ' vâki' olmuş ise ve külliyen her ayda iki kere istifrağ etmek gayet de faidesi çokdur ve bu iki kere dediğimizin aslı budur ki, meselâ bugün bir kere tamam istifrağ olanına, [**33-a**] yârendesi bir defa dahi ola. Zira kim ol evvel defada olan istifrağda çıkması lâzım olan hâşâ ahlât ve fazalât cemî'i bir uğurdan tamam

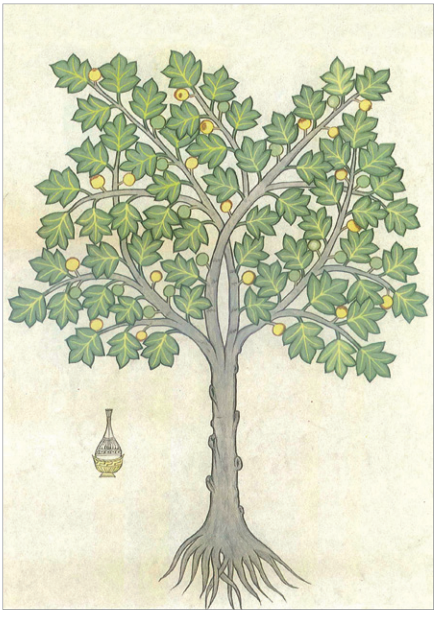
çıkması kâbil değil elbet mideye ve azâya bir mikdarı yapışıp ve bulaşıp kalsa gerek. Amma tekrar yârendesinde istifrağ olundukda ol ahlât kim tut ki istifrağla bedenin etrafından derilip değşirilip midede buluşup kalanlar şimdiki istifrağda hâzır olunup çıkmaları âsânlık ile ve kolaylıkla mide tamam temiz, pâk olup ayırtılınsa gerek. Balgamdan ve safrâdan ve cemî‘ içinde muhtebis olup sinmiş olan fazalâtdan ve bu tertib üzerine olan istifrağın faideleri tamam duyulup müşâhede olunsa gerek. Ve başa vâki‘ olan ağrılığı ve semeleği giderir ve gövdenin cemî‘ duyuluşlarını kuvvetlendirir ve cümle beden yenilik üzere olur. Hususen mideye lâzım olan kuvvet ve hararet yemeği sindirip [**33-b**] tamam hazm etmede nihayetde kuvvet bulur ve yenilen yemek iştihâyla olur ve ekser-i imtilâ‘dan vâki‘ olan marazları savar gider. Orayı bir müshil şerbet içmekden faidesi artıkdır ve gözlere bile hayli faidesi dokunur. Nuruna şeffaf ve kuvvet gelir ve cilâ verip çok faidesi duyulur ve onlarda vâki‘ ola[n] zahmetlerin ırku'n-nisâ demeklen meşhur olan maraz ve yan başı ağrısında hâşâ ayak zahmetlerinde -kim nıkrisdir- bu tertib üzere olan istifrağa mutad olup öğrenmiş olan bunun gibi marazlardan emin olur. Bu şartla kim zikretdiğimiz vechile ayda iki kereden artık olmaya ve bu zikretdiğimiz dâim muayyen ve mukarrer günde etmekle lâzım değil. Zira kim tabiat ona öğretir, mukarrer kanun kalır. Her vakitde gene ol âdet olunan günlerde olunmak istese gerek. Bu cihetden mukarrer gün olup lâ ale't-tayin olmak gerek. Hemen ayda [**34-a**] dediğimiz tarîk üzere iki kere olup birbiri ardınca.

Yedinci Fasıl

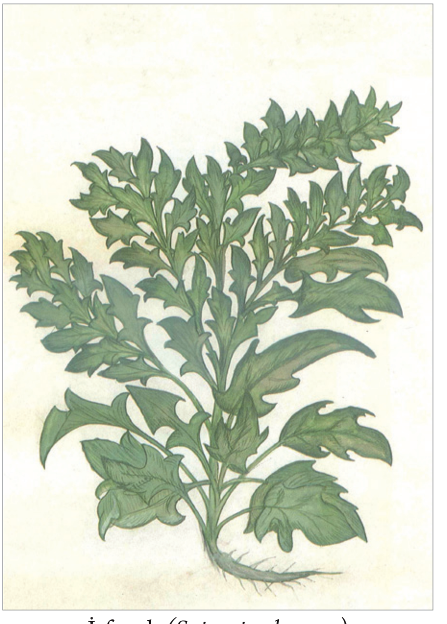
İstifrağ etmek isteyen hususen eğer kim etmesinde fi'l-cümle güç ve zahmet çekerse kolaylıkla ve âsânlıkla olması ve istifrağ edip tamam olduğundan akabince lâzım olan tedbiri beyânındadır.

Ma‘lum ola kim istifrağ etmek lâzım gelirse veyahud murad edip yukarıda denilen vech üzerine kolaylığlan ve âsânlığlan olmasına kim tabiat istifrağ etmesinde güç görüp zahmet ve meşakkatle olmasa gerekdir ki bunun gibi istifrağ etmezden öğürdücü yemekler kim gönül bulandırır yağlılar ve semiz etler ve tatlılar ve çorbalardan erişte, şa‘riye ve bulamaç ve cemî‘ un aşlarından yiyip tamam yenildikden sonra ve turp ve pırasa çiğle iken veyahud bunların birisini kaynadıp eriyince pişe, sonradan süzüle, suyu içile veyahud onun cüllâbı ballan içile ve tatlı şarab ve şıra ve bâdem şırasını içip veyahud [**34-b**] bâdem kendisini ballan veya sükkerlen yene ve ekmeğin yağlısı yene ve yemişlerden kavun ve karpuz ve hıyar gibi hususen tatlı ilen yenecek ve şarabı çok içmek zira kim az içilince tabiatın söküldüsüdür tekrar taşraya reddetmesine koyuvermez, kendine çekip tîz sindirir ve hoşaflarda tatlı olanlara hususen incirden ve tatlı erikden ve üzümden ve kayısıdan olanların suyundan azıcık içip yemekle bile veyahud yemekden sonra hususen ılıcak iken içilirse gönlü bulandırıp is-

tifrağ etdirir ve istifrağ etmek murad olundukda çok yemek yenip amma ziyâde çiğnemesi câiz değildir. Zira kim yenilen yemek ziyâde çiğnemiş olunca yumuşamış olup eridikden ötürü mide üzerine döner ve hazm etmesi kolay olduğundan ötürü sindirmesine çalışır. Taşraya reddolmasına koyuvermez. Amma tamam oldu. Çiğnemiş ve erimiş olmayınca mide sindirmesine kabiliyet olmadığından eriyip hazm etmesinde âciz olduğundan onu zabt edip saklamasına [**35-a**] mukayyed olmaz. Ve kusdurucu nesne yenilip veyahud içilince mide bulandığında onu tîz reddedip kusması kolaylıkla ve âsânlıkla olur. İstifrağ etmede güç ve zor çekip zarar görmez ve amma ekşi nesneler hususen limon ekşisi ve nardeng ekşisi bunun gibilerden veyahud bunlardan hâsıl olan şeylerden yalnız yenince yani kim onlar ile yenile. Tatlı ve yağlı yemekler yenmeye. Bunun gibiler yendikde mideyi sıkıp değşirip bir araya getirip mideyi berkiştirirler. İçinde olanı reddetmesine koyuvermez. Acı ve kekre olan zeytin gibi mideyi bozar ve sıklet verir ve tuzlular dahi mideyi tuzluluğuyla sıkışdırır ve berkiştirir. Bunun gibiler yendikden [sonra] istifrağ etmeğe teveccüh olmamak gerek. Meğer kim bu zikrolanlar yendikde bilesince onlara uymaz ve benzemez. Yemeklerine tatlılar ve yağlılar yemekden cem‘ edip bir oynadabilir. Bunun gibi de mide içinde birbiriyle karışıp birbirine benzemeyip karışdığında tabiat onların cümlesinden nefret edip ikrâh etdiğinden taşraya reddetmesine çalışır. İstifrağ olunması kolaylık ile [**35-b**] olur ve istifrağ edip tamam olduğundan sonra akabince elini ve yüzünü gül suyuyla karışmış olan sirkeyle yuyalar ve ağza mazmaza ve gargara edeler. Tamam, pâk olunca ve istifrağlan gelen ahlâtın buharların tamam tadı ve kokusu gidince ve istifrağ edip tamam olduğundan sonra ardınca su içmek veyahud yemek yemek olmaz. Zira kim istifrağ etmeden mide bulanıp za‘f bulmuşdur. Zira kim istifrağ etmek eylediği teveccüh âdetine muhalif olmağın teşvîşden ve ıztırabdan hâlî olmaz. Ve istifrağ eylediği vakitde çıkan ahlâtdan bakıyyecik kalır kim tamam ayırtılanmışdır. Ol ahlâtın buharları dahi hareket etmededir ve eğer kim bu hareketde iken üzerine dahi gayrı taam gelicek ağırlık basar, mide zebûn olur. Bu cihetden istifrağ edip bir-iki saatden sonra mideyi hâlî tutmak gerek. Tâ kim kendüye gele ve yerleşe. Ondan sonra elmadan sıkılan sudan hâsıl olan şerbet bir mikdar sakızlan içmek gerek veyahud gülbeşeker bir mikdar sıkarlar, [**36-a**] buluşdurup yemek gerek ve sufûf-ı mastaki kim beş dirhem sakızı döğüp elendikden sonra otuz dirhem döğülmüş şekerlen karışdıralar. Cümleden beş-altı dirhem denli isti‘mâl oluna. Amma eğer ki mide bir mikdar kızdırmasına muhtac olıcak ve taam sindirip hazm etmesi ve kendüye kuvvet gelip davranmak maslahat için ve hem yüreğe kuvvet vermek ve dimağa ve göz nuruna kuvvet verip ziyâde etmek için velhâsıl istifrağdan vâki‘ olacak zararlarını tamam ıslâh etmek murad olundukda bir mikdar ûdla ve miskle ve anberle pişen cevârişden bir mikdar isti‘mâl etmek lâzımdır veyahud nuşdaru demekle ma‘rûf olan

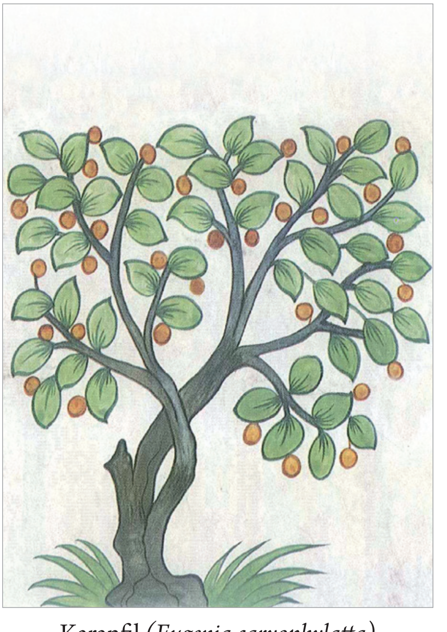
İncir ağacı *(Ficus carica)*

İsfenah *(Spinacia oleracea)*

Kına *(Lawsonia inermis)*

Karanfil *(Eugenia caryophylatta)*

macundan bir mikdar isti'mâl oluna veyahud ağaç kavunu kabuğundan pişen cevârişden bir mikdar isti'mâl oluna ve bu zikrolan cevârişin nüshalarını bir bir tafsil edelim. Cevâriş-i misk nüshası budur kim misk bir miskal, cevz-i bevvâ, kakule, karanfil, zencebil, dâr-ı fülfül bunların her birinden beşer dirhem, darçın on dirhem, ûd-ı hindî-i kamerî on dirhem, zaferan [**36-b**] iki dirhem, lü'lü dört dirhem, yakut-ı rummânî üç dirhem, mastaki iki dirhem, bu cümleyi döğüp un gibi elekden geçirdikden sonra amma lü'lüü ve yakutu döğülüp elekden geçdikden sonra tekrar sumakı mermer üstüne sulaya edip gayet de ezilinceye dek zira kim taş kısmı olan edviyeler nihayetde ezilip eriyip yumuşamayınca faidesi duyulmaz. Zira kim taş kısmı olup berkliği ve katılığı cihetinden mideye vardıkda hazm olup sinip mideye geçip te'sir edemez. Kim ondan murad olan faidesi duyula. Amma tamam eriyip mahv olıcak katılığı ve berkliği kalmaz. Murad üzere mideye ve yüreğe siner gider. Bu zikrolan edviyeleri tekrar cümlesi birer birer döğülüp ayrı ayrı elendikden sonra her birini ayrı ayrı tekrar tartılıp görüle, denilen mikdarınca ola. Cümlesi birbirine karışdırıp ince elekden geçirip birbiriyle alışıp tamam karışmak için ve cümlesini bir yerden tutup cümlesinin ağırınca bal kıvama gelip sâfî olduğundan sonra eğer macun [**37-a**] etmeği murad olunursa zikrolan edviyelerin üç ol kadar ağırınca ballan karışdırıp macun ola. Amma cevâriş etmek tarîkıyla isti'mâli murad olunursa sâfî şekeri tamam kıvama getirdikden sonra altı edviye mikdarınca şekerle pişe veyahud sekiz mikdarınca şekerle pişe ve cevâriş oldukda şekeri çok komağın aslı budur ki şeker az olunca edviye şekerle alaşıp cevâriş olamaz. Kıvamı bozulur ve cevâriş tarîkıyla etmekden murad olunan budur ki lezzeti artık olur. Bu vechile yenmesinden artacak hazzolunur kadarı olur ve cemî'-i terkiblere bu zikrolunan tarîkı pişmesinde riayet olunup gözlenmek gerek ve bu zikrolan cevârişin faideleri budur ki mideye kuvvet verir ve yellenip şişmesini dağıtır ve taamı sindirmesine kuvvet verir ve yüreğe ârız olan hafakan zahmetini sâkin edip giderir ve süddeleri dağıtır ve dimağa ve göz nuruna kuvvet verir ve hâşâ bevâsir zahmetine çok faidesi dokunur ve midenin balgamları ve yaşlıklarını kurutur ve ağzın nefesi, [**37-b**] kokusu gayetlen iyi olur ve dişlere kuvvet verip berkiştirir ve ağaç kavununun dış kabuğundan beş cevâriş nüshası budur ve yukarı cevârişde zikrolunan faideler onda dahi bulunur. Amma yüreğe kuvvet vermesi ve midede ve bağırsaklarda hâsıl olan yelleri dağıtması artıkdır. Hususen kulunç zahmetine faidesi çokdur ve eczası budur. Ağaç kavununun dış kabuğu kelekde kurumuş olduğundan sonra ve rengi tamam sarılığa mâil olan otuz dirhem; karanfil, cevz-i bevvâ, fülfül, dâr-ı fülfül, darçın, gülnar, zencebil her birinden bir buçuk dirhem, misk-i hâlis bir buçuk dirhem zikrolunan tarîk üzerine macun ola veyahud cevâriş ve nuşdaru terkibi budur ki verd-i ahmer altı dirhem, sa'd beş dirhem, karanfil ve mastaki ve sünbül ve âsârûn her birinden üçer dirhem; karha, zerneb, zaferan, besbâse, kakule, hal,

cevz-i bevvâ her birinden ikişer dirhem cümle bu zikrolan edviye denilen tarîk üzere döğülüp elekden geçe. Sonradan sağ olan yeni ayırtılmış [**38-a**] emlecden yüz kırk dirhem alına, yedi ol kadar su içinde kaynatalar, muhkem eriyip pişince tâ ki suyun üç bahşından bir bahşı kala. Ondan süzüle, suyu sıkıla. Tekrar ol suyu kaynatıp içine üç yüz dirhem şeker-penîri konula, böyle kaynaya ve kaynadıkda ateşi çok etmemek gerek. Tâ kıvama gelince kaynaya. Bir mikdar soğudukdan sonra zikrolan döğülmüş edviyeyi içine karışdıralar. Söğüd ağacından olan kürek ile hâcet vaktinde hususen yemek yendikden sonra veyahud denilen istifrağ akabince yenilince çok faidesi dokunur. Belki miskal denli isti‘mâl oluna. Bu zikrolan edviyeler ihtiyar olunduğu sebebi budur ki mümkün oldukça kuvvetli edviyelerdir ve âdemin mizacına uymaz ve münasebeti olmayanları isti‘mâl etmek bir vakitde câiz değil. Amma bu zikrolunan edviyeler âdemin mizacına uyar ve benzer edviyelerdir. Tabiatla alışıp onlardan hazzedip faide bulur. Hususen fi’l-cümle mizacın bir inkisârı vâki‘ olunca zikrolunan istifrağdan sonra [**38-b**] vâki‘ olunca haylice faideleri dokunur. Hususen dişlerin sağlığını hâli üzerine mukarrer olmasına sebeb olur. Vallahu a‘lemu bi’s-sevâb. Ve istifrağ akabince hareket eylemek câiz değil. Huzur edip rahat olmak gerek tâ ki istifrağ etmede çekilen zahmet ve mide bulduğu za‘f geçip kuvvetlenip yerine gele ve latîf kokulu nesneler koklamak tabiata ve ruha kuvvet verdiği cihetden koklamak gerek ve eyeğilerin uçlarının altını ovmak gerek. Zira kim istifrağda çekilen zor sebebden gerilip oynamışdır. Ovmağla yumuşayıp yerine gelir ve hamama girmeğin dahi faidesi vardır. İstifrağdan sonra faidesi çokdur. Amma içinde eğlenip çok durmak olmaz. Zira kim istifrağ etmeklen mide boşanıp fi’l-cümle za‘f bulmuşdur. Hamam dahi ıssılığıyla ahlâtı ve ervâhı eritir. Bu cihetden istifrağ akabince içinde çok durup eğlenmek câiz değildir. Zira kim hayli za‘f vermesine sebeb olur.

[**39-a**] Sekizinci Fasıl

Kabız olmağın tabiat üzerine zararını ve tabiat yumuşaklık üzerine olmağın lâzım olan tedbiri beyânındadır.

Ma‘lum ola kim tabiat kabız üzerine olup bağırsaklar içinde habs olan hâşâ fazalâtın ve yellerin buharlarını dâim dimağa çıkıp türlü türlü fesadlara ve marazlara sebeb olur, sar‘a gibi ve akıl teşevvüşlüğü gibi ve nefsin râyihası harab olup kokmasına sebeb olur ve nâzileye dahi sebeb olur ve ol buharlar çıkıp dişlere dokununca etlerini ve sinirlerini ıslatmasıyla gevşetip ve yumuşatır. Irgalanmasına ve kımıldamasına sebeb ve fesad ile ve kokmasıyla dişlerin çürümesine ve oynamasına sebeb olur. Bu cihetden muttasıl tabiatı yumuşaklık üzerine olup yani kim yenen taam hazm olup ondan zâid kalan fazalâtı ayırtlanıp çıkması lâzımdır. Hususen bâri günde bir kere lînet olup en az bile olmasına ceht edip mukayyed olmak gerek ve bir günden artık geçip

kabız olunca [**39-b**] ekser mizaclarda onun gibi olana kabız olmuş derler. Kabız olmadan vâki‘ olan hastalıklar hod nihayeti yokdur. Hususen -Allah ırak eylesin- kulunc zahmeti gibi vâki‘ olur. Zira kim bağırsaklar içinde olan hâşâ fazalât eğlenmekle orada fazalât ve yeller içinde tutulup ıssılığıyla kuruyup katı olup berkişmesine sebeb olur ve orada kuruyup berkişince kaskatı olur. Çıkması ve def‘ etmesinden tabiat âciz olup çıkaramaz ve onda eğlenip durmağla fazalât şişip çürüse gerek. Şişmesinden olduğu yerde sığışmaz olur. Bağırsakları gerip çekilse gerek ve ziyâde şişip gerilmesi olunca bağırsakları -neûzü billah- yarmak ve çatlamak gösterir. Ziyâde ağrı ve sancı kulunc zahmetinde bu cihetden olıcak sebebi budur ve ziyâde sâim olup açlığa katlanmak kabıza sebeb olur. Zira kim mideye yemek inmeyecek, içinde hâsıl olan nesneyi koyuvermez ve iştihâ ve harareti kımıldanınca taşradan taze taam yenmeyince [**40-a**] içinde bulunan fazalâtın üzerine döner. Tekrar zarureten onları hazm edip maslahatına sarf etmeğe ve bağırsaklara def‘, eski yemeğin hâşâ fazalâtını tekrar çeker ve mide mesârika demekle meşhur bağırsaklara oluşuk damarların vâsıtasıyla tekrar semirip hâşâ gıda edinse onun gibiden hâsıl olan gıdanın zararları ma‘lumdur ve bağırsakların içinde ondan kalan fazalâtın kuruması ve berkişmesine sebeb olur. Ondan vâki‘ olan zararlar ma‘lumdur. Bu cihetden bu hususda lâzım olan tedbirini tafsiliyle beyân edelim inşâallahu teâlâ.

Dokuzuncu Fasıl

Tabiat müdâm lînet ve yumuşaklık üzerine olmasına lâzım olan tedbirini yemek hususunda ve gayrısında kim kabız olmasına yetişip alınmaya, onun beyânındadır.

Ma‘lum ola kim gıdaların fi’l-cümle hadd-i zâtında ıssılığa ve kuruluğa mâil olan yemekler tuzlular ve ekşiler olan [**40-b**] yemekler cümlesi tabiatı kabız üzere olmasına sebeb olurlar ve hususen pişmeleri çorba tarîkıyla olmayıp kebab ve kuruma ve kalaylar her kangı türlü yemek kısmından olursa bu vechile pişdiğinde sululuğu olduğu cihetden mideye varıp hazm olunduklarından midenin harareti onlarda olan fi’l-cümle yaşlığı kendisine çekip gıda edinmek maslahatı için ve zâid sululuğu yokdur. Kim hazm olundukda fazlası olup kendüye lâzım olandan artıp bağırsaklara def‘ olunup yaşlığıyla bağırsakları ıslata ve yumuşata. Bağırsaklar dahi olunca yaşlığını kendüde olan ıssılığıyla kendisine çekip kurutsa gerek. Öyle lâzım gelir. Kim bu zikrolan makūle taamlardan yenecek tabiat kuruluk ve kabız olması lâzım gelir. Ve cemî‘-i ıssı otlar -kim aşlara karıştırması âdet olunmuşdur- biber ve karanfil ve zencebil ve darçın ve kakule bunların cemî‘isi ıssılığa ve kuruluğa mâil olan nesnelerdir. [**41-a**] Taamla karışmasında tabiatı kabıza ve kuruluğa mâil olmasına sebeb olurlar. Bir takdir kim mideye kuvvet verip yarımcası düşer. Yemeği sindirip hazm etmesine ve bu cihetden bunun gibi ıssı otları aşlara ziyâde çok câiz olmaz. Meğer kim yenen taam

aslında soğukluğa ve yaşlığa mâil olup galîz ola. Geyik etleri ve buzağı ve sığır etlerinden vâki' olan yemekler ve balık aşları gibi onun gibiler de bu zikrolan ıssı otları ne denli artık olup böyle pişip karışınca faidesi ziyâde olur. Hususen kış ve soğuk eyyâmda kim havanın soğukluğuyla insanın harareti bir mikdar sinip basılmışdır. Onun gibi ıssı nesnelerden hazzedip kuvvet bulur. Amma ıssı günlerde onlardan bir mikdar çekilmek lâzımdır. Hususen kim havanın ıssılığının kurutmasıyla tabiatı kabız ve kuruluk üzerine olmasına sebeb olur ve ziyâde hareket çok etmek ol dahi tabiatı kabız üzerine olması sebeb olur ve hamama çok girmek [**41-b**] hususen içinde çok eğlenince tabiatı kabız üzerine olmasına sebeb olur ve uykusuz olmak dahi iktizâ sebeb olur. Bu cihetden bunun gibilerden ihtiyat edip mümkün oldukça sakınıp kim kabızın fesadına alınmaya. Amma çorbalar tarîkıyla olan yemekler hususen tatlılar makūlesi ve yağlılar olunca tabiatı lînet üzerine olmasına sebeb olur. Hususen ıspanakla ve pazıyla ve kabakla pişen çorbalar ve un aşları dahi tabiatı yumuşak tutar ve hoşaflar kısmı incirden ve zerdaliden ve kayısıdan ve tatlı erikden ve kara ve kızıl üzümden olan hoşaflar cemî'isi tabiata lînet verip yumuşaklık üzerine tutar. Amma ayvadan ve kızılcıkdan ve armuddan olan hoşaflar tabiatı kuruluk üzerine tutup kabıza sebeb olur.

Onuncu Fasıl

Tabiat fi'l-cümle kuruyup kabız olmasına teveccüh etdiğinde feth etmesine lâzım olan tarîkı ve tedbiri beyânındadır.

Ma'lum ola ki mizacda [**42-a**] peklik ve kuruluk vâki' olup kabız oldukda mümkün oldukça ibtidâ emrinde duyulduğu gibi def' etmesine murâd olundukda zikrolan yumuşaklık ve lînet verir. Çorbalar ve hoşaflar makūlesi isti'mâl etdirmekle olur. Hususen ılıcak iken içilince lîneti artık olur. Hususen eğer kim bir yağlı semiz tavuğu kaynatıp tamam müherrâ olunca ve kaynadıkda kaynadığı sudan pişmekle az kalmış ola. Ilıcak iken ol suyu içile. Cemî'-i yemeklerden öğürdü içilip akabince murad olunan yemeklerine tabiatı lînet üzere olmasına sebeb olup haylice yumuşaklık verir ve eğer kim vâki' olan kuruluk ve kabız ziyâde olup bununla def' olmayıp bundan kuvvetli lînet verici nesneye muhtac olursa bu zikrolan kaynamış tavuk suyu kaynadığı vakitde bile kaynadığında on dirhem asfur tohumundan -kim adı kurtumdur- döğüp şîresini çıkarıp içine bir mikdar tatlı olacak denli şeker katıla. Ondan sonra şîreyi kaynayan tavuk suyunda bile kuvvetle [**42-b**] bir mikdar kaynaya. Ondan sonra bu tavuk suyundan isti'mâl oluna. Ilıcak iken veyahud besbayec adlı olan devadan on dirhem alıp kabuğunu bıçakla kazıyıp ağarıncaya değin ondan taş havanda döğüle. Yumuşak oluncaya dek ince dülbend bezi içine bağlaya. Bu zikrolan tavuk ilen bile vâfir kaynayıp pişinceye dek denilen vech üzerine isti'mâl olunup içile veyahud şîr-hişk -kim adı menndir- Horasan dağlarında gökden yağar söğüd ağaçlarının üzerine ve-

yahud terencübin kim ol dahi gökden yağar. Şam'da ve Horasan'da ve Polye memleketinde akūl adlı ağaçlar üstüne yağar. Bunların her birinden on veya on beş ve yirmi dirhem denli zikrolan tavuk suyunda ezile. Ol su isti'mâl oluna veyahud bu zikrolan edviyelerden zikrolunan mikdar denli olup hoşafların suyunun birisine hususen incir ve tatlı erik ve kayısı ve zerdali ve rezâki ve kızıl üzüm hoşafında karışdırıp ve ol [**43-a**] hoşafın suyunda şeker yerine benefşe şarabından tatlı edecek denli un ile ılıcak iken isti'mâl oluna. Amma tabiatda olan kuruluk ve peklik artacak olup bu zikrolanlarla feth olmayınca veyahud feth olup amma artacak sürmek murad olunca bu zikrolan hoşafların birisine yedi-sekiz dirhem kadarını sinameki yaprağında bir gün ve bir gece ıslana veyahud bile kaynaya. Ondan sonra süzüle. Ilıcak iken isti'mâl oluna veyahud hıyarşenberin içinden yani yalından on veya on beş dirhem denli ezip bu zikrolan hoşaflar suyunun birisinde ılıcak iken isti'mâl oluna ve habb-ı Razi adlı hablar vardır kim sabırdan üç dirhem ve mürr iki dirhem ve zaferan bir dirhem üçünü döğüp ince elekden geçirdikden sonra benefşe şarabıyla yoğrulup hab eyleyeler. Yuvalak gibi olduğundan sonra bir mikdar kuruduğundan sonra iki dirhem veya iki buçuk dirhem mikdarınca isti'mâl olunca faidesi [**43-b**] ziyâde çok olur. Lînet vermesinden gayrı mideye yapışmış olan yelimşik ve galîz ahlâtı ayırtılıp cilâ verir, pâk eder. Yenen ve taam mide içre fâsid olmasından ve çürüyüp yaramaz olmasından saklar ve hava bozulup ve [koku] olduğunda taun eyyâmı gibi onları isti'mâl etmesinin hayli faidesi vardır. Ahlâtı çürümeden ve fâsid olmadan saklar. Hatta kim ölünün karnını yarıp zikrolan habların edviyesiyle karnını doldursalar kat'â kokmak ve çürümek vâki' olmaz ve taun eyyâmında onları isti'mâl edip gayet mübarek ve mücerreb olmuşdur. Kabızın def'ine ondan latîf deva olmaz. Zira kim mizacı incitmez, haylice tabiata lînet verip yumuşaklık üzere tutar. Amma kabız oldukd[a] sinilmeyip bu zikrolan nesnelerle zaruret düşünce gayrı kuvvetli ishal ediciler vardır. Kim zikroluna. Amma zaruret nihayetde olmayıncak onun gibilerin isti'mâl etmesi câiz değil ve nüsahları budur. Cevârişi kurtum kim ishali kuvvetlidir ve hem dahi te'siri [**44-a**] tîzdir ve hem tadı hoşça olup yemesinde incinmek olmaz ve bir vechi budur. Sakamunya on dirhem, amma gayetlen iyisini bulmak gerek ve alâmetleri budur. Kim olıcak tîz ezile ve hem rengi şeffaflı ola, âsumânlığa mâil ola ve ıslâh olunmuş ola ve vech-i ıslâhı budur kim gayet a'lâsından bir mikdar alıp ayvanın veyahud ekşi elmanın içini oyup içine koyula ve ayvanın deliğini tekrar ayvanın pâresiyle berkiştireler ve ayvayı külliyen hamurla kaplayalar, fırın içinde pişireler. Tâ kim üstünde olan ekmek tamam kızıp pişince ve ondan sonra soğutup açalar. Ayvanın içinde olan sakamunya alına. Tamam soğuk olup dü-gece dura. Ondan sonra havanda döğüp ezile. Amma tamam ziyâde çok ezip döğülmeye. Zira ziyâde döğülüp ezilince kuvveti gider, za'îf olur iken ishal eylemez olur. Amma irice kıl elekden geçirip eleyeler. Bu zikrolan pişmek

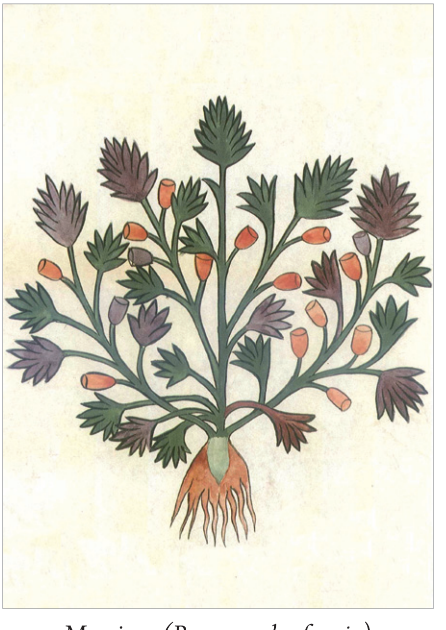
Keten *(Linum usitatissimum)*

Laden *(Cistus* sp.*)*

Leben *(Boswellia carterii)*

Mamiran *(Rannunculus ficaria)*

tarîkıyla ıslâh bulup olan zararları giderir ve terbiyet kim ak rengi ola ve içi kovuk ola [**44-b**] ve uçlarında samg gibi ola ve delikleri olup köklenmiş olmaya. İri iri damarlar kabuğunda gözükmeye, düz ola. Gayet iyisi olan budur. Ondan otuz dirhem ağarınca alına. Dış kabuğunu kazıyıp ağarıncaya dek ondan sonra tatlı taze çıkarılmış badem yağı ile buluşturalar. Ondan döğüle, ince ibrişim elekden geçireler. Tekrar elendikden sonra badem yağıyla ovula. Tâ kim içine sine, yumuşaya ve badem yağıyla ovmasından murad olunan budur kim ziyâde kuruluk verir ve badem yağının yumuşamasıyla terbiyetde olan kuruluk gider, zararı olmaz, ıslâh olur. Ve asfur tohumunun içini kabuğundan çıkarıp ayırtılındıkdan sonra içinden otuz dirhem alıp döğüle ve zencebil on beş dirhem, asfur tohumuyla bile döğüle, ince elekden elene ve mastaki kim -sakızdır- yirmi dirhem; arı, pâk toprağı olmayan yunup pâk oldukdan sonra ve yunması tarîkı budur kim murad olan mikdarca ocakda bir pâk kabın içinde tatlı suyla vâfir kaynatalar. Mastaki suyun içine eriyip ezilse gerek ve içinde [**45-a**] pişmiş olan abes nesneler -toprak ve kum gibi- kaynayan suyun içinde ayrılıp çökse gerek ve ondan sonra mastakiyi sovudup donuncaya dek kim döğülmesi mümkün ola ve döğülür iken ikişer ve üçer damla gül suyundan döğüldüğü havan içinde üstüne tamzıralar. Kim döğülmesi kolay ola ve darçını gayet iyisinden kim kokusu güzel ola ve iti ve yavuzluğu ola ve çiğnediğinde tadında itilik ve ıssılık duyula ve tatlılığı dahi ve karanfil kim yeni ola, kokusu kuvvetli ola ve taneleri iri olup kuruluğa mâil ola. Her birinden onar dirhem döğülüp ince ibrişim elekden elene ve kakule kabuğundan çıkarıp içinde olan tohumdan on iki dirhem döğüle, ince elekden elene ve ayva rübbünden yani ayvayı döğüp sıkalar ve suyunu alalar, kaynatalar. Tâ kim kuvveti ola. Pekmez kıvamına gelicek yüz dirhem denli alına ve ayvanın hamîresinden kim ayvayı çiğle rendeden geçire, çiğnemiş ve kıvama gelmiş cüllâblar -kim şekeri gül suyuyla eritip kıvama getirmekle olur- bu zikrolan cüllâbın içinde rendelenmiş ayvayı kaynadıp tâ kim kıvama gele pişe. [**45-b**] Bu tarîkle pişen hamîreden zikrolan edviyenin iki ağrı denli kim iki yüz seksen dirhemdir ve zikrolan döğülüp elenmiş edviyeler ola ve ayva suyu ile yoğuralar. Cümleyi ayva hamîresiyle yoğurup alıştıralar. Muhkem birbiriyle alışıp karışıncaya dek kim hâcet vaktinde üç dirhem veyahud dört dirhem mizaca göre ve eğer kuvvetli olursa beş dirheme dek isti'mâl oluna. Amma mizac za'îf olunca iki dirhem mikdarı kifayet eder veyahud bu zikrolan edviyeleri cevâriş tarîkıyla kim yenmesi dahi kolayca olur. Ayva rübbü cevâriş oluncak şekerlen bile kıvama getirtip edviye bile içine karıştıralar. Âdet üzere cevâriş ola ve ayva hamîresi bile karışması lâzım değildir. Bu zikrolan cevârişin ve macunun faideleri nihayetsiz olup gayetlen mübarek terkibdir. Mideye tamam kuvvet verir ve mide içinde ve bağırsaklarda olan galîz ve yelimşik olan balgamları ve safrâları pâk edip ayırtlar ve içinde habs olan yelleri dağıtıp sürer ve kabızı tamam feth eder. Ne kadar [**46-a**] eskiyip

berkişmiş ise ve kulunc zahmeti kim bağırsaklarda soğuk yellerden ve galîz ahlâtdan ve hâşâ berk ve kati kabız olmakdan vâki' olur. Allah'ın fazlı, keremiyle inâyet olup def' olur ve su yolunun süddelerin açıp yellerini dağıtır ve cevâriş ûd kim ol dahi ishal edip ve zikrolunan faideler bile onda bulunur ve dimağa yürür ki hayli kuvvet verir. Amma ishali zikrolan cevâriş denli kuvvetli olmayıp ondan eksikdir ve nüshası budur: Hil, zencebil, darçın, seliha, zaferan, fülfül, ferencmüşk, zerenbad her birinden beşer dirhem; sa'd, zerneb, sâzec-i hindî her birinden dörder dirhem; ûd-ı hâm yedi dirhem, anber-i hâm bir miskal, lâciverd gayet hâssından ve iyisi oldur kim rengi gayet sâfî, pâk, koyu âsumâna mâil ola ve içinde altın noktacıkları ve damarcıkları ola. Mermerde ezilip nakkaşlar onu ezdikleri tarîk üzere mümkün oldukça beş-on defa ezilip yuna. Tamam ezilip ve eriyip mahv olunca ve mahv olup kızdığından sonra buçuk dirhem denli [**46-b**] elene. Terbiyet ak ve yeni dört dirhem, hindi tozu bir dirhem bu zikrolan edviyeleri döğüp elendiğinden sonra şekerlen kanun üzere cevâriş ola. Hâcet vaktinde sabahdan aç karnına isti'mâl oluna. Beşer dirhem veyahud altışar dirhem denli tamam faideleri müşâhede olunur. Hususen yürekde olan ruhu fâsid sevdâ buharlarından ayırtlayıp pâk ve sâfî eder. Amma mizacda ıssılık yani humma, harareti olup yakîn olursa kim safrâ sebebiyle vâki' olup mizacda kuruluk ve tutuşup yanmak ziyâde vâki' olursa hususen ıssı yaz günlerinde bu zikrolan cevârişden isti'mâl olunması iken câiz olmaz. Meğer kim yangınına ve hummasına sebeb olan ahlât balgamın bedende çürüyüp fâsid olmasıyla ola ve bunları teşhîs etmeğe ve hakikate vâkıf olmağa nabız ve karın ahvâline vâkıf olup görmekle olur. İtimad olan tabib hâlin ma'rifetiyle ve bazı münasib lînet verici kim ıssıdan ahlâtdan ve safrâdan vâki' [**47-a**] olan hastalıklara kabız bile vâki' olıcak zikredelim inşâallahu teâlâ.

Kurs-ı râvend: Kim cemî'-i hayâtîden sıtma ve hararet vâki' oldukda faidesi çok olup isti'mâl oluna ve süddeleri dalakdan ve ciğerden tefettuh edip dağıtır. Nüshası dahi budur:

Râvend-i çînî: Gâyet de iyisi ola kim rengi kesildikde kızıllığa mâil ola. Kızıllığı gibi on dirhem döğülüp eleyeler. Kırmızı gül yaprağı on dirhem, hindiba tohumu on dirhem, masaklufenderyun -kim elif otu demekle meşhurdur- beş dirhem, sünbül-i hindî dört dirhem, sakamunya -zikrolunan tarîkle ıslâh olunmuş ola- beş dirhem, mastaki beş dirhem. Bu cümle edviyeyi cem' edip bir araya döğülüp elendikden sonra iki ağrı denli gül macunundan sıkılır. Bal ile yoğuralar, alışıp karışıncaya dek. Hâcet vaktinde isti'mâl oluna.

Veyahud ***şarab-ı dinarî*** demekle meşhur olan şerbet kim eczası budur: Râvend-i çinî on dirhem ufak doğrayıp iki yüz dirhem acı marul suyu içine ıslana. Bir gün ve bir gece ve acı marul kökü ol dahi [**47-b**] ıssı suyla yunup pâk olduğundan sonra bir bu-

çuk vakıyye tatlı suyun içinde ıslana. Bir gün bir gece durup ıslana. Kırmızı gül yirmi dirhem, benefşe kurusu çiçeğinden yirmi dirhem bu zikrolan hindiba kökünü ısladığı suyuyla kaynatalar. Tâ kim üç bahşından bir bahşı kala ve içine benefşe çiçeğini ve kırmızı gülü koyalar. Ondan kaynatalar. Amma ziyâde çok kaynamaya. Zira kim nâzik çiçekler makûlesi olmağın çok kaynamağla kuvveti gider ve kaynadığından sonra cümlesini muhkem sıkıp süzeler, suyu alına ve ol suyun içinde zikrolan ıslanmış râvend-i çînî suyuyla acı marulun suyunu bile katalar, kaynatalar. Bir mikdar râvend-i çînî kaynadığından sonra içine ezip mahv etmek gerek. Sonradan ince bezden süzüle ve süzüldükçe el ile ovuşturup ve sıkıp süzmek gerek. Bu süzülen suyun içine iki yüz dirhem ak şekerlen pişirip kıvama getireler. Vakt-i hâcetde üç kaşık veya dört kaşık alına. Ilıcak on kaşık su bile ezile. Sabahdan [**48-a**] içile, isti'mâl oluna ve bu zikrolan şarabdan ondan lezzetli ve içmesi kolay.

Şîr-hişk elli dirhem, terencübin elli dirhem, besbayec yüz dirhem, besbayeci bir vakıyye sığırdili suyu içinde döğüp ıslana ve ondan sonra kaynatalar. Bir vakıyye tatlı suyla tâ kim nısfı kalınca ondan sıkıp süzeler, suyunu alalar ve bu suyun içine terencübini ve şîr-hişki ezeler, tekrar süzüle ve ol süzülen suyun içine kırmızı hâs gülün şarabından yüz dirhem ve benefşe şarabından iki yüz dirhem eyleyeler, kaynatalar. Yavaş odun üstüne tâ kim kıvama gele. Hâcet vaktinde otuz dirhem alınıp fi'l-cümle ılıcak suyla eritip şerbet eyleyip sabahdan aç karnına isti'mâl oluna. Amma eğer kim tabiat kabız olup bir kişi hadden aşırı olup meselâ dört-beş gün eğlenip kabız olursa hususen eğer kim bağırsaklarda ağrı ve sancı olup kulunc zahmetinde vâki' olduğu gibi onun gibiler de yukarıdan ishal eder, şerbet veya macun isti'mâl eylemesi câiz değildir. Zira kim [**48-b**] bağırsaklarda tutulan ve berkişen hâşâ fazalât tamam kuruyup katılanmışdır. Aşağıki yol tamam seddolup tutulmuşdur. Bir takdir kim yukarıdan şerbet veyahud ishal eder nesne isti'mâl edip ahlâtı harekete varmağa sebeb olup karıştırdığı takdir üzerine aşağıki yollar tutulmuş ve berkişmiş olmağın çıkacak yol bulamaz olur dahi biter midenin ve bağırsakların ağrımayan yerin şişmesine ve gerilmesine sebeb olup ağrı ve ıztırab ziyâde olsa gerek ve büyük fesad eyletir. Bu cihetten bunun gibi kabızın ziyâdeliği vâki' olunca ibtidâsında bazı yumuşatıcı hukneler kim bağırsakları yumuşatalar ve gevşeteler. Tâ kim içinde olan berkişmiş ve katılanmış nesneleri eritip yumuşata. Ondan sonra feth oldukda yukarıdan lâzım şerbetleri isti'mâl oluna, murad üzere.

On Birinci Fasıl

Lînet verici ve yumuşatıcı huknelerin etmesinin tarîkı beyânındadır.

Ma'lum ola kim hukne tarîkıyla olan muâlece gayet emin yani etmesinde [**49-a**] za-

rar dokunmakdan gayet berîdir ve faideleri nihayetdedir. Bâri faidesi olmazsa zararı dahi olmaz ve hukne tarîkıyla olan muâlece kadîmden kuşlardan öğrenilmişdir. Kim kabız olduklarında deniz suyundan vâfir ağzına alıp tekrar kendisi çalakoyun yatıp ve burnun içine burnuyla döker ve dökdüğünden sonra vâfir yutlanır, ondan kabızı feth olur ve huknenin faideleri budur ki bedende olan cümle ahlâtı tahrik edip karıştırmaz. Ancak kuşakdan aşağısı bağırsaklara ve mideye dokunduğu yere yetişir, oraları pâk ayırtlar. Zira kim mideye varıp ondan cümle bedenin damarlarına sinip geçmez. Macun ve şerbet tarîkıyla olan gibi ve bağırsakları yumuşatır ve ıslatır, kuruluğunu ve katılığını ezip ve içinde tutulmuş olan hâşâ fazalât ve galîz balgamları ve yelleri dağıtıp eritir ve süzüp çıkar ve dimağa çıkan fesad verir. Buharları aşağısına çekip men' eder ve belde vâki' olan ağrıları ve sancıları sakin eder ve onlarda vâki' olan [**49-b**] hususen yan başında ve dizde ve hâşâ ayakda -kim nıkris derler- ve onlarda vâki' olan ağrılar ve sızılar hukneden mübarek, faideli ilâcları yokdur. Zira kim bu kurutan bunun gibi zahmetlerde ishal eder nesneleri isti'mâl edince câizdir ki yukarı gövdede olan ahlâtı depretip karıştırır, yerinden oynatır. Külliyen tamam ayırtlanıp bir uğurdan çıkıp ishal olunmaz ve yerinden hod kopmuş ve oynamışdır. Ağrı ve sızı olan yerlere akıp dökülürler ve dökülünce ağrının artmasına ve yavuzluğuna ve hastalığın uzanmasına sebeb olur. Bu cihetden hukne tarîkıyla olan ilâcların faidesi artıkdır. Hukne olmalı, olunca mide yemekden ve içmekden boş iken etmek gerek. Zira kim mide tok iken ettirince midede olan taamı sinmez sızı aşağısına çeker götürür ve kendinin ameli iken kuvvetli olmasın ve mide tamam boş iken ziyâde aç olduğunda dahi hukne etmesi câiz değil. Zira kim mide ve bağırsaklar aç olmağın huknenin şerbeti içine [**50-a**] dökülünce kendisine çekip sindirmesine sebeb olur ve gâh olur kim bunun gibi de huknenin şerbeti aşağıdan yukarı mide kendisine çeker olur ve çekip aldığında kendüye tadı ve kokusu hoş gelmeyip istikrâh iğrendiğinden reddedip kusar ve bu cihetden lâzımdır ki hukne etmeli olunca yemek âdetçe yenmeyip amma bir mikdar cüz'î gülbeşeker veyahud perverdelerin birisinden beş, on, yirmi dirhem kadar isti'mâl oluna. Tâ kim mide onun üzerine döne, kendisini değşire, bir mikdar sıkıla kim aşağıdan hukne yetişince açık bulunmaya ve hukne eyleyecek vakit ol vakitdir kim havanın itidali ola ve ıssı günlerde sabahın soğukluğunda olması yeğdir ve huknelerin mertebeleri birbirinden yavuz üç mertebedir: Birisi **hukne-i lînet**dir, yani yeyni ve yumuşatıcı. Zira kim ishal edip sürmesi yeynilikle ve yumuşaklıkladır. Güç edip zahmet verip ishal eylemez. Ahlâtı etrafdan çekmez. Hemen nefs-i bağırsaklarda birikmiş ve katılanmış [**50-b**] olan nesneleri söküp ve yumuşatıp yıkar, süzer, giderir ve edviyeleri budur: Pazı bir tutam döğüp suyun sıkalar. Ebegümeci taze yaprağından bir tutam, benefşe yaprağı bir avuç, hatmi kökü on beş dirhem veyahud tohumundan on dirhem, papatya çiçeği -kim babunecdir- beş

dirhem, etli incir on tane, kızıl üzüm yirmi tane ve tatlı amaskine eriği yirmi tane, sebistan on beş tane, bunları bir buçuk vakıyye suyun içinde kaynatıp ve hatmi kökünü döğüp yasılandığından sonra bile katılıp kaynatalar. Tâ kim suyun iki bahşı gidip bir bahşı kalınca ondan sıkılıp süzeler. Suyun içine pazıdan sıkılan suyu bile katalar, tekrar ateş üstüne koyup benefşe çiçeğinden on dirhem katalar, bir mikdarca kaynaya. Ondan sıkıp süzeler, içine on beş dirhem hıyarşenberin içinden ayırtlanan balından zikrolan suyun içine ezeler. Kevgirden süzüle, ince delikli ola veyahud kıl elekden süzüp geçireler ve bir kaşık bal katalar ve bir [**51-a**] dirhem yumuşak tuz ve yirmi dirhem tatlı badem yağından katalar. Hâcet vaktinde ısıtıp sabır eyleyecek denli ondan sonra döküneler ve dökündüğü vaktin çalakoyun yatıp tamam dökülünceye dek ve dökündüğünden sonra ayaklarını yukarı kaldırıp çalkandıralar ve mümkün oldukça içinde eğlendireler. Bâri bir saat denli tutalar. Ondan sonra kaza-i hâcet ola ve amel edip işleyinceye dek ve sonradan bir-iki saat denli yemek yenilmeye ve su dahi içilmeye. Hususen soğuk iken zira kim bağırsaklarda büri ve ağrı eder ve **hukne-yi mütevessıta** nüshası budur kim bu evvel zikrolan huknenin akabince yani zaruret ve hâcet oldukça ol zikrolunan edviyelere dahi kuvvetli ve işleyici edviyeler ola. Meselâ, sinameki yaprağından on dirhem, besbayec on dirhem kabuğunu kazıyıp döğeler ve boy tohumu yedi dirhem, ânîsûn beş dirhem, râziyâne tohumu beş dirhem, durak otu beş dirhem, usfur tohumundan on beş dirhem denli yukarıda [**51-b**] olan huknenin edviyesine bile katıp kaynatalar ve zikretdiğimiz tarîk üzerine isti‘mâl oluna ve eğer kim zarûret vâki‘ olup bu zikrolan huknelerden kuvvetli edviyelere ihtiyac çekilirse **kavî hukne**ye muhtac olur ve edviyesi budur kim zikrolunan denilen tarîk üzerine kaynatalar. Amma bilesince. Türbütden dört dirhem, saliyus beş dirhem, betrasaliyun dört dirhem, nahvah dört dirhem, arak-ı sus altı dirhem, sezab dört dirhem, hasek on dirhem bunları sâir edviyelerle kaynatıp süzüldüğünden sonra içinde sekbinec beş dirhem, cavşir üç dirhem, macun-ı uskukdan beş dirhem eritip ezeler, sonradan cümle suyu tekrar süzeler ve içine tuz yerine iki dirhem burak ezeler ve papatya yağı ve durak otunun yağı her birinden onar dirhem katalar. İsti‘mâl oluna, zikrolunan tarîk üzerine. Ve kabızın ilâclarının tarîklerini beyân olduğundan sonra tekrar dişlerin kuvvetini saklar ve berkiştirmesine [**52-a**] sebeb olan ovmak tarîkıyla veyahud ayırtılmak tarîkıyla veyahud mazmaza etmeklen dişlerin kuvvetini sağlık üzerine bir bir beyân edelim:

On İkinci Fasıl

Dişlerin kuvvetini saklar ve berkiştirir ve öğüttürmesine ve ayırtlayı[p] kurcalanmasına lâzım ve münasib, faideli olup saklar nesnelerin beyânındadır.

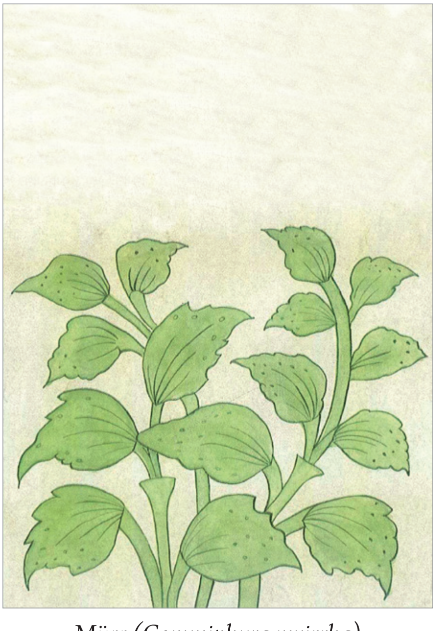
Ma‘lum ola kim dişleri ayırtlayıp pâk etmesine ve kurcalamasına münasib nesneler

Mastaki *(Pistacia lentiscus)*

Mercimek *(Lens esculenta)*

Mürr *(Commiphura myirrha)*

Pazı *(Beta vulgaris)*

oldur kim sıkıştırması ve buruşturup fi'l-cümle acılığı olan nesnelerdir. Meselâ nar ağacından olan veyahud mersinin ağacından veyahud zeytin ve selvi ve çam ve çınar ağaçlarından olan misbaklar veyahud kurcalayıcılar. Bunların gibi gayet münasib olup faidesi dokunur. Zira kim nefs-i dişlerin berkiştirmesine ve sıkıştırmasına sebeb olur. Zira kim acılığıyla ağzı buruşturup sıkar ve berkiştirir. Dişleri ve etlerini nâzile inip dökülünce veyahud mideden [**52-b**] çıkan fâsid buharları kabul etmez olur. Sıkıldığından içine sinip girmez olur. Kuvvetini ve mizacını bozmaz ve gâh gâh nefs-i dişleri uyuyacak vakitlerde gül yağıyla yağlamağın hayli faidesi vardır. Hususen eğer kim bazı yakıcı ve dişleri kızdırır sebeb vâki' olunca. Amma hâssa ile dişlerin kuvvetini saklar. Sütleğen kökünü şarablan kaynatıp ve ol şarab ısıcak iken mazmaza edip gâh gâh hakkında bir-iki kere gayetle mücerreb olur. Faidesi nihayetdir. Hatta caizdir kim Bârî Teâlâ fazlıyla bunu âdet eyleyen bir vakitde hiç dişleri ağrımaya. Ve tavşanın başını durduğu gibi fırında yakıp tâ kim kül olunca ve ol külü ilen dişleri muhkem ovmağın faidesi çokdur. Yumuşak ve tuzu bal ilen yoğurup ondan sonra saç üstünde yakıp sovuduğundan sonra ince bez içine bir mikdarın koyup ol bezlen dişleri ovmağın ziyâde çok faidesi vardır ve şeb-i yemanî yakıp bir mikdar mürr ilen ve sirke ilen karıştırıp gâh gâh onun ile ovalar ve eğer kim [**53-a**] gâh gâh nâzile inip karşı karşı dişlere değilmesi âdet edilmiş ise inmesinden evvel sağ iken nar kabuğu ve selvi kozalağı ve mersin yaprağı ve nar çiçeği -kim gülnar derler- ve zeytin yaprağını ve akasya ve ûd-ı hindî bunların cümlesinden birer mikdar veyahud birkaçından her kangısı bulunursa bir yerde şarabla veyahud sirkeyle kaynatalar, ondan süzüp ısıcak iken mazmaza edip ağızda eğlendirmesi hayli kuvvet verir ve nâzile dökülüp inmesine mâni olur, inşâallahu teâlâ. Ve bunlardan gayrı müfîd ve kuvvet verir nesneler çokdur. Amma mücerreb olup kolay olanlar bu zikrolunanlardır. Kim dişlerin sağlığını yaradılışında vâki' olan sağ mizacını saklar, amma yaradılışında vâki' olan mizacı bozulup hastalık ve zarar vâki' olduğunda her ne vechile bozulması vâki' olup içinde ve kendi her birine münasib olan ilâcı zikredelim inşâallahu teâlâ.

DÖRDÜNCÜ BÂB

Sekiz fasıldır. Zikrolunan dişin ağrıları [53-b] ve hastalıklarına sebeb olan kısımların ve her birinin alâmetini yani vâki' olan sebebin nişânesi kim ne sebebden vâki' olduğun ma'lum olunmağa mümkün ola kim ona göre lâzım olan ilâcını beyân etmekdir.

Evvelki Fasıl

Zikrolan hastalıklara sebeb olan tafsilin beyânındadır.

Hususen ağrısı vâki' olduğunda zikrolunmuşdur kim ağrıya olan igiden hâlî değil yahud mizacın bozulması olup asıl kendi yaradılışında vâki' olan hâlinden çıkıp yaramazlığa döne veyahud yaradılışında vâki' olan oluşukluğunu ayırıcı nesne vâki' ola. Eğer kim nefs-i dişin asıl yaradılışında vâki' olan mizacı bozulup yaramazlığa dönmüş ise igiden hâlî değil yahud bozulmasına sebeb olan madde sebebiyle ola, yani bedende zikrolan dört ahlâtın birisi asıl haddinden çıkıp fesad bulmasıyla olur veyahud yel sebebiyle ola yahud verem sebebiyle ola eğer kim hıltın fesadı olup bozulmasına sebeb olursa igiden hâlî [**54-a**] değil yahud fesaddan bozulup ağrımasına sebeb olan hılt nefs-i dişlerde hâsıl olmuş ola veyahud başdan nâzile tarîkıyla alıp dişin etlerine ve çevresinde olan sinirlerinde ve dişin kökünde olan sinirlere nâzile dökülüp hastalığına ve fesadına sebeb ola bir takdir kim nefs-i dişde fesad olmaya veyahud fesada sebeb olan mideden buhar tarîkıyla ve yukarısına çıkıp dişlere dokunduğundan fesadı dokuna eğer kim fesada sebeb olan hılt sebebinden olup nâzile tarîkıyla alıp hastalığa sebeb olursa onun nâzile ne makūle etdiğin ma'lum edinmek gerek ve ma'lum edinmesine lâzım olduğu kim nâzilenin tamam ahvâlini tafsiliyle zikreyleyelim kim ilâcına mübâşeret etmesi kolay ola.

İkinci Fasıl

Nâzilenin sebebini beyân etmekdir.

Ma'lum ola kim nâzile -yani akıcı- yukarı baş cânibinden bedenin aşağısına akar hılta sebeb olan nesneye derler ve bu hıltın akmasına sebeb olan oldur kim nefs-i mizacda ıssılık vâki' olur. [**54-b**] Asıl kendinin yaradılışında vâki' olan mizac nâzi[le]de ıssılık vâki' ola ve kendinin ahlâtını kızdırmasıyla eridip buhar tarîkıyla baş cânibine teveccüh edip çıkara ve yukarısına çıkdıkdan sonra tekrar aşağısına teveccüh etseler gerek. Hamamın buğuları kubbesine çıkıp tekrar aşağısına teveccüh edip damladığı gibi ve yukarıya yani kubbeye buhar çıkdığında ol buhar su olup damlamasına sebeb olan oldur kim asıl nefs-i buhar ıssılıkla eriyip buğu olmuş sudur. Issılığın sebebiyle eriyip tütün gibi olup gayet latif ve yeyni olduğundan yukarısına çıkıp gider ve mademki kızmasına ve ısınmasına sebeb olan nesne yakın olunca onun dahi eriyip ve buğu olup yukarısına çıkmakdadır. Amma ol buğu kubbeye yetişip dokununca nefs-i kubbe soğuk olup buharın ıssılığına göre lâzım oldu ki buğu olan nesne kubbenin soğukluğuna dokununca soğuyup fi'l-cümle kendinin kıvamından galîz olur. Tekrar aşağısına damla damla inmesine sebeb oldur. Ve insanın [**55-a**] ahlâtı dahi kızdığında eriyip yukarısına teveccüh edip tekrar aşağıya inip nâzile olduğunun sebebi budur. Ve ahlâtın kızdırmasına ikinci sebeb olan nesne oldur kim taşradan bir ısıdıcı ve kızdırıcı nesne vâki' ola. Meselâ güneş gayet ıssılığın kuvveti olduğu eyyâmında bedene dokununca bedende olan ahlâtı kızdırıp eritse gerek veya-

hud ıssı olan nesneleri kokununca misk ve zaferan ve soğan ve gül bunların her birisi ziyâde kokununca ıssılığıyla başda olan ahlâtı kızdırıp eridir. Nâzileye sebeb olur ve gâh olur kim nâzile dahi soğuk sebebiyle vâki‘ ola. Meselâ nefs-i başın mizacı soğuk ola ve aşağı bedenden çıkan ahlâtın buharları ve buğuları dimağa yetişince kendinin ıssılığı olmayıp dağıtmasına kādir olmaya veyahud nefs-i dimağa lâzım olan yemekden midede hazm olup cemî‘-i gövdenin azâsının her birisine lâzım olan hissisi ulaşılınca dimağa ve başa dahi lâzım olan hissisi kendüye varıp yetişip değdiği gibi [**55-b**] dimağın mizacı soğukluk sebebinden za‘f üzerine olup ıssılığı olmaya kim kendüye gerek olan taâmın hakkından gelmeğe ve sindirmesine kādir olmaya tasarruf etmeğe lâzım gelir kim ol kendüye değin hisse gıdadan fesada varıp zâid ve abes ahlât olup hususen eğer kim mide ziyâde çok yemek verile ziyâde imtilâ‘ ola. Hususen eğer kim imtilâ‘ olıcak denli yenen yemekler birbirine muhalif olup onun gibidir. Mideye hayret gelip şaşar kim içinde olan taamların kangısına teveccüh edip hazm etmesine acz bulur ve hazm olmayacak, midede kalırlar, buharları dimâğa çıkar. Hususen eğer kim akabince uykuya düşenler buharları dahi ziyâde olur, dimâğa çıkar, fazalât olur. Kendi uyumaz ve benzemez olduğundan ötürü ol ahlâtı tabiat kendiden giderip def‘ etmesine çalışır. Ekser vakitde nâzile tarîkıyla def‘ olunur ve tabiat tamam ol zâid ve abes olan ahlât gālib olup def‘ etmeyince bî-huzurluğu ve incinmesi eksik olmaz [**56-a**] veyahud nâzile sebeb olan nesne taşradan dokunan havanın soğukluğu sebebiyle ola. Zira kim soğuk yel -hususen poyraz- dokununca soğukluğuyla dimâğı soğudup incitse gerek ve içinde olan ahlâtı dahi soğuda ve dimâğ soğuduğunda içinde olan ahlâtı hazm edip sindirmesine kādir olmayıp aciz kalır ve havanın soğukluğuyla dahi dimâğın cemî‘-ı eczası sıkılır, değiştirilir ve sıkılıp bir araya gelip değiştirilmesiyle içinde olan sıkıldığında elbet aşağıya inip aksa gerek nâzile sebeb olur. Hususen eğer kim o soğuk yelin dokunmasından evvel bir sebeb vâki‘ olmuş ola. Kim dimâğın içinde olan ahlât eriyip yumuşamasına sebeb olmuş ola. Hamama girmek gibi. Zira kim hamam ıssılığıyla dimâğın içinde olan ahlâtı eridip yumuşatmasına sebeb olur ve damarlar genişlik bulur. Sonradan eğer kim soğuk dokunup dimâğı sıkıştırıp değiştirince elbet sıkıştırmasıyla dimâğ içinde olan ol hamamın ıssılığıyla eriyen ahlât sıkılınca [**56-b**] aşağısına inip aksa gerek. Nâzileye sebeb olur ve ziyâde hareket eylemeğin nâzile tahrik etmeğe sebeb olur. Zira kim ziyâde hareketden elbet hararet gelir. Hararet hod ahlâtın erimesine sebeb olur ve kımıldanıp hareket etmesi dahi ahlâtın aşağısına inip akmağa sebeb olur. Ziyâde gazaba gelmek nâzileye sebeb olur ve ziyâde fikir ve vehim etmek ve bunun gibi her nesne kim mizacı asıl haddinden çıkarır ziyâde aşırı kızmasına sebeb olan nesneler cemî‘îsi nâzileye sebeb olur.

Üçüncü Fasıl

Nâzileye sebeb olan havanın cihetinden olan sebebi beyânındadır.

Ma'lum ola kim soğuk yeller esince -hususen poyraz gibi- nâzilenin inmesine sebeb olur. Hususen eğer kim lodos yelleri evvel esmiş ola. Zira kim poyraz yelinin tabiatı soğukdur ve hem kurudur, soğukluğuyla dimâğı sıkar ve kuruluğuyla değiştirir, bir araya getirir. Dimâğa hod sıkılıp değiştirilince içinde olan ahlât sıkılıp aşağıya akar ve lodosuyla evvel esmeğin dimâğı ahlâttan dolmasına [**57-a**] sebeb olmuşdur. Zira kim tabiatı ıssı ve yaşdır. Issılığıyla dimâğda olan ahlâtı eridip akmasına sebeb olur ve yaşlığıyla ısladıp dimâğı yumuşadır ve içinde olan yumuşakla inmesi kolay olur. Hususen eğer kim akabince soğuk hava esip poyraz gibi kim sıkışdırmasıyla ve değiştirmesiyle içinde olanı akdırıp inmesine sebeb olur ve yaz günlerde poyrazlar esip ve yağmur olmayıp sonradan güz faslında çok yağmurlar yağınca ve lodos yeli ziyâde esmiş ola elbet onun ardınca gelen kışın nâzileleri çok olup lâzım gelir ve nâzileden çok muhalif emrâzlar hâsıl olur. Hunnâk gibi, kim boğazda olur. Güya kim âdemi boğaz ve dilcik gibi ve zâtü'ri'e -kim göğüsde olan akciğerde verem olmakdır- ve zâtü'l-cenb -kim iliklerin iç yüzünde olan perdelerde verem olmakdır- ve öksürük ve sill -zahmeti akciğerde yara olmakdır- eğer ki nâzileye sebeb olan hılt ıssı olursa ve ishal ve mide ağrısı ve kulunc ve nıkris ve cu'l-i kelb bunlardan dahi çok habîs [**57-b**] emrâzlara sebeb olur. Bu cihetten nâzile vâki' olmasına ziyâde sakınıp ihtiyat etmek gerek.

Dördüncü Fasıl

Nâzileye sebeb olan ahlâtın vâki' olduğunda her birisinin hakikatine vâkıf olup ne sebebden olmuşdur, alâmeti ve nişânesi beyânındadır.

Kim ma'lum olunduğundan sonra ilâcın etmesine kolay ola. Malum ola kim nâzileye sebeb olan ıssı hılt olup safra ve kan gibi. Elbet eğer başın dişine nâzile inip zükâm tarîkıyla buruna ve göze ve yüze inmiş ise yalnız safra sebebiyle olursa oraların rengi sararıp kızarması zaferân rengine mâyil ise gerek ve burun dütülemesi ve geçişmesi artacak ola ve burundan akan nesnenin ıssılığı ve uğradığı yeri yakıp haşlaması ziyâde ola ve kıvamı ziyâde soğuk ola ve ıssılığı ve soğuklatması ola ve oraların üstüne eliyle yapışınca ıssılığı duyula ve ıssı nesne dokundurunca incine ve eğer kim inen nâzile iç yüz yani ağız ve boğaz cânibine teveccüh edip akarsa elbet [**58-a**] akar nesne boğaz ağrıyınca boğazı yakıp incitse gerek ve uğradığı vakitde yavuzluğuyla uğraya ve geçişmekle ola ve bu ağızdan çıkan nefs-i yalın ıssı olup yaka yaka çıka ve haşa tükürüğü bile sarılıkla mâyil ola amma nâzileye sebeb olan kan sebebiyle ise rengi kan renginde olup kızıllığa mâyil ola ve nefesi alıp vermede zahmet çekile, horul-

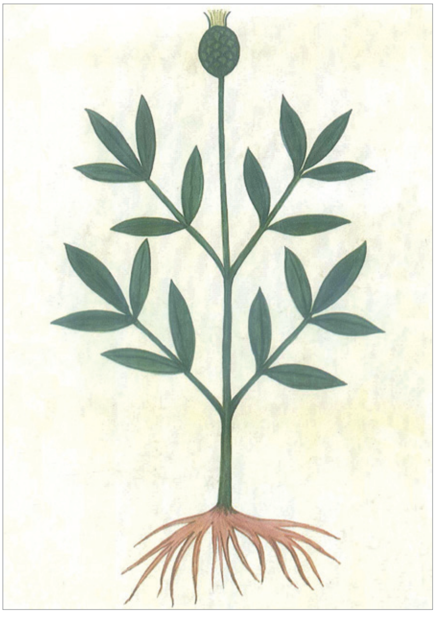
daması ola ve eğer gözde ve yüzde ve burun cânibine teveccüh edip inerse zükâm tarîkıyla kıvamı kavî ola ve oraların inlemesi ola ve soğukladıp haşlaması ziyâde olmaya. Amma eğer kim nâzileye sebeb olan hılt soğuk olup balgam gibi burundan akan nesnenin soğukluğu duyula ve koyu galîz ola ve elinin gerilmesi ola ve burnun tutgunluğu ziyâde ola ve burundan ve ağızdan akan nesnenin boz olup aklığa mâyil ola ve horuldaması dahi ola ve olduğu yerde itiliği ve ıssılığı duyulmaya ve yüzün ve benzin kızarması olmaya, aklığa mâyil ola ve başın ağırlığı ziyâde ola ve ıssı nesneler kokununca haz edip [**58-b**] huzur eder.

Beşinci Fasıl

Nâzilenin ilâcları beyânındadır. Her kangı sebebden ve vâki' olduğunda ilâcın tarîkına ihmal etmeyip dikkat eyleyecek mahaldir. Vâki' olup kim alâmetlerinden ma'lum olup hakikatine vâkıf olduğundan sonra her birisine münasib olan ilâcın ve perhiz eyleyecek nesnelerin beyânındadır.

Ma'lum ola kim külliyen nâzilenin ilâcları dört nesneye müteallikdir:

Evvelkisi budur ki, nâzile olmasına sebeb olan nesnelerden sakınalar. Kim zikrolunmuşdur ve dişlerin sağlığını sıkmasına lâzım olanı beyân eylediğimiz yukarıdaki fasıllarda anılmışdır, onda görüle. Ve nâzile ilâcına lâzım olan *ikinci* tarîk budur kim ol zâyid olan hılt kim nâzile olup akmasına sebeb olmuşdur. Eğer kim cüz'î sebeb olursa iken çok ilâc etmesine düşünmek câiz değildir. Yalnız acıkıp yemek yemekle def' olur gider. Zira kim yemek yemekle ve su içmekle midenin harareti ve kuvveti içinde olan nesnenin üzerine [**59-a**] dönmesi lâzım gelir. Zira kim elbet yemek ve içmek isterse gerek ve verilmeyince içinde olanı hazm etmesine çalışır ve taşradan kendüye yük olup gayrı yemek gelmeyince içinde hâzır olanın hakkından gelebilir. Amma eğer kim nâzileye sebeb olan ziyâde olup kim tabiat mağlub olup kendü kendüden savıp def' etmesine kādir olmayınca onun gibidi[r], lâzım gelir kim tabiata yardım edip nâzileye sebeb olan nesneyi ayırtlayıp gidermesine münasib olan ilâclarla. Meselâ eğer kim nâzileye sebeb olan hılt ıssı olup kan ve safra gibi tamam zikrolunan alâmetlerini tatbik edip hakikatine vâkıf oldukdan sonra eğer kan sebebiyle olmuş olursa fi'l-hâl kan aldırmak gerek kim tabiat lînet üzerine olup kabz olmaz ise amma eğer kim tabiatda fi'l-cümle kabz olursa evvel emirde kabzı fethedip lînet verici nesneleri isti'mâl etdirmek gerek benefşe şarabı gibi ve lînet hoşablar kısmından kim yukarı kabzın tedbirinde zikr[**59-b**]olunmuşdur ve ondan sonra kan alına ve dâim lînet üzerine olup tabiatı yumuşak dutmak gerek. Zira kim kabz sebebiyle bağırsaklarda ve midede olan ahlâtın ve fazalâtın buharları yukarı dimağa çıkıp teveccüh etse gerek nihayetsiz fesadlara sebeb olur kim haddi ve kıyâsı yokdur. Belki

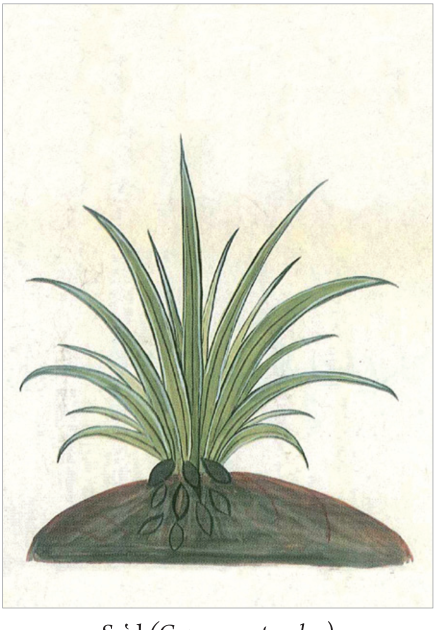
Sekbinec *(Ferula)*

Soğan *(Allium cepa)*

Susam *(Sesamum indicum)*

Saʿd *(Cyperus rotundus)*

cemî‘ ne kadar emrâz var ise tahrik etse olur ve nâzileye dahi kabz var iken sâir ilâclar eylemek câiz değildir. Hususen kan sebebiyle olunca alınması lâzım olduğu takdirce tabiatda kabz var iken kan alınması muhâtardır. Zira kim kan alınmağla gövde boşanır ve içindeki nesne boşanınca onun yerine bir gayrı bedel isterse gerek lâzım olur ki, içinde tutulmuş olan fazalâtın üzerine dönüp onlardan kendüye gerek olan çekip semirse gerek içinde olan hod fâsid olup çürümüş ve mühmel olmuşdur. Onlardan hâsıl olıcak dahi fâsid olup zararı nihayetde olsa gerek ve kan alınca tabiatın kuruyup dahi ziyâde [**60-a**] kabz olmasına sebeb olur. Bu cihetden dâim kan almakdan evvel tedbir olmak lâzım gelir ve kan alındıkdan sonra eğer kim dahi ahlât olup çıkarması lâzım gelirse ol nâzileye sebeb olan hıltın fesadına göre olur. Meselâ eğer nâzileye sebeb olan hılt safra ile ishal eder edviyeleri isti‘mâl etmek gerek ve eğer kim nâzileye sebeb olan soğuk balgam ise balgamı gider ve ishal eder edviyelerle olur kim yukarı kabzın tedbirinin tedârükünde zikrolunmuşdur. Hukne ve ihtikân tarîkıyla olan ishalin nâzilenin her kangısından vâki‘ olursa gayetle münasib ve faideli ilâcdır ve ayâric-i faykara habları gayet münasib ve mübarek zararsız dimağı pak edip âb-zenler ve kuvvet verir ve sıhhatini saklar ilâcdır. Bunun gibi de kan alınması nihayet derecede zararları ve fesadı çokdur. Zira kim kan almağla bedenin gevşemesine ve kabarmasına sebeb olur. Bedeni külliyen süngere döndürür. Damarların içinde olanı [**60-b**] tutmasına iken kudreti olmayıp aşağısına teveccüh edip akıp inmesine sebeb olur. Bu cihetden kan almasında ziyâde dikkat edip ihtiyat etmek gerek. Kim gayet mühim ve zararı olmayıncak kan alınmaya. Kim ilâc ona münhasır ola. Ondan gayrı ilâc faide eylemeye onun gibi de lâzım düşdüğünde esirgemeyip etmek gerek.

Altıncı Fasıl

Nâzilenin ilâclarının tedbirinde olan üçüncü tarîkını beyân eylemekdir.

Ma‘lum ola kim dâim görülmek gerek. Nâzileye sebeb olan nesnenin hâlini görüp ona göre aksin eylemek gerek. Meselâ eğer kim nâzileye sebeb olan ıssı olursa onun gibi de başı sudur nesneleri isti‘mâl etmek gerek. İçeriden yemesinde ve içmesinde ve taşradan dahi soğuk suylan ele ve ayağa dökülmek, benefşe yağıyla yağlamak ve göbeği ve safrayı ve öd yerlerini bile yağlamak gerek ve arpaylan ve haşhaşla ve benefşe ile kaynamış olan suyu başın üstüne dökmek gerek ve yenilen yemekler dahi beyni olan ve soğuk [**61-a**] ve latif arpa cüllâbı ve isfenah ve hindiba ve kepek her birisi gibi gayet münasib yemekdir ve yemişler kısmında nar gibi ve mümkün oldukça acıkmak ve susuz olmak ziyâde faidedir ve mürebbâlarda sabahla aç iken kırmızı gülün gülbeşekeri hayli faidelidir ve emlec ve helilec mürebbâları ahşamın yetecek vakitde bir bir dânesini yiyip nihayetde faidelidir ve kokularda soğuk olan kokular konunca nilüfer gibi ve benefşe gibi ve hilâf yaprağı gibi. Bunları koklamak gayetle faidelidir. Amma

eğer kim nâzileye sebeb olan hılt soğuk olup incidirse onun gibi nâzilenin hareketi duyulunca başı ıssı bezlerle ısıdıp kızdırmak gerek. Tâ kim ıssılık başın içinde duyula ve muttasıl mümkün oldukça ısıcak tutula ve gâh olur kim başın soğukluğu artık olup ziyâde olursa onun gibi de lâzım gelir kim darıyı ve kepeği tava içinde kuru iken kurular tâ kim muhkem kıza ve ısınıp kızdığından sonra bez içine bağlayıp başın üzerine konula tâ kim ıssılığı başa dokuna ve gâh lâzım olur ki, suyu ısıdıp [**61-b**] içinde bazı bezler ısladıp ıssı iken üzerine koyup tahammül eylediği denli ıssılığına değdiği kadar hususen eğer kim ol ıssı suyun içinde bazı ıssı otlar bile kaynamış ola babunec gibi ve merzencuş ve iklilü'l-melik gibi fûdenc ve sa'ter ve fâvinya gibi ve üstühudus ve sezab ve şeysi gibi bunların her birinden birer avuç vâfir suyla kaynadıp tamam kaynadığından sonra otları süzüp sıkalar. Ol suylan başın üzerine dökününce gayetlen faidelidir ve eli ve ayağı ıssı yağlarlan babunec yağı gibi ve susam ve zanbak ve durak otu ve ban yağların bunların her kangısı olursa ıssı iken yağlanmak ve göbeği ve safrayı ve öd yerlerini bile yağlayınca hayli faidesi vardır. Zira kim buralar başdan gelen sinirler buralara gelip uçları dökünür. Onlara yağ dokununca asıl başa dokunmak gibidir. Yağın kuvveti onlara sinince yukarısına varıp dokunur ve nefs-i başın üzerine yağlar sürmek zararı çokdur. Zira kim yağlı olan nesneler buharın çıkdığı yeri seddedip dutar yağlığıyla buharı [**62-a**] çıkmağa komaz ve baş içinde olan ahlâtın eriyip buğuları ve buharları tütün gibi çıkımlı olunca çıkıp gidecek yolların yağla donamış olur. Çıkıp dağılmaz ve çıkıp dağılmayınca tekrar gerisine dönmek gözükür. Zararı nihayetde olur ve eğer yağlamak lâzım olup gelirse meselâ eğer kim nâzileye sebeb olan galîz olup olduğu yerden dağılmayıp eğlenmesi ve orada sunup çok zaman eğlenmesi eğlenirse onun gibi de ıssı olan yağlardan yağlamak caiz olur. Zira kim onun gibi de yağın faidesi çok olur ve zira kim yağ bulaşdığı yerde çok zaman eğlenip durur ve sıkması dahi ziyâde olur, faidesi dokunur. Amma eğer kim nâzileye sebeb olmuş olan hılt bedenden bir mikdar ayırtılınmayıp eksilmediyse başı yağlamağa câiz değil. Zira çok ziyanı, zararı dokunur ve bazı otları yakı edip vurmak olur kim başı kızdıra. Karanfil ve zencebil ve babunec ve sümbül ve şübis ve üstühudus ve merzencuş ve hulbe ve besbâse [**62-b**] ve hardal ve kust ve ûd gibi. Bunlardan birer mikdar alıp döğüp yumuşak olunca ibrişim elekden eleyeler, bal ilen karışdırıp ıssınan başa yakı edip vereler veyahud birer mikdar eleyip ince dülbend bezinden kesecikler edip arasında niyende eyleyeler ve her niyendenin ara yerinde ol döğülmüş ve elenmiş olan edviyeleri ısıdıp başın üzerine ıssıken koyalar. Birisi durur iken birisi dahi ısıcak hâzır dura. Kim değiş ile ve bunun gibi soğukdan olmuş nâzilede hamamdan hususen ibtidâsında germinden sakınmak gerek ve misk koklamak ve anber ve ûd ve turunc ve limon kabuğu ve ağaç kavunu ve karanfil ve laden ve galiye misk koklamak dimâğı kızdırıp ısıdır. İçinde olan nâzileye sebeb olan soğuk hıltın da-

ğıtmasına yardım edip faidesi olur ve eğer kim burunda ve göğüsde ziyâde tutukluk olup vâki‘ olursa tedârük edip kim nâzilenin dağılıp inmesi olunca yol bulup çıkması kolay ola. Burunda pazıdan döğülüp sıkılan suyunu bir mikdar [**63-a**] eledip çalkayın yatıp damla damla tamzırmak gerek. Amma güç edip kasd ilen aksırmak nâzileye tahrik etmeğe sebeb olur. Amma ahlât dimâğa pişip tamam olmuş olduğundan sonra inmesi kolay olup onun gibi de aksırmağın faidesi çok olur. Pişmiş olan ahlâtı burundan ayırtılıp çıkarmasına sebeb olur ve yenilen yemekler yeni ve latîf ıssı yemekler olmak gerek. Râziyâne aşı ve maydanos hususen biberlen ve ıssı otlardan olunca ve et kısmı yemesi câiz değil. Meğer etleri ola keklik ve sülün ve güvercin etleri ve tavuk dahi münasibdir ve suyu soğuk iken içmeğin hayli zararı vardır ve şerbetlerde ûd şarabı ve üstühudus şarabı ve anber şarabı içmeğin faidesi çokdur ve mürebbâlardan havuç mürebbâsı ve zencebil mürebbâsı gayet münasibdir ve külliyen ekşiler aşlarda ve turşularda bile yemesi câiz değil. Meğer fi’l-cümle turuncun ekşisi ola ve âb-kâme -kim ekmekden ekşitirler- isti‘mâli câizdir. Amma ziyâde olmaya. [**63-b**] Zikrolan fasıl nâzilenin ilâclarını ol bez ilen fasılda takdim olunmak gerek.

Yedinci Fasıl

Nâzilenin ilâcında dördüncü tarîkının kim akan nâzileye sebeb olan ahlâtı akmakdan men‘ edecek tarîkının beyânındadır.

Ma‘lum ola kim ibtidâ nâzile zâhir olduğunda lâzım olan ilâc oldur kim nâzileye sebeb olan ahlâtı hareket etdiği duyulduğu gibi fi’l-hâl ol ahlâtı bağlayıp ve dimâğı berkiştirip kim ol ahlât akıp inmesine mâni‘ ola ve bu ilâcın tarîkı iki nesneyle hâsıl olur. Birisi budur kim akacak hıltı koyu ve galîz edip kim inmesi ve akması koyu olmaya. Hususen eğer kim nâzileye sebeb olan hılt ıssı olursa onun gibi de soğuducu ve galîz ve kavî edici nesnelerle isti‘mâl etmek gerek. Meselâ gargara etdirip soğuk suylan ve gül suyuylan ve içine mercimek ve haşhaş ve nar kabuğu kaynamış su ile gargara edip birkaç defa etmek gerek ve eğer kim nâzileye sebeb [**64-a**] olan çabuk olursa ıssı olan nesnelerle gargara etdirmek gerek. Meselâ üstühudus ve ûd ve merzencuş hususen şarab ilen kaynamış olunca ve mürr bile ve haşhaş ve nar kabuğu bile kaynadıp suyuyla süzüp ısıcak iken gargara etmek gerek ve ağızda bazı hablar tutup kim eczası budur: Afyon bir dirhem, hasalban beş dirhem, kendir on dirhem, zaferan beş dirhem. Bu edviyeleri döğüp elendiğinden sonra getire, gül suyunda ısladıp ol suyuyla zikrolan edviyeleri yoğurup badem denli pârecikler edip birer dâne ağızda tutalar ve ağızda eridikde eriyen nesne yutkunmayıp tükürmek gerek ve haşhaş şarabını içmeğin gayet faidesi çokdur. Eğer nâzileye sebeb olan hılt ıssı olursa. Amma eğer kim nâzileye sebeb olan hılt soğuk olmuş olursa haşhaş şarabına mürr ve zaferan katmak lâzım gelir ve zikrolan haşhaş şarabını nâzilenin akıp indikden sonra isti‘mâl eyleme-

si câiz değil ve bazı tütsü edinmek olursa kim faidesi çokdur. Eğer kim nâzileye sebeb olan hılt ıssı olur [**64-b**] tütsüleri budur. Sarp sirke değirmen taşını kızdırıp üzerine serpeler. Buğuna durmak gerek kim vara buruna ve göze sıkıp çıka gide ve ılgın ağacının yemişin yakıp tütününe durmak ve şeker ve sanderus ve bakla ve arpa unu inek südünden olan yoğurdla karışdırıp ve kâfur ve kepeği ısladıp bunların her kangısı olursa kor üstünde yakıp tütününe durmak gerek ve baş üzerine birinin makremeyi koyup tütün sarkıdalar kim tütünü yabana gitmeye ve ağızda tütsü edinceye dek ağzı suyuyla doldurup durmak gerek.

Sekizinci Fasıl

Nâzilenin ilâcına lâzım olan beşinci tarîk kim akan nâzile gayrı yere akıdıp tevcih etdirmesinin tarîkının beyânındadır.

Ma'lum ola kim bazı vakitde vâki' olur kim nâzileye sebeb olan gayetle çok olup veyahud iti ve yakıcı ıssı hılt olup boğaz cânibine muttasıl akıp giderse zararı çok umulur. Korkmazdan nâgâh uğradığı yere çok olduğundan ziyâde fesad edip boğmasına sebeb [**65-a**] olur ve eğer kim boğazdan geçip aşağa göğüs cânibine teveccüh edip inerse çokluğuyla ve yavuzluğuyla oyuğunda verem edip veyahud ekilen yapışmış olan perdenin içine akıp zâtü'l-cenb inmesine sebeb olur. Bunun gibidir ziyâde vehm etdiğimizde ol nâzile boğaz cânibine akmasından çalışıp mümkün oldukça burun cânibine akıdıp tevcih etdirmesine çalışmak gerek. Aksırdıcı nesneleri buruna tutmakla ve kokulamağla ve burunu kurcalamağla veyahud bazı otlar kaynadıp buğuna durup kim burun yollarını aça ve köşe akacak nâzile yol bulup ondan aka boğaza inmeye veyahud enseye boynun ucunda kurula. Şişlere çekmek ilen veyahud hacamat edip üzerine şişe çekmekle kim cemî' ol mâdde ve ol hılt kim boğaza akıp inecek idi. Ol şişe çekilen ense cânibine akıp inmekle boğaz cânibine uğramaya ve nâzile boğaza ve göğse inip akmasından evvel bazı tedbirler olur kim oraları bir takdir kim nâzile inip uğrarsa iken zararı olmaya. Meselâ göğsü ve [**65-b**] boğaz cânibi benefşe yağıyla -kim bademle perverde olmuş ola- göğsü ve bağrı ıssı iken bağlamak gerek ve yemekler ve arpa cüllâbı ola ve içine şeker yerine benefşe şarabı konula ve arpa kaynar iken bir mikdar benefşe bile kaynadalar ve tatlı enar suyu gibi kim nişastadan ve arpa ve bakla unundan südle pişmiş ola. Eğer kim humma, yani yankın olmaz ise amma harâret yankın olursa südlen pişirmek câiz değil. Zira kim süd gayet latîf ve mülâyim olduğundan ötürü her kangı hılt fâsid bulursa harâretin sebebiyle ona dönüp fesadı gider ve bazı luuklar -yani yalamak tarîkıyla isti'mâl olunur edviyelerdir- ve yalamak tarîkıyla isti'mâl olunduğu aslı budur kim içilen nesneler bir oğurdan boğaza uğrayıp geçince tiz iner geçer. Boğazda ve göğüsde eğlenip tâ kim faidesi sıkıp dokunmayınca eğlenip durmaz. Amma yalamakla oluncak boğazda ve ağızda buluşup durmağla ora-

larda eğlenmesi artık olup faidesi dokunur. Meselâ nebât sükkeri un gibi gayet yumuşak edip taze çıkmış [**66-a**] karışdırıp badem yağıyla ve bademi ayırtılıp yenisi ve tazesi ola ve kabuğundan soyulmuş ola. Zira kim badem eskimekle acı olur. Ondan çıkan yağ boğazı incidir, yakar, harab eder ve kabuğu soyulmayınca yağı çıkdığında kabuğunun kekreliği bile çıkar. Bu vechile çıkan yağın faidesi nihayetde çokdur ve tatlı enar şarabı kim kıvamı galîz koyu oluncaya dek od üzerine koyup kaynadıp tâ kim yelimşik olup yağlanmağa mümkün ola ve kaynar iken bu zikrolan badem yağında bile koyup muttasıl muhkem karışdıralar. Tâ kim badem yağı nar şarabıyla bile alışıp bir kıvam bula. Issıcak iken bile hayli faidesi dokunur. Boğaza ve göğse nâzile inip öksürük ve avaz boğulması vâki‘ olunca ve eğer kim nâzileye sebeb olan soğuk hılt olursa göğsü benefşe yağıyla ve durak otu yağıyla ve tavuk ve ördek ve kaz yağlarıyla ıssı iken göğsünü yağlayıp ovmak gerek ve yemek kısmından erişte çorbası badem yağıyla pişince ve kepekden olan harîreyi kim kepeğin alıp ıssı suylan ezip ıslandığından sonra süzüp ol süzülen suyu kaynadıp [**66-b**] tâ kim koyuca ola ve içine bir mikdar gayet iyi bal katıp ve bir mikdar badem yağı katıp ıssı iken içile ve zûfâ ve ünnab ve arak-i sûs kaynadıp her birinden beşer dirhem ma‘iye-i sâileden iki dirhem cümle kaynadıp bir mikdar tatlı olıcak denli bal katılıp ısıcak iken isti‘mâl oluna veyahud arak-i sûs beş dirhem, sebistan beş dirhem, ânîsûn on dirhem, raziyane tohum[u] beş dirhem, benefşe çiçeği on dirhem, kızıl rezâki çekirdeğinden ayırtılınmış bir avuç kişmiş -kim ufak çekirdeksiz kara üzümdür- iki-üç susen kökü beş dirhem bu cümleyi kaynatıp iki vakıyye suylan kaynaya tâ kim iki yüz dirhem denli kalınca süzüle ve ol suya iki yüz dirhem sâfî bal katıla ve iki yüz dirhem şeker-penîri katıla ve kaynaya tâ kim kıvamı galîz ola. Ilıcak iken iki-üç kaşık alıp ılıcak suyuyla isti‘mâl oluna ve nâzilenin tafsiliyle beyân olundukdan sonra tekrar nefs-i dişlere vâki‘ olan marazlarını ale’t-tafsil ilâclarının tarîkı beyân olundukdan sonra tekrar nefs-i dişlere vâki‘ olan marazlarını ( ) [**67-a**] etmesine şürû‘ edelim, inşâallahu’l-aziz.

BEŞİNCİ BÂB

Dokuz fasıldır. Dişlerin ilâclarına lâzım olan tarîkının beyânındadır.

Evvelki Fasıl

Dişlerin ağrımasına sebeb olan ahlâtın her kangısı olup alâmetini ve nişânesini beyân eylemekdir.

Ma‘lum ola kim dişlerin ağrısına sebeb olan dimâğdan inip nâzile tarîkıyla olur, onun gibi de asıl nâzilenin ilâcına çalışmak gerek. Nitekim zikrolunmuşdur ve eğer kim ağ-

Üstühudus *(Lavandula stoechas)*

Verd-i ahmer *(Rosa* sp.*)*

Yebruh *(Mandragora officinarum)*

Zaferan *(Crocus sativus)*

rıya sebeb olan dişlerin etlerinde verem vâki‘ olduysa yani şiş var ise bunun gibi de dahi dişin çekilmesinden faide olmaz ve mademki nâzileye sebeb olan ve vereme sebeb olan durursa dişlerin gitmek olmaz. Bir takdir kim zarar ve âfet dişde duyulur ve bu sebebden vâki‘ olan dişler ağrısında nâ-ehl ola cerrah dişin çekdirmesine seğirdir. Onun gibi de azîm fesada sebeb olur ve dişi çekdirip çıkardığı takdirce ağrısı dinmez ve mukarrerdir kim dahi beter olup ağrısı artsa gerek. Zira kim çekdirmesinde güç [**67-b**] edip zahmet vermekle tabiat oraya ziyâde dahi ahlâtı gönderip dinse gerek. Zira kim tabiatın hâli budur ki her yerde kim ağrı ve güç zahmet dönerse ahlâtı ve ervâhı oraya seğirdip cem‘ olurlar. Güya kim yardıma gelirler, incidici düşman üzerine. Ve câizdir kim bunun gibi de dişlerin çekdirmesinde sinirlerin birisine teşennüc vâki‘ ola veyahud damarların birisi yırtılıp kan boşana nihayetde muhâtara yeridir ve gâh olur kim ağrı bir dişde duyulup çekildiğinden sonra sızlar ki ağrı olan dişi çıkaramayıp sağ olan dişi çıkardılar sanır ve ağrısı olan kalmışdır. Tekrar ol birisi bile çıkardırır ve ağrı ve sızı onunla dahi dinmeyip zira kim ağrıya sebeb olan dişde olmayıp kim çıkmasıyla sâkin ola ve gâh olur kim bir-iki diş dahi çekdirmeyince kanaat bulmayıp vazgelmez. Bu cihetden tamam ağrının sebebi olan nesneyi ma‘lum edinip mukarrer olunca tabib-i hâzik meşveretsizin kim hakikat ile ağrıya sebeb olan mahallini ve olduğu yeri [**68-a**] bilip ma‘lum oluna ve cemî‘-i envâ‘-ı ilâclar kim ağrıyı giderecek ve sâkin etmeğe olduğundan sonra faidesi bir vechile dokunmayıp ol vakitde fesad eğer nefs-i dişde ise çekdirmesine teveccüh olunsa olur. Zikrolıcak tarîkler ilen.

İkinci Fasıl

Dişlerin ağrısına sebeb olan nesne dişlerin etlerinde olduğunda alâmetini beyân etmekdir.

Ma‘lum ola kim eğer dişin etlerinde fesad olup ve fesada sebeb olan hılt ya kan ola ya balgam ola veya safra ola veya sevdâ ola. Eğer kan sebebiyle olıcak olursa onların rengi kızıl kan renginde olur ve şiş dahi olur ve oralara eliyle yapışınca ıssı duyulur ve ağrıdığında oralarda olan damarlar, etler eğer kim ağrıya sebeb olan hılt safrâ ile oranın geçişmesi ve sokuldaması olur ve rengi kızarıp sarılığa mâil olur ve oranın ıssılığı ziyâde olur ve eğer kim balgam sebebiyle olursa oranın rengi boz olup aklığa mâil ve soğuk nesne konunca ziyâde incinse gerek ve ıssı nesne [**68-b**] dokununca hazzetse gerek ve ağrısı iken yavuz eti olmasa gerek ve eğer kim sevdâ sebebiyle olursa oranın etlerinin rengi kuruya mâil ola ve ağrısı yavuz olmayıp sıkıp ağrımakla olur ve ıssıdan dokundukça hazzedip sâkin olsa gerek ve dişlerin ağrımasına külliyen ilâclarına lâzım olan tedbirini teskîn olmasına lâzım olan tarîkını beyân edelim.

Üçüncü Fasıl

Veca‘ın teskînine lâzım olan küllî kanun ve üslub-ı mukarrer kim cemî‘-i emrâzların

ilâcında bile riayet eylemesi lâzımdır.

Ma'lum ola ki insanın bedenine vâki' olan bozgunluk yani asıl yaradılışında vâki' olan hâlin kemâline -kim mizacdır- ve külliyen bedenin tasarruflarına kemâl üzerine olmakdan halel veren bozgunluk olmasına sebeb olan ârıza bedende vâki' olunca maraz derler ve ol bozgunluğa sebeb olan ârıza kim bedenin kuvvetlerinin tasarruflarını hâl-i kemâlinden çıkıp evvel duyulduğuna tâ kim tamam solup def' olunca kim beden eski hâlin kemâline dönüp sağlayıncaya dek [**69-a**] marazlar derler, yani bedenin hastalığı ve bozgunluğu vardır denilir ve hastalık evvel vâki' olduğunda tamam gidip solunca dört mertebe vakti vardır. Kim ol dört vakitlerin her birisinde bedene vâki' olan marazın bir asıl hâli olup mütegayyir olduğu zâhir olur ve tabib olan kimesne marazın ol dört vakitlerinden ki tagayyür bulup zâhir olursa hastalığın ilâcını tedric ilen ol vakitlerin her birisine göre eder. Kim ilâcı küllî kanun ve kavâid üzerine şaşırmayıp yerli yerine koyup tâ kim bi-iznillahi teâlâ yerli yerine gele ve tabibin hazâkati onda zâhir olur. Zira kim tabibe lâzım olan asıl tedârük ve tasarruf maraz ne idüğin ma'lum edinip teşhis etdiğinden sonra ve marazın ol dört vaktini her bir marazın vâki' olduğunda ona lâzım olan ilâcı eyleyip sıhhatine sebeb olup ve hastalığı kim düşmandır her kangı cânibden mizâcın üzerine hamle edip basmağa murâd edindikçe tabib olan kimesne dahi hamle edicek vaktin ve tarîklerini bilip kendi dahi ona göre debretip elden geldikçe mukābil [**69-b**] olup karşı gelmesine çalışa ve eğer asıl düşman -kim marazdır- yerden gelip ve ne vakitde hücum edip yürümesi asker üzerine -kim beden kuvvetleridir- ma'lum olunmayıcak ol askerin ser-leşkeri olan kimesne -kim tabibdir- ahvâlini ve esbâbını müheyyâ edip gaflet üzerine olmayıp tamam basîret üzerine ola kim her cânibden ve her vakitde kim düşman -kim marazdır- her kangı vakitde teveccüh edip asker üzerine gelip basdıkça karşısına durup elinden geldiği denli kesmeği ve âlât-ı harbler -kim edviyeler ve envâ'-ı ilâclardır- elinde makdûru sarf edip tamam ihtimam ve ihtiyat üzerine ola. Tâ kim Bârî Teâlâ'nın inâyeti yetişip her kangı cânibe varıp emri vâki' olana elbette ol ölse gerek. Amma ser-leşker olan kimesne -kim tabibdir- ve gaflet üzerine olup yani ihmal edip veyahud vâkıf olmasına evvel emirden kādir olmayıp nitekim vâki' olur hasta kendi asıl hastalığın evvel zuhûr etdiği ve başladığı vakti ma'lum olmaya bir takdir ki ser-leşker olan -kim tabibdir- sanatında mâhir olup ve edviyesi -kim [**70-a**] esbabıdır- tamam ehl-i harb olup ve ceng ahvâlini bilip gaflet üzerine olmağın vâki' olan mağlubluk yanlışlığı ve hata etmesi ona istinad oluna gerek ve gâh olur kim ser-leşkerin başı olan askerin kendisine olmayıp el altından hıyanetleri ola. Nitekim tabibin bir takdir kim tamam hâzik ola. Hastanın pehrizi olmayıp tabib olan kimesne hıyanet edip -kim düşman cânibine marazdır- ona uyar. İsti'mâl eyleye ve tabibin tüvânlığına muhalefet eyleye. Bunun gibi de elbette tabib basılıp mağlub olsa

gerek değil ki mihnet olup ve ceng ahvâline vâkıf olmayıp ve âlât-ı harbi dahi olmaya neûzü billah kim cahil tabib ola kim ilmi olmaya ve hem ameli dahi yani ilâc etmesini bilip amma işlemesi olmaya. Bunun gibi muâlic olan kimesne her kangı hata vâki‘ olursa ona isnâd olunsa olur ve gâh olur bu zikrolan cahil tabibin işi rast gelip marîz sıhhat bulup nitekim gayetle muhteşem ve beylikle meşhur olan beylerin birisinin elinden bir askeri soyup [**70-b**] ve az âdemle ve abes âlât-ı harblerlen zira kim iş takdirindir hâşâ kim âdem oğlanı elinden iş gele amma beher hâl ihtimam edip âkilâne deprenip ve her nesnenin aslınca pişip müheyyâ etmesi evlâdır. Nitekim azîm padişahlarla hâzik tabibler de muttasıl envâ‘ı -kim ilâclar ve edviyelerdir- dâim besleyip ve cemî‘ edip hâzır etmesindedir ve cemî‘-i âlât-ı harb ü ceng lâzım olan müheyyâ edip vâfir çokluk ilen eylemesine çalışırlar. Kim eğer düşman gelip -kim marazdır- zuhûr ederse gaflet üzerine olmayıp tamam mukābelesine kudret ola. Bi-emrillahi teâlâ mukadder olan ola ve asıl kadimî zamanlarda azîmü’ş-şan padişahlar fâzıl olan tabibleri ve envâ‘-ı edviye ve lâzım olan eşribe ve terâkîb dâim hazinelerinde saklanıp müheyyâ etmesine çalışdıklarının sırrı budur kim memleketlerinde ve hizmetlerinde olan kimeslerinin birisine maraz vâki‘ olup ârız olduğunda tamam mukābele edecek ve tedârüküne lâzım olan ahvâli müheyyâ kim dâim cemî‘ onlara tevâbi‘ [**71-a**] ve levâhık olan huzur üzere olup bi-iznillah şifa bulmalarına sebeb olalar. Vallahu a‘lemu bi’s-savab. Ve bu zikrolan marazın dört vakti bilinmesi tarîkı budur kim evvel hastalık zuhûr etdiğine ibtidâ derler yani ilk evvel bedende hastalık duyulup beden kuvvetlerinin kemâl-i tasarruflarına fi’l-cümle bozgunluk gelip tabiatın mağlubluğunu duyup amma bedenin kuvvetinin -kim tabiatdır- onun dahi bir vechile ol hastalığa sebeb olan nesnenin üzerine dönüp bir vechile hiç tasarruf etmeyip kim hastalığa sebeb olan nesneye karşı gelmesi ve mukabele eylemesi duyulup eğlenmeye ve tabiatın hastalığa mukābele eylemesine dahi âciz olup savmasına ve kādir olmayacağı eğlenmeye hemen asıl hastalığın ilk büründüğü ve bedenin üzerine yürüyüş edip basmağa başlaya ve tabiatının üzerine dönüp mukābele etmesi dahi zâhir olmaya, eğlenmeğe bunun gibi vakitde marazın ibtidâ derler. Ammâ tabiat -kim bedenin kuvvetleridir- harekete gelip vâki‘ olan marazın sebebinin üzerine teveccüh edip mukābele etmesine [**71-b**] başladığı gibi eğer kim tabiatın kuvveti olup marazın üzerine fi’l-cümle hücum etdiğinde maraza sebeb olan maddeyi basıp bir mikdar kudreti olduğunda nabızda ve karında vesâir alâmetlerinde tabiat maraz üzerine olduğu zâhir olur ve eğer kim maraza sebeb olan kuvvetli olup tabiatın ona mukābele eylemesine kudreti olmaya, onun dahi alâmetleri zâhir olur. Bunun gibi vakitde marazın tezeyyüdü vaktidir yani maraz artıp ziyâde olmak üzeredir. Amma bundan sonra tamam tabiatın kuvvetleri zuhûra gelip marazın üzerine dönüp hücum edip tamam mukābele eylemesine ve maraz dahi tamam isyanı ve tuğyanı her ne vechile tabiatı

mağlub eyleyip cemî'-i kudreti ve kuvvetiyle ceng edip ve tabiatı dahi ona karşı gelip birbiriyle tamam muharebe ve ceng eylemesi zâhir olduğundan onun gibi vakitde marazın intihâsı derler yani tamam nihayetle marazın kuvveti zuhûr edip ve tabiatla ceng edip ber-taraf olması yani tabiata gālib olması bedenin kuvvetlerini basıp [**72-a**] tamam fesad vermesi zâhir olup elinden geldiği kadar veyahud maraz tabiatdan mağlub olup ve dağılıp solmasına tabiatın onun üzerine gālib olup ve basıp savmasına çalışır. Onun gibi vakitde intihâ derler. Marazın dördüncü vakti -kim inhitâ derler- yani inmek ve eksilmek vakti. Zira kim tabiatın kuvvetleri marazın sebebi olan maddeye müstevlî olup tamam kuvvetle gālib olup basmışdır ve maraza sebeb olan ahlâtı birer birer ayırıp ve dağıtıp def' eylemesindedir. Tâ kim külliyen maraza sebeb olan madde bedenden ayırtlanıp soluncaya dek ve evvelki yaradılışında vâki' olan hâlin kemâli -kim sağlığıdır- yerine gele bi-iznillahi teâlâ ve bu zikrolunan marazın vakitleri kim vardır. Her bir vakit vâki' olunca münasib olan ilâcı dahi ona göre olur.

Dördüncü Fasıl

Bu zikrolan marazın dört evkâtı, her birisinin vakti olduğunda ol vakit lâzım olup münasib olan ilâclarının beyânındadır.

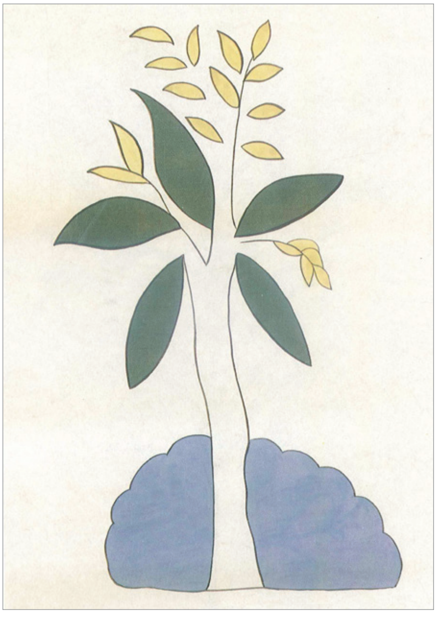
Ma'lum ola kim marazın ibtidâ zuhûr edip [**72-b**] duyulduğunda kim evvel vakti oldur. Amma tamam maraza sebeb olan gelip tamam dökülmüşdür, onun gibi vakitde râdı' olan edviyeyi, ilâcları isti'mâl etmek gerek yani maraza sebeb olan hıltı geriye döndürüp ol evvel gelip döküleceği yere mâni' olup gelip dökülmesine sebeb olur ve oraya hılt akıp ilâcın mâni' olması gibi vechile olur yahud ol hıltın dökülecek yerini berkiştirip ve sıkıp bir araya ge[ti]rip değşirmekle olur kim oraya hılt gelip dökülünce sıkışmasıyla gelen hılt içine dökülüp sığmaz veyahud gelen madde ol ilâc olan deva soğukluğunun kuvvetiyle geriye dönüp oraya gelip dökülmez ve cemî'-i ağrılara vâki' olup bedenin bir yerinde zâhir olduklarında ilk evvel eylenecek ilâc bu makûle olan edviyelerle ilâc olmak gerek. Ve ikinci vakitde kim yani maraz gālib olup ziyâde olmakda iken onun gibi de gevşedici yani ol maraza ve ağrıya sebeb olan ahlâtı gelip döküldüğünde [**73-a**] dökülecek yerleri gevşek ve yumuşak edip kim oralara geniş ve bol olan ve ol dökülen ahlât dökülmeğe ve yayılmağa ve sıkışmasına bol yer bulup döküldüğü yeri sıkışdırıp germekle ağrı vermez ve hem ağrısı teskin eder edviyelerle ilâc etmek gerek. Ve ağrısı teskîn şol vechiledir kim ol ağrıyan yerin asıl yaradılışında vâki' olan mizacını kuvvetlendirip ve ağrıya sebeb olan maddenin sebebiyle vâki' olan zebûnluğu gidip kendüye uyar ve benzer nesne rast gelmeğin kim ol vakitde olan ilâclardır. Amma intihâ vaktinde yani maraza sebeb olan hılt tamam kuvvetinde olup ve tabiat dahi ona mukābele, ol karşı geldiğinde onun gibi de ol ağrıya sebeb olan maddeyi pişirip ve dağıdıcı edviyeler ile ilâc etmek kim ol maraza sebeb

olan maddeyi dağıda ve eride bedenden sürüp ve ayırtlana ve bu zikrolan ilâc eğer taşradan olup dağıdıcı ve eridici edviyelerle olan yakılarla ve yağlamaklan ve sürmeklen olur [**73-b**] ve eğer ilâcı içeriden yani şerbet ve macun ve hukneler kim etmesiyle ve açıp yemesiyle ol ağrıya sebeb olan maddeyi beden içinden sürüp ve ishal edip erteleyip ve olduğu yerden süre çıkara veyahu[d] eridip ve dağıdıp ve ezip çıkara. Hususen eğer kim ağrıya sebeb olan madde yel ise amma marazın inhitâtı vaktinde yani tamam mağlub olup dağılmakda iken bu zikrolan dağıdıcı ve eridici ve ishal eyleyici edviyelerle olan ilâc tamam murad üzerine olması câiz olur. Korkusuz zira kim ağrıya sebeb olan düşman sinip kaçmakdadır ve bedene kuvvet verici ve zebûnluğunu giderici nesnelerle olur ve bu asıl ilâc dahi vardır kim bu zikrolan ilâcları eyleyip bu vechile faidesi dokunmayıp ağrıya sebeb olan madde gayet yavuz olup incitmesi nihayet derecede olup kim tahammül eylemesine tabiat tâkat getirmeyip ve mağlub olacağı mukarrerdir. Eğer kim ol ağrı ol [**74-a**] hâl üzerine bâkî kalırsa bunun gibiler de lâzım gelir. Kim muhaddir olan yani ağrı olan yerin veyahud cümle bedenin duyuluşunu ve idrâkini külliyen battal edip uyuşdurup ıssılığını sindirip tâ kim tabiatın idrâkini ve duyuluşunu sönünce ol ağrı ve sızı duymaz ve uyuşup ağrıyı idrâk eylemez olur veyahud bir mikdar duyuluşundan ve idrâkden eksiltmekle tamam külliyen battal edip söndürmeye. Hemen fi'l-cümle bir mikdar duyuluşun eksilmesi ola. Uyku getirir ve serhoş edviyeleri isti'mâl etdirmekle. Zira kim uyku ve serhoşluk vaktinde cemî'-i bedenin duyuluşunu derin olan yerlerine beter bir araya değşirip sinir ağrı olduğu ve sızı duyulmaz olur ve bu tarîkle olan edviyelerle ilâc etmek gayetlen korkulu ve muhâtaralı ve zararı çokdur. Zira kim her nesne kim tabiatın duyuluşunu uyuşdura ve söndüre. Ahlâtın ve ervâhın döküp ve soyup ölmek mertebesine ve hâletine benzer bir hâletdir. Eğer kim bir za'îf mizaca düş gelince tamam uyuşdurup söndür[**74-b**]mesiyle öldürmesine sebeb olur ve bazı cahil kimesneler ağrının yavuzluğu arasında onun gibi uyuşdurucu nesneleri isti'mâl etdirirlerse içirmek ve yedirmek tarîkıyla veyahud taşradan ağrı olduğu yerin üzerine sürmekle ve yakı etmekle fi'l-hâl olundukları vakitde gerçek ağrısı sâkin eder. Amma zaman ilen sonradan küllî ve azîm fesadı duyulur. Ziyâde bunun gibi ilâclardan ihtirâz etmek gerek ve bu zikrolan muâlecelere münasib olan edviyeleri beyân etmesi maksûd olan dişlerin bir bir ale't-tafsil her birinin mertebeli mertebesince beyân oluna, inşâallahu'l-azîzü'l-hakîm.

Beşinci Fasıl

Dişlerin ağrılarının ilâclarını mertebeli mertebesince konulan kanun ve kâide üzerine beyân etmekdir.

Ma'lum ola kim evvel emirde dişin ağrısı duyulup başladıkda -kim marazın

Zencebil *(Zingiber officinalis)*

Zeytin ağacı *(Olea europeae)*

Zeravend *(Radix aristolochiae)*

Zûfâ (*Hyssopus officinalis*)

ibtidâsıdır- ağrıda ve ağrısı olan dişin üzerine tabiatda soğuk ve kuru olan edviyeleri dutunmak gerek. Kim râdıʻ olan edviyeleri [**75-a**] yani geriye döndürücü kim ağrı duyulduğu yere hılt gelip döküleceğinde ol gelip dökülecek hıltı gerisine döndürüp ağrı olan yere koydurmaz ve ağrıya sebeb olacak hıltı geriye döndürüp oraya dökülmeyince ağrının azıtması olmaz ve câizdir kim ol evvel duyulan ağrının dağılıp gitmesi ola eğer kim ağrıya sebeb olan madde az olursa ve bu zikrolan râdıʻ edviyeleri şol edviyelerdir kim soğukluğu veyahud kuruluğu olup kim soğukluğuyla ağrısı olan yeri sıkıp berkiştirir ve kurulukla dahi ol yeri değşirip bir araya getirir ve ağrı olan yer sıkılıp berkişince ol hılt içine akıp koyulmaz ve içine girip yer bulmayınca gerisine dönmek lâzım gelir. Meselâ gül ve mazı ve nar kabuğu ve mersin ve sandal ve kâfur ve gülnar ve dut ağacının kökü ve ılgın ağacının yemişi ve yaprağı ve arpa unu ve iki kardeş kanı ve fûfel ve hummaz kökü ve yanmış şab kim sirkeyle sönmüş olan bu zikrolan edviyeleri istiʻmâl etmesi yerine ve zamanına göre birkaç vechile olur. Evvelki vech su'nun tarîkıyladır, yani [**75-b**] edviyeyi döğüp un gibi ince elekden geçirip dişlerin üzerine ekeler veyahud etlerini ve kendisini ovdurmak tarîkıyla ola veyahud edviyeyi çiğneyip dişlerin üzerine koyup kim ol çiğneyecek edviyelerin kuvveti veyahud sürmekle ola veyahud yakı edip yani edviyeyi döğüp bal ilen veyahud yağ ilen yoğurup yakı gibi edip dişlerin üzerine veyahud çenenin veyahud dimâğın üzerine veyahud edviyeyi kaynatıp su ilen veya şarab ilen veya sirke ilen veya bal ilen veyahud yağ ile pişirip kaynadığından sonra edviyeyi süzüp ol su ilen ıssıyken mazmaza edip ağızda mümkün oldukça eğlendirip dutmak gerek veyahud edviyeyi döğüp dişlerin delinmiş yerlerine koyup dolduralar veya hod kızdırıcı ve ısıdıcı nesneleri ısıdıp ve kızdırıp üzerlerine koyalar veyahud yakıcı nesneler ile yakmak od gibi ve yakıcı edviyeler ile veyahud edviyeleri kaynadıp ıssıyken buğuna durmak veyahud edviyeyi yakıp dütsüsün almağilen veyahud bazı edviyenin suyunu sıkıp üzerine ve içine eğer deliği var ise [**76-a**] tamzırmak zikrolan edviyeleri bu zikretdiğimiz tarîklerle her kangısı kolay gelirse ol vechile ola.

Altıncı Fasıl

Ağrının ziyâdeliği vakti olup artması olursa ol vakitlerde lâzım olan ilâcların beyânındadır.

Maʻlum ola ki ağrının ziyâdeliği olup artması olursa ve muttasıl ağrıya sebeb olan nesne akıp oraya inip incidirse onun gibi de lâzım gelir kim ol evvel ağrı sâkin edip dindirmekle rahatlık verir edviyeleri istiʻmâl etmek gerek ve bu asıl edviyeler ağrı dindirmesi ve sâkin eylemesi iki tarîkle eyler. Biri budur kim ol edviyelerin aslında olan ıssılıkla ol ağrısı olan yerin asıl yaradılışında olan ıssılığına kuvvet verip ve ol zebûnluk kim bulmuşdur ağrı sebebiyle kendinin ıssılığına ayrı kuvvet verir. Issılık dokununca tekrar kuvvet bulup canlanır. Zira kim kendüye yardımcı gelmişdir ağrı-

ya sebeb olan maddeye karşı gelmesine kudreti olur ve ol edviyelerin yaşlığıyla ağrısı olan yerin mesâmlarını yani deliklerini kim âdem dirildiğindedir çıkdığı yerlerdir oraları [**76-b**] yumuşatmasıyla gevşedip içinde olan ahlâtın ardınca buğuları ve buharları çıkıp ve dağılıp gitmesine yol bulurlar ve orada çok olup ve dutulup oraya sığışmakla şişip ve gezip ağrıtsa gerek ve bu zikrolunacak edviyeler ilen ilâc edincek huzur bulur. Zira kim o hıltın fi'l-cümle buhar olup dağılmasına sebeb olur, ağrısı sâkin olur. Bu ilâca lâzım olan edviyeler ıssılığı olup ve yaşlığı olup edviyelerdir. Amma ıssılığı ziyâde olmamak gerek. Zira kim ziyâde ıssı edviyelerle olacak olursa ziyâde ıssılık ile oralara dahi etraf-ı bedenden ahlâtı çekip getirse gerek ve oraya ahlât çekilip gelince elbette ağrı ve elem ziyâde olup artsa gerek ve bu ilâclara lâzım olan edviyeler şol edviyelerdir kim evvelki derecede veyahud ikinci derecede ıssı olup ve yaş dahi ola. Meselâ keten tohumu ve boy tohumu ve papadya çiçeği ve durak otu ve iklilü'l-melik ve hatmi kökü ve tohumu ve hubbâziye ve benefşe çiçeği bu edviyelerin her birinden bir mikdar kaynadıp zikrolan tarîkler ile isti'mâl [**77-a**] eyleyip veyahud un gibi yumuşak olunca süd ilen karışdırıp yakı edeler ve bunun gibi edviyeleri her bir ağrı olduğu gibi eyleseler olur. Zira kim ıssılıkları insanın bedeninde olan ıssılığa uyar ve benzerdir. Dokundukları yerin ıssılığını kuvvetlendirirler ve kendinin ıssılığı kuvvet bulunca taşradan gelen düşman -kim ağrıya sebeb olan hıltdır- hararet kuvvetli olmasına ağrıya sebeb olan hıltı savıp def' etmesine, fi'l-cümle dağıtmasına kādir olur ve yumuşaklığıyla ağrı olan yerin etini yumuşadır ve gevşedir ve ıssılık ile eriyip dağılan hıltın buharları çıkıp gitmesine yol bulup orada dutulup eğlenmez, azar azar dağılır.

Yedinci Fasıl

Ağrının tamam ziyâdeliği ve artıp pekliği geçince tamam olup intihâsı olunca ol vakitlerde lâzım olan ilâcların edviyeleri beyânındadır.

Ma'lum ola kim ol ağrıya sebeb olan hılt gelip oraya döküldüğünden sonra onun gibi de ıssılığı ziyâde olup kuru edviyelerle ilâc etmek kim orada değşirilip yığılmış olan hıltı dağıdır ve eridir [**77-b**] edviyelerle ilâc etmek gerek. Zira kim orada yığılan hıltın çokluğuyla ziyâde zahmet verip ve tabiat çokluğundan zebûn olup dağıtmasına kādir olmayıp ziyâde ağrı verse gerek. Bu cihetden lâzım gelir kim ıssılığı çok ve kuvvetli dağıdıcı ve eridici edviyelerle ilâc oluna. Meselâ şîh ve sa'd ve darçın ve zûfâ ve gebere yemişi ve kökünün kabuğu ve ûd ve misk ve berşuşen ve karanfil ve zencebil ve sezab ve sezac bunları kaynadıp suyuyla ıssıyken mazmaza edip veyahud zikrolunan tarîklerin birisiyle ve bunlardan ıssı olan kim vara vara ağrıya sebeb olan hılt dağılıp gitmekde olunca isti'mâl etmesi câiz olur budur ki: geyik boynuzu yanmış ola ve fûdenc ve yanmış sırça ve burak ve zeravend ve hurma ve tavşan başı ve asma çu-

buğu bunları yakıp kül oldukdan sonra bal ilen yoğurup yakı gibi eyleyip ağrısı olan yerlerin üzerlerine yapışdıralar ve yakıp yandırmasından murad oldur kim onun ıssılığından yandıkları vakitde ıssılık kesb ederler ve ol ıssılığın [**78-a**] ziyâdeliğiyle ol ağrıya sebeb olan maddeyi dağıdıp eritmesi kolay olur ve mücerreb olan edviyeler kim dişleri onlar gibiyle ovmak gerek. Geyiğin yanmış boynuzundan on dirhem, topalak yaprağını yakıp on dirhem, dülb kozalağı yetmiş beş dirhem, pendefilon kökü beş dirhem, berşuşen beş dirhem, gül üç dirhem, sünbül-i hindî üç dirhem, bu zikrolan edviyeleri döğüp elekden geçirdikden sonra dişleri onlarınla ovalar ve bir nüsha dahi ılgın yemişi ve geyik boynuzu -yanmış ola- gül, sünbül her birinden birer dirhem, tuz-ı endelmerani rubʿ dirhem, bunları döğüp elendikden sonra dişleri bunlarınla ovalar. Tamam ağrının sonunda kim tamam ağrının dağılıp bitmesinde iken istiʿmâl olunacak. Issı ve yavuz dağıdıcılar olan edviyeler oldur kim sirke ile kaynamış yılanın soyulmuş derisi veyahud şahm-ı hanzal -kim ebu cehil karpuzudur- gayetlen mücerreb, faideli nesnedir ve eğer kim ağrıya sebeb olan hılt ziyâde soğuk ise onun gibi de sirkenin yerine şarabla kaynadalar ve zerenbad ve kasnı ve âkır-ı karha [ve] hardal ilen ve gebere kökünün [**78-b**] kabuğu ve çam ağacının kökünün kabuğu ve fûdenc ve dülb yaprağı ve cuʿde ve harbak yaprağı ve sarımsak sapı ve merzencuş, bunların her birisinden birer mikdar kaynadıp sirke ilen mazmaza edip ıssıyken tahammül eyleyecek denli ağızda dutula ve bazı vakitde bu zikrolunan edviyelerin kaynamış suyuyla ıssıyken gargara eylemeğin çok faidesi vardır. Hususen eğer kim yaban üzümü sarımsak ilen ve su ilen kaynadıp ıssıyken gargara oluna ve ağzı açık tutup tâ kim vâfir balgamlar akıp çıkınca tutalar ve bu zikrolan edviyelerin bazısını döğüp meselâ fûdenc ve âkır-ı karha ve fülfül-i ebyaz ve mürr her birinden bir mikdar alıp kızıl üzümün içini ayırtılıp kabuğundan ve çekirdeğinden bu zikrolan edviyeyi onunla yoğurup badem gibi pâreler eyleyip her gün bir pâresin çiğneyeler ve ağrı olan yerlerin üzerine konula. Mücerreb olan edviyeler oldur ki şeftalinin çekirdeği içinden bir dirhem ve vecc bir dirhem [ve] biber buçuk dirhem katranla yoğuralar. Ağrısı olan yere yakı eyleyeler veyahud tiryak-ı faruk ilen [**79-a**] yoğuralar veyahud yalnız tiryak ilen yakı edip üzerine koyalar veyahud çörekotunu döğüp zeyt yağıyla yoğurup üzerine yakı eyler, gayet mücerrebdir. Olan ilâc budur kim biber iki dirhem, âkır-ı karha ve yaban üzümü ve zencebil her birinden iki dirhem, burak-ı ermeni üç dirhem, cümleyi un gibi döğüp elendikden sonra dişleri ve etlerini muhkem onunla ovalar -kim gayet faideli ilâcdır- ve taşradan yani yüz üzerine hatmi tohumunu ve iklilü'l-melik ve babunec ve durak otu ve keten tohumu kaynadıp yakı edeler veyahud darıyı ve tuzu kavurup kurula, tava içinde ıssıyken yüz üzerine yakı edeler veyahud kesecikler eyleyip onlarınla dolduralar. Ondan sonra ıssıyken kuvvetle nitekim nâzile ilâcında zikrolunmuşdur ve bazı vakitde kim ağrı ziyâde olup yakmasına lâzım

gelir onun gibi de yakıcı edviyelerle yakmak gerek. Meselâ bu zikrolan ıssı edviyelerle yağı kaynadıp ve içine bir kalınca iğne kızdırıp tâ kızıl oluncaya dek ve ol yağın içine bandıralar ve ol iğneyi incecik kamış içine koyup ve ol kamışı ağrısı olan yerin üzerine [**79-b**] rastlayıp koyalar. Sonradan iğneyi ol kamışın içine sokup nişanlanan yerin üstünü dağlayıp tâ kim dişi dağlayalar ve yanında olan dişlerin üzerine balmumunu yakı edip tâ kim dağlanan yerin çevresinde olan dişleri ve etleri yakıp incitmeye ve bunun gibi ilâc eylemesinin faidesi ziyâde çokdur. Hususen eğer kim ağrıya sebeb olan nefs-i dişlerin içinde ise ve gâh olur kim lâzım gelir dişi burguyla delip kim dağın ıssılığı sinip içine geçmeğe mümkün olan ve gâh olur kim bazı edviyeleri sıkıp suyunu çıkardığından sonra ıssıyken ol ağrısı ola[n] dişlerin tamzırıp hususen eğer kim delinmiş ise meselâ karga düleğinin sıkılmış suyunu ve pazı kökünün suyunu ıssıyken dişlerin üzerine tamzırıp veyahud bu zikrolunan suların ılıcak iken kulağın içine tamzırıp hayli faidesi vardır, vallahu a'lemu bi's-savab. Ve eğer delikleri olup çürümüş ise lâzım gelir kim ol delinmiş yeri bir mikdar bu zikrolunan edviyelerin birkaçını döğüp [**80-a**] yağ ilen buluşdurup içini dolduralar.

Sekizinci Fasıl

Ağrıya sebeb olan madde sebebiyle olmuş olursa ve ağrıyan yerlerin atılıp kızması olursa ve her ağrıdıkça sokuldaması duyulursa onun gibi de mazıyı ham iken sirkeylen kaynadıp veyahud it üzümünü ve berzenci sirkeyle kaynadıp fi'l-cümle ılıcak iken mazmaza edeler veyahud dağ üzümü ve yanmış geyik boynuzu unsul sirkesiyle döğülmüş ola ve yanmış kamış ve asma budakları kim yakıp sirkeyle söndükden sonra ve dülb kozalağı ve çam ağacının kökünün kabuğu ve zeytin yaprağı ve mersin yaprağı ve gül yaprağı ve kâfur ve sandal ve arpa unu ve gülnar ve dut ağacının kökü ve yanmış şab -sirkeyle sönmüş ola- ve akakya ve ılgın ağacının yemişi ve yaprağı ve hummaz kökü. Bu zikrolan edviyeleri yukarılarda zikrolunan tarîkler ve üslûblar üzere yerli yerine kaynadıp mazmaza etmek tarîkıyla veyahud her kangı vechile lâzım gelirse hâcet olduğunda isti'mâl oluna ve ağrıya sebeb olan nesne ıssı olması az vâki' olur. [**80-b**] Ekser dişlerde ağrı ve sızı vâki' olması soğuk sebebinden olmağın onların artacak dikkat eyleyip eklemişdir ve gâh olur kim bunun gibi ıssı sebebinden vâki' olunca bir mikdar gül yağını sirkeylen ılıcak eyleyip ağızda tutup veyahud sakız ve mersin yağı hususen kuru üzümden hâsıl olan şarabla muhkem kaynadıp ağızda mazmaza edeler ve gâh olur kim lâzım düşer ki nefs-i dişlerin etleri üstünde sülük koyup kim ol fâsid kan -kim ağrıya sebebdir- semirip çekeler veyahud dilin altından kan alına veyahud enseden ve çenenin altından hacamat edip şişe çekeler kim ol ağrıya ve sızıya sebeb olan fâsid kan çekilip sürüle ve eğer kim fesada ve ağrıya sebeb olan safra sebebinden ise nâzile ilâclarından zikrolan ishal edici edviyelerin ve şerbetle-

rin zikrolan ilâclarıyla ayırtılıp çıkarmasına mukayyed oluna ve bu zikrolan ilâcların yerli yerine eyleyip faidesi dokunmayıp ağrı ve sızı ziyâde olup [**81-a**] dindirmesine ve sâkin etmesine lâzım gelir kim uyuşdurucu ve duyuluşunu söndürür edviyeleri istiʿmâl eylemesi lâzım gelir.

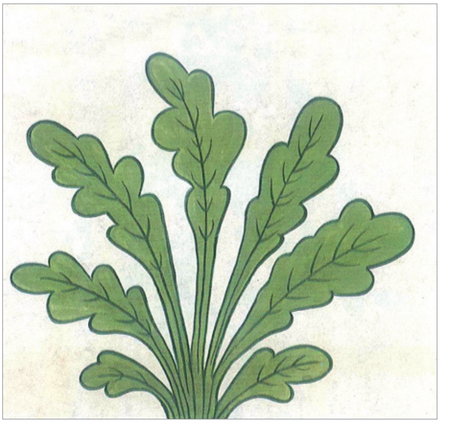
Dokuzuncu Fasıl

Ağrının yavuzluğu olup dindirmesine lâzım olan uyuşdurucu edviyeleri beyân eylemekdir.

Maʿlum ola ki bazı vakitlerde düşer kim ağrıya sebeb olan madde ziyâde olup sâkin olması bu zikrolan ilâcların mümkün olmayıp lâzım gelir kim uyuşdurmak ve duyuluşunu söndürür edviyelerle ilâc etmesi lâzım gelir ve bundan evvel dördüncü fasılda uyuşdurucu edviyelerle olan ilâclar ağrıyı ne vechile sâkin eder zikrolunmuşdur. Onda görüle ve bunun gibi ilâc kim uyuşdurucu edviyelerle olmak lâzım gelir, ikiden hâlî değil yahud uyuşdurucu olan edviyeyi içirmek ve yedirmek tarîkıyla olan veyahud onları taşradan ağrı olan yerin üzerine yakı edip etmekle ola ve dâim mümkün oldukça yenmesinden ve içilmesinden ziyâde ihtiyat edip sakınmak gerek. Zira kim ol vechile [**81-b**] olunca onlardan vâkiʿ olan zararlar cümle bedenin kuvvetlerine ve ruhlarına fesad verip ziyâde zararı dokunur. Amma yakı edip taşradan olunca asıl ağrıyan yerin üstüne oranın ağrısını sâkin eder ve ondan vâkiʿ olan zarar yalnız ağrı olan yere dokunur. Amma kalanı bedenin etrafına iken zararı olmaz. Bu zikrolan uyuşdurucu ilâcın zararı ziyâde olmağın evvelâ kadîm hukemâ eşdiler kim yol bulup faidesi dokuna ve zararı dokunmaya yani uyuşup ağrı duymağın faidesi dokuna ve ol yerin duyuluşu sönüp ve uyuşup ıssılığını uyandırır ve kızdırır. Issı edviyelerle bile katıp bir araya cemʿ eylediler. Uyuşdurucu ve ziyâde soğuducu edviyeleri bile bir araya karışdırıp cemʿ eylediler. Mümkün oldukça maʿrifetleri hikmet üzerine sarf eyledikleri küllî ve evlâ olan terkibleri cemʿ eylediler kim birkaçını tafsiliyle zikredelim. Bezr-i benc ve afyon [ve] hasalban ve hiltit her birinden ikişer dirhem, fülfül bir dirhem [**82-a**] bu cümleyi döğüp şarabla yoğurup ol ağrıyan dişlerin üzerlerine konula veyahud afyon ve cündübidester her birinden birer dirhem gül yağıylan bulaşdıralar ve yağını sıkıp süzeler. Ilıcak iken kulağın içine tamzıralar veyahud yebruh kökünü bezr-i bencle kaynadıp şarabla süzüldüğünden sonra ağızda tutalar ve gâh olur kim gayet soğuk buzunu su ağızda tutup birkaç defa birbiri ardınca ağrı dindirir diye belki bir takdir kim ilk ağızda tutup birkaç defa birbiri ardınca ağrıyı dindirir. Ağızda tutulduğunda ağrısı ziyâde olur. Amma sonradan elbet tamam ağrıyı dindirir ve filoniya macunuyla şarablar ezip ve ıssıyken onunla mazmaza edip cümle zikrolan ilâclardan yeğdir veyahud macunun yalnız kendisini ağrıyan dişlerin üzerlerine yakı gibi eyleyip vurmağın faidesi nihayetdedir. Zira kim bu macunda olan edviyeler tamam hikmet üzerine olmuşdur ve cemîʿ [ve] ne kadar türlü ağrıları [**82-b**] ve sızıları

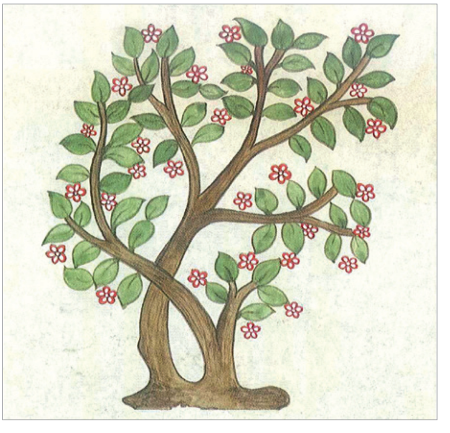
Dâr-ı fülfül *(Piper longum)*

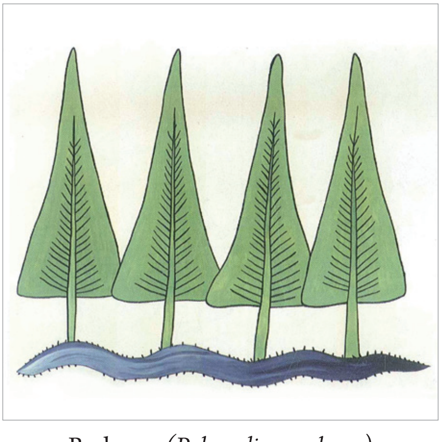
Fûdenc *(Mentha* sp.*)*

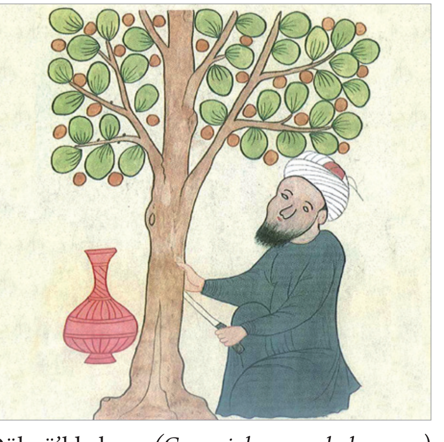
Gar *(Laurus nobilis)*

Sumak *(Rhus coriara)*

Besbayec *(Polypodium vulgare)*

Dühnü'l-belesan *(Commiphora opobalsamum)*

sâkin eder türlü tarîk var ise kim zikrolunmuşdur. Cemî'isi bu macunun edviyesinde cem' olmuşdur ve bir bir bu terkibde vâki' olan edviyeleri ağrının dindirmesine ve sızının dağıdıp artmasına sebeb olması aslını bir bir ale't-tafsil beyân edelim ve bir macun dahi vardır kim adı "büzürg darı" derler. Kadîm ve evlâ Fars terkiblerindendir ve eczaları budur: Zaferan [ve] bezr-i benc her birinden on dirhem, afyon [ve] ferfiyun her birinden yirmi dirhem, sünbül ve leben her birinden iki astar, sâzec-i hindî [ve] karanfil her birinden dört dirhem, fülfül-i ebyaz iki dirhem, ak inci -delinmiş değirmi- ve nışadır [ve] sezab-ı berrînin tohumu ve misk ve kâfur ve kakule ve darçın ve seliha her birinden birer dirhem, kust sekiz dirhem, bezr-i harbel [ve] âkır-ı karha [ve] dâr-ı fülfül her birinden dörder dirhem, sekbinec, cündübâdester, cavşir her birinden iki dirhem, tutiya ve zerenbad [ve] turunc [ve] dühnü'l-belesan her birinden sekiz dirhem, mürr dört dirhem ve döğülecek edviyeler döğülüp elene ve ıslanacak kim cavşir [**83-a**] ve sekbinec ve afy[on] kaynamış şarabın içine koyup ezeler. Sonradan cümlesini bir araya cem' edip hâcet olduğu denli bal ilen karışdıralar. Altı aydan sonra hâcet olunduğu vakitde isti'mâl oluna ve filoniya macununun Farsî nüshası budur kim: Fülfül-i ebyaz, bezr-i benc her birinden yirmi dirhem, afyon [ve] tîn-i mahtûm her birinden on dirhem, zaferan beş dirhem, ferfiyun ve sünbül ve âkır-ı karha her birinden iki dirhem, cündübidester bir dirhem, zerenbad ve turunc ve lü'lü -delinmiş- [ve] misk her birinden buçuk dirhem, kâfur bir buçuk denk, bal hâcet denli edviyeleri döğüp eledikden sonra balı kıvama getirip karışdıralar ve bu zikrolan edviyelerin her birisinin tafsiliyle faidesini ve bu terkibin içine girmesine sebeb olan bir bir beyân edelim. Meselâ içinde soğukluğuyla ve uyuşdurmasıyla bedenin duyuluşunu uyuşdurup bir yere getiren edviyeler üçdür: Bezr-i benc ve afyon ve kâfurdur. Bu üçün tabiatları soğuk olup dördüncü mertebede gelenlerden soğuducu ve dondurucu bu kadar soğutmasıyla [**83-b**] ve uyuşdurmasıyla isti'mâl olunduklarında yürekde olan ruhu soğutmağla ve uyuşdurmasıyla değşirip bir araya getirip cem' eder ve bu sebebdendir ki onu isti'mâl eden kimesneler ilk mideye indiğinde gövdeyi kızdırıp ve germiyet verir. Zira ki mideye indiği gibi bedenin kuvvetleri cem'îsi yüreğe kim bedenin içinde padişahın bizzat kendi oturduğu tahtı yürütür ve asıl insanın yaradılışına konulan ıssılık -kim hayatına sebebdir- mideyi ve kuvveti yürüdür. Meselâ etrafda düşman belirince hususen eğer kim mukabele olmasına kudret olmayınca cemî' oraların padişahı yerinde olan nâib, beyler padişahın tahtını olduğu yere sığınıp ol yere cem' olmağa giderler ve padişahın tahtında etrafda olan cem' olup bir araya beyler gelince nefs-i tahtın yeri âdemin çokluğuyla ma'mur olup müzeyyen olur. Tamam nefs-i taht içinde padişahın kudreti ve azameti belirir, amma zamandan sonra kim ol beliren düşman dağıla gide. Ol cem' olunan beyler ve asker her birisi yerli yerine gidip dağıldıklarından sonra taht yeri hâlî [**84-a**] kalır. Evvelki şevki ve

şöhreti dağılmağla güya kim ıssız olup boş olduğundan heybeti ve ululuğu gider. Biaynihî insanın gövdesinde kendüye muhalif ve mizacına uymaz ve ıssılığını söndürüp uyuşdurucu olan nesne -meselâ afyon gibi- kim zâtında olan soğukluğuyla ve kuruluğuyla âdemin aslında olan ıssılığı -kim diri olmasına sebebdir- onu sindirip uyuşdurur. Bedenin kuvvetleri kim padişah -kim yürek içinde olan ruhdur- bedenin etrafında olan kuvvetler onun nâibleri gibidir. Onun gibi düşman kim geldiğini duydukları gibi dirilip yürümeğe seğirdip cem' olur. Kim ol düşmana mukābele olalar ve ol kuvvetler cem' olup yürekde dirildiklerinde ruh ziyâde çok olup cem' olmağla kuvvet bulup evvelki hâlden ziyâde olmasına sebeb oldur ve eğer kim ol yenilen uyuşdurucu mikdarı çok olup kim soğukluğu ziyâdeliğiyle gövdenin ve yüreğin ıssılığından artık olup gālib gelirse tamam uyuşdurup sindirmesine sebeb olur. Amma mikdarı az olup kim bedenin ve yüreğin ıssılığı onun soğukluğundan artık olup gālib olursa dağılıp gitse gerek ve gālib olduğu takdirce elbet onun gibi [**84-b**] düşman uğrayıp mukābele etmesinden zebûn olup yorgun kalsa gerek ve bu sebebdendir kim afyon isti'mâl eden kimesneler soğuğunda sustluk ve bî-mecâl olup tâkatsiz kalırlar ve onun gibi idman eden kimesneler isti'mâl eyleyecek vakti yetişip geldiklerini tekrar ol evvel isti'mâlinden hâsıl olan keyfiyetin ziyâdeliği ve kuvvet bulmasına sebeb olan nesneyi geri tekrar ister. Zira kim öğrenip kalmışdır, ol vakitde yüreğinde olan ıssılığın keyfiyeti ziyâde olup ve kuvveti artmağa lâzım gelir. Kim kuvvetli ve ziyâde olmasına sebeb olan nesneyi tekrar isti'mâl ede ve etmeyecek olur ziyâde sustluk gālib olur. Zira kim ümidlendiği kuvvet ve keyfiyetin ziyâdeliği kim ona öğretmiş idi, kendüden men' olup eksilmişdir ve tabiatın hâli budur kim her nesne kim öğrenmiş ola ve onu istese gerekdir ve cemî'-i keyfiyet veren uyuşdurucu ve soğutucu olan nesneler kim keyfiyet verici ola[n] hâli bu yüzdendir ve bu zikrolan terkiblerde uyuşdurucu olan edviyeleri bir bir tafsil ile beyân edelim: Evvelkisi afyondur kim cemî' uyuşdurucu olan edviyelerin başıdır ve kuvveti cemî'inden [**85-a**] artıkdır. Hattâ Calinos bunun adını "muhallis" komuşdur, yani halâs edici. Zira kim cemî' ne kadar türlü ağrılar ve sızılar var ise sâkin eyler ve cemî' evlâ ve küllî olan terkibler tiryak-ı faruk [ve] besirtudus gibi ve gayrısı bunsuz olmaz. Zira kim cemî'isinin kuvvetini saklar ve çok zaman durup bozulmamasına sebeb olur ve onun iyisi oldur kim kara haşhaşın sıkındısı ola ve kokusu tîz ola ve ağır ve yumuşak ola ve güneşe durunca eriye ve muma yakın dutunca tutuşup yine değşirilmesi tarîkı budur ki tamam haşhaş tanesi büyüyüp yetişince incecik bıçak ile haşhaşın başını yaralar ve sonra haşhaşın düleğisini çizeler ve ol çizlerden çıkan süd gibi zamgı parmak ile alalar, değşireler veya zindesi tekrar bu vech üzere eyleyip değşireler ve tamam değşirildikden sonra bu zamgı mermer üzerinde ezeler. Ondan sonra değşirip saklayalar ve yaban marulunun sıkındısından alırlar, asıl sahih afyona katarlar, hile ederler. Ondan sakınıp bu zikrolan alâmetler ol-

mayınca isti'mâl câiz değil ve uyuşdurucu olan edviyenin ikincisi bezr-i bencdir, yani benc tohumu -kim Arabî'de adı şevkerândır- ve onun dahi soğukluğu afyon soğukluğundan eksicekdir. Onun iyisi aklığa mâil olandır. [**85-b**] Amma kızıllığa ve karalığa mâil olan gayet de reyyanlıdır ve bunun dahi faideleri afyon gibidir. Hatta birbirinin yerini dutar ve uyuşdurucu edviyelerin üçüncüsü kâfurdur ve bunun soğukluğu üçüncü derecedir ve hâsıl olduğu ağaç gayetle büyük gölgeli ağaçdır. Dâim altında kaplanlar yataklanır ve yılın bir ma'lum vaktinden gayrı kimesne onun altına varamaz ve iyisi oldur kim aklığı ak ve şeffaflı ola ve muma tutucak güzel yana ve bir takdir kim su içinde koyalar, dâim yine tükenince sönmeye ve ıssı olan edviyeler kim ıssılığıyla ve yavuzluğuyla bedende olan galîz ve donmuş soğuk ahlâtı dağıtır ve eritir ve cemî' soğukdan olan sızıları ve ağrıları dağıtır ve eritir, ıssılığıyla ve kızdırması olan edviyeler budur: Fülfül-i ebyaz -kim ak biberdir- ıssılığı ziyâdedir, dördüncü mertebeye yakındır ve ferfiyun dahi ziyâde ıssıdır ve onun iyisi oldur kim rengi sarılığa mâil ola ve yenisi ola ve ıssılığı ve itiliği ziyâde yavuzdur. Hatta ziyâde ıssılığıyla her değdiği yeri od gibi yaksa gerek. Ve âkır-ı karha kökü ziyâde ıssıdır. Üçüncü derecededir ve onun iyisi oldur kim tadında ıssılık ve yavuzluk [**86-a**] duyula ve kalın kökler ola. Bu zikrolan ıssı otlar ıssılığıyla yukarıda zikrolan soğuk ve uyuşdurucu üç edviyenin soğukluğuna ve dondurmasına karşı gelip mukābil olur ve bedenin içinde bu edviyelerden hâsıl olan macunu nice ilk kızdıran ve ısıtan ve ıssılık veren bunlardır ve bunların ıssılığı solup geçince kalanı soğuk olan üç edviyenin keyfiyeti yani soğutması ve dondurması yetişir ve biriyle karışıp bir araya terkib olmasından murad budur. Zira kim evvel ziyâde ıssılıkla ağrıya sebeb olan maddeyi dağıtıp kızdırmasıyla eritmesine sebeb olurlar ve eriyip dağıldığından sonra tekrar oraya hılt gelip dökülmesine ol uyuşdurucu olan edviyelerin kuvveti yetişir. Uyuşdurmasıyla ve soğutmasıyla ağrı olan yeri sıkar, berkiştirir. Tekrar oraya hılt dökülmesine mâni' olur ve ağrı olan yerde hılt olduğu takdirce kim ağrıya sebebdir oranın duyuluşunu uyuşdurup soğutmağla ağrı ve sancıyı duymaz olur. Nitekim zikrolunmuşdur ve bu zikrolan edviyeler cümlesi insanın yüreğinde olan hararete gayetle muhalif edviyelerdir. Kimi ıssılığıyla ziyâde [**86-b**] kızdırıp yakmasıyla yürekde olan harareti tutuşturup ziyâde yanmasına sebeb olurlar ve soğuk olan soğukluğuyla yürekde olan ıssılığı uyuşdurup söndürse gerek. Lâzım oldu kim bu zikrolan edviyelerin yüreğe etdikleri zararları giderir ve nefs-i yürekde olan hararete kuvvet verici edviyelerden birer mikdar bilesince katıp kim zikrolan kızdırıcı ıssı edviyelerin ve uyuşdurucu soğuk edviyelerin faideleri dokunduğundan zararlarını dokunmayıp zira kim ol zararlarına karşı gelir ve mukābele eder edviyeleriyle terkib olunmuşdur kim birisi zaferandır kim onun ıssılığı yürekde olan ıssılığa uyar ve benzer ıssılıkdır ve bu cihetden yürekde olan ruhun cevherine kuvvet verir ve ferah dahi verir. Zira kim yürekde olan nurluk ve şeffaflık

verip ziyâde açılıp yayılmasına sebeb olur. Amma ziyâde çok isti'mâl edince ruhun ziyâde yayılıp açılmasına sebeb olur ve ruh ziyâde yayılınca dağılıp eritmesine sebeb olur, helâk eyletir. Hatta üç dirhem denli bir uğurdan yeyilse güle güle öldürür ve sünbül dahi ıssılığıyla -kim ikinci derecede[**87-a**]dir- yürekde olan ruha kuvvet verip ıssılığını ziyâde eyler ve hayli kuvvet verip ve kuruluğuyla ruhun kuvvetini değşirip bir araya getirir, dağılıp yayılmasına mâni' olur. Ve turunc dahi ıssılığı üçüncü derecededir. Amma yüreğe ziyâde kuvvet verir ve ferah dahi verir ve cemî'-i ağulara karşı gayetle iyi ve faideli devadır ve iyisi oldur ki yenisi ola ve şekli akreb şeklinde ola. Ve zerenbad dahi yüreğe şenlik ve kuvvet verir ve ruhun cevherine gayet münasibdir ve ciğere bile hayli faidesi vardır. Hatta çok isti'mâl etmesi âdemi semirdir ve cemî'-i ağulara karşı gelir ve ağızda olan râyihaları kim şarab kokusu ve soğan ve sarımsak kokularını ondan bir pâre çiğneyecek giderir. Ve misk dahi üçüncü derecede ıssıdır ve kuvveti zaferan kuvvetine benzer ve cemî'-i ağulara [karşı gelir.] Hususen Helahil vilâyetinde biter. Ağulara, bîş ve gayrısı gibi cemî'îsine tiryak olup zararını giderir ve bilhassa yürekde olan ruhun cevherini artırıp kuvvet verir. Bu zikrolan yüreğe kuvvet verir. Issı edviyeler kim ruha kuvvet verip zikrolan uyuşturucu ve soğutucu edviyelerin [**87-b**] zararını giderir. Amma soğuk olan edviyeler kim yürekde olan ruhun cevherine kuvvet verip ziyâde eder. Birisi tîn-i mahtumdur ve insanın mizacında olan ıssılığa uyar ve benzer nihayetdedir. Cemî'-i ağulara tiryak olup karşı gelir ve yürekde olan ruha ziyâde ferah verip kuvvet bulmasına sebeb olur ve onun iyisi oldur kim kokusu durak otu gibi koka. Asıl bunun madeni "limnos" adlı olan edviyedir. Ve lü'lü dahi yüreğin hararetine ve ruhun cevherine uyar ve benzer devadır. Gayetlen yüreğe kuvvet verip hatta kim yalnız ağızda tutmakla yüreğe kuvvet verir ve onun iyisi oldur kim gayet ak ola ve tamam degirmi ola ve delinmiş ola. Bir takdir kim ufacık ola ve bunun ezmesinde gayetle ihtimam gerek. Zira kim ziyâde ezilip döğülmeyince iken faidesi dokunmaz ve ezmesi tarîkı budur kim muhkem havan içinde döğüle ve elene ve ağaç kavunu ekşisiyle yoğuralar ve bir sırça içine koyalar ve ol şişeyi bir kavanoza ya bir testi sarp sirkenin içine asa, koyalar ve ol testiyi gübre içinde [**88-a**] göme, koyalar. Dört gün dura. Ondan sonra şişeyi çıkaralar ve içinde olan döğülmüş inci tamam ezilmiş filoniyanın terkibinde lâzım olan budur. Tamam döğülüp elendikden sonra balın köpüğünü alıp kıvama geldiğinden sonra üç edviye denli balıyla karışdıralar. Amma büzürg darı terkibinde -kim zikrolunmuşdur- bu makûle yani yüreğe kuvvet verip ve kalan edviyelerin zararını giderir ve ağulara karşı duran edviyeler filoniyada olan edviyelerden artıkdır ve birisi sâzec-i hindîdir. Kim ıssılığa yüreğin ıssılığına kuvvet verir ve değşirip sıkıştırmasıyla yürekde olan ruhu artırıp kuvvetlendirir. Ve karanfil dahi ıssılığıyla yüreğe hayli kuvvet verir. Hatta yemesine idman etseler yüreğe kuvvet vermesiyle şecaat ve bahadırlık ve ziyâde şîr merdlik verir ve dar-

çın ve kakule bunlar dahi yüreğe ziyâde kuvvet verip ferah verirler ve seliha dahi nihayet derecede yüreğe kuvvet, ferah eder. Amma belesan yağı ve sekbinec ve cavşir ve kust ve cündübidester [ve] harmel tohumu ve dar-ı fülfül bunların kızdırmasıyla ve ısıtmasıyla bedende olan soğuk [**88-b**] ve galîz ahlâtı eritip dağıtmasına sebeb olur. Amma ıssılığıyla ve kızdırması ol derecede değildir. Kim bedenin ıssılığına zarar verip içinde belesan yağının iyisi oldur kim süd içine tamzıracak südü döndüre ve her nesne kim bulaşsa yunduğundan sonra eseri kalmaz ve râyihası gayetlen iyi ve kuvvetli olur ve eskidikçe ziyâde koyu olması lâzım gelir. Ve cündübâdester -kim kunduz hayasıdır- ve rivayet ederler kim avcılar onu avlamağa murad edindiklerinde kendisi dişleriyle hayalarını koparıp yabana atar ve ıssılığı üçüncü derecededir. Gayetlen ısıdıcı ve galîz yelleri dağıtır ve eridir ve bilhassa afyonun zararlarını giderir. Ve sekbinec -kim bir otun samgıdır- ve iyisi olan oldur kim sâfî ve pek ola, taşrası kızıl olup içerisi ak ola ve kokusu kasnı ve kına gibi ola ve ıssılığı üçüncü derecededir. Nihayetde dağıdıcı ve eridici ve galîz soğuk balgamları ishal eder, çıkarır ve cemî'-i ağulara tiryak olup karşıdır. Cavşir -kim ağacının kökünü çizerler- zamg gibi çıkar ve iyisi oldur kim zaferan renginde ola ve ele [**89-a**] yapışa. Suyla ezildiği vaktin ezile. Amma kara olan gayet zararlıdır ve ıssılığı üçüncü derecededir. Galîz olan balgamları ve soğuk yelleri ziyâde dağıtıp eridir, sürer. Leben kim ondan akan süd gibi -kim ma'iye-i sâile derler- kim bal rengine benzer ve ıssılığı üçüncü derecededir. Bedenin cemî'isine nihayetde kuvvet verip ve ağrıları ve sinirleri sâkin eder. Ve kust -kim bir kökdür- gayetle iyisi oldur kim ak ola ve sulu ağır ola ve kabuğu incecik ola ve ıssılığı üçüncü derecededir ve acılığı ve itiliği duyula ve gayetlen eridici ve kızdırıcı devadır ve su yolunu ziyâde açar ve galîz olan balgamları eridip süzer, çıkarır. Ve mürr dahi kim Alaman memleketinde biter bir ağacın zamgı gibi akar ve iyisi oldur kim aklığa ve kızıllığa mâil ola ve ıssılığı üçüncü derecededir ve galîz yelleri nihayetde dağıtır ve eridir ve bedenin içinde olan galîz ve yelimşik balgamları sürür, çıkarır ve eğer kim ölünün içini ayırtılıp onunla doldururlarsa çürüyüp kokmasına mâni' olur. Ve sezab -kim meşhur süsendir- ıssılığı dördüncü derecededir. Gayetlen kızdırıcı ve eridici ve yelleri [**89-b**] ve soğuk balgamları ziyâde dağıtıp sürer. Ve harmel kim Türkîce yüzerlik dizerler ve iyisi ak olandır ve su yolunu ziyâde açar ve cemî'-i galîz ve soğuk olan balgamları dağıtıp eridir ve ıssılığı üçüncü derecededir. Ve tutiya kim bakırı sızdırıp ondan çıkan tütünden hâsıl olur ve iyisi oldur kim ak ola ve leyyin ola ve bunun tabiatı evvelki derecede soğukdur ve bedende olan balgamları kurudur ve yaralar olduğu yeri kurudup artmamasından alıkoyup mâni' olur. Ve nışadır kim iki kısımdır. Birisi kim yerden bitmedir, Horasan dağlarında ola. Ilıcalarında bulunur ve iyisi oldur kim ak sâfî ola ve tadında tuzluluk ve itilik ola ve ıssılığı üçüncü derecededir. Galîz olan ahlâtı eridip dağıtmasıyla beden içinden sürer, çıkarıp cilâ verir ve bu zikrolan edvi-

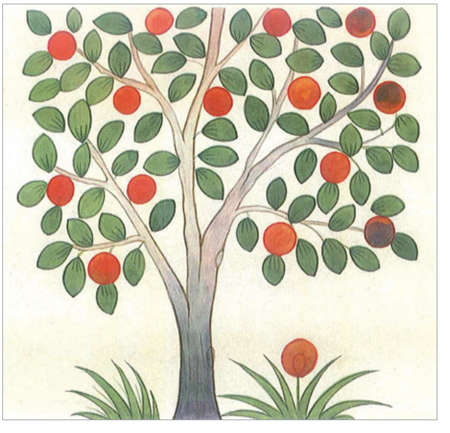
Vecc *(Acorus calamus)*

Leblab *(Convolvulus* sp.*)*

Nilüfer *(Nymphaea alba)*

Narenc *(Citrus aurantium)*

Sakamunya *(Convolvulus scammonia)*

Sʿater *(Satureja hortensis)*

yelerin her birisinin faideleri nihayetde çokdur. Tafsil eylemesi çok olup beyânına mukayyed olmadık. Mahzâ hemen bize maksûd olan kim ağrılara lâzım olan nesneyi sâkin eyleyicisi ve gidericisi cihetlerini beyân eyledik.

Onuncu Fasıl

[**90-a**] Amma bu zikrolan terkibler ekser tabiatı kabız üzerine tutar. Hususen filoniya -kim gayetle kâbızdır- bu cihetde lâzım gelir kim sızı ve ağrı vâki' olduğunda kabız ile vâki' olursa ve ağrı ve sızı olup uyuşdurmaya muhtac olup zaruret düşerse ishal edici ve hem uyuşdurucu olan macunu onun gibi de isti'mâl etdiregele. Kim gerek verir nuşdaru terkibinde lînet edici nesneler vardır. Amma bu zikr olunacak müshil filoniya ishal eylemesi artıkdır ve bunun gibi terkibleri zaruret olup kabız oldukların kim sızı, ağrı ve sancı vâki' olup uyuşdurucu ve dağıtıcı ve eritici ve ishal edici nesne bir uğurdan muhtac olup lâzım geldiğinde isti'mâl eylemesi lâzım gelir ve bir terkib dahi vardır kim ağrının gidermesine ne kadar tarîkle lâzım gelirse hep cümlesi onda bulunu[r]. Hususen eğer kim ağrı ve sızı vâki' olduğunda tabiat kabız olup ishal ediciye muhtac olursa bu zikrolunacak terkibde bile ishal eder nesne vardır. Adı filoniya müshilidir ve nüshası budur. Fülfül ve nahvah ve sezab yaprağı ve fûdenc [ve] cündübâdester [**90-b**] ve kemmun ve habbu'l-gar ve afyon ve yebruh [ve] bezr-i benc her birinden altışar dirhem, sakamunya iki dirhem bu zikrolan edviyeyi döğüp elendikden sonra iki bu edviyelerin ağırınca kıvama gelmiş balıyla karışdırıp macun edeler. Hâcet vaktinde bir buçuk dirhem denli isti'mâl oluna ve mizacı berk olan kim ishal olması güç olup kuvvetli nesneye muhtac olana iki miskal isti'mâl eylemesi câizdir. Kim üç dirhem olur.

On Birinci Fasıl

Nefs-i dişlere vâki' olan kim evvelkisi diş oynamasıdır, onun beyânındadır.

Ma'lum ola kim dişlerin oynaması altı sebebden vâki' olur yahud düşüp veya bir nesne dokunup oynamasına sebeb ola veyahud kendinin sinirleri kim onlarınla bağlanmış ve berkişmişdir. Nâzileye sebebiyle ve yaşlığıyla ol sinirler gevşeyip oynamasına sebeb olur. Bir takdir nefs-i diş sağ sâlim ola ve gâh olur kim nefs-i dişlerin bitişdiği yerin oyulup yenmesi vâki' olan ve orayı bol edip sıkışmasına ve berkişmesine mâni' olur veyahud nefs-i dişlerin kuruması ve değşirilmesi vâki' evvelki [**91-a**] iriliğinden çekilip eksile. Hastalıkdan kalkar kimesneler vâki' olduğu gibi zira kim hasta olan cemî'-i azâsı kuruyup ve eksilip çekilmişdir ve pîrler dahi ve ziyâde açlık çekenler kim bunların her birisinin azâsına kuruluk ve eksikler vâki' olmuşdur. Zira kim kendülere lâzım olan azâsının beslemesine ve büyütmesine lâzım yemek eksilip evvelki hâli üzerine gelmez oldu eyleye lâzım gelir kim nefs-i dişler evvelki iriliği ve büyüklüğü eksilip çekile veyahud dişlerin arasında olan etler kim berkişmesine sebeb-

dir. Evvelki hâli üzerine bitip büyümez, dişlerin aralığı boş kalır, sıkışması ve berkişmesi olmayınca.

On İkinci Fasıl

Oynayan dişlerin muâlecesi beyânındadır.

Ma'lum ola kim asıl dişlerin oynamasına lâzımdır. Kim bir vechile oynayan dişleri çiğnemek ve kımıldatmak câiz değildir ve silişmek dahi câiz değil ve dili dahi değdirmek câiz değildir ve eğer kim oynamasına sebeb olan açlık sebebiyle za'f bulmasından olmuş ise onun gibi de vâfir latîf mizacına uyar [**91-b**] ve münasib yemekler yiyip kim tekrar dişler evvelki hâllerine ve semizliklerine gelip yerine gele ve eğer kim nefs-i dişlerin köklerinde ısladıcı ve gevşedici balgam değilip oynamasına sebeb olmuş olunca onun gibi de lâzımdır. Kim berkiştirici ve sıkışdırıcı ıssı edviyelerle mazmaza edip veyahud edviyeyi döğüp üzerine ekeler. Meselâ kuru üzümden hâsıl olan şarabı içinde selvi kozalağı ve yaprağı ve söğüd yaprağı her birinden birer avuç ve şab beş dirhem, tuz iki dirhem cümleyi bir yerden kaynadıp süzüldükden sonra ıssıyken mazmaza edeler veyahud dişler üzerine yakı edeler. Şab iki dirhem, tuz bir dirhem, bakırın üzerinde olan kabuğu ve zanbak kökü ve selvi ağacının kabuğu her birinden dörder dirhem bu cümleyi döğüp eledikden sonra gül yağıyla yoğuralar, dişlerin üzerine yakı edeler veyahud ılgın ağacını yakıp külü elene ve enderanî her birinden beşer dirhem geyik boynuzu -kim yanmış ola- ve bal ilen yoğrulmuş tuz ve yanmış mürr her birinden on dirhem cümleyi döğüp eledikden sonra dişlerin köklerine [**92-a**] ekip üzerinde dura veyahud mürr ve zaferan ve sünbül-i hindî [ve] mastaki her birinden iki dirhem kuru sezab ve samg ve gülnar her birinden üç dirhem cümleyi döğüp eledikden sonra bal ilen yoğuralar, yakı edeler veyahud durduğu gibi kurula, ekile veyahud sa'd [ve] kırmızı gül ve sünbül-i hindî ve tuz-ı enderanî ve ılgın ağacının yemişi ve yanmış geyik boynuzu her birinden beşer dirhem, sabır, kalkatar ve iklimiya her birinden üçer dirhem cümleyi döğüp bal ilen yoğurup yakı gibi ola. Amma dişlerin uyulmasına sebeb olan arasında olan etlerin eksilmesi ile olmuş ise onun gibi de şeb-i yemanî ve yanmış ûd-ı hindî ve sa'd ve samg ve gülnar her birinden beşer dirhem döğüp eledikden sonra dişlerin etlerinin üzerine ekip dura.

On Üçüncü Fasıl

Dişlerin delinip yenince ilâçlarının beyânındadır.

Ma'lum ola ki dişlere delinip yenmesine sebeb olan oldur kim nefs-i dişlerde bazı çürümüş rutubet yani nemnâklık sinmişdir. Kim nefs-i dişleri çürüdür, oyulup delinmesine sebeb olur ve bunun gibi vâki' olduğunda lâzım olan ilâc [**92-b**] oldur kim

nefs-i dişlerde çürüyüp sinmiş ola, maddeyi ayırtılıp gidermesine çalışmak gerek. Ol maddeyi ayırtıcı ve çıkarıcı edviyeler -kim zikrolunmuşdur- ve nefs-i dişlere kuvvetdir. Kim evvelden içine akan ve sinecek maddeleri kim çürümesine sebeb olur, kabul etmeye. Meselâ bazı edviyeyi kaynadıp suyuyla. Meselâ mersin ve izhir ve huzaz ve nardin her birisinden beraber alıp kaynadıp suyuyla mazmaza edeler veyahud döğüp elendikden sonra dişlerin deliklerini onlarınkiyle dolduralar veyahud sa'd ve mastaki ve mürr ve mey'a ve mazı ve kına ve kibrit-i asfer ve huzaz ve biber [ve] fûdenc [ve] süd cümleyi döğüp elendikden sonra sirkeyle ve bal ile yoğurup dişlerin deliklerini dolduralar veyahud zencebil balıyla sirkeyle kaynadıp mazmaza eylemek faidesi nihayetdedir veyahud helile ve katran ve şîh üçünü birbiriyle döğüp balmumuyla kaplayıp delinmiş dişin üzerine iken yapışdırıp faidesi nihayetdedir ve sızı ve ağrıyı sâkin eder veyahud ham [**93-a**] anberi huzaz ilen ve zâcla karışdırıp dişlerin deliklerine dolduralar veyahud kâfur ilen delinmiş yerlerine doldurup ziyâde faidesi çokdur veyahud cündübâdester ve âkır-ı karha ve afyon ve kına her birinden ikişer dirhem, fülfül, kakule cümleyi döğüp bal ile yoğurup dişlerin içini dolduralar veyahud burak ve bezr-i benc her birinden iki dirhem, fülfül ve mürr ve âkır-ı karha her birinden birer dirhem, afyon üç dirhem cümleyi döğüp birbiriyle bal ilen yoğurup üzerine yakı edeler. Amma ağrısı ziyâde olunca bunu etmek câizdir veyahud kibritin kökünü vâfir sirkeyle kaynadıp tâ kim sirkenin yarısı kalınca ıssıyken mazmaza etmeğin faidesi çokdur veyahud nefs-i dişlerin delinmiş yeri içine bezr-i benc [ve] zeyt yağı ilen ezip ılıcak iken içine tamzıralar veyahud gül yağıyla bile tamzıralar.

On Dördüncü Fasıl

Dişlerin kendi kendiden pârelenip oynamasına sebeb olan nesneyi ve ilâclarının beyânındadır.

Ma'lum ola ki dişlerin oynayıp pârelenmesine sebeb olan ikiden hâlî değil yahud asıl kendinin yaradılışında vâki' olan mizacından çıkıp [**93-b**] rutubeti çok olup yumuşamasına ve pârelenmesine sebeb olur. Hususen eğer kim rengi evvelki renginden bozulup çalınmış ise hususen eğer fi'l-cümle delinip oyulması olursa bunun gibi de yukarı fasılda zikrolunan ilâclarla ilâc etmek gerek ve hususen nûşdarı ve şabı döğüp üzerine ekip veyahud sirkeyle kaynadıp mazmaza etmesinin faidesi çokdur. Amma eğer kim dişlerin asıl yaradılışında olan mizacından çıkıp ziyâde kuruluk vâki' olunca kim nefs-i dişler küçük olup çekilmesi olursa onun gibi de nefs-i dişleri taze olan tereyağla ısıcak edip yağlamak gerek veyahud ördek yağıyla ısıcak iken yağlamak gerek veyahud taze çıkmış benefşe ile badem yağı ılıcak edip yağlamak gerek.

On Beşinci Fasıl

Dişlerin rengi bozulup tağyîr olmasına sebeb olan nesnelerin ilâcı beyânındadır.

Ma'lum ola kim dişlerin renkleri bozulup tağyîr bulmasının sebebi ikiden hâlî değil yahud taşradan üzerine abes nesneler yapışıp ve bazı vakitde dişlerin köklerinde bazı abes nesneler [**94-a**] yapışır. Tâ kim taş gibi katılanıp kim kopması güç olur ve bunun gibi de cümle dişlerin renkleri bozulmasına sebeb olur ve ilâcı budur kim deniz köpüğü ve tuz ve sedef kökü ve yanmış kamış kökünün külü ve zeravend-i müdahrec ve yanmış sa'ter ve milh-i enderanî her birisinden beşer dirhem döğülüp elendikden sonra dişleri onunla ovar ve eğer kim ziyâde olursa onun gibi de yanmış kaysundan bir dirhem, hammame üç dirhem, sâzec iki dirhem, yanmış huzaz on dirhem, fülfül bir dirhem, zencar iki dirhem cümleyi bal ile yoğurup dişleri onun ile muhkem ovalar veyahud sâzec-i hindî ve sırça unu ve donmuş çiğ veyahud elmas taşıyla kızarıp ayırtılması ziyâde pâk edip ağardır. Amma eğer kim dişlerin rengi bozulup çalınmasına sebeb olan madde nefs-i dişlerin içine sinip hılt sebebiyle ise onun gibi de lâzım olur kim nefs-i dişlerden ol sinmiş olan hıltı çıkarıp ve çeker nesneleri mazmaza edip veyahud taşradan ovmak tarîkıyla ola. Meselâ biber ve fûdenc ve kust ve zeravend-i müdahrec ve hiltit yukarıda zikrolan edviyelere katıp mazmaza edeler veyahud [**94-b**] döğülüp elendikden sonra dişleri onlarla ovalar veyahud zeravend kökü bir dirhem, yanmış geyik boynuzu iki dirhem, mastaki üç dirhem, kırmızı gül beş dirhem cümleyi döğüp eleyeler, dişleri ovalar veyahud tuzu yakıp kızıncak ve süsen her birinden dörder dirhem, sa'd beş dirhem, sünbül bir dirhem, fülfül altı dirhem, yanmış sedef dört dirhem, darçın bir dirhem, kırmızı gül beş dirhem, sâzec-i hindî iki dirhem cümleyi döğüp eledikden sonra dişleri onunla ovalar.

On Altıncı Fasıl

Dişlerde kurd olup vâki' olduğunda ilâclarının beyânındadır.

Dişler kurtlanıp ilâcı budur kim bezr-i benc [ve] bezr-i küras her birinden dörder dirhem, soğan tohumu iki buçuk dirhem cümleyi döğüp keçi yağıyla yoğuralar, hab edeler ve her bir hab birer dirhem ola. Ot üzerine koyup tütsü edeler. Tütsü olunduğunda başını örteler kim buğu yabana gitmeye ve bir büyük havanı alıp üçünü kurdu olan dişin üzerine rastlayıp altında tütünü gelip yalnız ol dişe dokuna.

On Yedinci Fasıl

Dişlerin uyku arasında gıcırdamasına sebeb [**95-a**] *olan nesnenin ilâcı beyânındadır.*

Ma'lum ola kim dişlerin gıcırdamasına sebeb olan nesne oldur kim çenenin sinirleri

za'îf olup çekilip kurulur ve eğer kim ziyâde çok olup vâki' olursa delildir kim bin marazlar uğrasa gerek. Sar'a gibi sekte ve teşennüc eğer kim gâh gâh olup vâki' olursa karnında solucan hâsıl olduğunu gösterir ve bunun gibi vâki' olduğunda başda olan ahlâtı çıkarıp ayırtılmasına mukayyed olmak gerek. Yukarıda zikrolunan ayaric hablarıyla ve eğer kim solucan sebebiyle vâki' olursa onun gibi de solucanı çıkarıcı ve ayırtılıcı edviyeleri isti'mâl etmek gerek ve nefs-i çeneleri ve boyun câniblerini kızdırıcı ve ısıdıcı yağlar ilen yağlayıp ovmak gerek. Ban yağı gibi ve kust yağı ve süsen yağı ve zanbak yağı ve merzencuş yağı. Bunları ısıdıp boyun câniblerini muhkem yağlamak gerek.

On Sekizinci Fasıl

Dişlerin kamaşmasına sebeb olan ilâcların beyânındadır.

Ma'lum ola kim dişlerin kamaşmasına sebeb olan oldur kim nefs-i dişlerin duyuluşu uyuşup duymaz olur. Meselâ ekşi çiğneyip veyahud [**95-b**] kekre nesneleri çiğneyip kamaşmasına sebeb olup veyahud mide[de] yenen taam fâsid olup ekşiyince onun buharları çıkıp dişlere dokunduklarında dişlerin kamaşmasına sebeb olur veyahud nefs-i dişlerin içinde ekşi fâsid hılt sinmiş ola. Kim dişlerin kamaşmasına sebeb olur kim bu gayrı kimesne ekşi yiyip ona bakınca dişlerin kamaşmasına sebeb olur. Mahzâ ol ekşi nesnenin dişlere zarar edip mülâhaza etmesinden kendinin dişleri bile kamaşmasına sebeb olur ve cümle ilâc budur kim eğer kim nefs-i midede ekşi hılt olup ayırtılmasına mukayyed olmak gerek ve nefs-i dişlere semizotu tohumu ve kendisi çiğnemek gerek veyahud tatlı badem çiğnemek gerek veyahud cevz-i mekkî ve fındık ve hindistan güzünün içi gayetlen mücerreb, faidelidir ve tuzla ovmağın ziyâde faidesi var. Ve tatlı badem yağı ılıcak iken ağızda tutup ve dişleri onunla ovmak ziyâde faidesi vardır veyahud ıssı süd ilen mazmaza etmeğin faidesi çokdur ve eğer kim sebebi ziyâde olursa hiltit ve zeravend ve kardamana ve südleğen [**96-a**] ve defne yemişi şarab ile kaynadıp mazmaza etmek gerek.

On Dokuzuncu Fasıl

Dişler ıssıya ve soğuğa duyuş vermeyip ilâclarının beyânındadır.

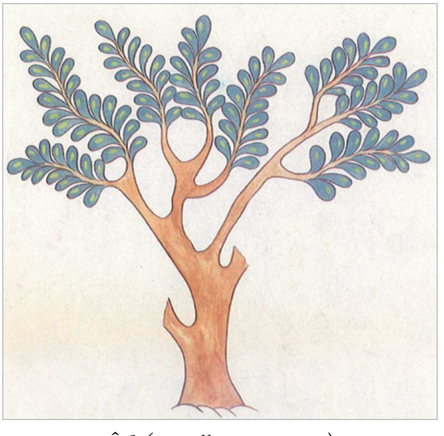
Ma'lum ola kim dişler ıssı ve soğuğa duyuş vermeyip ekser sebebi soğuk sebebiyle olur ve dişlerin ağrımasının mukaddimesidir ve bunun gibi de defne yemişi ve durak otu ve zeravend-i tavîli kaynadıp mazmaza edeler veyahud yumurtayı katı pişirip sarısını ıssıyken dişlerin üzerine koyalar ve eğer bu zikrolan ilâclar sâkin olmayacak olursa onun gibi de ayaric-i faykara ile mazmaza edip veyahud tiryak-ı faruku şarab ile ezip ıssıyken mazmaza edeler ve hardal yağı ıssıyken mazmaza etmeğin gayetle faidesi çokdur. Amma eğer kim sebebi ıssıdan vâki' olmuş ise kim dişlerin eti kızıl

Süsen *(Lilium* sp.*)*

Sandal *(Santalum album)*

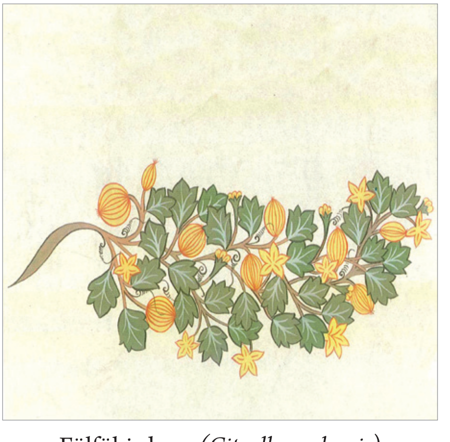
Ûd *(Aquillaria sinensis)*

Unsul *(Eremurus* sp.*)*

Kust *(Costus arabicus)*

Fülfül-i ebyaz *(Citrullus vulgaris)*

veya sarı olup ve dişlere yapışınca ıssılığı duyulur. Bunun gibi de gül yağını ısıtıp içine kâfur ezip ılıcak iken mazmaza edeler ve dişlerin bezr-i kutuna luabını koyup ve semizotu kendisini ve tohumunu çiğnemeğin faidesi çokdur.

Yirminci Fasıl

Dişler za'îf olup katı ve berk [**96-b**] *nesneyi çiğneyip ve [y]utmağa kudreti olmamağın ilâcı beyânındadır.*

Ma'lum ola kim dişler za'îf olup katı ve berk nesneyi çiğneyip âciz olup ona sebeb olan oldur kim yukarı dişler ırgalanıp oynamasına sebeb olan zikrolunmuşdur. Bunda dahi ol sebebden amma ol denli kuvvetli sebeb değildir ve ilâcı dahi oralarda zikrolan ilâcları etmek gerek ve buna mahsus olan ilâclar oldur kim sa'd üç dirhem, sarı helilec kabuğu beş dirhem, darçın on beş dirhem, şeb-i yemanî iki dirhem, âkır-ı karha yedi dirhem, nışadır bir dirhem, dâr-ı fülfül bir dirhem, sükk ve zaferan birer dirhem, sumak iki dirhem, ılgın yemişi üç dirhem, kakule dört dirhem, zerenbad on altı dirhem, gülnar dört dirhem cümleyi döğüp eledikden sonra dişleri onunla ovalar veyahud cümleyi kaynadıp şarablan ıssıyken mazmaza edeler veyahud kızıl sandal ve kebabe ve kukul her birinden beş dirhem, karha beş dirhem, darçın iki dirhem, sünbül-i hindî dört dirhem cümleyi döğüp nişasta suyuyla yoğuralar. Hâcet vaktinde onunla ovalar veyahud arpayı döğeler, katran [**97-a**] kefânıyla yoğuralar, yuvalak yuvalak edeler ve her pâreciği kâğıd içine saralar ve bir kiremid üzerine koyalar. Kim kızmış ola. Fırın içinde koyalar tâ kim kararıncaya değin dura. Ondan sonra çıkaralar ve ondan bir dirhem alalar ve ûd-ı hindî ve gülnar ve sa'd ve nar kabuğu ve tuz her birinden birer dirhem cümleyi döğüp eledikden sonra dişleri onlarla ovalar.

Yirmi Birinci Fasıl

Dişlerin çekip çıkarmasına lâzım olan tarîkın beyânındadır.

Ma'lum ola kim dişler ağrıması vâki' oluncak zikrolunan cemî' dürlü ilâclar edip ağrısı dinmesine faidesi dokunmayacak. Hususen eğer kim ağrıya sebeb olan nefs-i dişlerin içinde olup onun gibi de dişi çıkarması câiz olur. Amma ağrıya ve sızıya sebeb olan dişlerin etlerinde ve sinirlerinde olup onun gibi de çekip çıkarmasının zararı nihayetdedir ve çıkarması lâzım olduğu takdirce bazı çekici ve koparıcı edviyeleri üzerine yakı etmekle onun gibileri isti'mâl etmek gerek ve dişin kökünü kim dolayısında olan etlerin bab bab incecik neşterle çizip ve üzerine çekici edviyeleri yakı etmek gerek. [**97-b**] Meselâ dut ağacının kökünün kabuğu [ve] âkır-ı karha her birinden beşer dirhem sarp sirkeyle döğüp tâ kim bal kıvama döne ve güneşde kızdıralar. Sonradan ağrıyan dişin kökü üzerine yakı edip günde üç kere değişdireler veyahud âkır-ı karha-

yı sarp sirkeyle döğüp yağ içinde kırk gün dura. Sonradan sızısı olan yerlere tamzıralar. Bir, iki, üç saat dura ve bunun gibi çekici ve çıkarıcı edviyeleri etmeli, olunca sağ olan dişleri balmumuyla kaplayıp örtmek gerek kim ol edviyelerin zararı sağ olan dişlere dokunmaya veyahud zırnîhi ve karga düleği kökü[nü] döğüp sirkeyle yoğurup üzerine yakı etmeğin ırgalanmasına sebeb olup çekilmesine kolay ola veyahud ısırgan tohumunu ve kına ve kendir her birisinden ikişer dirhem dişin kökü üzerine yakı gibi koyalar veyahud incirin yaş yaprağını döğüp üzerine koyup sirkenin balçığı dahi üzerine koyucak gayetle mücerrebdir veyahud dut kökünün kabuğu ve gebere kökü kabuğu ve sarı zırnîh ve âkır-ı karha ve uruk-ı süfr ve hanzal kökü ve seberen cümleyi döğüp durak otundan sıkılan suyla [**98-a**] veyahud sarp sirkeyle yoğurup üç gün durduğundan sonra çekecek dişin üzerine yakı edeler yahud uruk-ı süfr ve dut kökünün kabuğu her birinden birer dirhem ve sarı zırnîh iki dirhem cümleyi döğüp bal ile yoğuralar. Dişin kökü üzerine yakı edeler veyahud kaysun ve südleğen südü her birinden birer dirhem bal ilen yoğurup üzerine koyalar ve eğer kim çekilecek diş za'îf ise balmumu[nu] bal ilen eridip ve sonradan üzerine bir mikdar zeyt yağı eridip soğuduğundan sonra çiğneyeler.

Yirmi İkinci Fasıl

Çürümüş dişin oynaması ve pârelenmesi beyânındadır.

Ma'lum ola kim oyulmuş ve çürümüş olan dişi pâreleyi[p] kopması tarîkı budur kim unu südleğen südüyle yoğurup üzerine koyup bir, iki, üç saat dura ve leblab yaprağının irisi ve yeşil kurbağa -kim çayırlarda ağaçlar üzerinde sıçrayıp gezer- onun yağıyla döğüp bir araya karışdırıp üzerine yakı eyleyince pârelenip çıkmasına sebeb olur.

Yirmi Üçüncü Fasıl

Dişlerin etlerinde vâki' olan emrâzları [**98-b**] *beyân eder.*

Ma'lum ola kim nefs-i dişlerin etlerine bazı emrâz vâki' olur. Kim içlerine fâsid ve çürümüş ahlât başdan akıp nâzile tarîkıyla veyahud mideden buhar tarîkıyla çıkıp oraların etlerini çürüdüp fesada varmasına sebeb olur. Eğer kim fesada sebeb olan hılt ıssı olursa onun gibi de fesada sebeb olan çıkarıp ayırtılmasına mukayyed olmak gerek. Zikrolunan ishal edici edviyelerle ve dudakların iç yüzünde olan damarlardan -kim adları çehârîhdir- kan alına ve bazı soğuducu ve sıkışdırıcı edviyeleri kaynadıp suyuyla mazmaza etmek gerek. Meselâ gül suyuyla ve mersin suyunu ve sinirli yaprağının suyunu ve gülnar suyu ve semizotu suyu ve bellutun kaynamış suyu bu zikrolan edviyeyi kaynadıp ıssıyken suyla mazmaza etmek gerek ve ondan sonra sakız ağacının yağı ve mersin yağı kim sünbülle ve kırmızı gül ile ve mastaki ile ve gül yağıyla

terbiyet olunmuş ola ve sonradan zeytin yaprağı sıkındısıyla ve yaş sezabın sıkındısı ve habbetü'l-hadrâ yağıyla ıssı [**99-a**] edip mazmaza etmeğin faidesi çokdur ve eğer kim verem dağılmayıp irinlenecek olursa deşilmesine muhtac olur ve deşilip irinlendiğinden sonra üzerine bir mikdar zencar ve mazı ve bakırın kabukları cümleyi döğüp sirkeyle karışdırıp ılıcak iken mazmaza etmek ve eğer kim durmayıp irinlenip şişerse onun gibi de yakmağa muhtac olur ve yakmasının tarîkı budur kim zeyt yağını ziyâde ısıdıp ve bir mil ucuna bir mikdar yün sarıp yağın içine bandırıp irinlenen yere tamzıralar tâ kim oranın etleri buruşa ve ağara ve eğer kim vereme sebeb olan hılt soğuk sebebiyle olmuş olursa onun gibi de lâzım olur. Evvelinde ıssı yağlar ilen ve bal ilen mazmaza edeler. Ban yağı gibi ve kust yağı ve süsen yağı ve zanbak yağı, bunların her birisiyle ıssıyken mazmaza edeler ve zikrolunan ıssı edviyelerden hâsıl olan mazmazalarla -kim diş ağrılarında zikrolunmuşdur- onda görüle.

Yirmi Dördüncü Fasıl

Diş etleri kısmının ilâcları beyânındadır.

Ma'lum ola ki dişin etleri [**99-b**] kanayıp lâzım olan ilâc budur kim yanmış şab -kim sirkeyle sönmüş ola- ve iki ol kadar tuz ilen ve sivri iki o kadar ve yanmış turunc kökünden bir dirhem ve kuru gül iki dirhem cümleyi döğüp sirkeyle karışdırıp mazmaza edeler veyahud zikrolan edviyeyi döğüp eledikden sonra dişin etleri üzerine ekeler veyahud mersin yaprağını yanmış ve mercimek her birinden bir dirhem sumak ve sevrî on dirhem, izhir çiçeği on beş dirhem döğüp eledikden sonra dişin etlerini onlarla ovalar.

Yirmi Beşinci Fasıl

Dişin etlerinde vâki' olan yaralar ve çürüyüp yenmesi vâki' olunca ilâcları beyânındadır.

Ma'lum ola kim dişlerin etinde yara olup çürümesi olunca onun gibi de ebhel ve mazı her birinden beşer dirhem, sumak bir dirhem, mürr beş dirhem cümleyi döğüp eledikden sonra gül yağıyla yoğurup üzerine yapışdıralar ve gâh gâh yaban soğanı sirkesiyle mazmaza etmeğin faidesi ve zeytin yaprağı ve gül kurusu ve mercimek ve mazı ve gülnar her birinden birer mikdar kaynatıp [**100-a**] suyuyla ıssıyken mazmaza etmek gerek ve eşek südüyle mazmaza etmeğin çok faidesi var ve eğer kim ol etler yenip ziyâde olursa onun gibi de (...) yakut ilen ilâc etmek gerek ve üzerine hasek ve ılgın yemişi ve âkır-ı karha her birinden üçer dirhem, mamiran bir dirhem, sarı helilec kabuğu iki dirhem, kuru gül iki dirhem, kakule ve nışadır ve kebabe ve zebedü'l-bahr her birinden buçukar dirhem, gülnar [ve] zaferan her birinden bir dirhem, kâfur rub' dirhem, zeravend ve kalkatar üçer dirhem, tubal ve nühas üçer dirhem ve zırnîh üç dirhem cümleyi döğüp eledikden sonra yenen etlerin üzerine eke-

ler ve mâyimsi ve ıssıcak olursa âkır-ı karha ve süsen kökü her birinden birer dirhem sumak, mazı, gülnar ve şab her birinden bir dirhem cümleyi döğüp eledikden sonra ol yenen etlerin üzerine ekeler ve sonradan yaban soğanı sirkeyle ıssıyken mazmaza edeler ve fluniayı sirkeyle ezip ıssıyken mazmaza etmeğin faidesi çokdur ve gerek bu zikrolan ilâclar faide etmeyecek olursa onun gibi de lâzım gelir ki [**100-b**] şab ve kirec -sönmüş ola- ve mazı ve zırnîh her birinden birer dirhem cümleyi eledikden sonra cümleden bir akçe ağırı alıp çürüyen yeri muhkem onunla ve bir saat denli üzerinde eğlene. Sonradan gül yağıyla mazmaza edeler ve zikrolunan zeyt yağıyla çürüyen yerleri yakmağın faidesi çokdur.

Yirmi Altıncı Fasıl

Dişlerin etleri eksilmesi olunca ilâcı beyânındadır.

Ma'lum ola kim dişlerin etleri eksilip çekilmesi olunca kendir ve zeravend-i müdahrec ve demü'l-ehaveyn ve kereste unu ve süsen kökü her birinden beşer dirhem döğülüp elendikden sonra bal ile ve yaban soğanı sirkesiyle yoğuralar. Dişin etlerini onunla ovalar.

Yirmi Yedinci Fasıl

Dişin etleri gevşeyip yumuşak olduğunda ilâcının beyânındadır.

Ma'lum ola kim dişlerin etleri yumuşayıp gevşediğinde sıkışdırıcı ve berkiştirici nesneler ile mazmaza etmeğin faidesi çokdur. Hususen şabı sirkeyle kaynadıp mazmaza etmeğin faidesi çokdur. Ilgın ağacının yemişinden üç dirhem ve kına yaprağı iki dirhem ve gülnar [**101-a**] ve nar kabuğu altı dirhem, türmüs üç dirhem, şeb-i yemanî üç dirhem, gül ve sumak her birinden sekiz dirhem, sünbül ve izhir çiçeği onar dirhem cümleyi döğüp eledikden sonra aleku'l-batn ile -kim terementindir- onunla yoğuralar ve dişin etlerini kanadıp vâfir kan ve balgam akdığından sonra bu zikrolan edviyeler ile üzerine yakı edeler veyahud zikrolan edviyeleri yaban soğanı sirkesiyle mazmaza edeler veyahud gül ve fülfül yedişer [dirhem], bellut kabuğu ve mersin tohumu dörder dirhem, harnub-ı nabtî ve sumak ve ılgın yemişi beşer dirhem cümleyi döğüp eledikden sonra bal ilen yoğurup üzerine yakı edeler.

Yirmi Sekizinci Fasıl

Dişlerin arasında olan etlerin ziyâde olup haddinden aşırı artması olunca kalganet ve mürr her birinden ikişer dirhem veyahud beşer dirhem döğüp eledikden sonra üzerine ekeler.

Vallahu a'lemu bi's-sevâb.

SÖZLÜK

SÖZLÜK

A

acı marul: gövdesinden yatıştırıcı ve uyuşturucu süt çıkan sarı çiçekli ve dişli yapraklı tadı acı bir yabani marul çeşidi, hindiba, *lactuca virosa*
afyon: haşhaş, *opium*
ağaç kavunu: *citrus medica*
ağu: ağı, zehir, baldıran, sem, zakkum
ahlât: kırsal alanlarda yetişen, gülgillerden yaban armudu, *pirus eleagrifolia*
akakya: *acacia senegal*
akasya: küstüm otugiller familyasından çok değişik türleri bulunan, çoğu türleri yaprağını dökmeyen dikenli, çiçeklerinin güzelliğiyle tanınan ağaççıklar
âkır-ı karha: nezle otu, *anacyclus pyrethrum*
akūl: Şam, Horasan ve Polye ülkesinde yetişen ve üzerine menn yağan bir ağaç türü
aleku'l-batn: terementin
anber: amber, ada balığının midesinden çıkarılan güzel kokulu siyah madde
ânîsûn: anason, *pimpinella anisum*
armud: *pirus comminus*
arpa: *hordeum vulgare*
âsârûn: kedi otu, afşar otu, *asarum europaeum*
asfur tohumu: kurtum, *carthamus tinctorius*
ayâric-i faykara: değişik bileşimlerde müshil ve müshil olmayan bir preparat
ayırtlanmak: ayrılmak
ayva: *cydonia oblonga mill*
azârîs: ağızdaki yassıvârî sekiz diş

B

babunec: bkz. papadya çiçeği
badem: badem, *amygdalus communis*

badem yağı: *oleum amygdalae, amygdalus communis* türünün acı veya tatlı şekillerinin olgun tohumlarından soğukta sıkmayla elde edilen bir yağ
bakla: *vicia faba*
bal: *mielbol*
balmumu: *apis mellifera* (bal arısı) türünün yaptığı peteklerin, balı boşalttıktan sonra su banyosu üzerinde eritilmesiyle elde edilen mum. Merhemlerin hazırlanmasında kullanılır.
ban: sorkun, *moringa aptera*
belesan yağı: belesen, belsem, balsam, pelesenk, *commiphora opobalsamum* ağacından elde edilen yağ
bellut: meşe türü, *quercus sp.*
benefşe: menekşe, *viola odorata*
berkiştirmek: sağlamlaştırmak
berşuşen/bersiyavuşen: baldırıkara, *herba adianti*
besbâse: bkz. râziyâne
besbayec: besfayec, *polypodium vulgare*
bezr-i benc: ban otu tohumu, *semen hyoscyami*
bezr-i küras: pırasa tohumu, *semen allii pori*
bezr-i kutuna: *plantago*
biber: *capsicum annuum*
boy tohumu: çemen, hülbe, *trigonella foenum-graecum L.*
buhar: gıdanın hazmından sonra vücutta meydana gelen nem
burak: boraks
büri: börü, kurt
büzürg darı: kadîm ve evlâ Fars terkiplerinden bir çeşit macun

C

cavşir: ishak kesici ve sinirleri yatıştırıcı otsu bir bitki, *opoponax chironium*
cevâriş: hazım yapan, mideyi kuvvetlendiren terkipler
cevz-i bevvâ: küçük hindistan cevizi, *myristica fragrans*
cu'de: koyun yavşanı, *teucrium polium*
cündübâdester/cündübidester: kunduz hayası, *castoreum* (*testis fibrinus*)

Ç

çalkandırmak: çalkalamak
çam ağacı: *pinus sylvestris*

çehârîh: dudakların iç yüzünde olan damarlar
çınar: *acer tatarium*
çörekotu: *nigella sativa*

D

dağdağa: Bir diş hastalığı
dâiz: Sıkıştırıcı ağrı
darabân: Atılmak
dârâbânî: Atılır ağrı
darçın: tarçın, *cinnamomum ceylanicum*
dâr-ı fülfül: baş biberi, *piper longum*
darı: *panicum*
debelik: fıtık olma durumu
debretmek: hareket ettirmek, kımıldatmak
defne: *laurus nobilis*
degirmi: yuvarlak
değirmek: değdirmek, dokundurmak
değşirmek: değiştirmek
demü'l-ehaveyn: kardeşkanı
deprenmek: hareket etmek, yerinden oynamak
depretmek: kımıldatmak, sarsmak, harekete geçirmek
deva: tedavi eden nebatî ve kimyevî ilâç; çare, tedbir; derman
dimağ: beyin
durak otu: tere otu, fena kokulu rezene, *anemone graveolens L.*
durgutmak: durdurmak
dut: *morus alba*
dühn: yağ, vücuda sürülecek yağ olarak kullanılan zeytinyağı veya hayvanî yağ; ot, yemiş veya çiçekten çıkarılan yağ; merhem
dühnü'l-belesan: belesan yağı, *commiphora opobalsamum*
dülb: çınar ağacı, *platanus orientalis L.*

E

ebegümeci: çiçekleri ilâç, yaprakları sebze olarak kullanılan, almaşık yapraklı mor çiçekli bir bitki, develik, *malva silvestris*
ebhel: kara ardıç, *juniperus sabina*
âb-kâme: ekmekten yapılan bir tür ekşimik

ebu cehil karpuzu: bkz. şahm-ı hanzal
ecza: bir ilâcın tesirli maddesi, tedavide kullanılan çeşitli maddeler, droglar, ilâçlar, devalar
edviye: ilâçlar
elif otu: bkz. masaklufenderyun
elma: *pyrus malus*
emlec: bir tür erik ağacı ve onun yenen meyvesi, *Prunus cerasifera*
emrâz: hastalıklar
erik: *frunus domastica*
evcâʿ: ağrılar
eyeği: kaburga kemiği
eyletmek: ettirmek

F
fâvinya/favaniya: *poeonia officinalis*
fazalât: fazlalıklar, artıklar; dışkı
felâk: Kımıldanmak
ferencmüşk: fesleğen, *ocimum basilicum*
ferfiyun: çağşır, ferbiyon, *ferula communis*
feth etmek: açmak
fındık ağacı: *corylus avellana*
filoniya/filûniyâ/falûniyâ: Tarsuslu Philon'un keşfettiği teskin edici bir madde
fûdenc: nane, *mentha*
fûfel: fufal ağacı, arek hurma ağacı, *areca catechu L., areca faufel gaertn*
fülfül: biber, *piper*
fülfül-i ebyaz: ak biber, *caspicum annuum*

G
galiye: kadınların saçlarına sürdükleri misk, amber karışımı siyah bir tür macun
galîz: sık, yoğun
gar: defne ağacı, *laurus nobilis*
gaseyan: gönül dönmesi
gebere: kedi tırnağı, *capparis spinosa*
gılzed: sertlik, sıklık
gışâ: perde
göğünmek: çürümek

gül: *rosa gallica*
gül suyu: gül çiçeği yapraklarından elde edilen su, gülâb, *aqua rosae*
gül yağı: güllerin imbikten geçirilmesiyle elde edilen gül suyu üzerinde toplanan kokulu yağ
gülbeşeker: koyu kırmızı renkli gül
gülnar: bkz. nar çiçeği
güvercin: *columba*

H
hab: hap; tane, tohum, çekirdek
habb-ı Razi: Razi'nin müshil hapı
hader: uyuşmak
hafakan: sıkıntı, kalp çarpması, yürek oynaması
hakkâk: geçici ağrı
hal: sirke
helilec: helile, *terminalia sp.*
hamîre: öz, ekstre
hammame: *amomum*
hanzal: kabakgillerden sürüngen gövdeli, sarı çiçekli, parçalı yapraklı, elma büyüklüğündeki ebucehil karpuzu denilen portakal büyüklüğünde acı meyveleri müshil olarak kullanılan çok yıllık otsu bir bitki, acı karpuz, acı elma, acı hıyar; it hıyarı, *citrullus colocynthis*
hardal: turpgillerden bir metre boyunda, sarı çiçekli, deriyi yakıcı nitelikte olan tohumu halk hekimliğinde kullanılan, yaprakları almaşık ve ayası sapsız, tadı acı bir yıllık otsu bitki, *brassica nigra*
harmel: üzerlik otu, *peganum harmala*
harnub-ı nabtî: keçi boynuzu, *ceratonia siliqua*
hasalban: biberiye, *rosmarinus officinalis*
hasek: demir dikeni, *tribulus terrestris*
haşhaş: gelincikgillerden, anayurdu Anadolu olan, tohum kapsüllerinden afyon, tohumlarından yağ elde edilen bir bitki, *papaver somniferum*
haşinvârî: bir ağrı türü
hatmi: ebegümecigillerden kökü ve yaprakları halk hekimliğinde göğüs yumuşatıcı olarak kullanılan pembe beyaz çiçekli, uzun boylu bir bitki, hatmi çiçeği, *althea officinalis*
havâs: duyuluşlar, yani kokmak, görmek, işitmek, tatmak ve okşamak

havuç: *daucus carota*
helile: mirobalan denilen meyvelerinden aselbent elde edilen ve sıcak iklimlerde yetişen bir tür ağaç, *terminalia chebula retz*
hıdrî: uyuşturucu ağrı
hılt: canlı vücudu oluşturduğu söylenen kan, safra, irin ve balgam gibi dört çeşit sıvı
hıyar: *cucimus sativus*
hıyarşenber: sinameki, *cassia fistula*
hike: geçişmek
hilâf: söğüt ağacı
hilâk: koymak
hiltit: *ferula asa foetida*
hindiba: birleşikgillerden, geniş kömeçler halinde mavi ve beyaz çiçekler açan, kumsal yerlerde kendiliğinden yetişen, bazı türleri sebze olarak tüketilen bir bitki, güneğik, *cichurium endivia*
hindistan güzü: hindistan cevizi, narcil, *cocos nucifera L.*
hubbâziye: kısa ebegümeci, *malva rotundifolia*
hukne: şırınga
hulbe: şenbelile, boy otu, *trigonella foenum-graecum*
huluk: yaradılış, huy, tabiat
humma: ateşli hastalık, nöbet, yankın; sıtma
hummaz kökü: kuzukulağı
hunnâk: boğaz hastalıkları; boğmaca; bademcik, boğaz iltihabı, *anjin*
huzaz: ciğer otu, *cetraria islandica*

I

ılgın: bahçelerde çit ve süs bitkisi olarak yetiştirilen, beyaz ve pembe çiçekli, hafif ve ince yapraklı, gösterişli küçük ağaççık, *tamarix*
ırgalanmak: yerinden oynamak, sallanmak
ırku'n-nisâ: siyatik
ısırgan: ülkemizde bol miktarda yetişen gövdesi ve dalları içinde karınca asidi bulunan ısırıcı tüylerle kaplı, kök, yaprak ve tohumlarından halk hekimliğinde yararlanılan bir bitki, urtica urens
ıspanak: *folium spinacia oleracea*

İ

ibrişim: ipeğin bükülmesiyle elde edilen iplik

igi: iyi
ihtikān: vücudun bir yerine kan toplanarak orada şişme ve kızarıklık meydana gelmesi; kabızlık hallerinde şırınga ile bağırsağa su verilmesi, lavman yapma
ihtilâc: seyirmek
iklilü'l-melik: kokulu yonca, *melilotus officinalis*
iklimiya: metal cürufu
imtilâ': sindirim güçlüğü sebebiyle meydana gelen şişkinlik, dolgunluk
incir ağacı: *ficus carica*
isfenah: ıspanak, *spinacia oleracea*
istirhâ: gevşemek
it üzümü: dikensiz, parçalı yapraklı, bahçelerde yetiştirilen, kırmızı meyveleri yenilen çalımsı bir bitki, frenk üzümü, Bektaşi üzümü, böğürtlen, *ribes rubrum*, *ribes nigrum*
iti: sert, keskin, şiddetli
itilik: sertlik, keskinlik, şiddet
izhir: Mekke ayrığı, *andropogon schoenanthus*

K
kabak: *cucurbıta pero*
kâfur: Hindistan'da defne ağacına benzer küçük bir ağacın güzel kokulu beyaz ve sert zamkı, *unnamomus camphree*
kakule: zencefilgillerden Hindistan, Seylan ve Endonezya'da yetişen, büyük yapraklı ve ıtırlı bir bitki, *elettaria cardamomum*
kalkatar: demir oksit, *colcothar*
kamış kökü: buğdaygillerden su kenarlarında ve bataklıklarda yetişen, sert ve boğumlu gövdeli, şerit yapraklı pek çok bitkinin ortak adı, kargı, bambu, saz, *phrogmites australis*
karanfil: *caryophylluse aromaticus*
kardamana: kakule, *elettaria cardamonum*
kardeşkanı: *dracaena draco*
karga düleği: elma büyüklüğündeki meyveleri müshil olarak kullanılan baklagillerden sürüngen bir bitki, ebucehil karpuzu, acı hıyar, *citrullus colocynthis*
karha: yara, ceriha, ülser
karpuz: *citrullus vulgaris*
kasnı: *ferula galbanum*
katran: kabuğundan reçineli bir zamk, sakız veya terebentin sızan Antep fıstığıgiller-

den bir ağaç, *pistacia terebinthus*
kavun: *cucimismelo*
kayısı: *armeniaca vulgaris*
kaysum/kaysun: servi otu, kara pelin otu, *achillea fragrantissima,* (*achilla santolina fragrantissima*)
kebabe: *piper cubebae*
kekre: ekşi
kemmun: kimyon, *cuminum*
kendir: *cannabis sativa*
keten: *linum usitatissium*
kına: *folium lasoniae*
kızıl sandal: sandal-ı ahmer, *adenanthera pavonina*
kızıl üzüm: beyaz üzüm kurusu
kızılcık: kızılcıkgillerden, kışın yaprağını döken, demet veya kömeç halinde sarı çiçekli, çiçekleri yapraklardan önce açan, kırmızı meyveli, meyvelerinden ezme veya şerbet yapılan ağaççık, karaniya, eyir, *cornus mas*
kişmiş: küçük taneli çekirdeksiz siyah üzüm
kulunc: kulunç, kasılmaların yol açtığı şiddetli ağrı, kolik
kunduz hayası: bkz. cündübâdester/cündübidester
kurs: sertleştirilerek yassı hale getirilmiş, yuvarlak, köşeli veya oval şekilli ilâçların genel adı, tablet, pastil
kurtum: bkz. asfur tohumu
kust: *costus arabicus*

L
lâciverd: içinde düzgün bir şekilde dağılmış kükürt bulunan, sodyum ve alüminyum silikattan oluşan, koyu mavi renkte değerli bir taş, *lapis*
laden: balgam söktürücü, nezle, dizanteri hastalıklarında tütsü olarak kullanılan, hoş kokulu, siyah ve kırmızı renkli bir zamk, *cistus polymorphus*
leben: ak günlük, *boswellia carterii*
leblab: sarmaşık, *convolvulus*
limon: citrus limonum
lînet: yumuşaklık
luuk: yalamak yoluyla kullanılan edviyeler
lü'lü: inci

M

macun-ı uskuk: uskuk macunu
ma'iye-i sâile: kara günlük yağı, *styrax liquidus*
mamiran: basur otu, *ranunculus ficaria*
maraz: hastalık
masaklufenderyun: elif otu
mastaki: sakız ağacı, *pistacia lentiscus*
maydanos: *petroselinum sativum, crispum*
mazı: ömür ağacı, *thuja orientalis L.*
menn: kudret helvası, *manna oleacea*
mercimek: *lens esculenta*
mersin ağacı: yaz kış yeşil yapraklı, iki ile beş metre kadar boylanabilen, çalı görünümünde, beyaz çiçekleri yaprak koltuklarından çıkan, yaprakları pul pul kalkan gövde kabukları güzel kokulu bir ağaççık, *myrtus communis*
mersin yağı: *oleum myrti*
mersin yaprağı: *folium myrti*
merzencuş: ballıbabagillerden küçük yapraklı ıtırlı bir bitki, mercanköşk, *origanum maiorana*
mesâm: delik
mesârika: bağırsaklar
mey'a: kara günlük ağacı
milh-i enderanî/tuz-ı enderanî: Hacı Bektaş tuzu, saf tuz
misk: erkek misk keçisinin karın derisinin altındaki bir torbadan elde edilen ağır ve kalıcı kokusu olan bir madde, *moschus*
mizac: bir kimsenin yaradılıştan gelen manevî nitelik ve eğilimlerinin tümü, huy, tabiat
mu'âlece: ilâç kullanma
muhallis: kurtaran, kurtarıcı
muhaşşin: şiddetli ağrı
müfennih: koparıcı ağrı
mükessir: kemik öğütücü ağrı
mümeddid: geriltici ağrı
mürekkeb: terkip edilmiş iki veya daha çok şeyin karışımından elde edilen, bileşik
mürr: *commiphura myrrha*
müsilli: çuvaldız iğnesi gibi batan, delen ağrı

N

nâhis: zonklatıcı ve sancı verici bir ağrı çeşidi
nahvah: mısır anasonu, nahve-i hindî, *carum, copticum*
nar: *punica granatum*
nardeng: nar, erik, kayısı, vişne gibi meyvelerden yapılan pekmez
nardin: sünbül-i rumî, *valeriana celtica*
nârenc: turunç, *citrus aurantium*
nâ-yeban: ağızda ikisi yukarıda ve ikisi aşağıda olan sivri dişler
nâzil: nüzul eden, akan, yukarıdan aşağıya inen, burun akıntısı, nezle
nevâcid: son çıkan dört diş, yirmi yaş dişi
nıkris: el ve ayak parmaklarında, topuklarda, eklemlerde meydana gelen hastalık, damla hastalığı
nışadır: amonyum klorür, *ammonium chloridum*
nilüfer: durgun su veya havuzlarda yetişen, yuvarlak ve geniş yapraklı, beyaz, sarı, pembe ve mavi çiçekler açan, kök saplı, yüzer yapraklı otsu su bitkisi, *nephar leteum*
nuşdaru: ilâç olarak kullanılan bir tür nebatî yağ, balsan yağı
nühas: bakır

O

od: ateş
oluşukluk: oluşmuş, ortaya çıkmış şey

Ö

öd: safra kesesi
öğürdmek: öğütmek
ördek: perde ayaklılardan, evcili ve yabanisi bulunan, tıknaz gövdeli, kısa boyunlu, yassı gagalı, ayakları perdeli, kısa bacaklı su kuşu türü, *anas boschas*

P

papadya: *matricaria chamomilla*
pazı: kırda kendiliğinden yetişen, ıspanakgillerden yabani pancarın alt türlerinden olan ve sebze olarak tüketilen bir ot, yabani ıspanak, yaban pancarı, *beta vulgaris varcicia*
perhiz: beslenme biçim ve besin düzeninde tedavi veya sağlığı koruma amacına yönelik kısıtlama, diyet, rejim
perverde: terbiye edilmiş
pırasa: *allium porrum*

R

rahv: yumuşatıcı ağrı
râvend: karabuğdaygillerden, etli yaprak sapları sebze olarak yenilen, boyu 60 cm.'ye varan, çok yıllık otsu bir bitki, *rheum*
râziyâne: rezene, *foeniculum vulgare*
rezâki: üzüm

S

sabır: sarı sabır, *aloe vera*
sa'd/su'd: kara topalak, *cyperus rotundus*
safra: öd, hıltlar nazariyesinin temelini teşkil eden dört vücut sıvısından biri
sakamunya: mahmude, *convolvulus scammonia*
sâkıb: delici ağrı
sakız ağacı: kışın yapraklarını dökmeyen, siyah küçük üzüm biçimli meyvesi olan, çorak yerlerde yetişen, sakız adı verilen reçine elde edilen bodur ağaç, *pistacia lentiscus*
sakīl: ağır ağrı
samg: zamk
sandal: sandalgillerden, çiçekleri seyrek salkım biçiminde, bodur, asalak, kerestesi sert bir ağaç, *santalum album*
sar'a: epilepsi
sarımsak: *alium sativum*
sarir: gıcırdatmak
sa'ter: kekik otu, geyik otu, *satureja hortensis*
sâzec-i hindî: *cinnamomum citriodorum*
sebistan: it memesi, *cordia myxa*
sedef otu: turunçgillerden, çok parçalı almaşık yapraklı, yapraklarında çok kuvvetli koku yayıcı salgı kesecikleri bulunan yeşilimsi sarı çiçekli, çalımsı bitki, *ruta graveolene*
sekbinec: *ferula*
seliha: yalancı tarçın, *cinnamomum cassia*
selvi: servi, *cupressus sempervirens*
semah: kulağın içindeki sinir
semelek: aptal, sersem
semizotu: bahçelerde yetişen, sarı çiçekli, küçük karşıt yapraklı, bol miktarda demir ve C vitamini bulunduran otsu bitki, *portulaca oleracea*

sezab: bkz. sedef otu
sığırdili: tarla kenarlarında, bağlarda, kumlu deniz kıyılarında ve ormanlarda yetişen, çoğunlukla mavi, sarı, pembe çiçekler açan otsu bitki, *anchusa azurea*
sığışmak: birlikte bir yere sığmak
sırça: cam
sırça unu: cam tozu
silişmek: silmek
sill: verem
sinameki: sıcak bölgelerde yetişen, dört yüzden fazla türü bulunan, sarı çiçekli, badıç meyveli, çoğunun yaprak ya da meyveleri müshil olarak halk hekimliğinde kullanılan, *cassia* cinsinden bitki türlerine verilen ad, *cassia angustifolia*
sirke: üzüm gibi meyvelerin mayalanmasıyla elde edilen sıvı
soğan: *allium cepa*
sokuldamak: zonklamak
söğüd: sulak yerlerde ve akarsu boylarında yetişen, çiçekleri iki evcikli, almaşık dizili yapraklarının altı havla örtülü, çelikle üretilen yüz altmış kadar türü bulunan üç ile on metre boyunda ağaç, *salix*
sumak: sıcak bölgelerde yetişen, kabuğu hekimlikte, yaprağı sepicilikte kullanılan, birkaç türü bulunan ağaçlara ve ağaççıklara verilen ad, *rhuscoriaria*
susam: *sesamum indicum*
sustluk: gevşeklik
südde: vücuttaki tutkunluk
südleğen: hekimlikte ve sanayide kullanılan süt gibi beyaz ve zehirli bir öz su çıkaran, yedi yüz kadar türü bilinen bir ya da çok yıllık otsu bitkilerin genel adı,*euphorbia apios*
sükker: şeker
sülün: *phasianus colchicus*
sünbül: sümbül, *hyacinthus oriantalis*
sünbül-i hindî: hind sümbülü, *nardostachys jatamansi*
süsen: yaprakları kınlı ve az dallı, soğanlı ya da kök saplı çok yıllık, çiçekleri iri ve güzel keskin kokulu süs bitkisi, *iris*

Ş

şab: amonyum ve potasyum sülfatından, amonyum alüminyum sülfatından oluşan, sıcak suda eriyen, tadı buruk bir antiseptik madde
şahm-ı hanzal: ebu cehil karpuzu, *fructus colocynthidis*
şarab-ı dinarî: dinar şurubu; Hekim Bahtişu tarafından terkip edilmiştir. Her şerbe-

tini bir dinar karşılığında verdiği için bu adı almıştır.
şeb-i yemanî: yemen şapı
şeker-penîr: şeker peyniri
şevkerân: baldıran otu
şîre: üzüm, dut vb. meyvelerin suyu, meyve suyu, şıra
şîr-hişk: yeşil renkli bir kudret helvası türü

T
taaffün: çürümek
tagayyürlendirmek: rengi bozulmak
tahaffür: oyulmak
takassur: kısalmak
tamzırmak: damlatmak
tars: kamaşmak
tatavvül: uzanmak
teferruk-ı ittisâl: yaratılıştaki ulaşıklık
tekessür: yenilmek
terementin: bkz. aleku'l-batn
terencübin: kudret helvası, *menna*
teşevvüş: köklenmek
teşrîh: yaratılıştaki şekil
tevessüh: yenilmek
tîn-i mahtûm: kil-i mahtum, mühürlü kil, *terra sigillata*
tiryak-ı faruk: panzehir
tohum: bezr
topalak yaprağı: hünnapgillerden yapraklarından yeşil boya çıkartılan bir bitki, *rhamnus chlorophorus globosus*
turp: *raphanus sativus*
tutiya: çinko
tuz: sodyum
türbüt: *ipomoea turpethun*
tütün: *nicotiana tobacum*

U
ûd: öd ağacı, *aloexylon agallochum*
unnâb: hünnap, ayrı çanak yapraklı iki çeneklilerden büyük bir ağaç, *zizyphus ju-*

juba; bu ağacın kırmızı kabuklu, sert çekirdekli, zeytin iriliğinde, güzün olgunlaşan meyvesi
unsul: sarı çiriş otu, *eremurus sp.*
usfur: yalancı safran, aspur, *carthamus tinctorius*

Ü
üstühudus: karabaş otu, *lavandula stoechas*
üzüm: asmanın salkım halinde birçoğu bir arada bulunan etli, sulu, tatlı meyvesi

V
veca‘: ağrı, acı, sızı
vecc: eğir otu, *acorus calamus*
verd-i ahmer: kırmızı gül
verem: tüberküloz

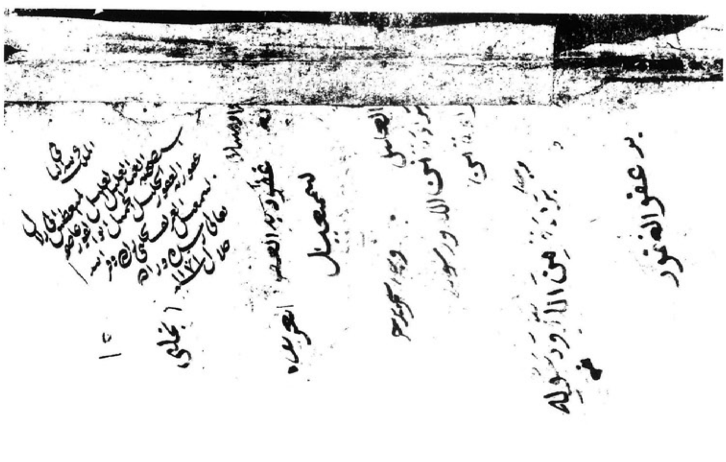
Y
yaban soğanı: peynire de konulan sarımsak tadında bir ot
yankın: bkz. humma
yasılanmak: yassılamak, yaymak
yataklanmak: yatak edinmek, yatmak
yavuzluk: sertlik, keskinlik
yebruh: adam otu, *mandragora officinarum*
yel: rîh
yelimşik: yapışkan
yeşil kurbağa: otlar arasında yaşayan, küçük, yeşil renkli, zehirli bir kurbağa, *bufo viridis*
yeyni: ağır olmayan, hafif
yutlamak: üflemek

Z
zâc: kükürt ve demir birleşimi, demir sülfat
zaferan: safran, *crocus sativus*
zanbak: zambak, *iris germanica*
zanbak yağı: ak zambak yağı, çiçeğin bir süre zeytinyağı içinde tutulmasıyla elde edilir.
zebedü'l-bahr: deniz köpüğü, *ossa sepiae*

zebun olmak: zayıf, güçsüz duruma düşmek
zencar: göztaşı, bakır sülfat
zencebil: zencefil, *zingiber officinalis*
zeravend: *radix aristolochiae*
zerdali: on beş metre kadar boylu, beyaz veya pembe çiçekli, küçük meyveli bir tür kayısı; sarı erik; acı kayısı; fışfış, *Armeniaca vulgaris*; bu ağacın sarı renkli küçük kayısı büyüklüğündeki meyveleri
zerenbad/zurunbad: yabani zencefil, *zingiber zerumbet*
zerneb: porsuk ağacı, *taxus baccata*
zeyt yağı: zeytinyağı, *oleum olivae*
zeytin ağacı: *olea europeae*
zırnîh: zırnık, tabii arsenik sülfür
zûfâ: zoka, Davut çöğeni, *hyssopus officinalis*
zükâm: nezle

TIPKIBASIM

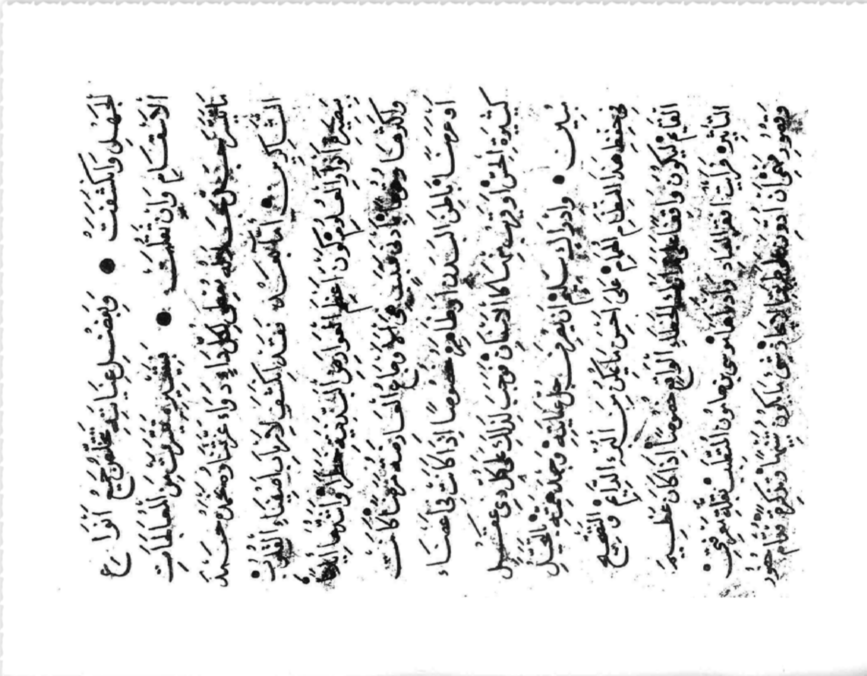
1-a

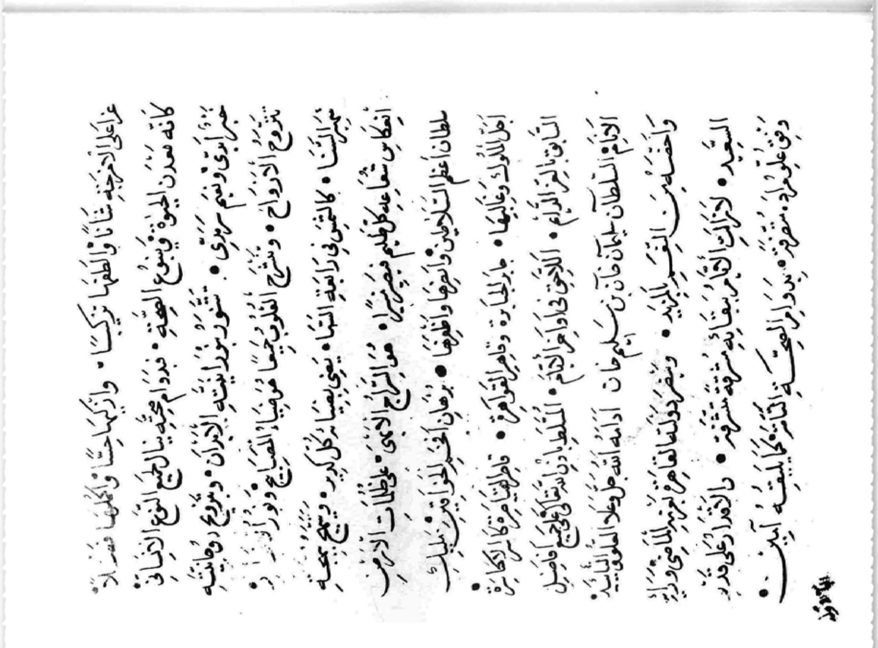
1-b

2-a

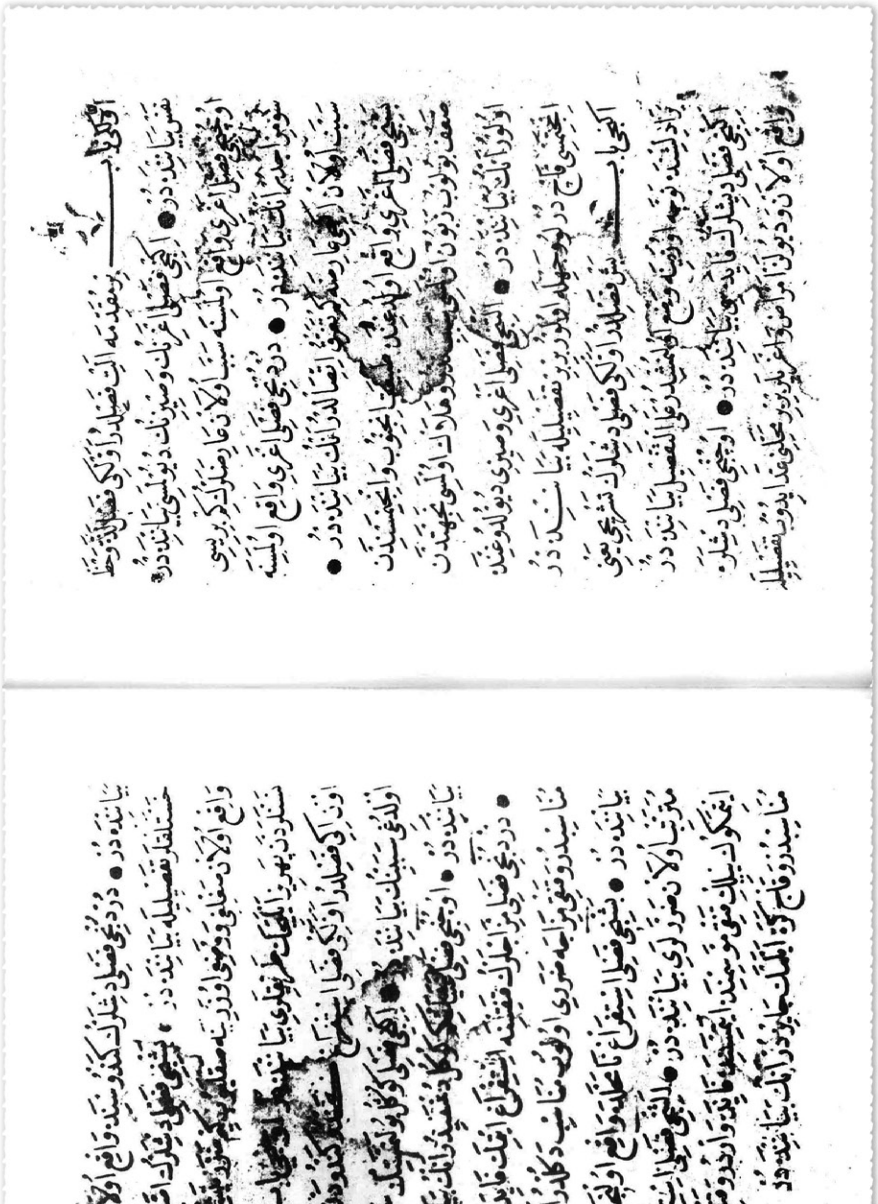

2-b

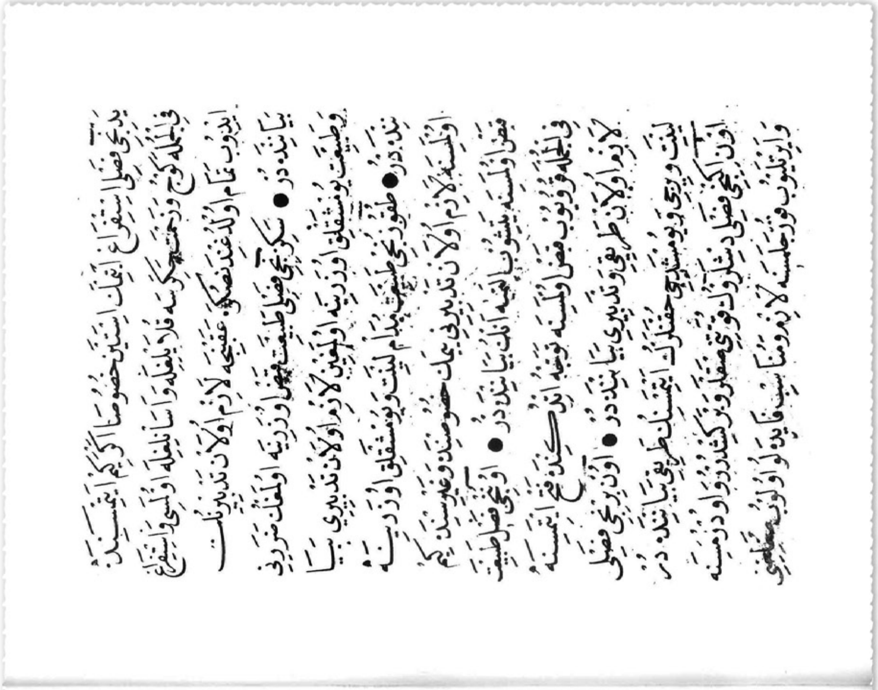

3-b

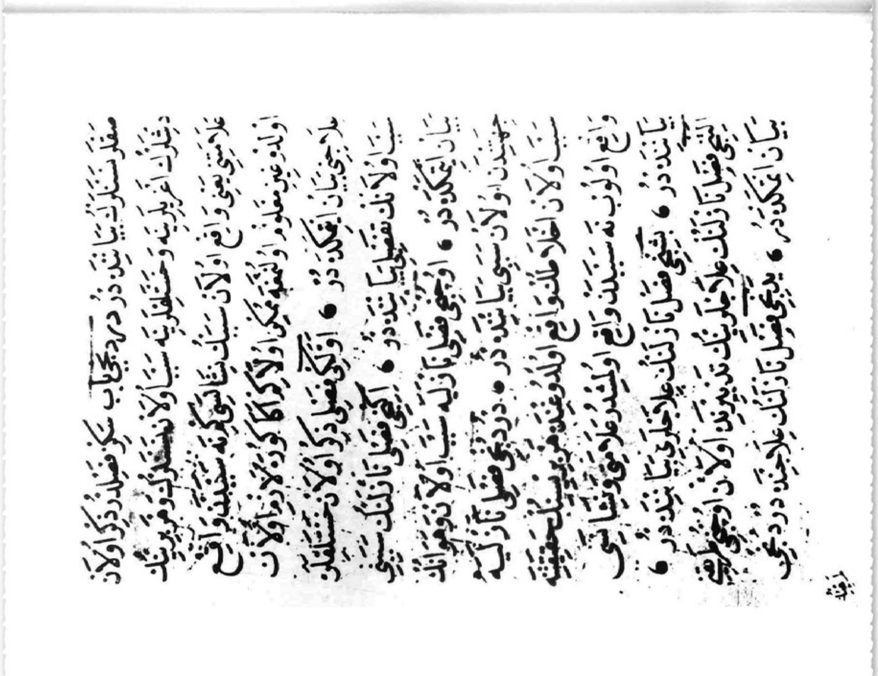
3-a

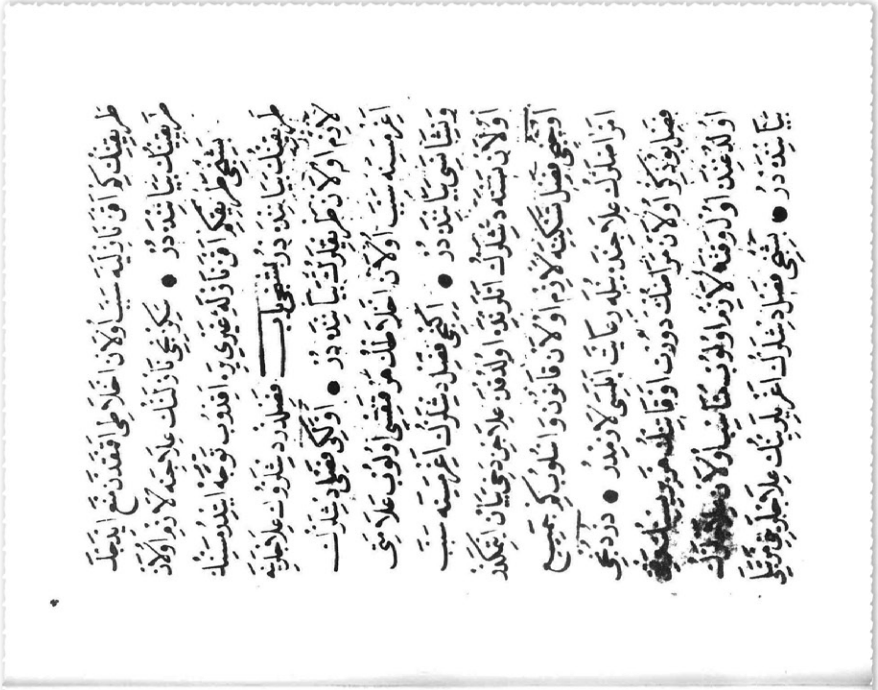
4-a

4-b

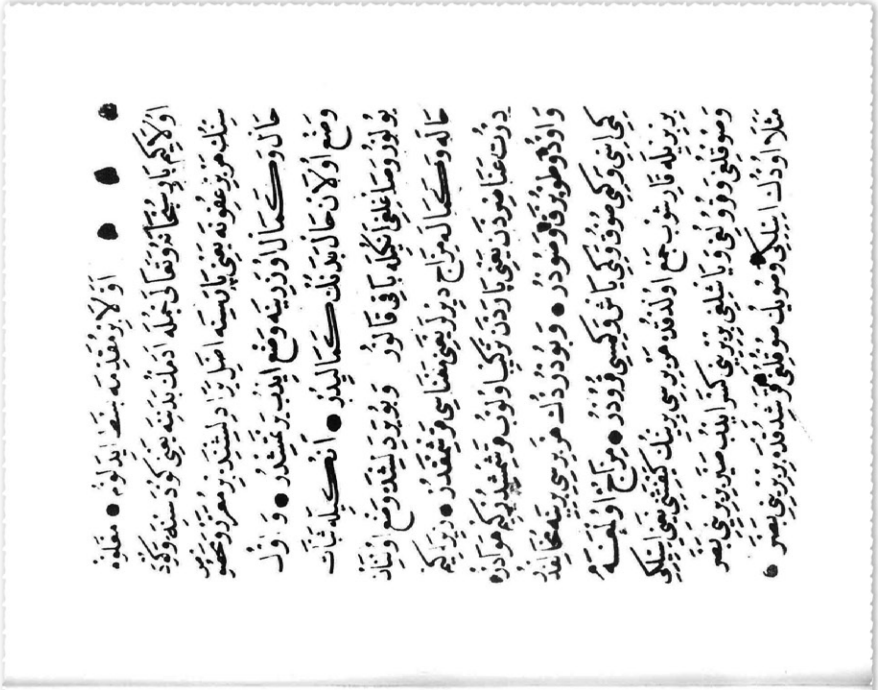
5-a

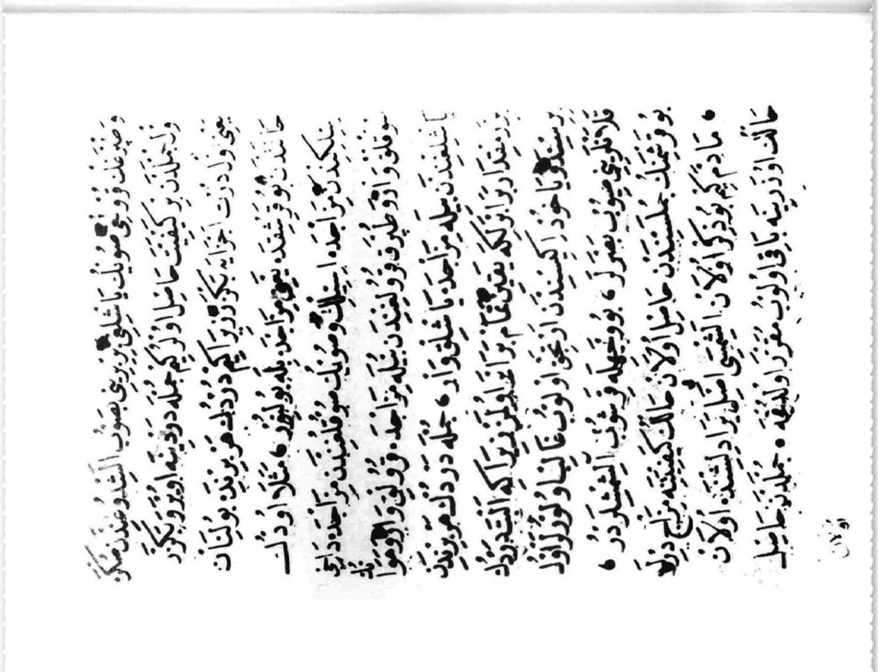
5-b

6-a

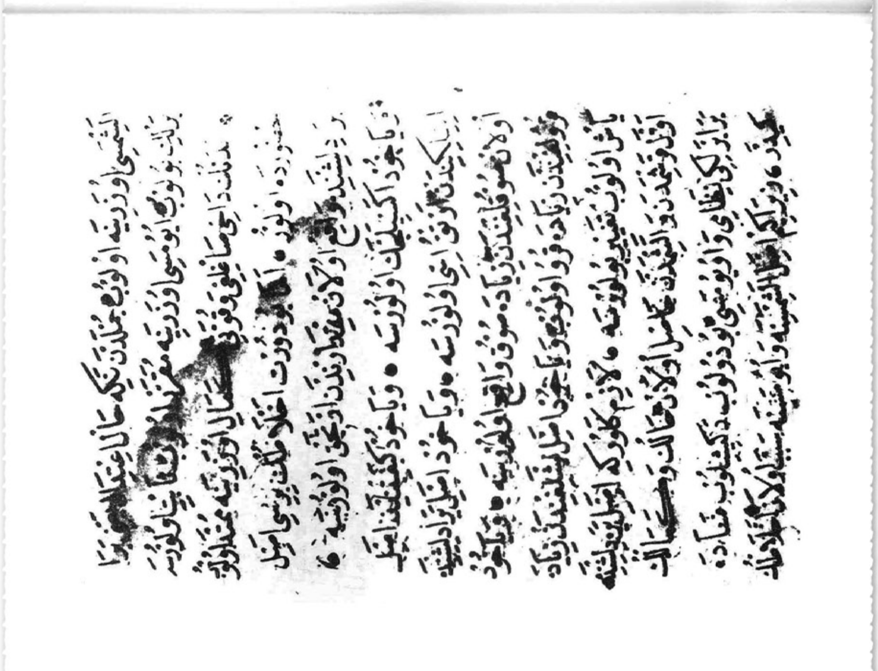
6-b

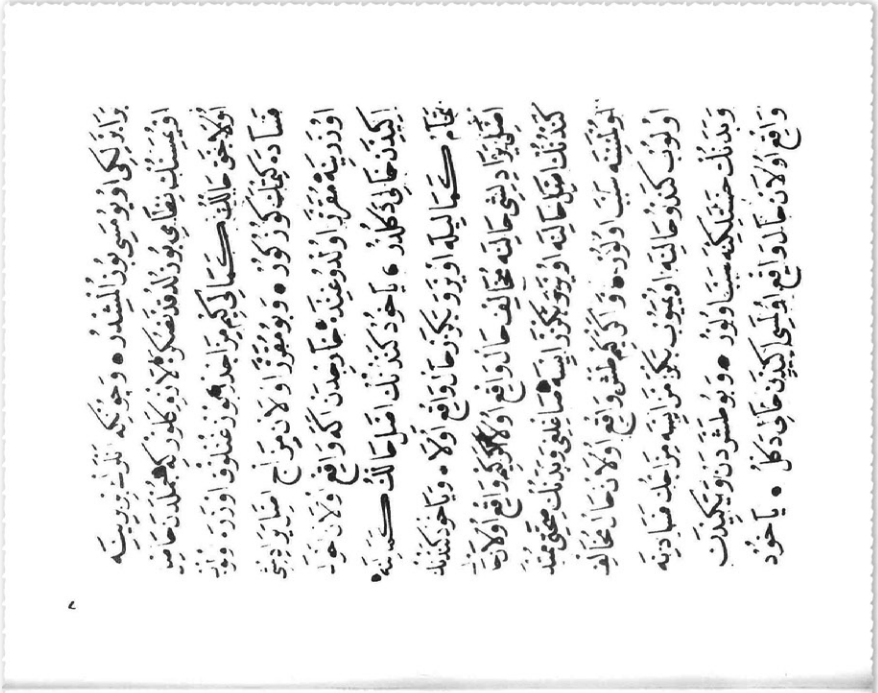
7-a

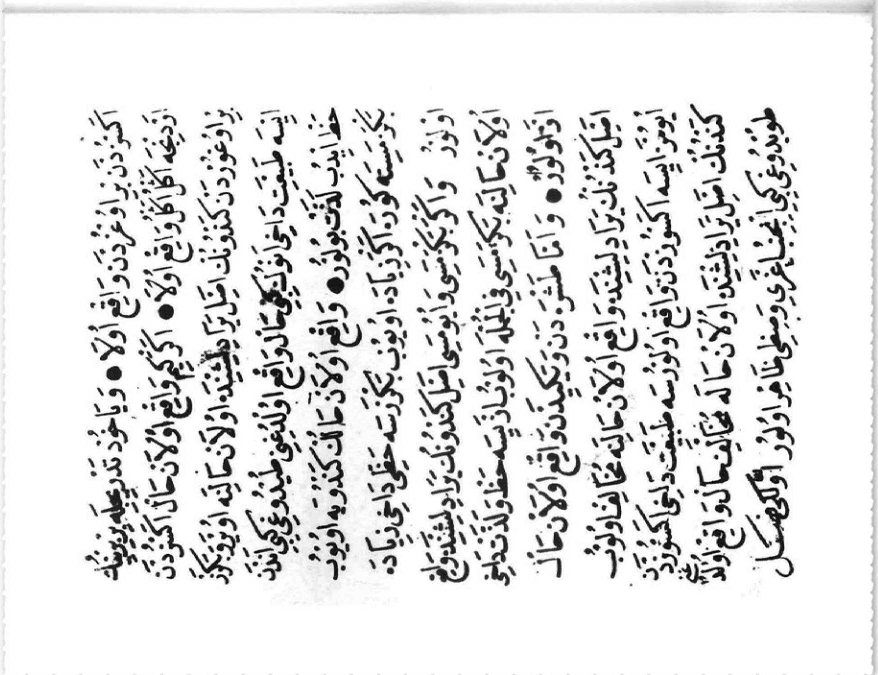
7-b

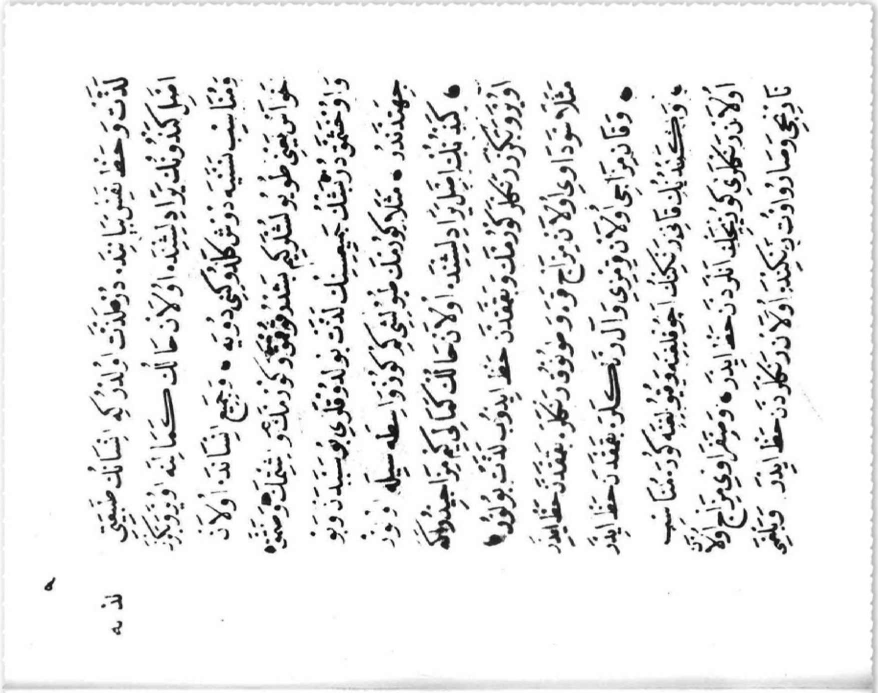
8-a

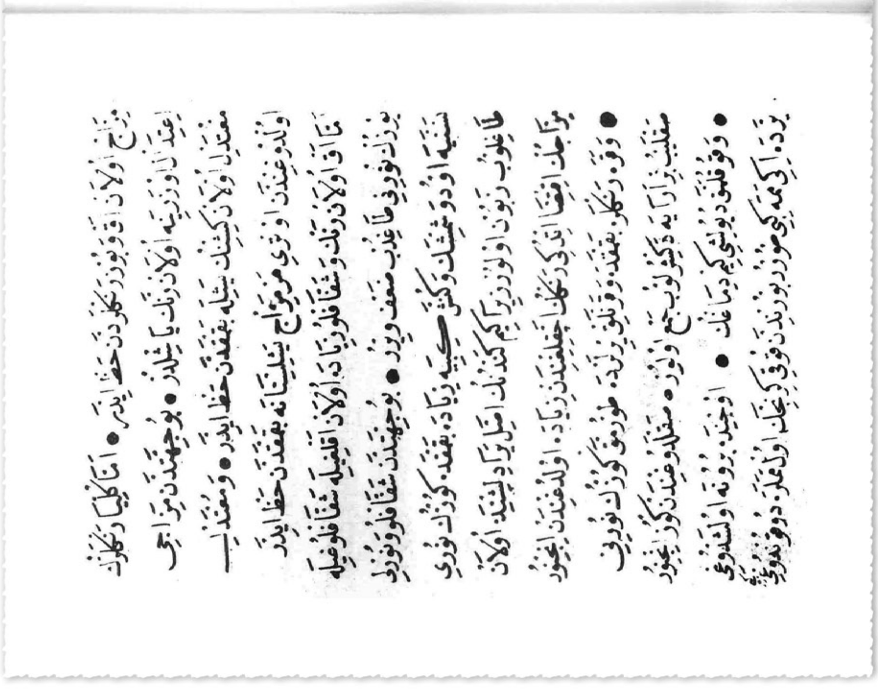
8-b

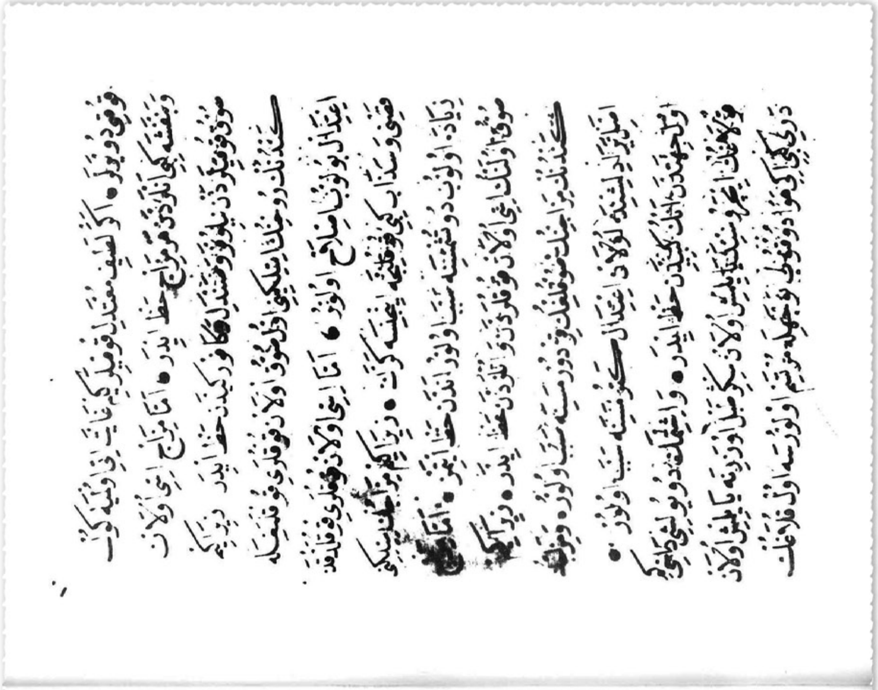
9-a

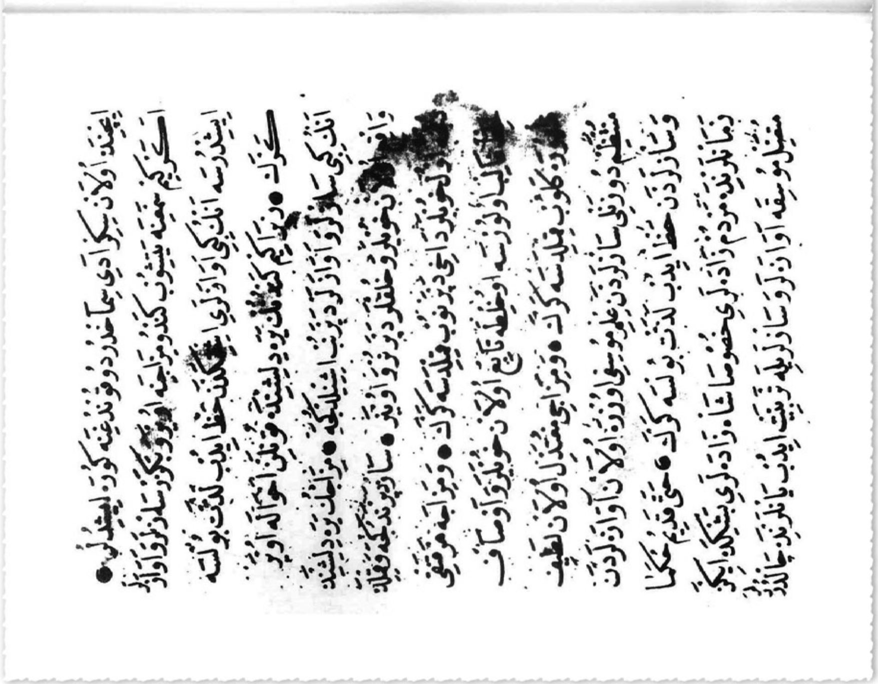
9-b

10-a

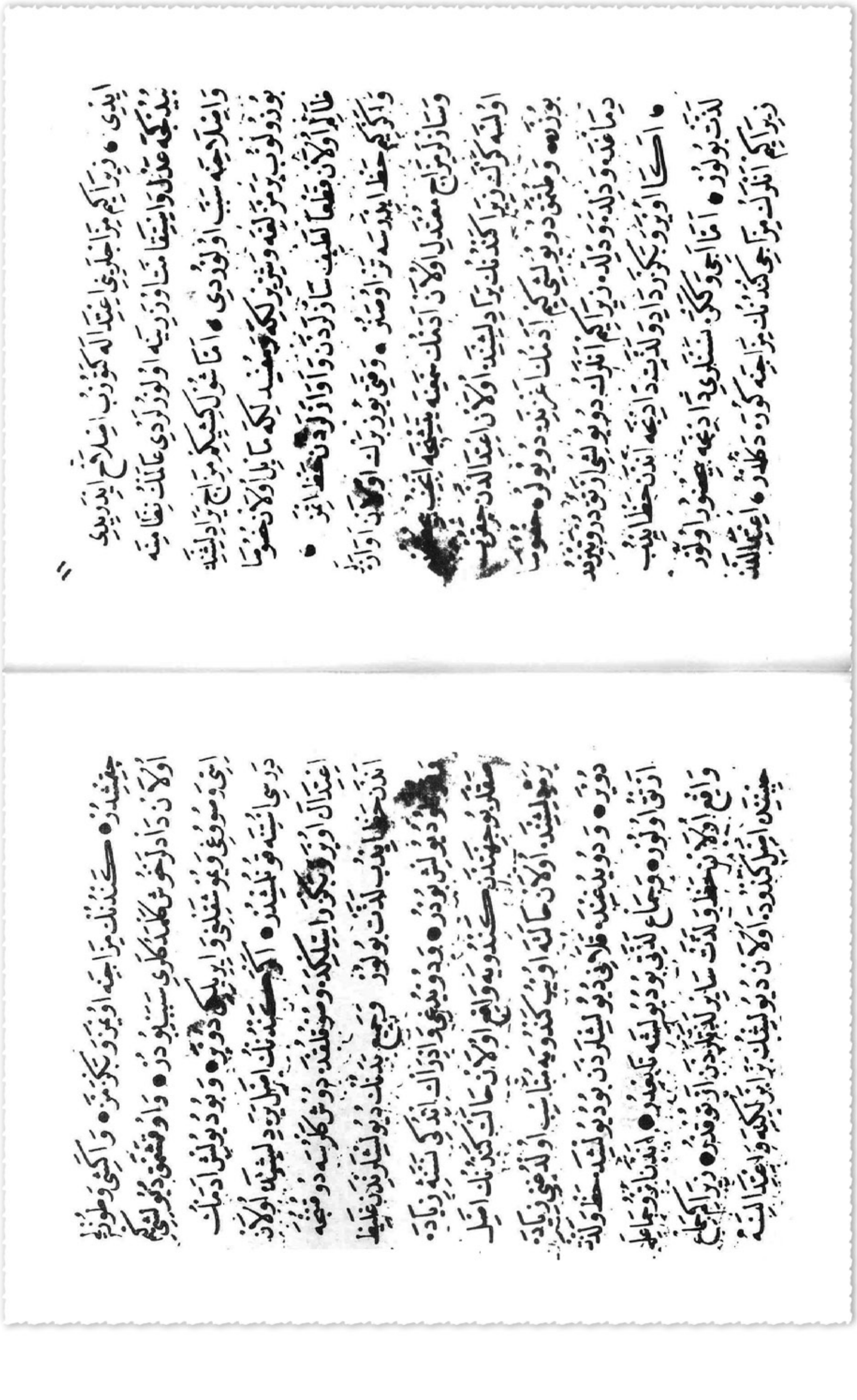

10-b

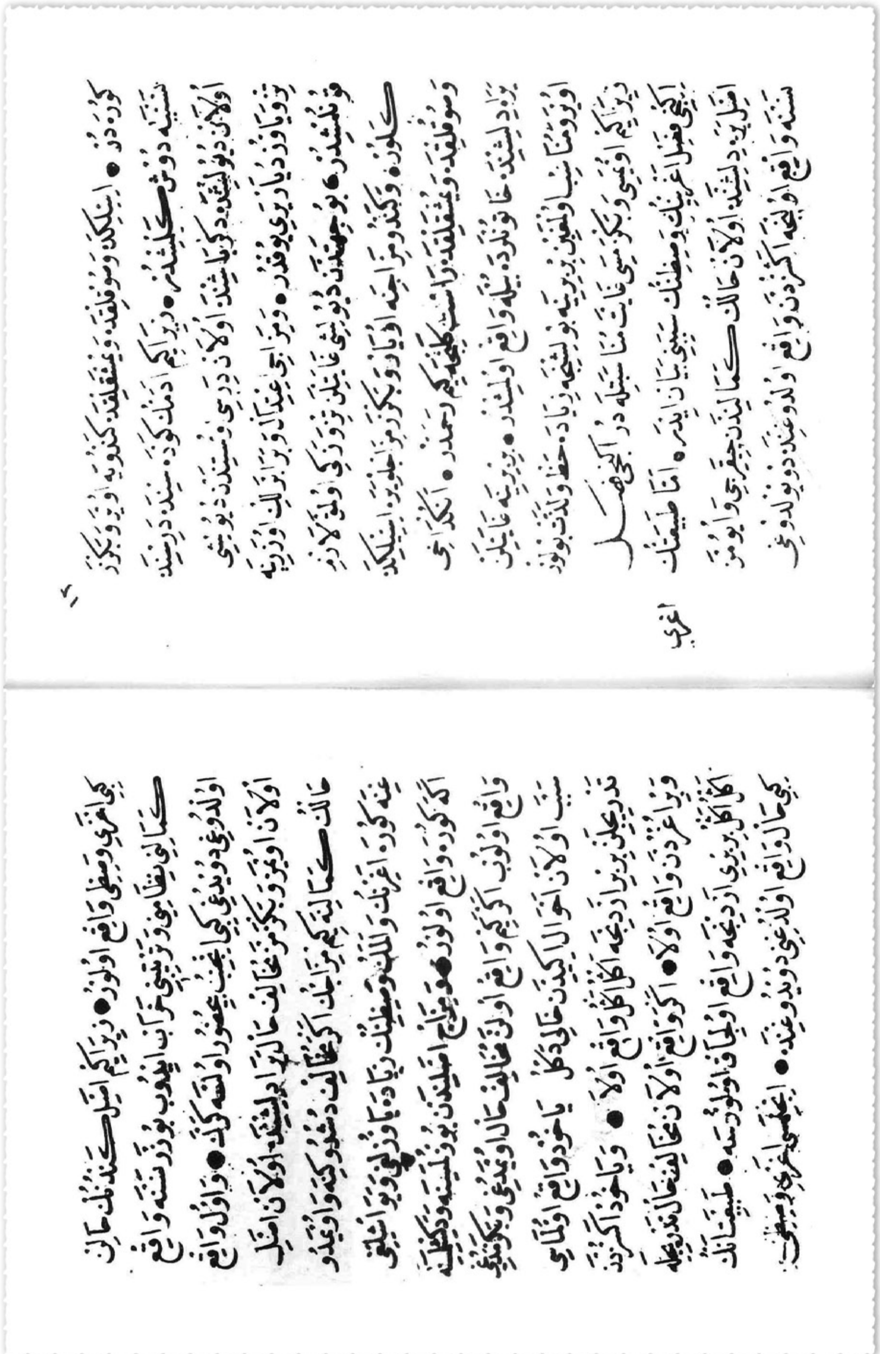
11-a

11-b

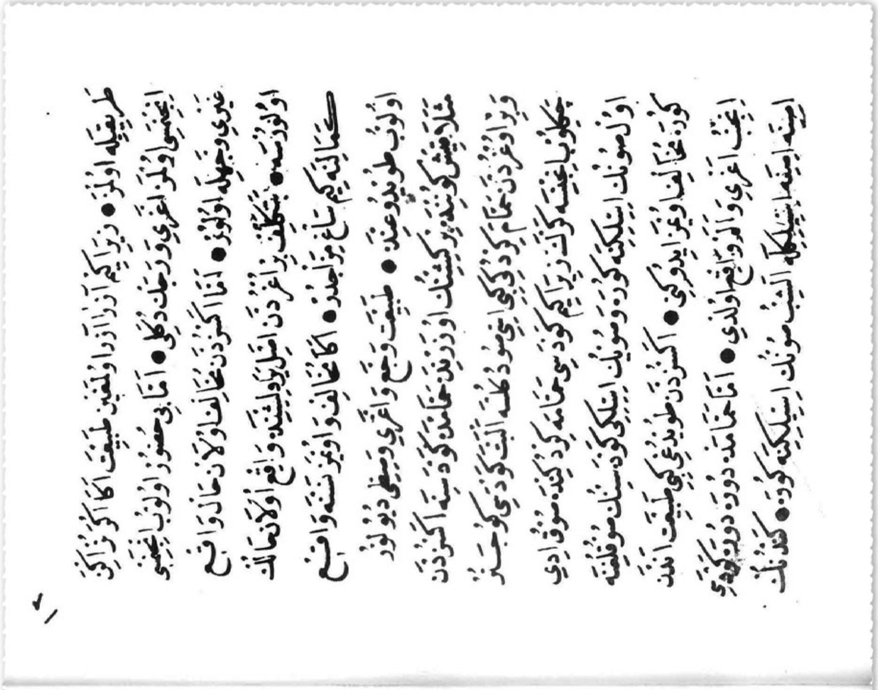

12-a

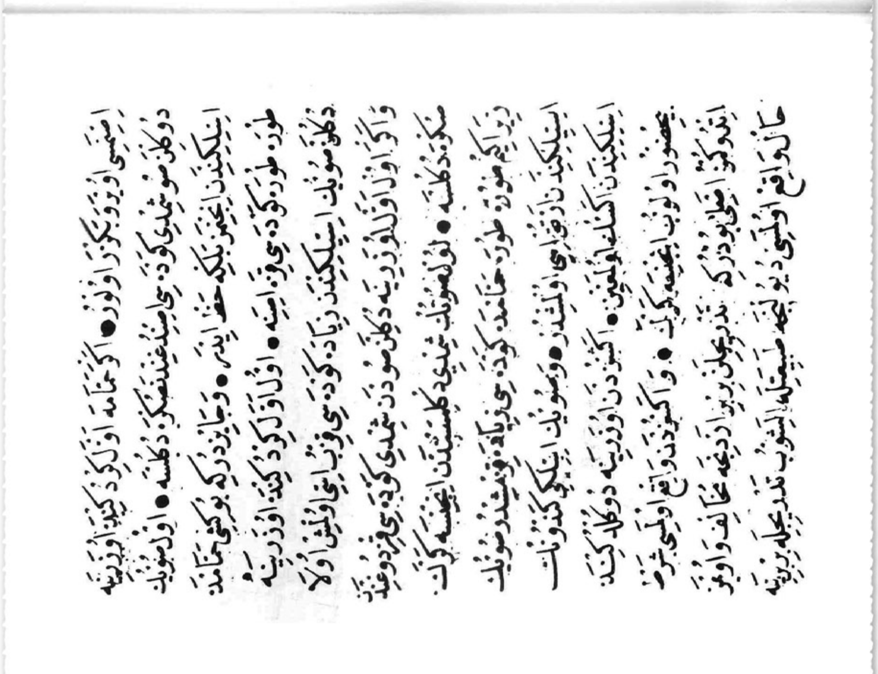
12-b

13-a

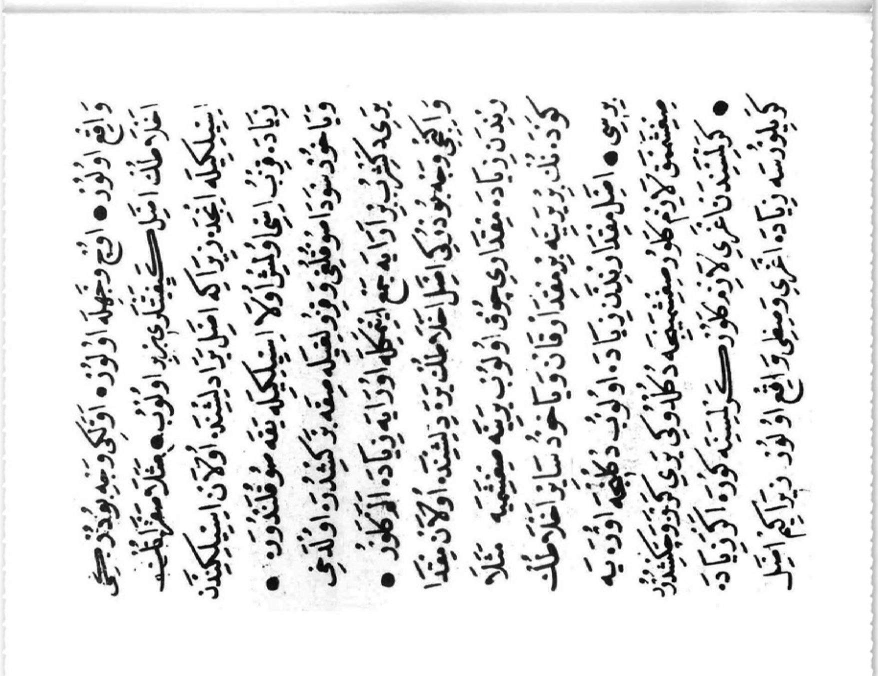
13-b

14-a

14-b

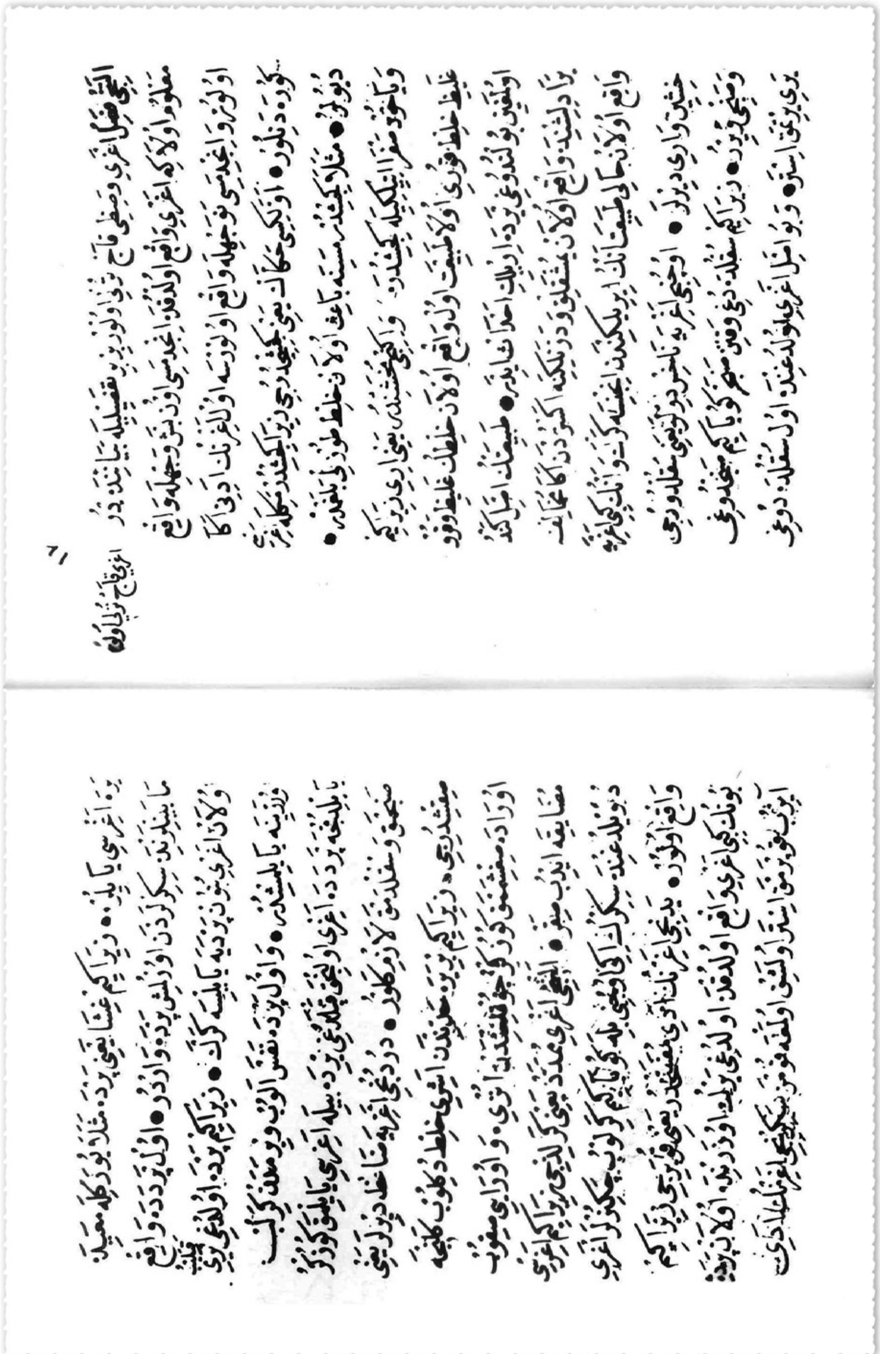
15-a

15-b

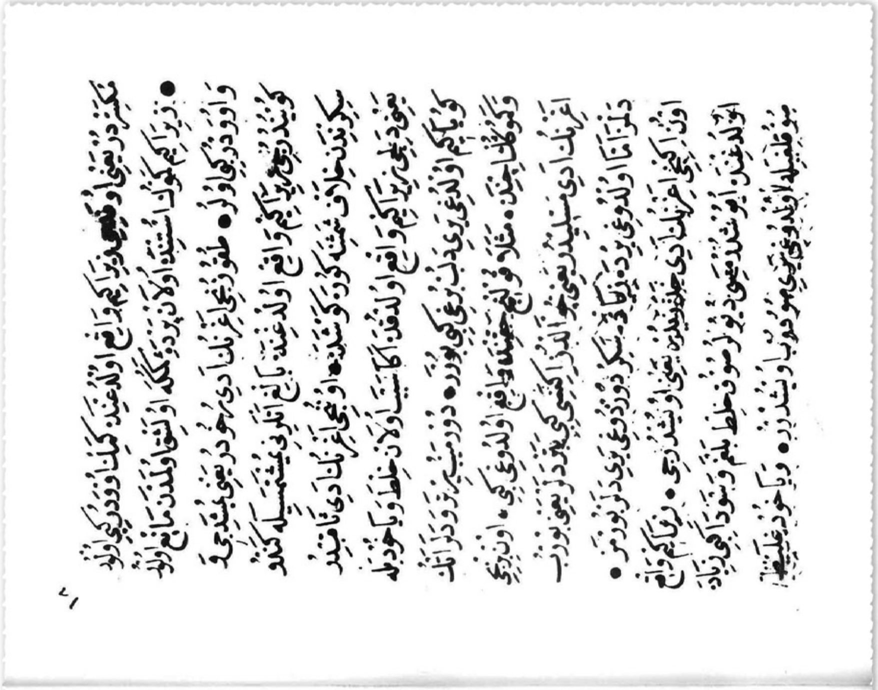

17-a

17-b

18-a

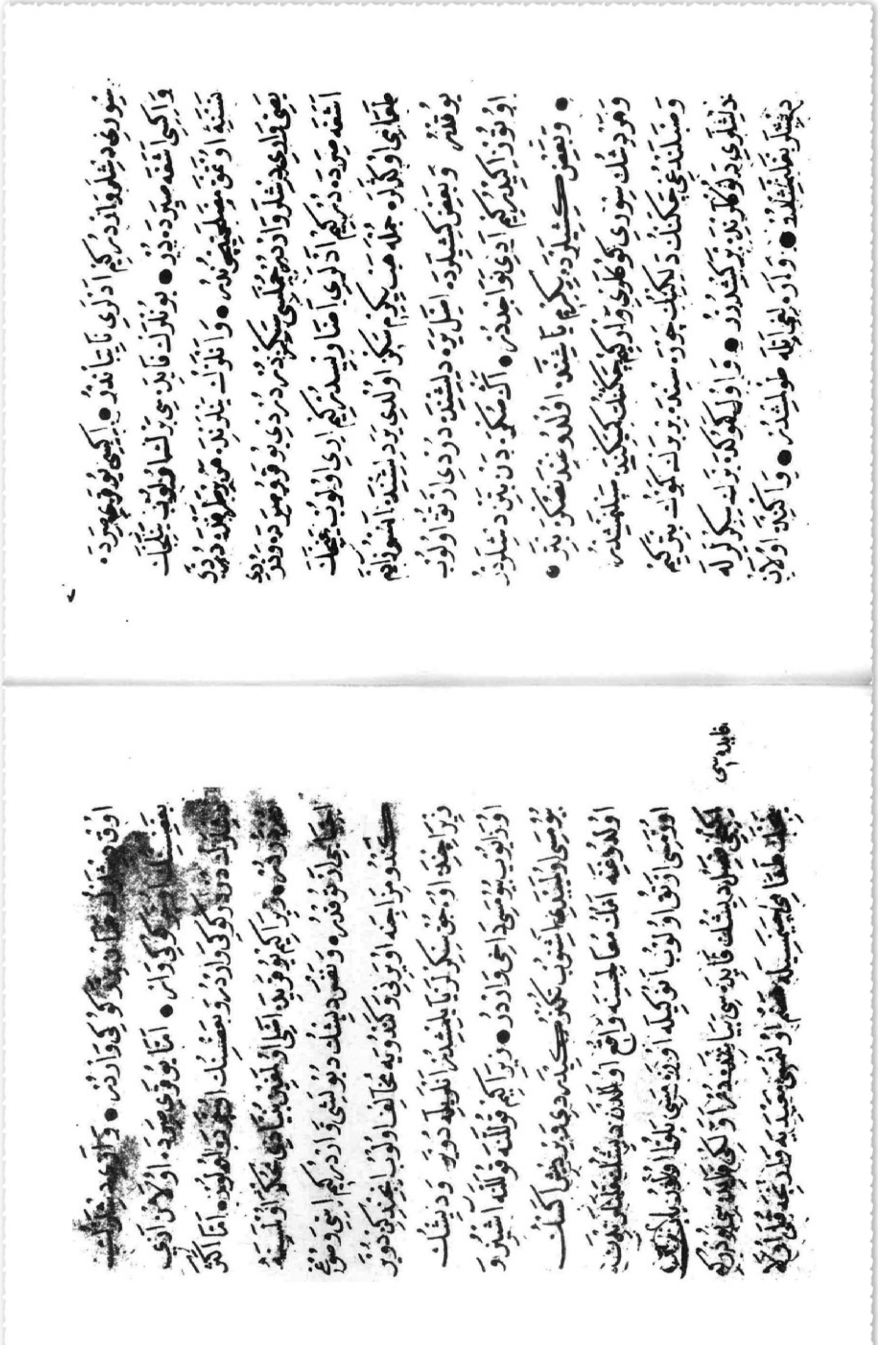

18-b

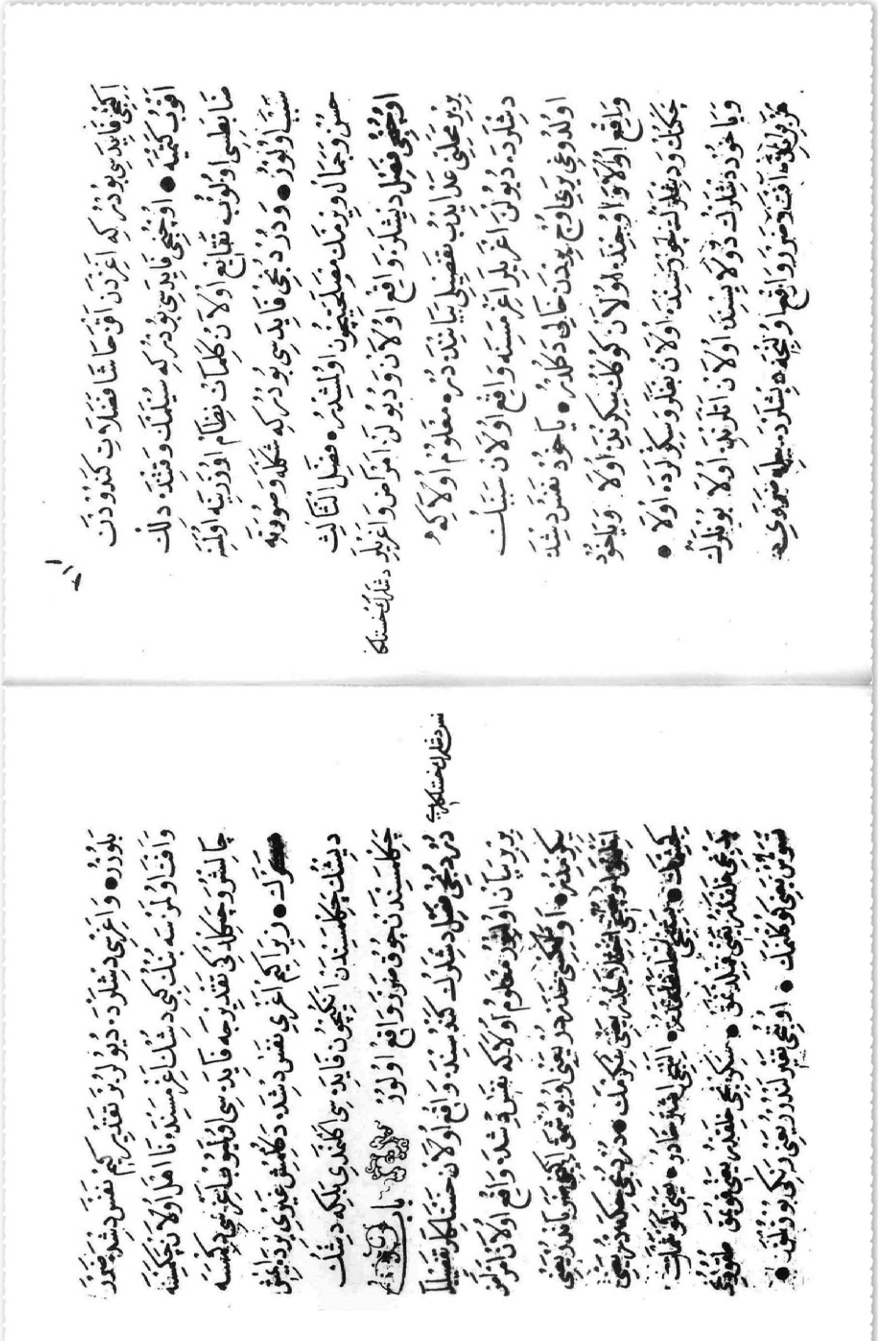
20-b

20-a

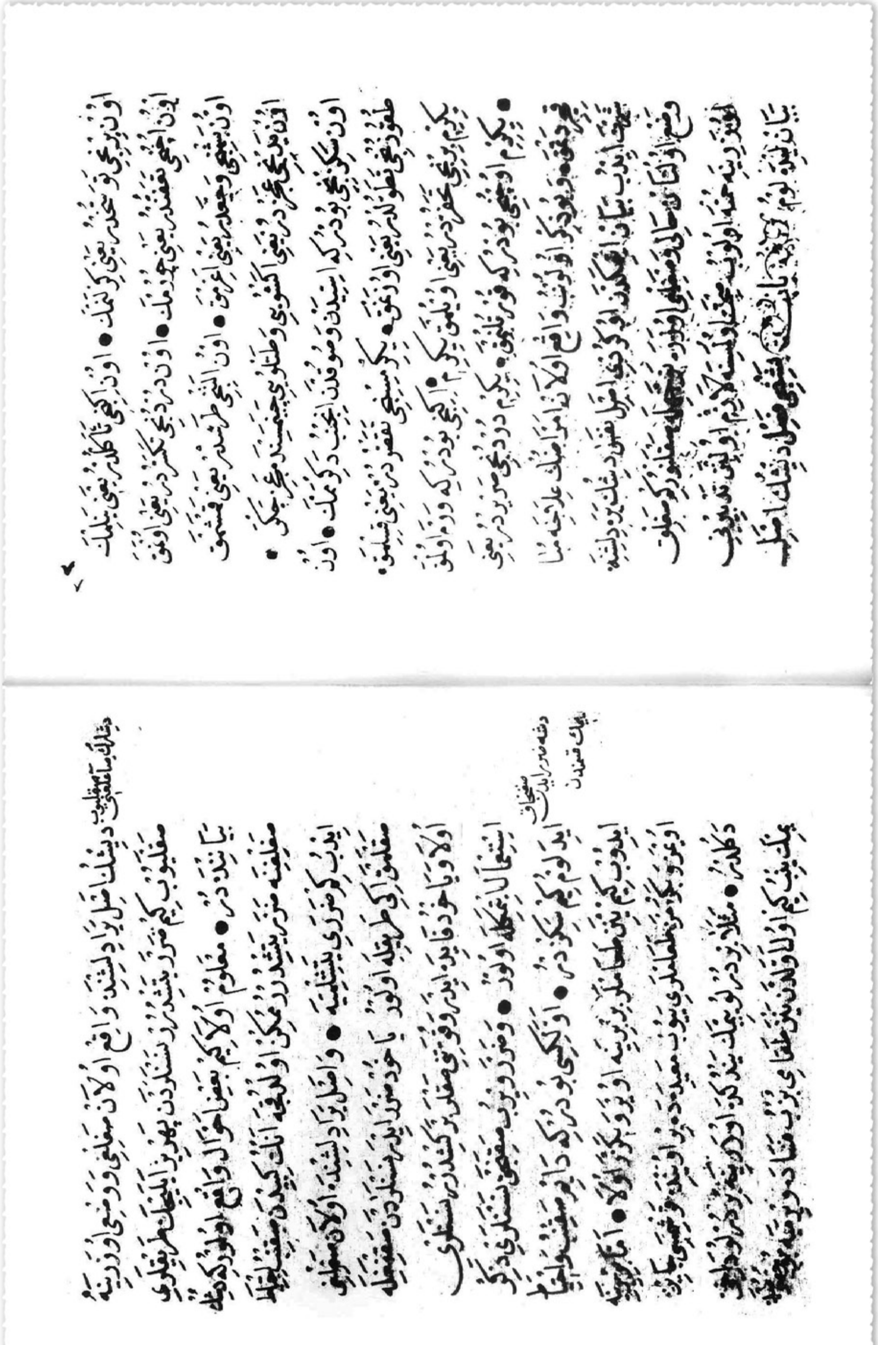
21-b

21-a

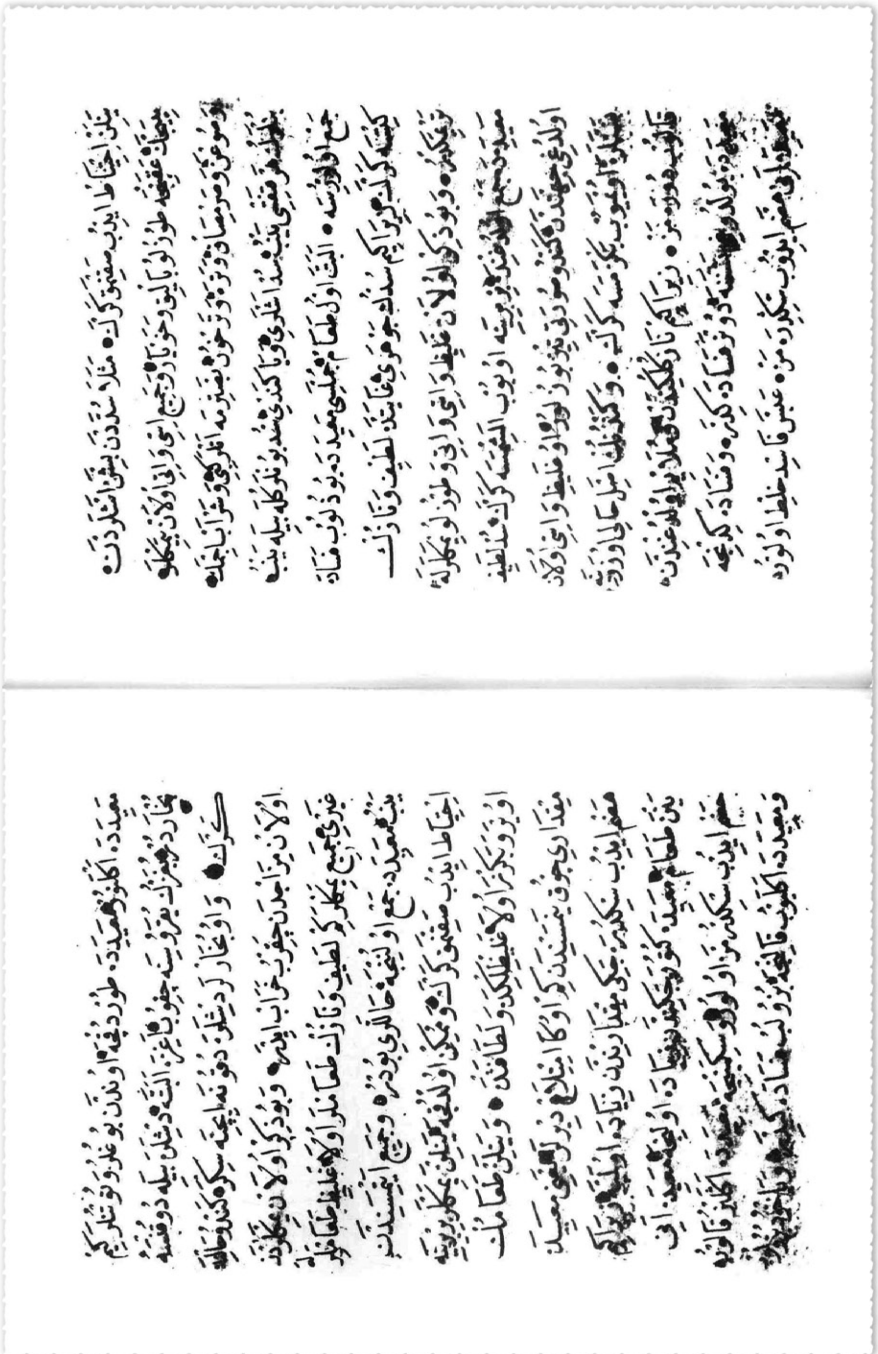
22-a

22-b

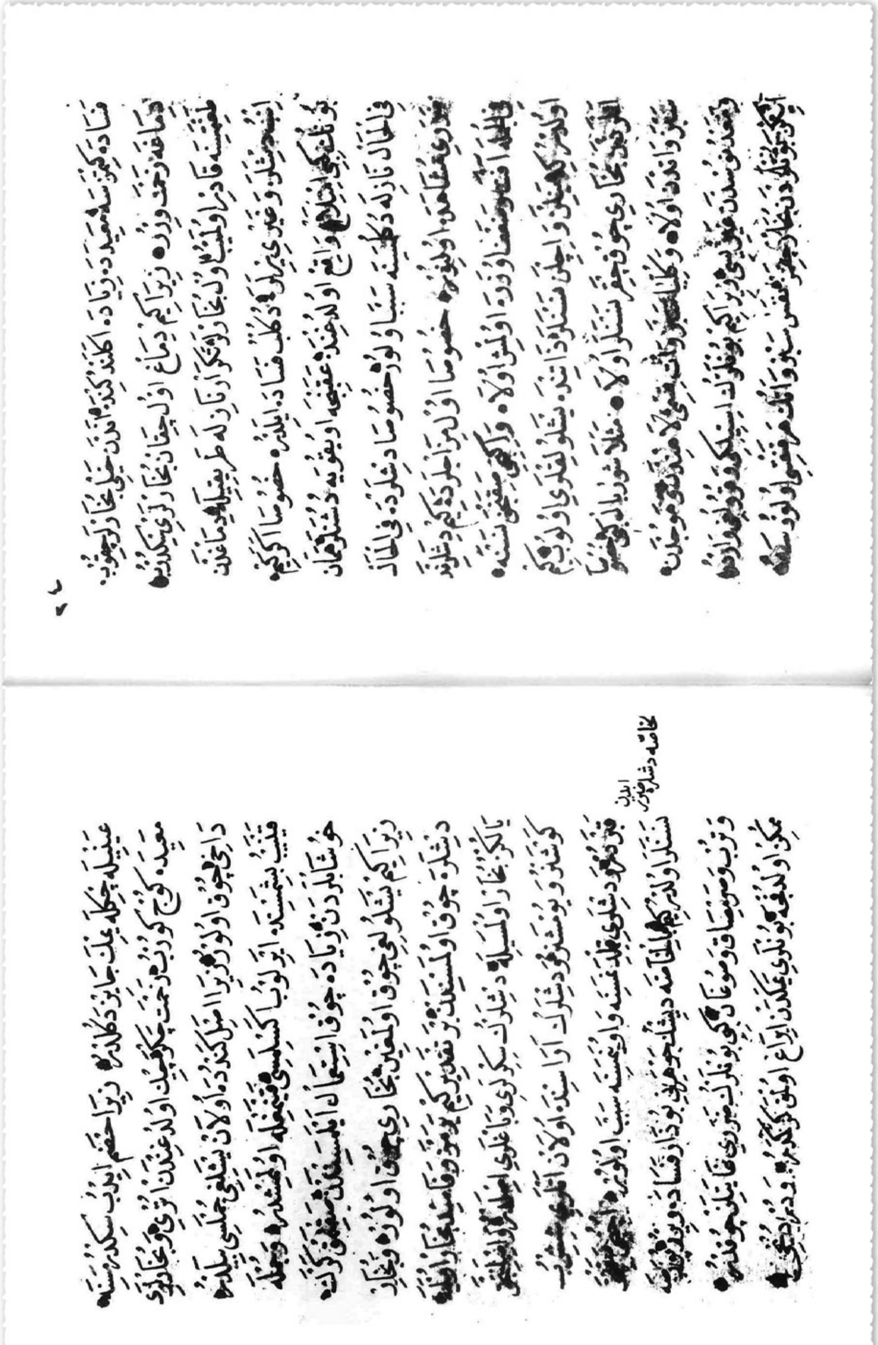
23-a

23-b

24-a

24-b

25-a

25-b

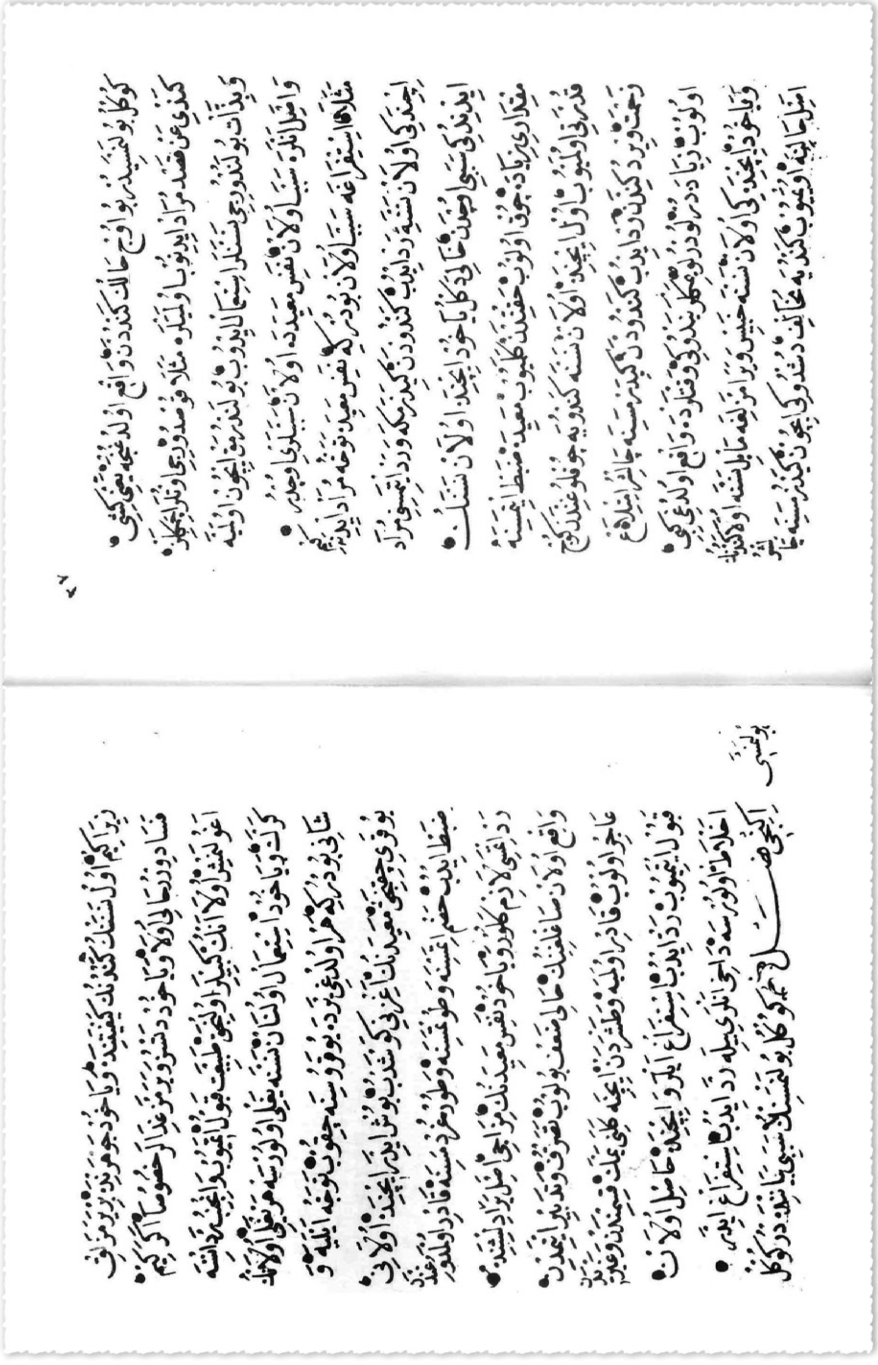
26-a

26-b

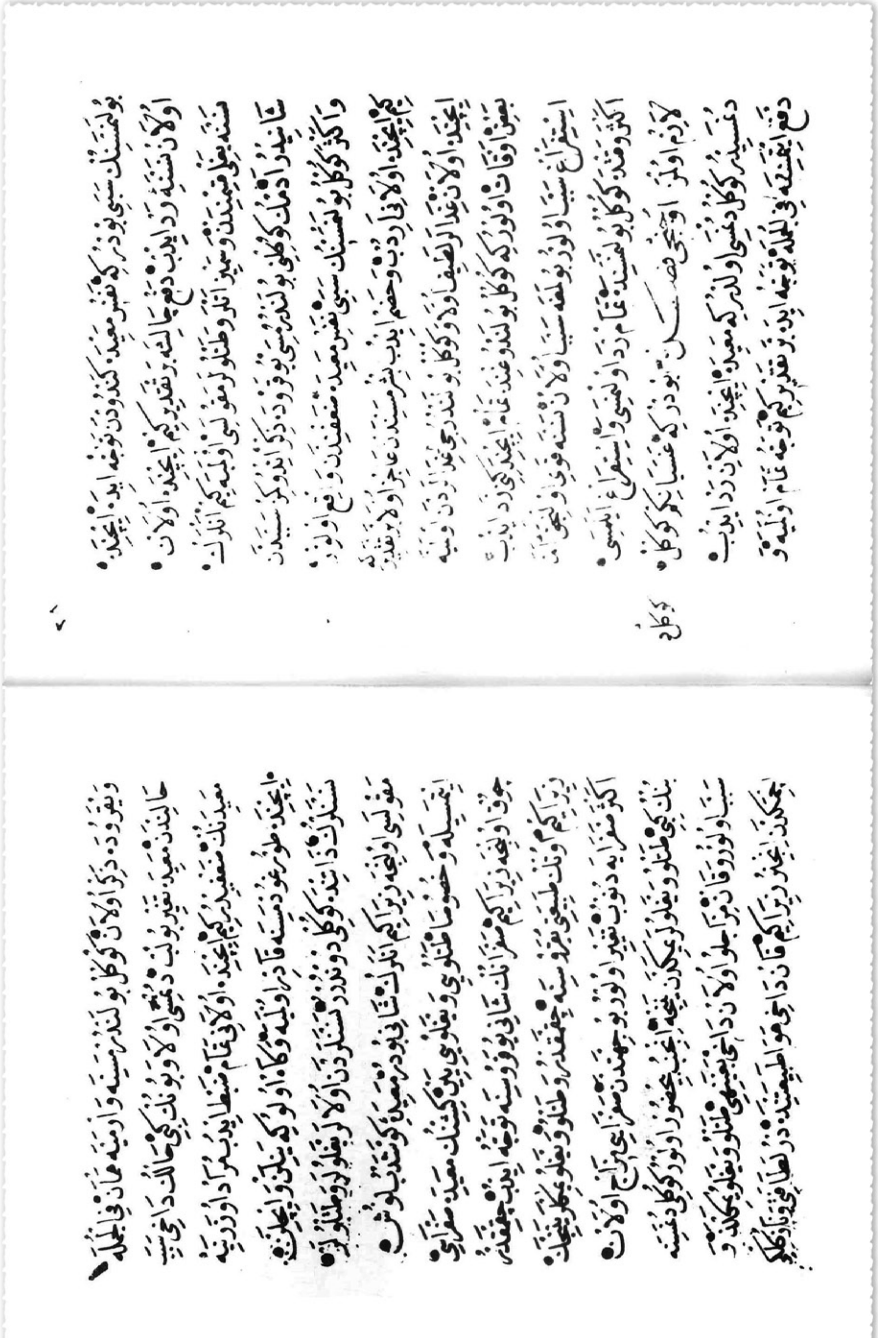
27-a

27-b

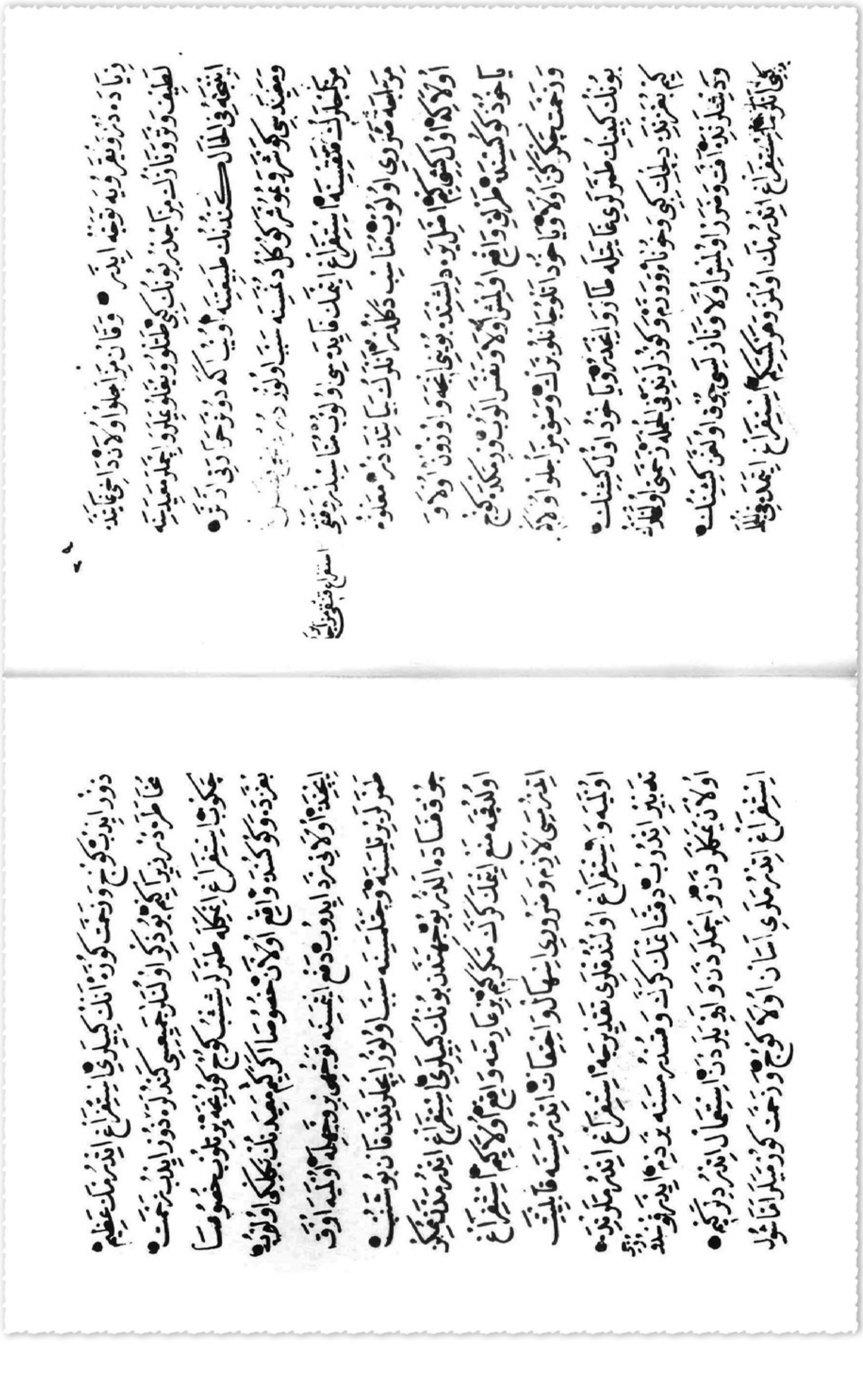
28-a

28-b

29-a

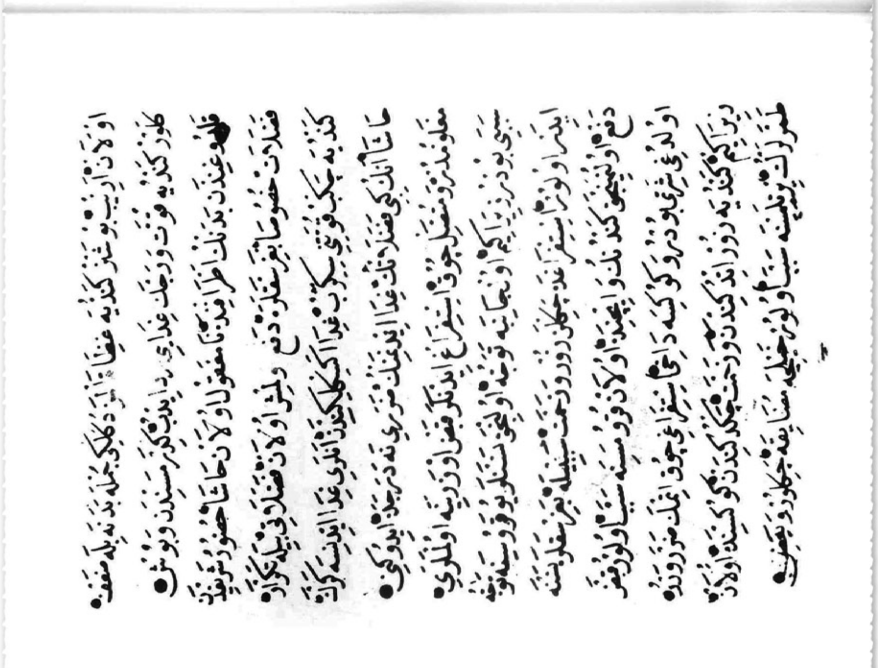
29-b

30-a

30-b

31-a

31-b

32-a

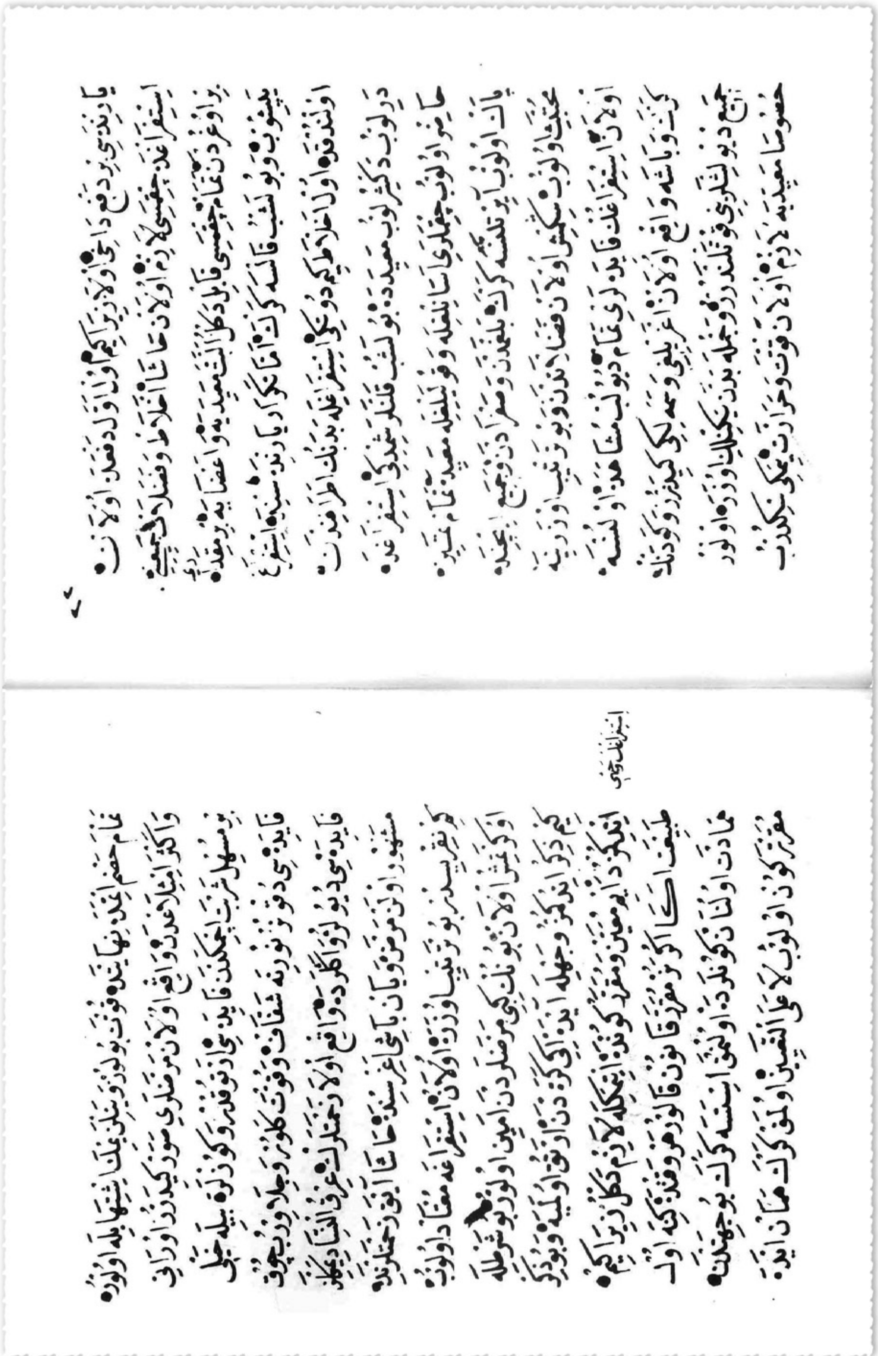

32-b

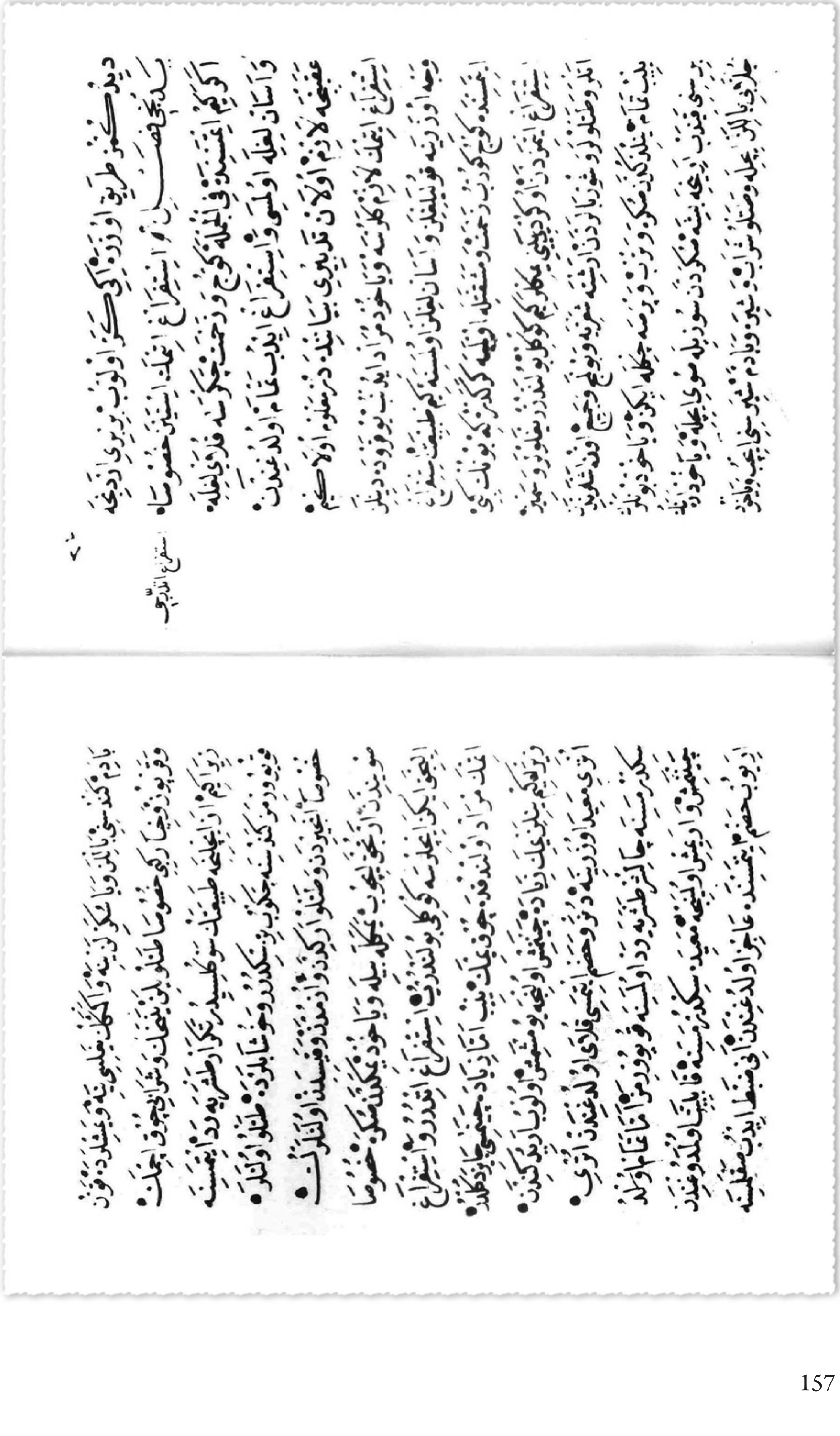

33-a

33-b

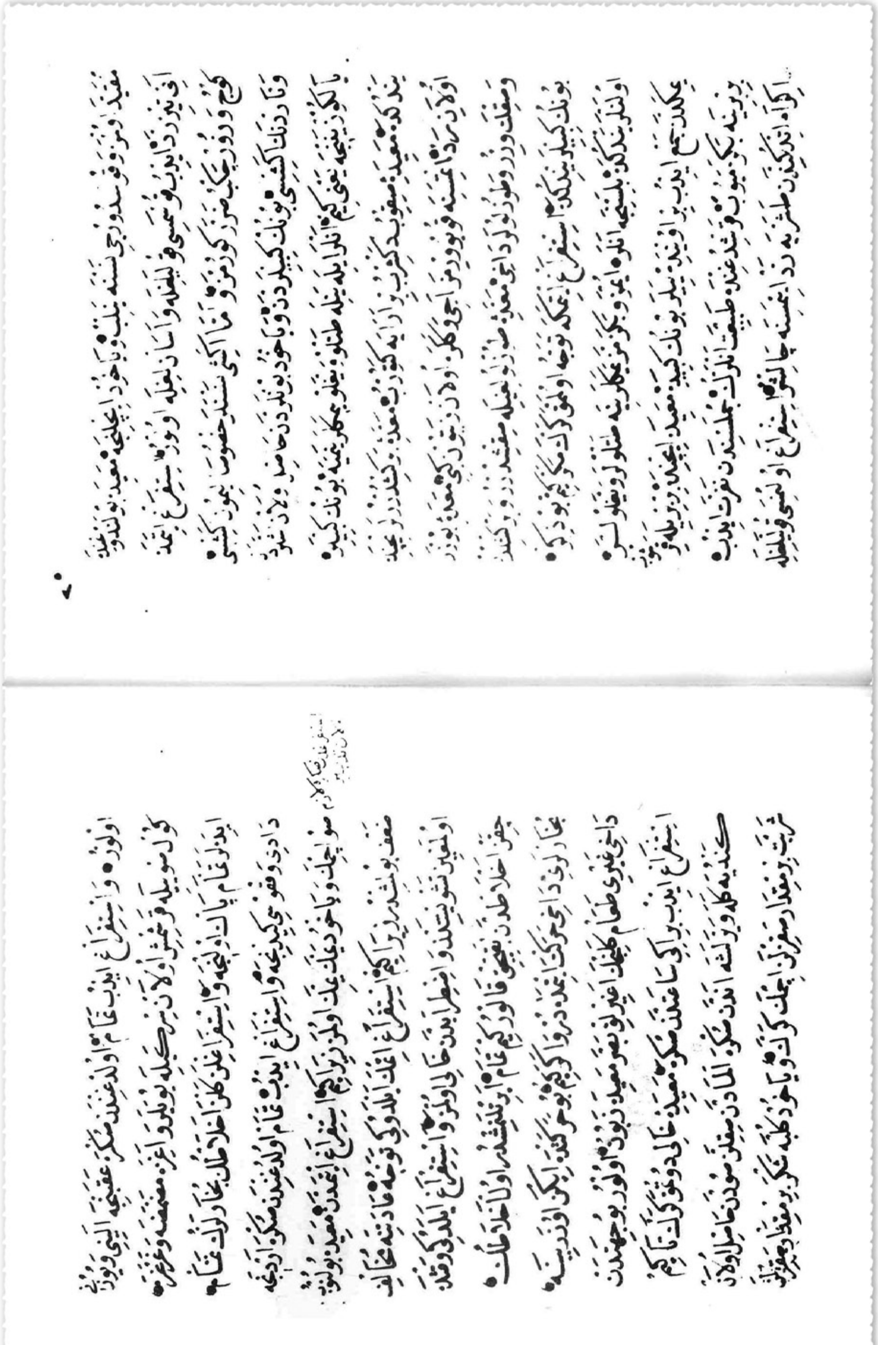

34-b 34-a

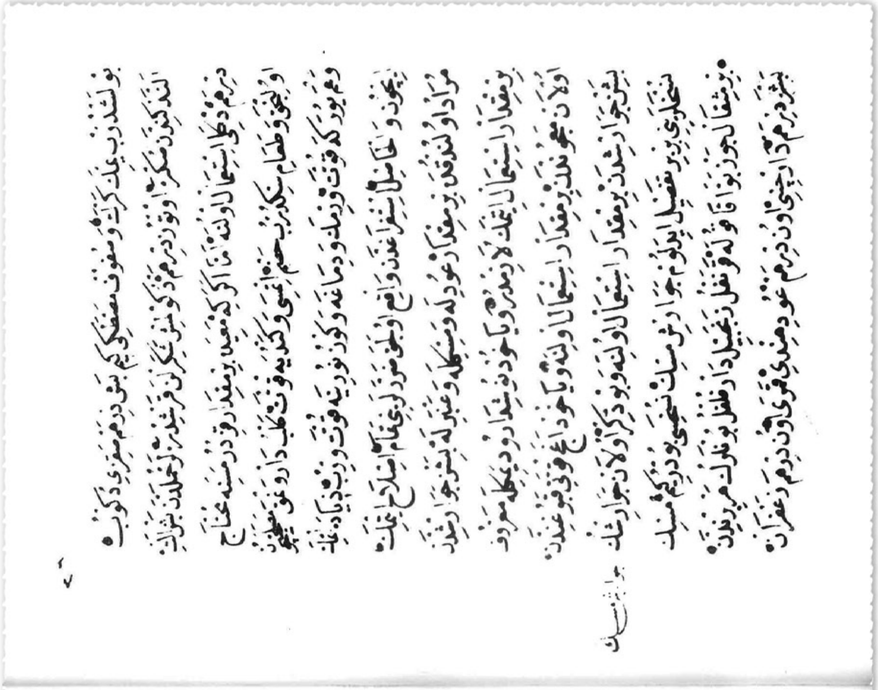

35-b

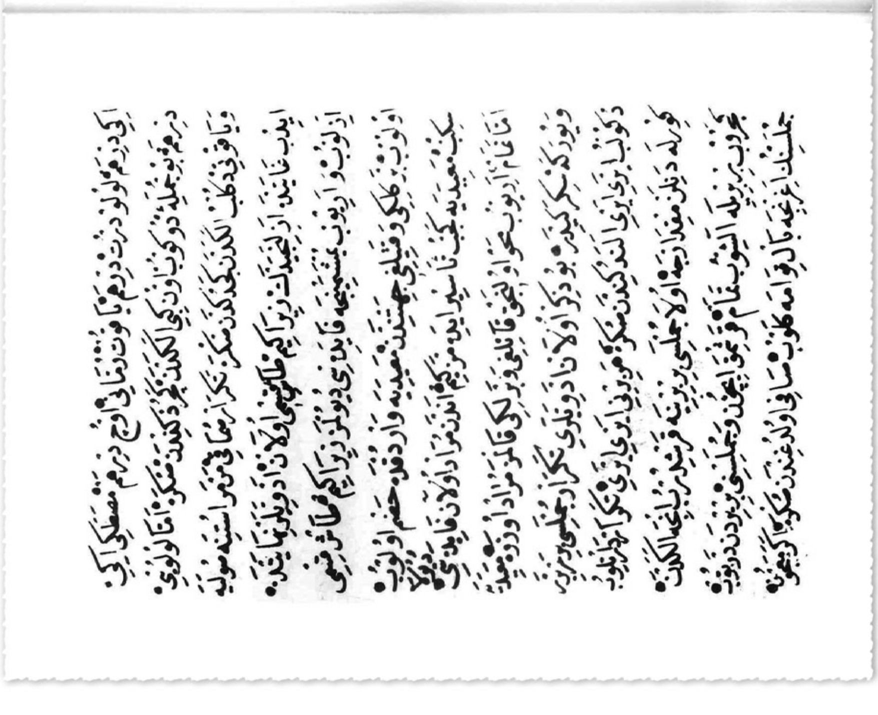
35-a

36-a

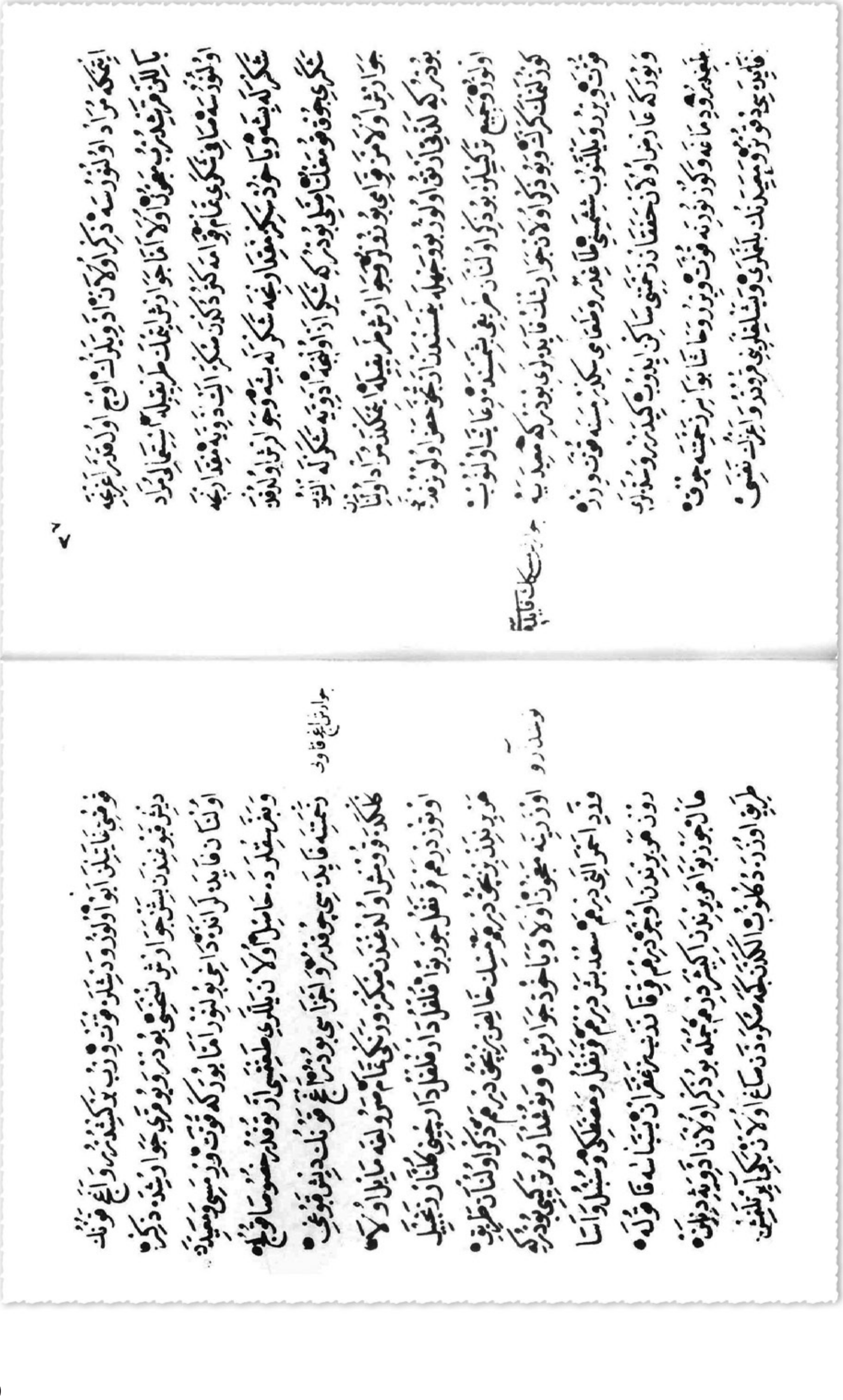

36-b

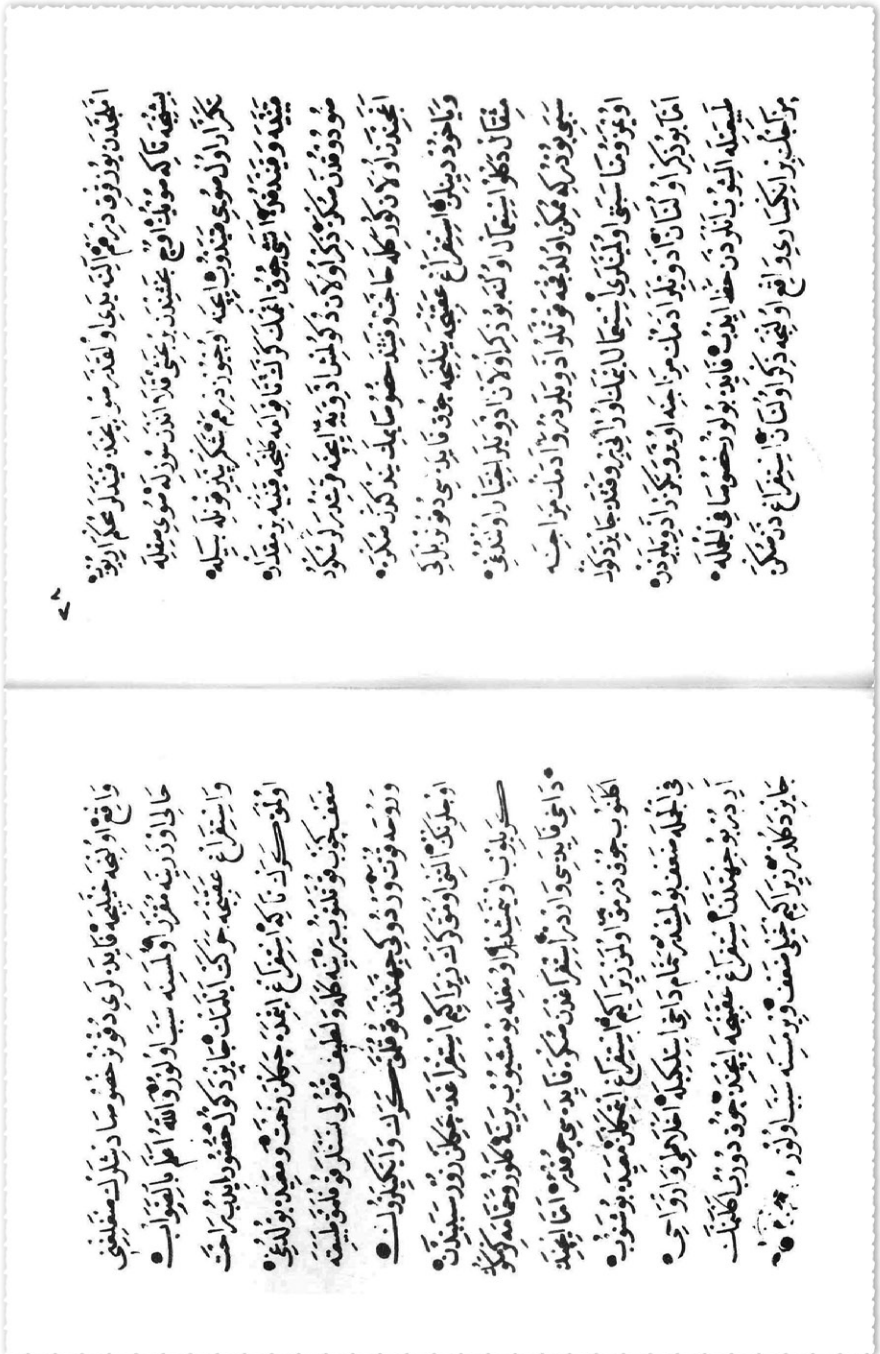
37-b

37-a

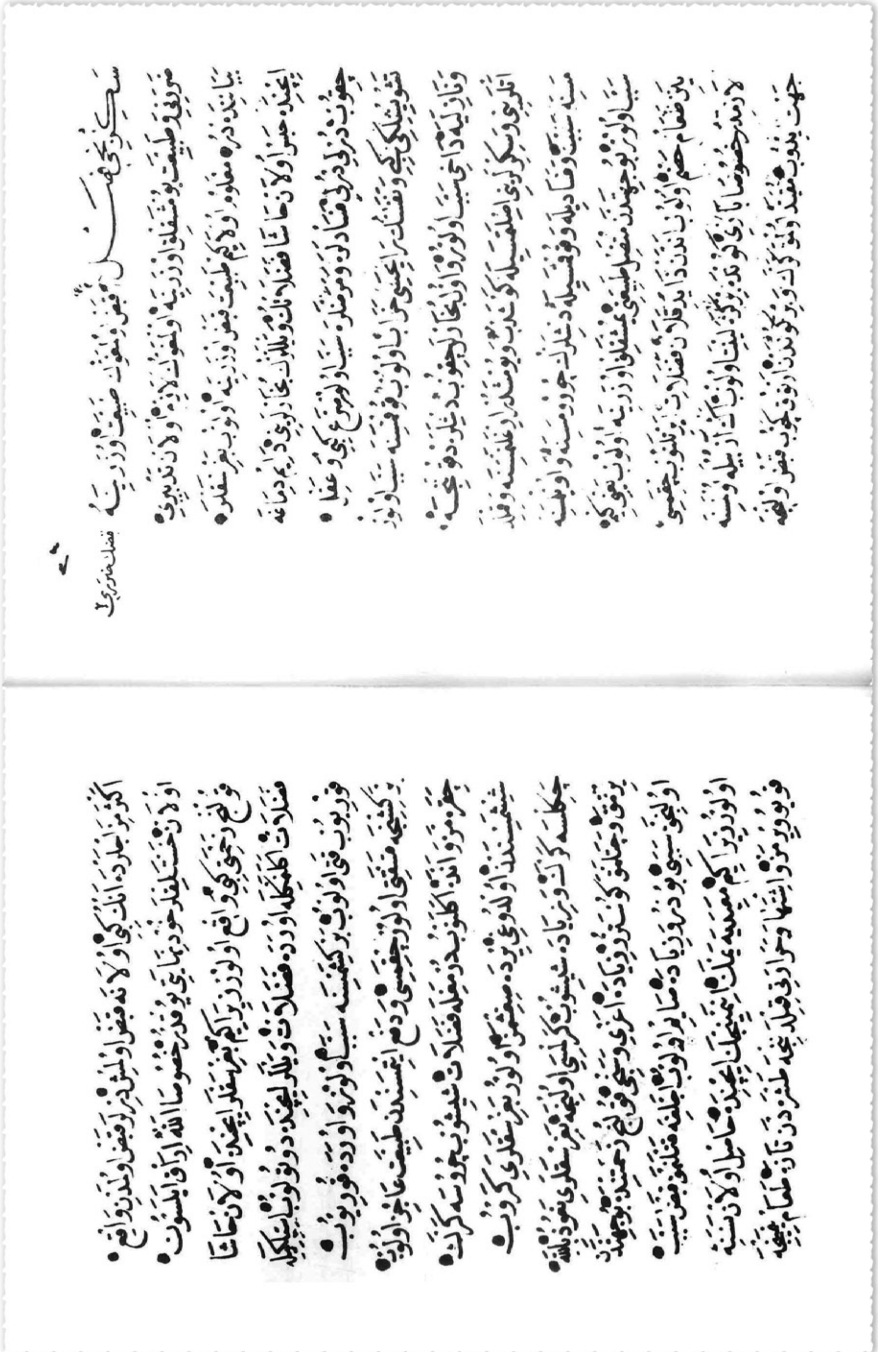
38-a

38-b

39-b

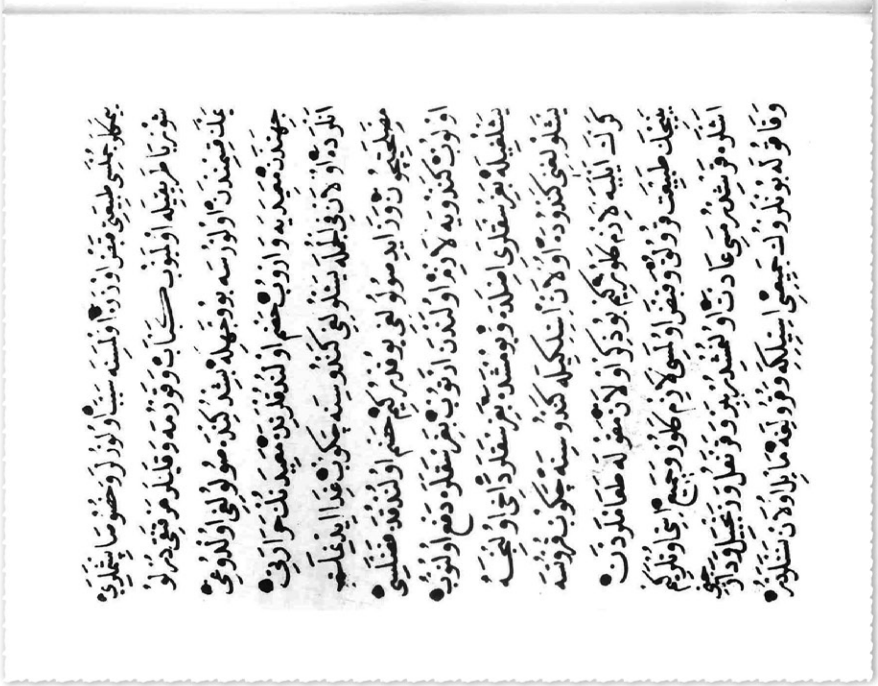
39-a

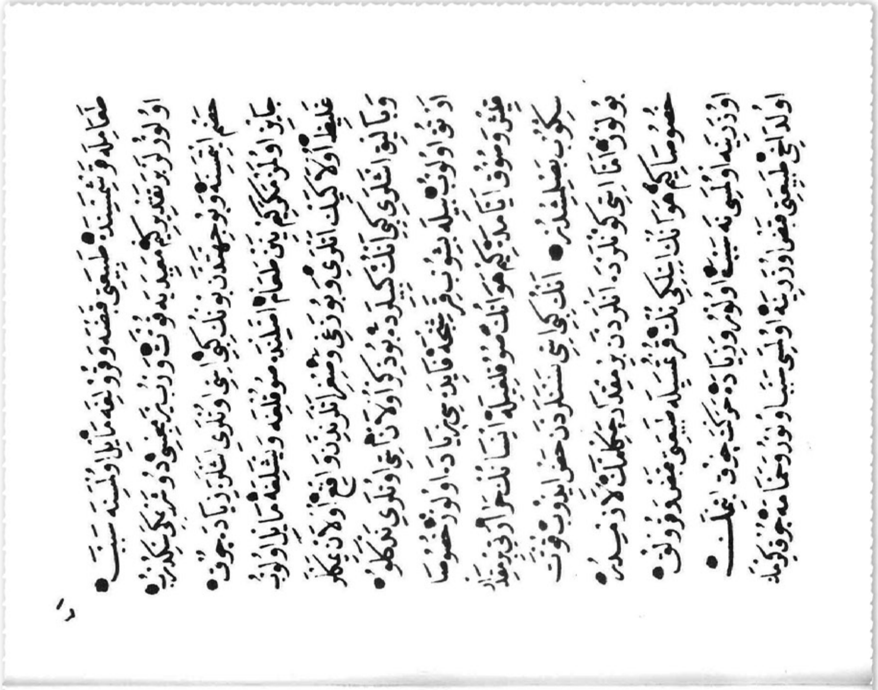
40-a

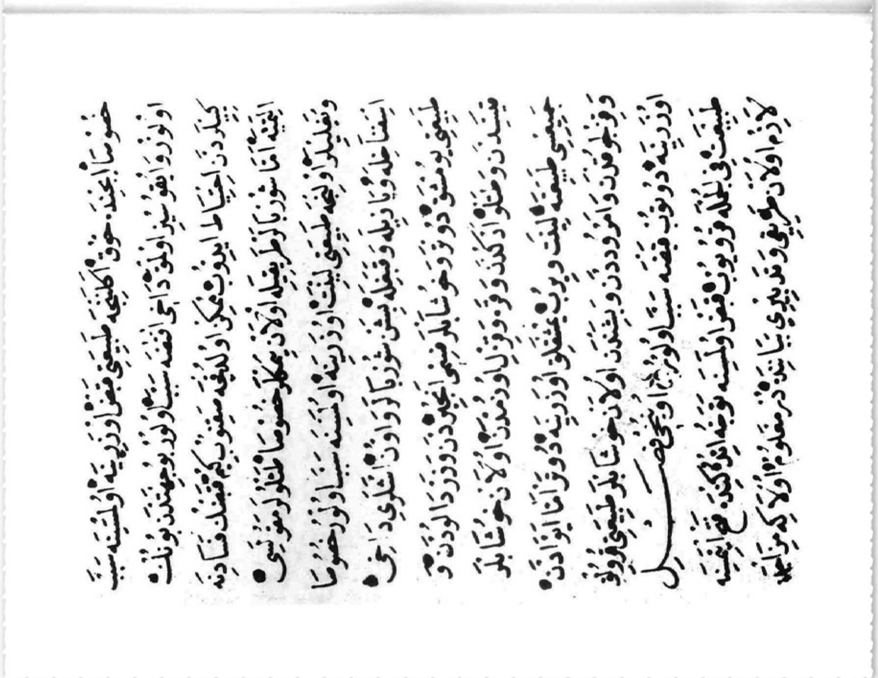
40-b

41-a

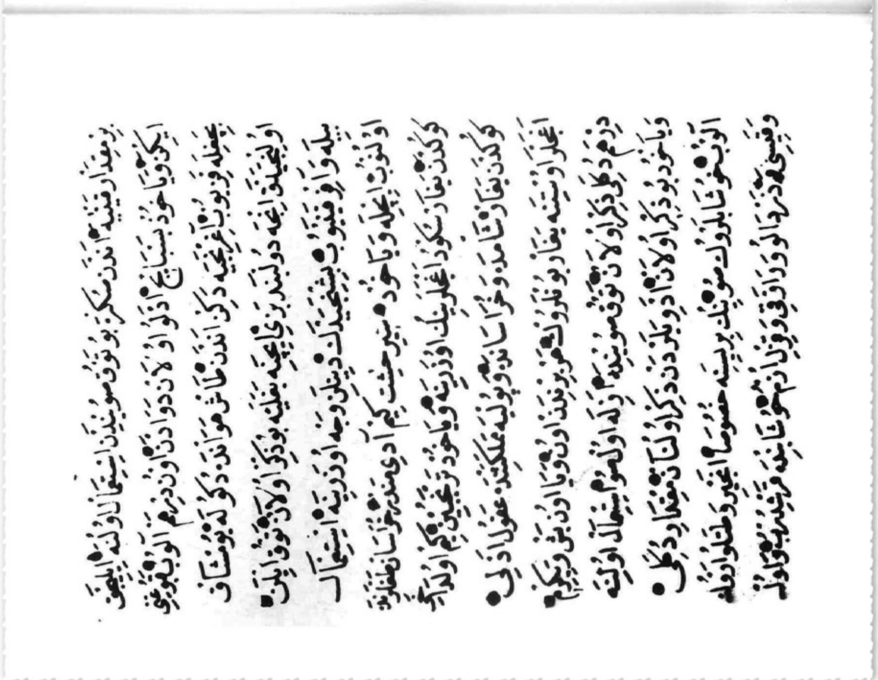
41-b

42-a

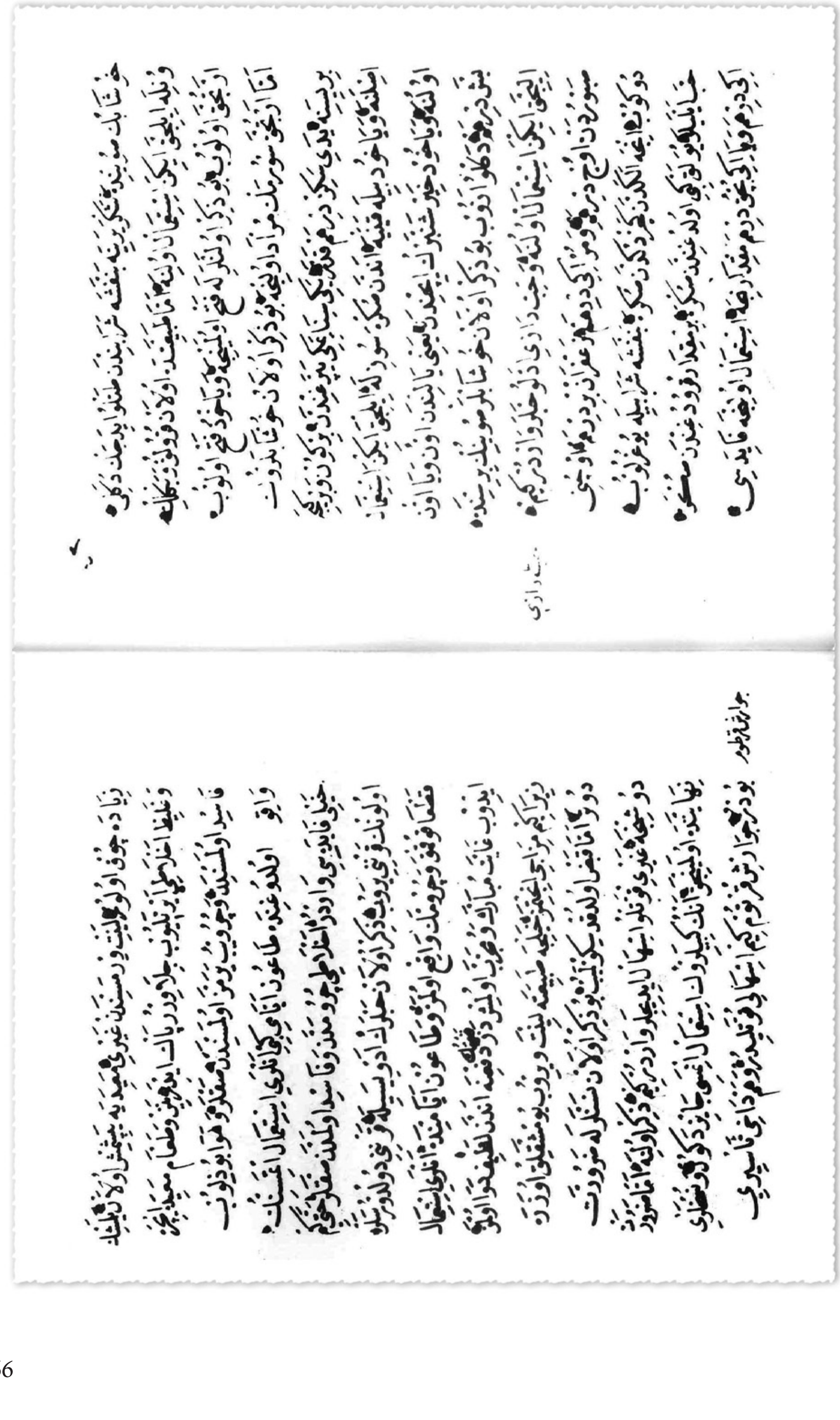

42-b

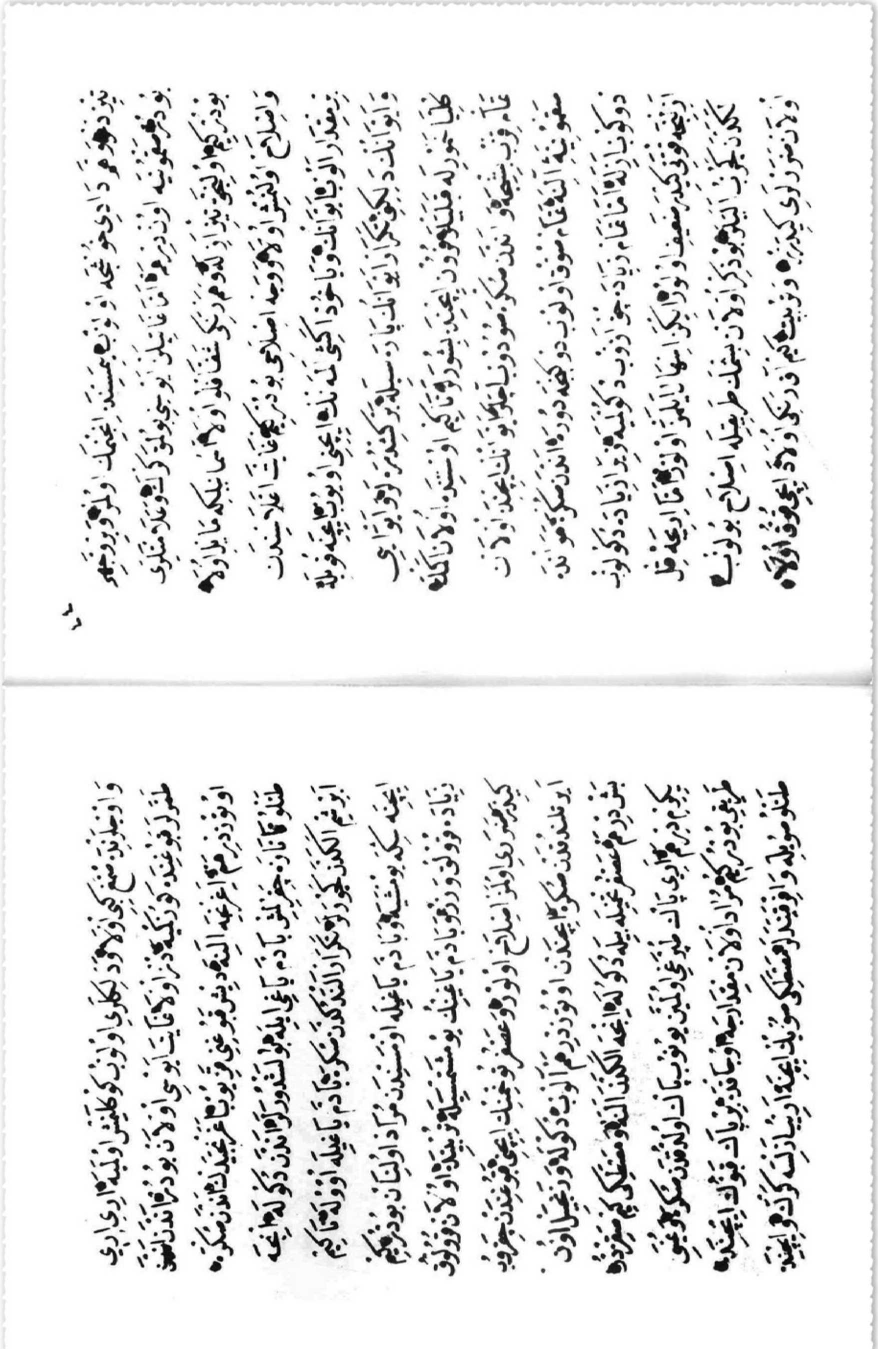
43-a

43-b

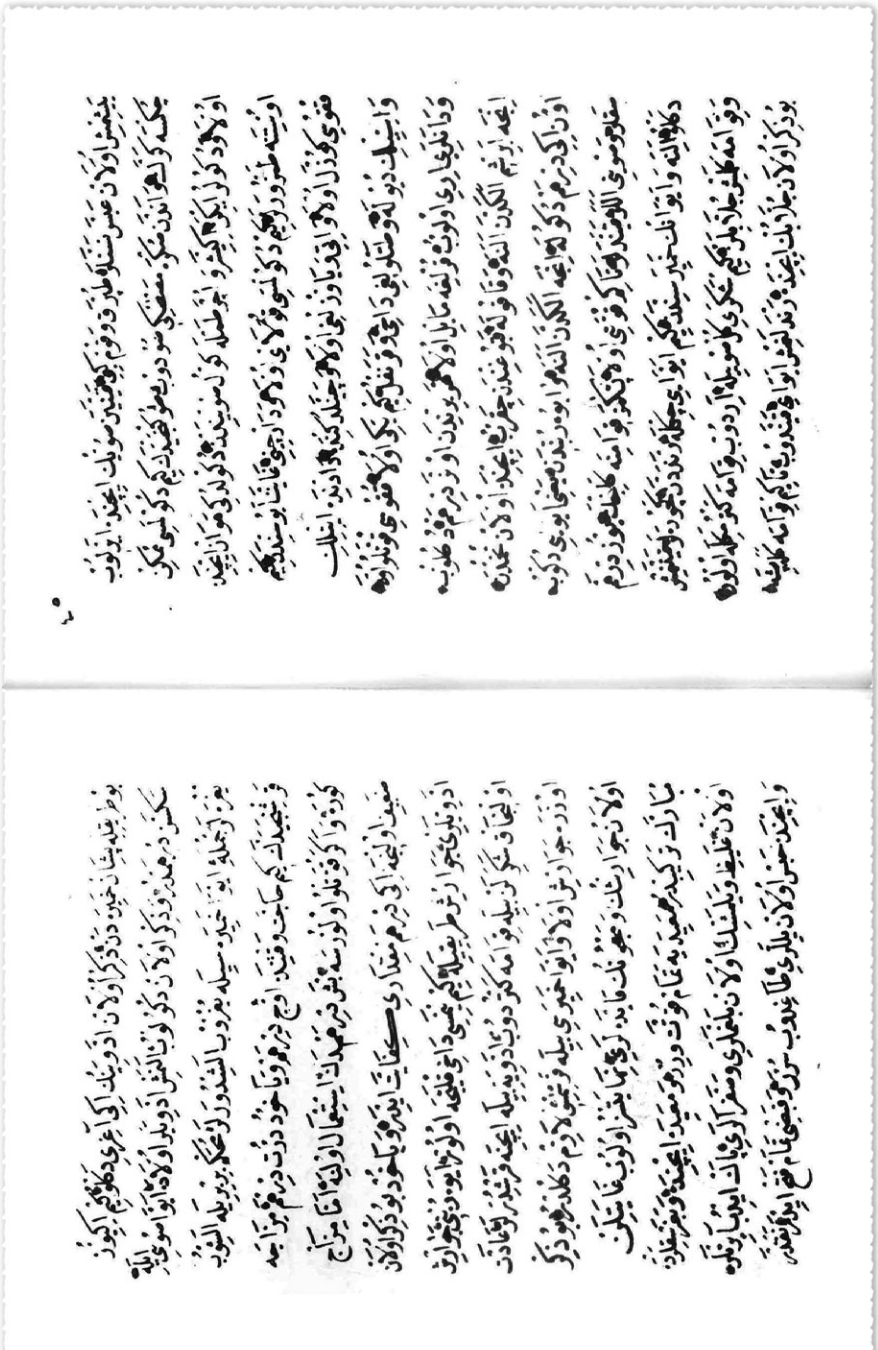
44-a

44-b

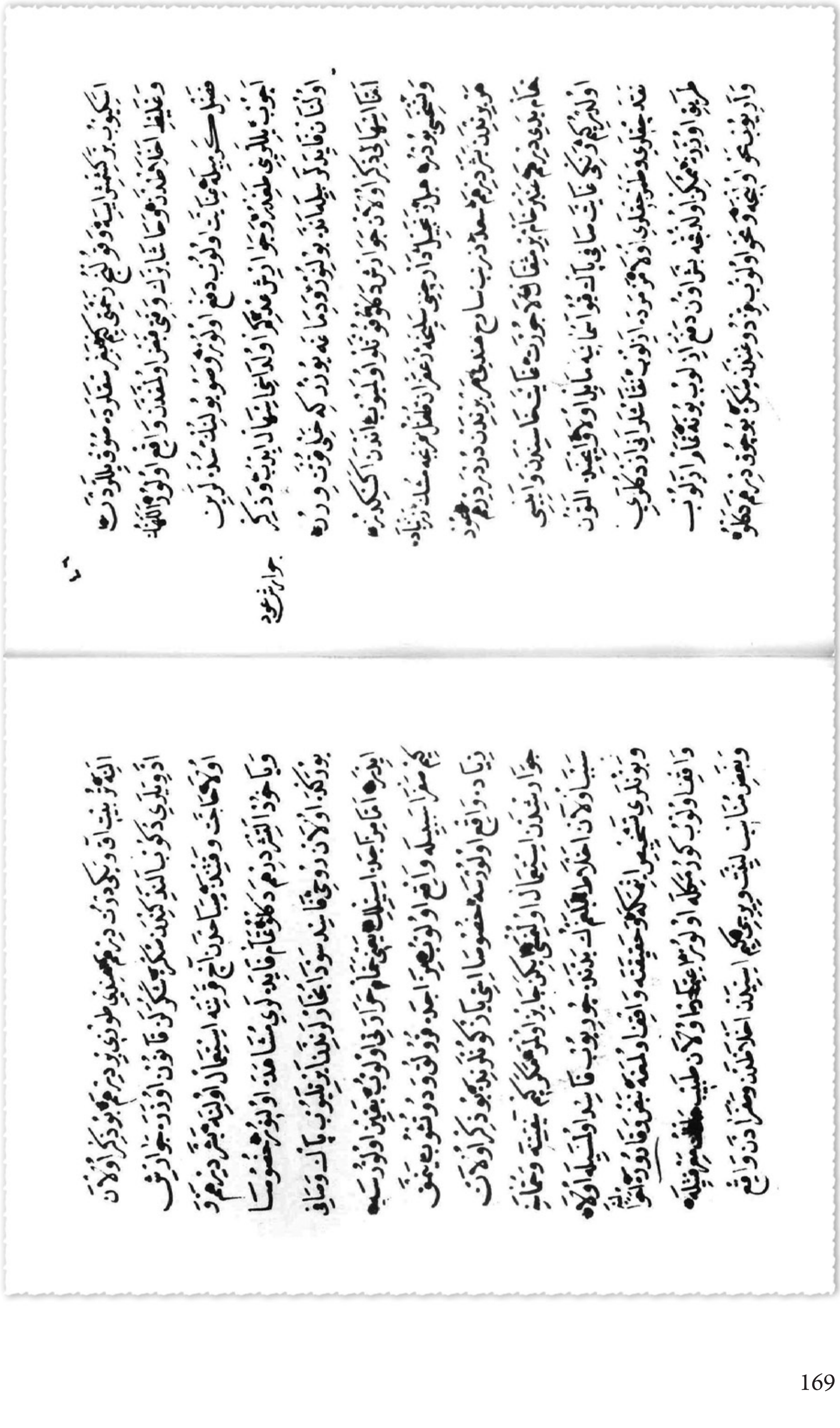
45-a

45-b

46-a

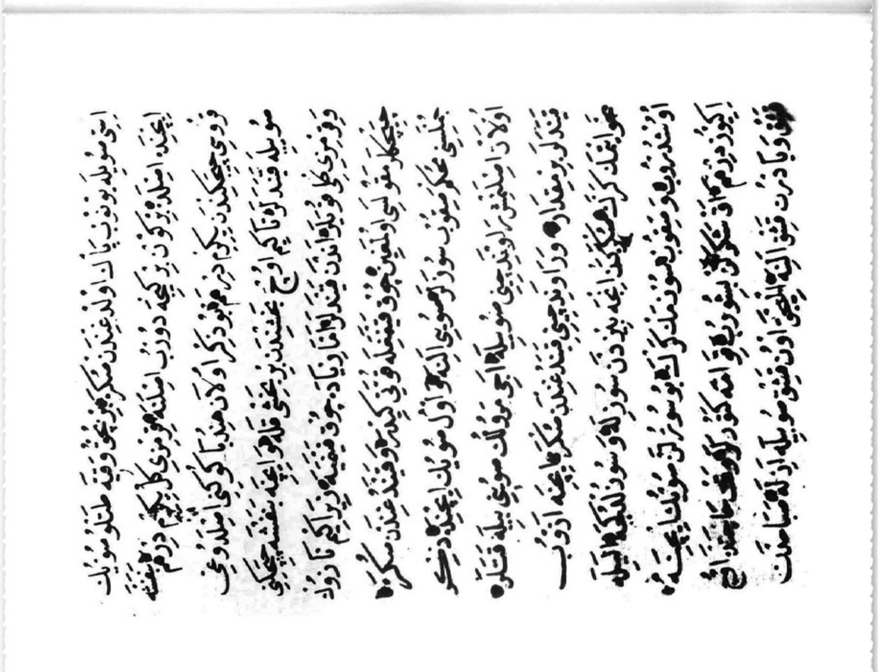
46-b

47-a

47-b

48-a

48-b

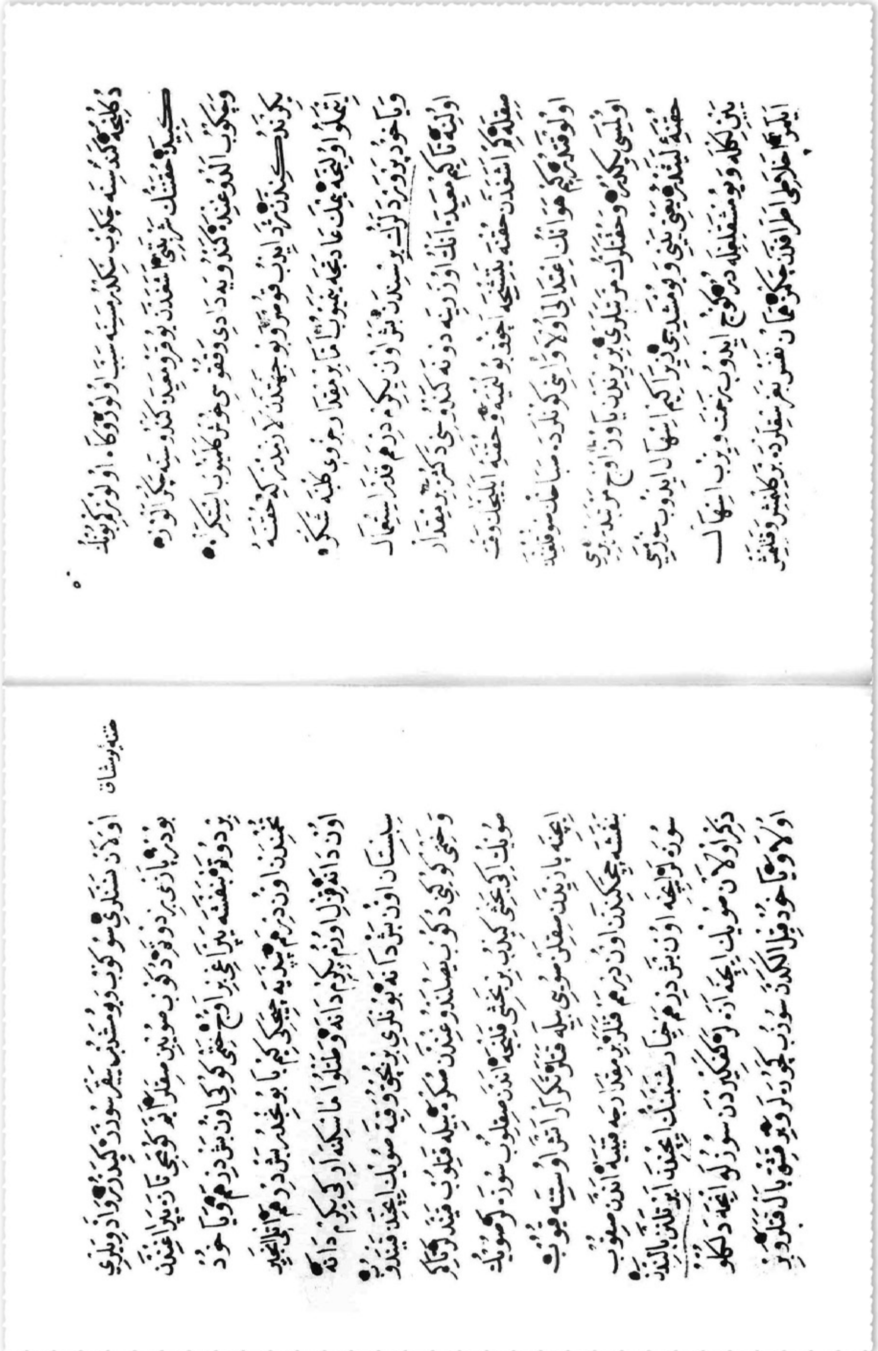

49-b

49-a

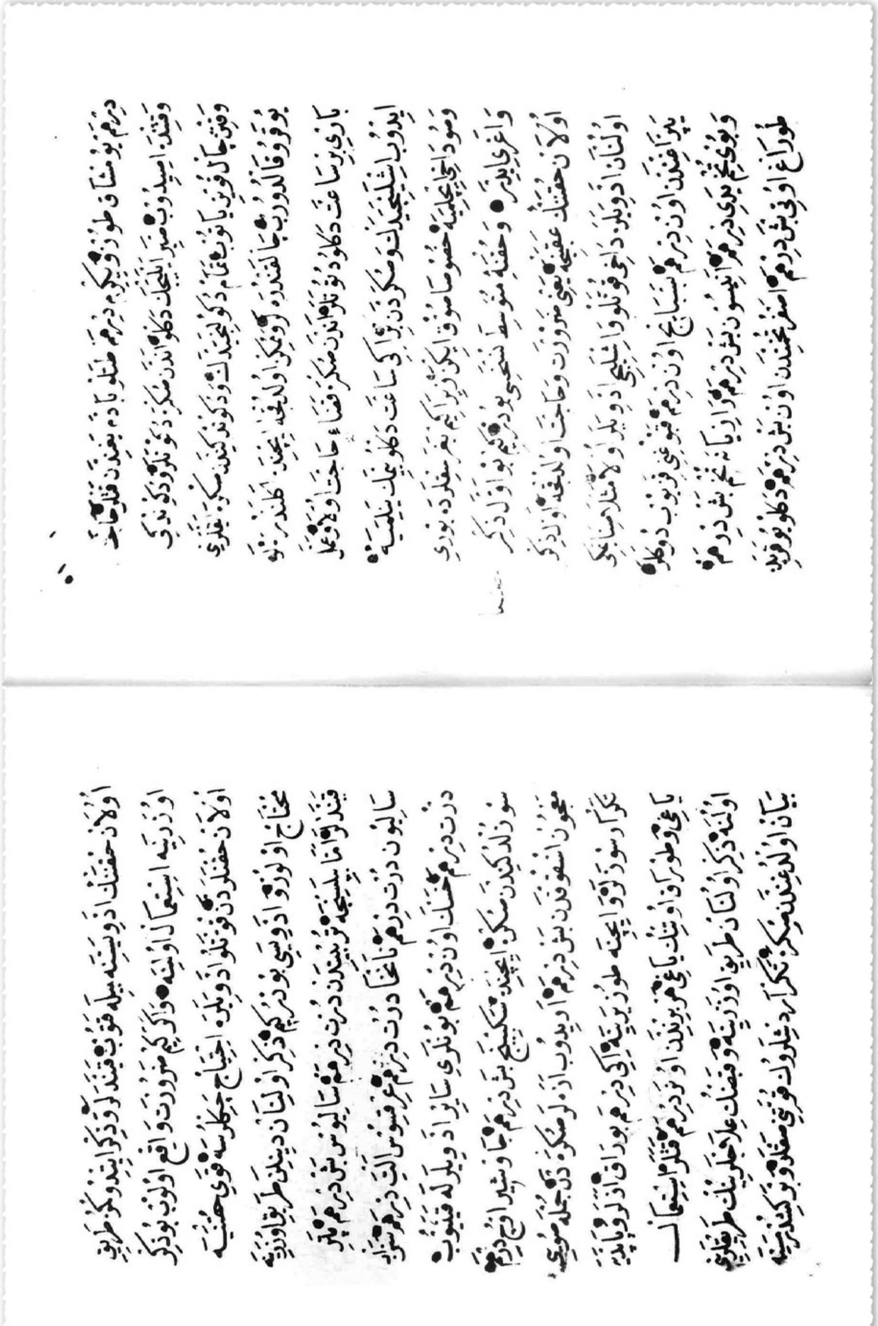

50-b 50-a

51-a

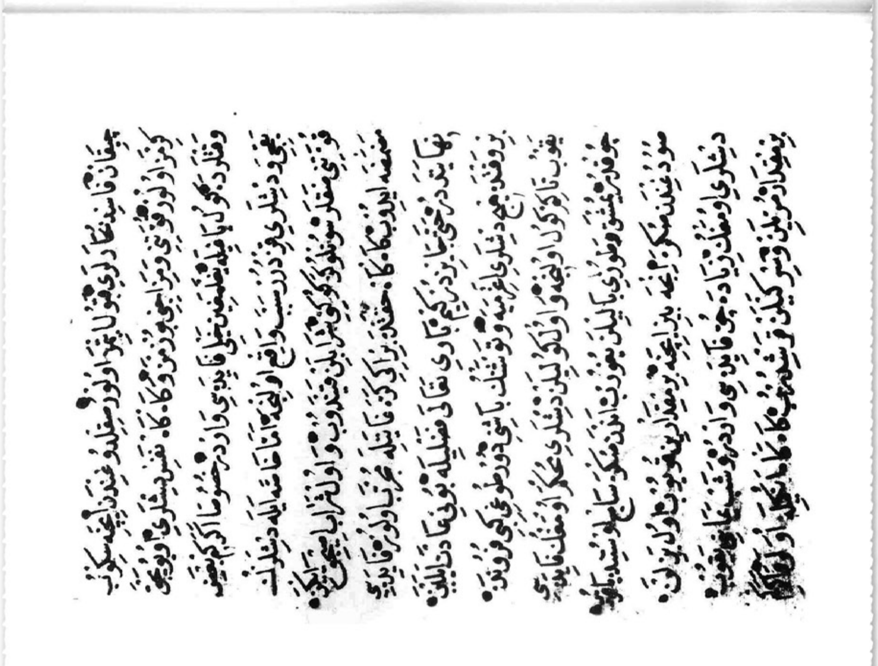
51-b

52-a

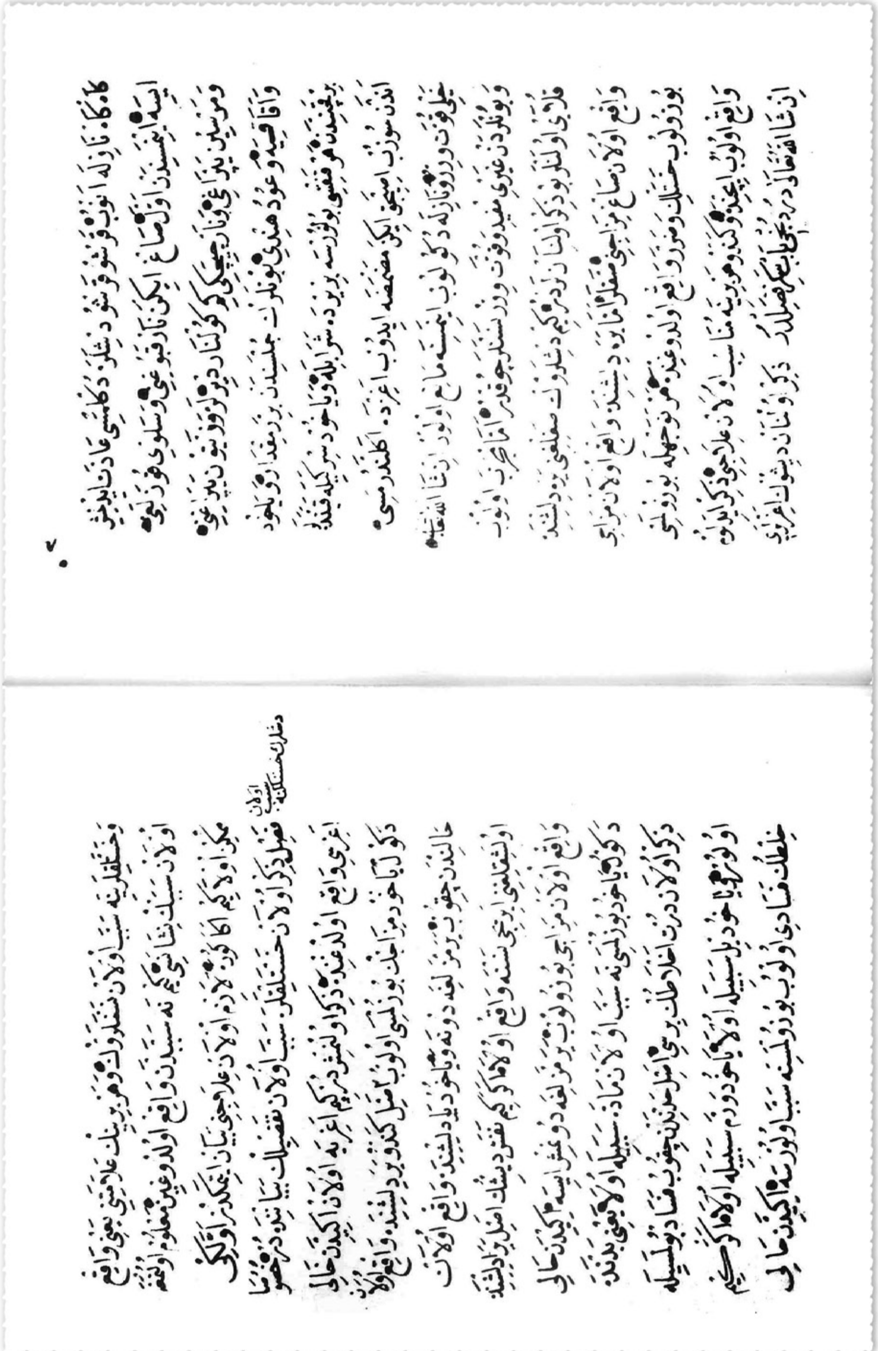

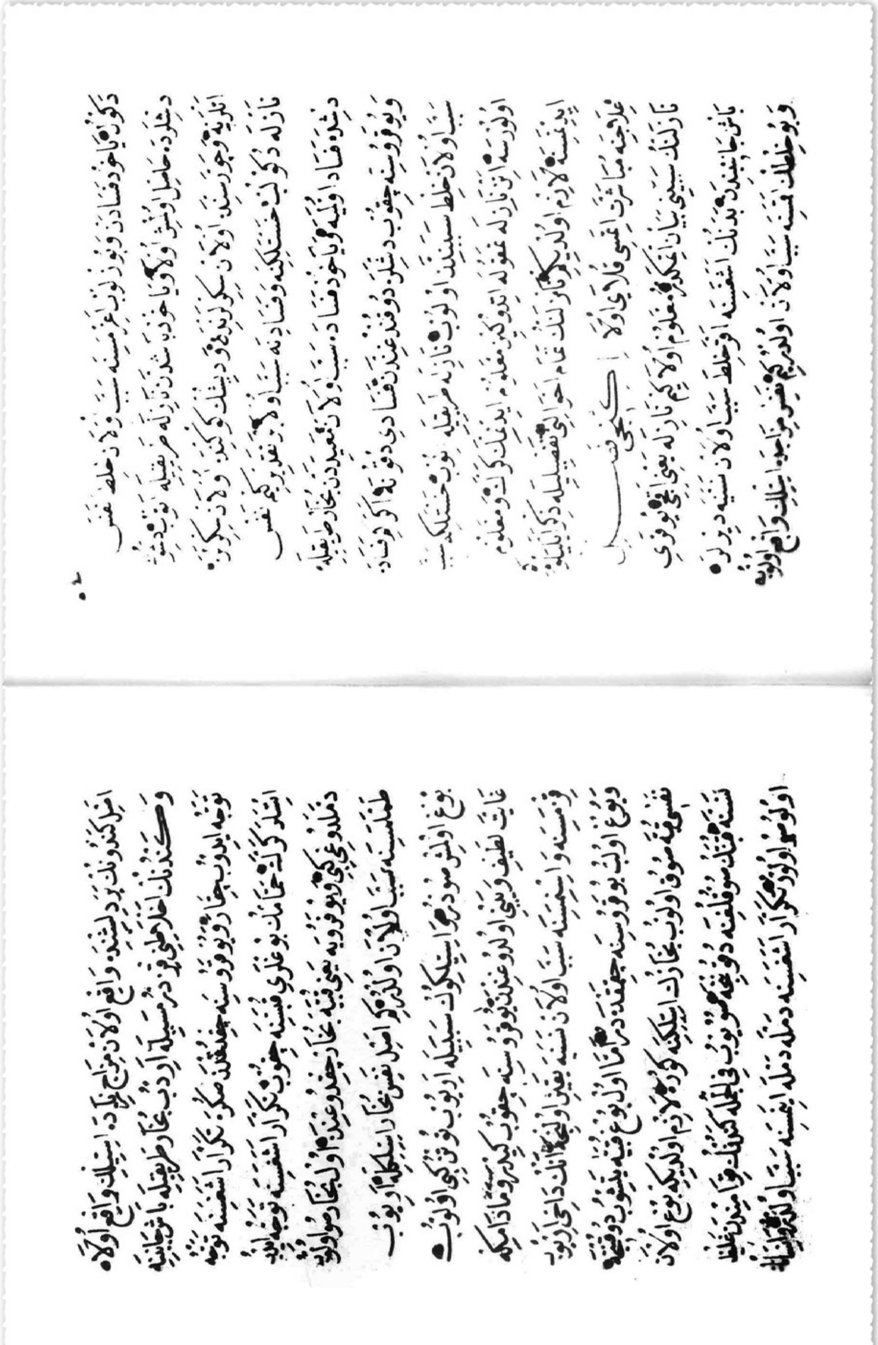
52-b

53-a

53-b

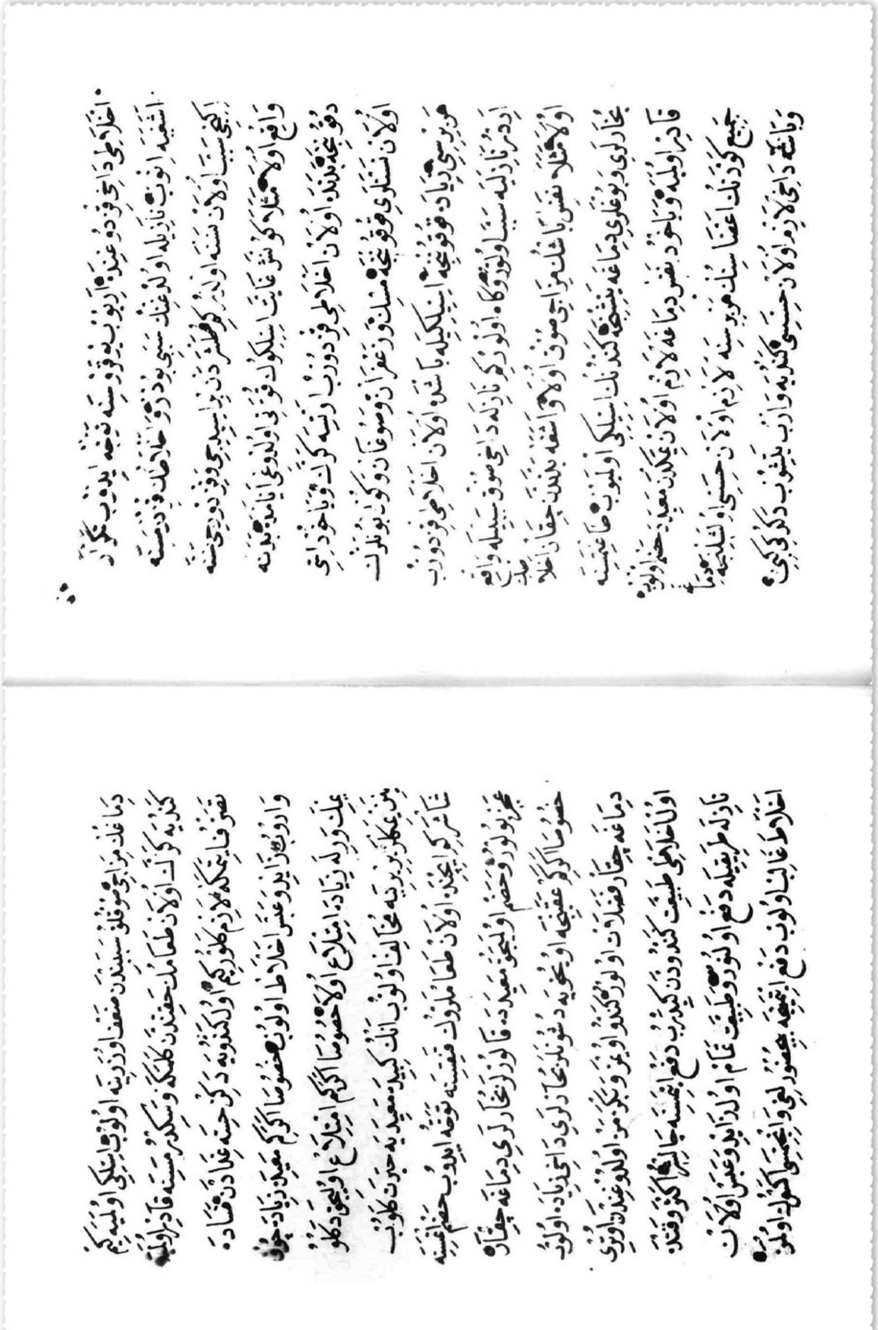

54-a

54-b

55-a

55-b

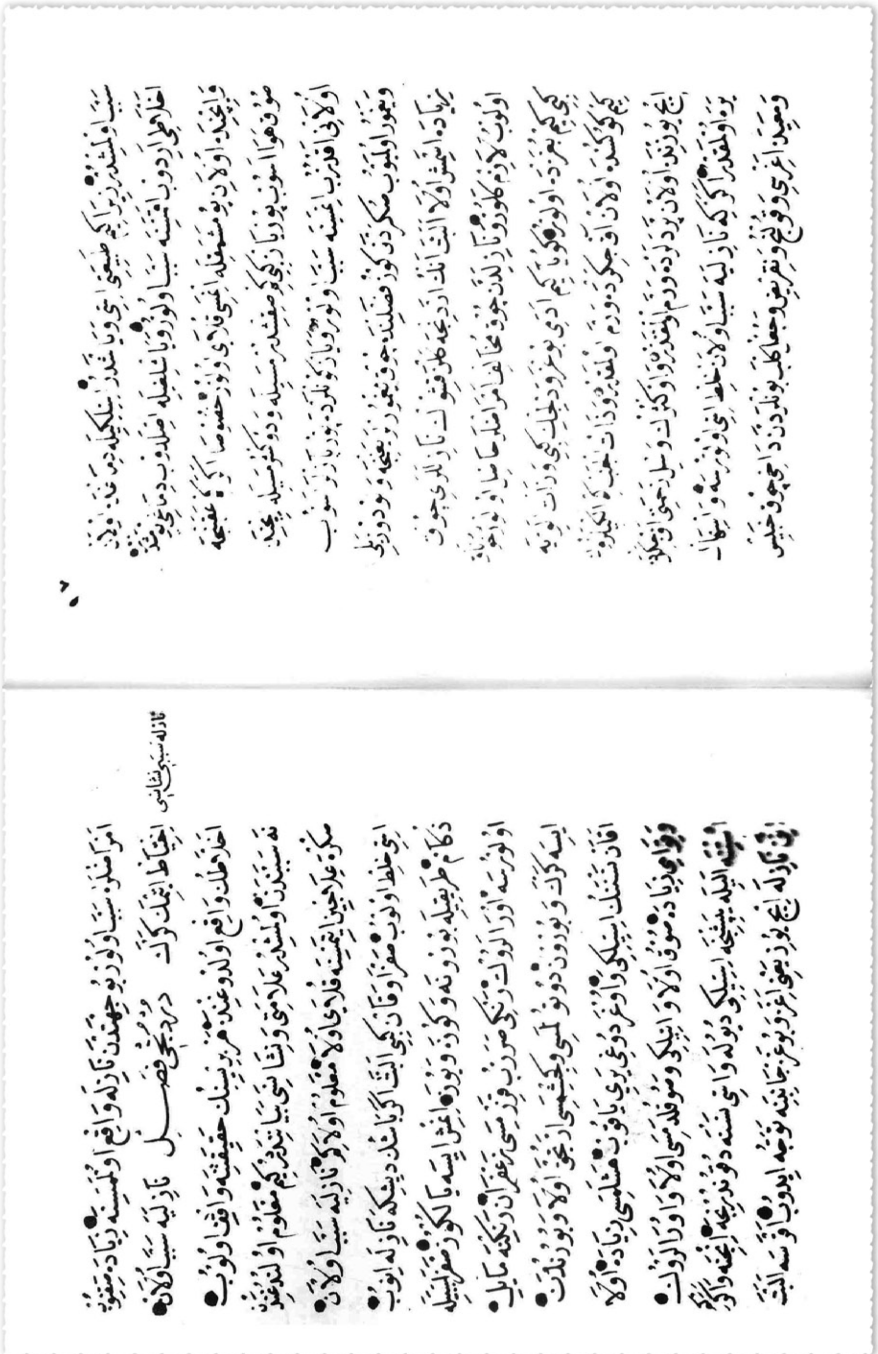

56-b

56-a

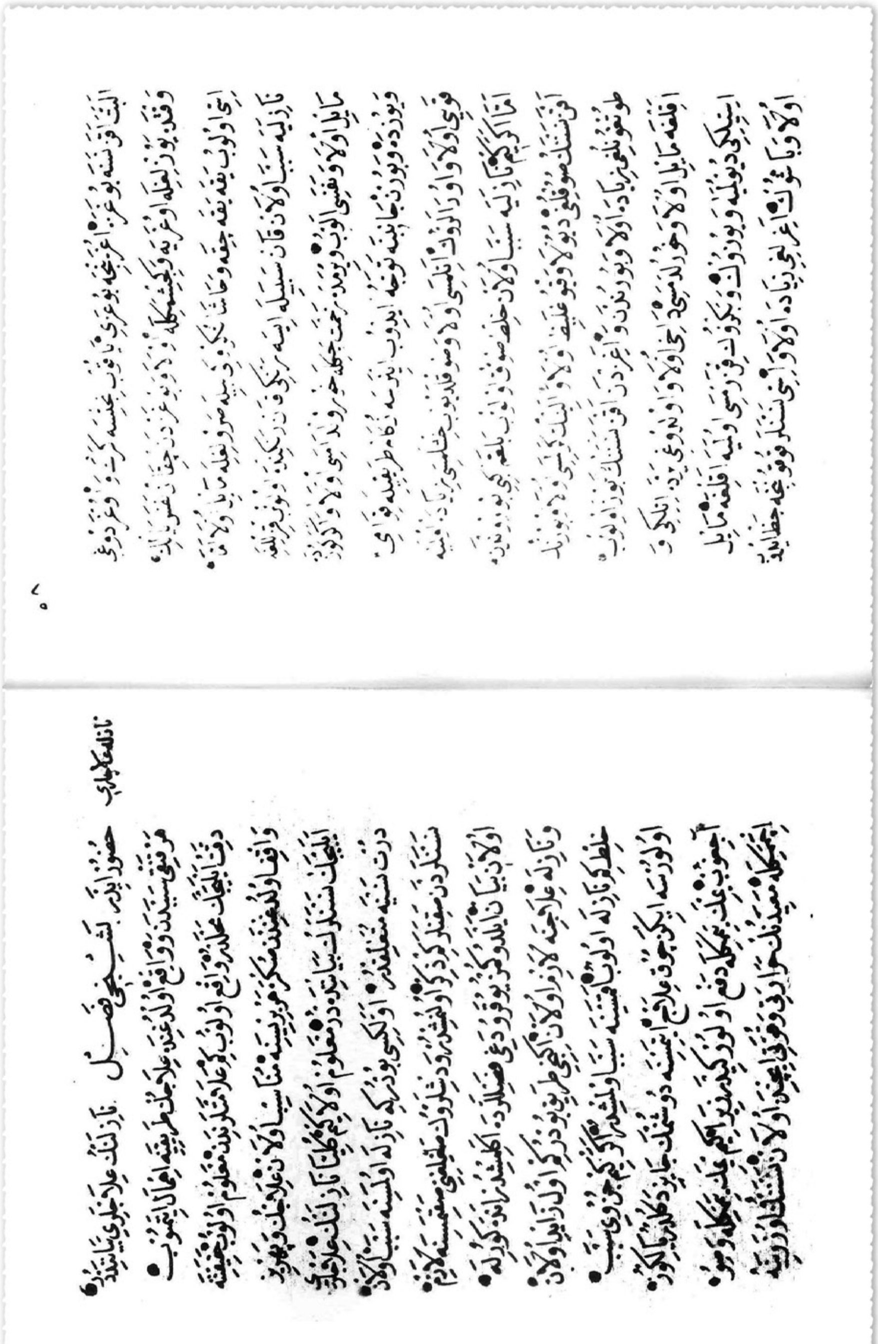

57-b 57-a

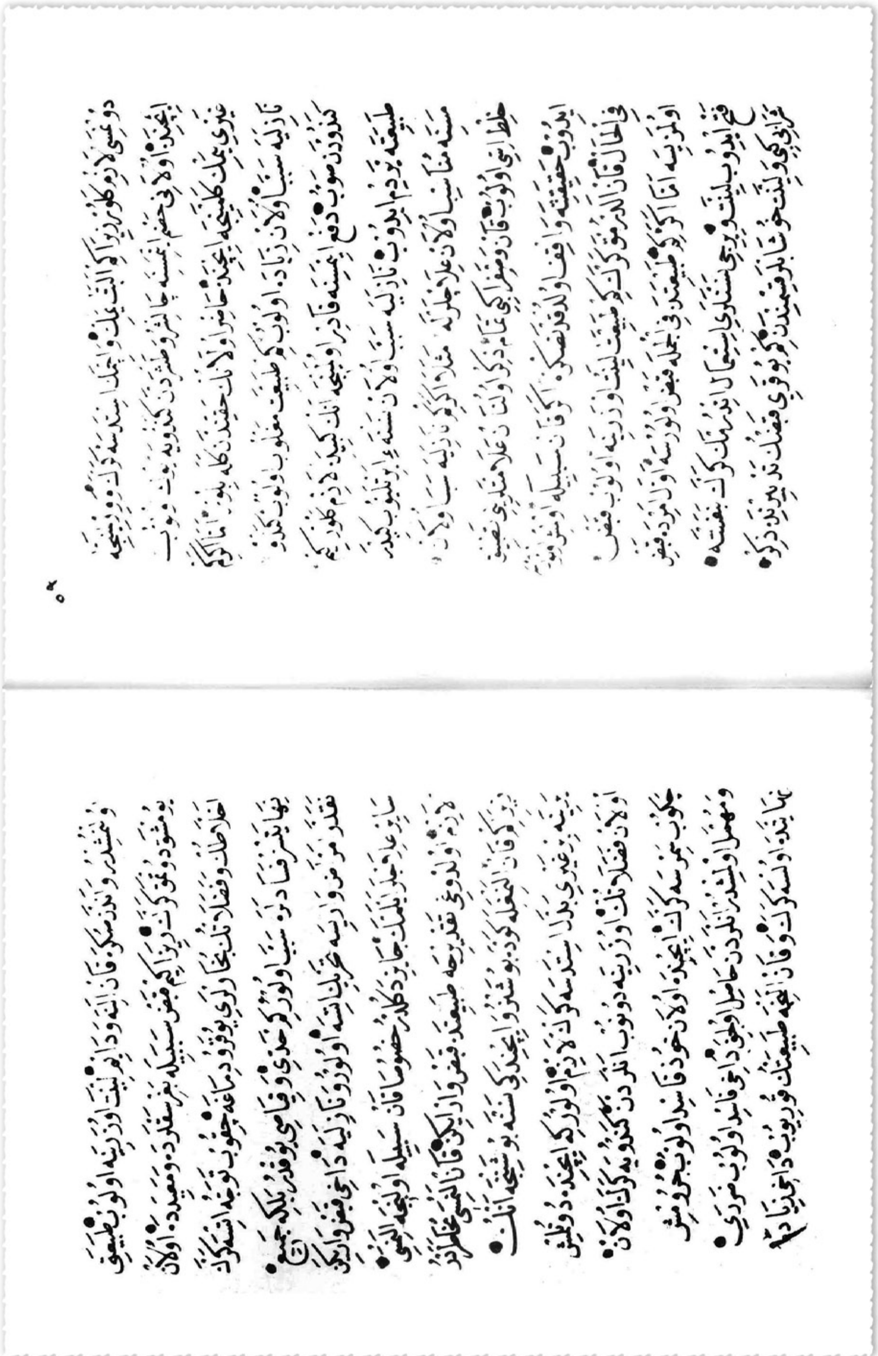
58-a

58-b

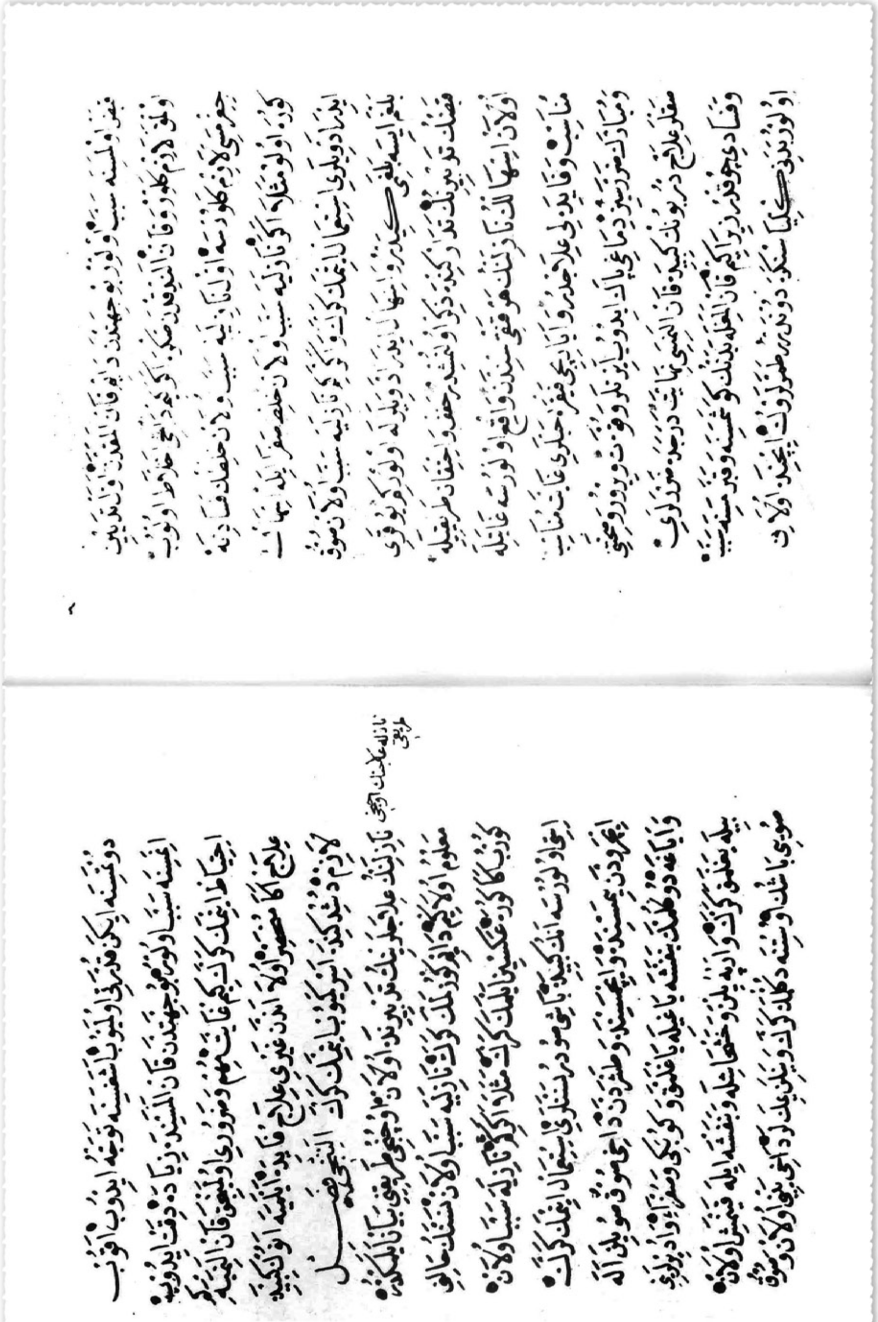
59-a

59-b

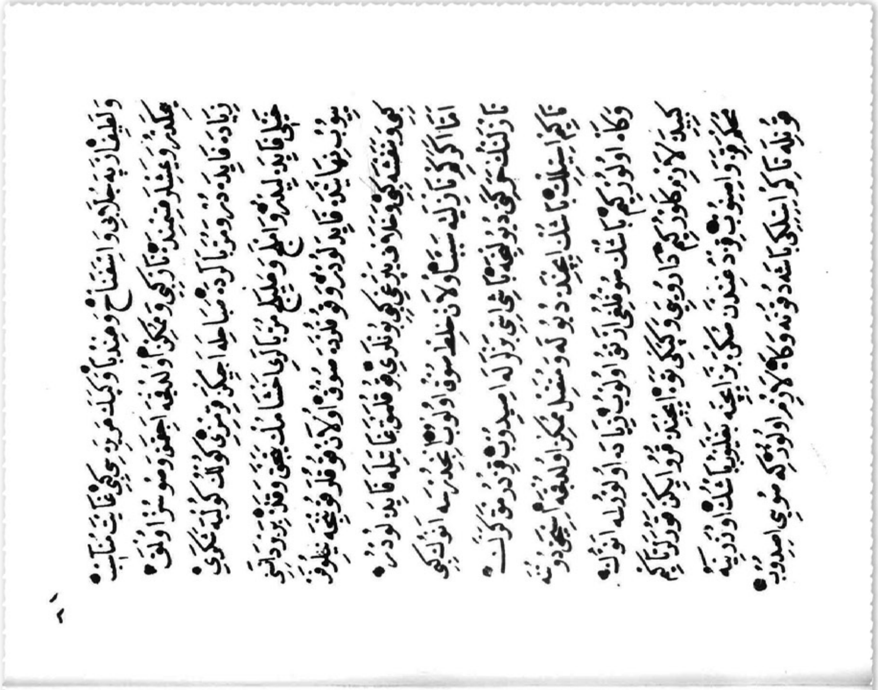

60-b

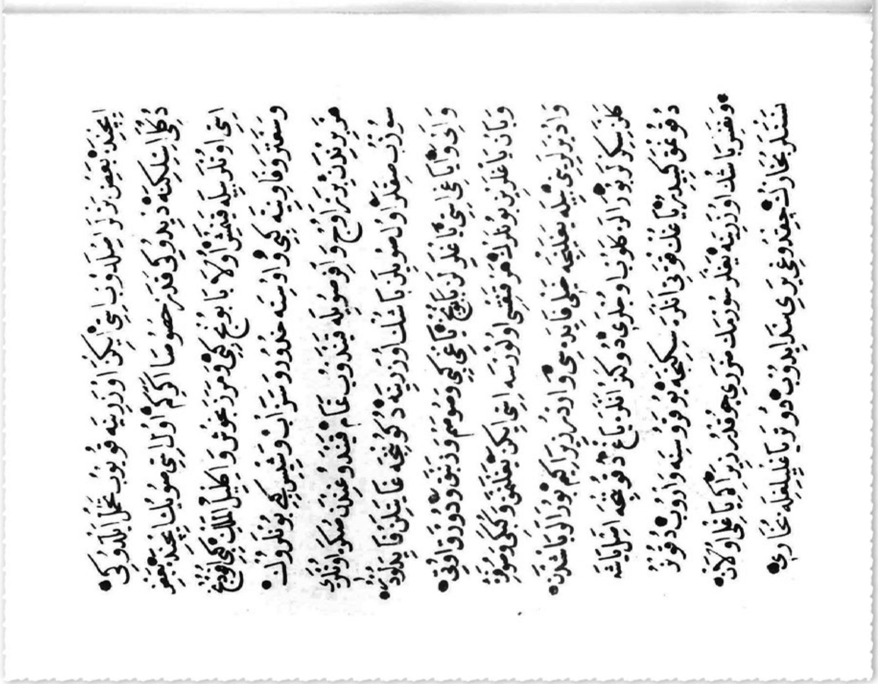
60-a

61-a

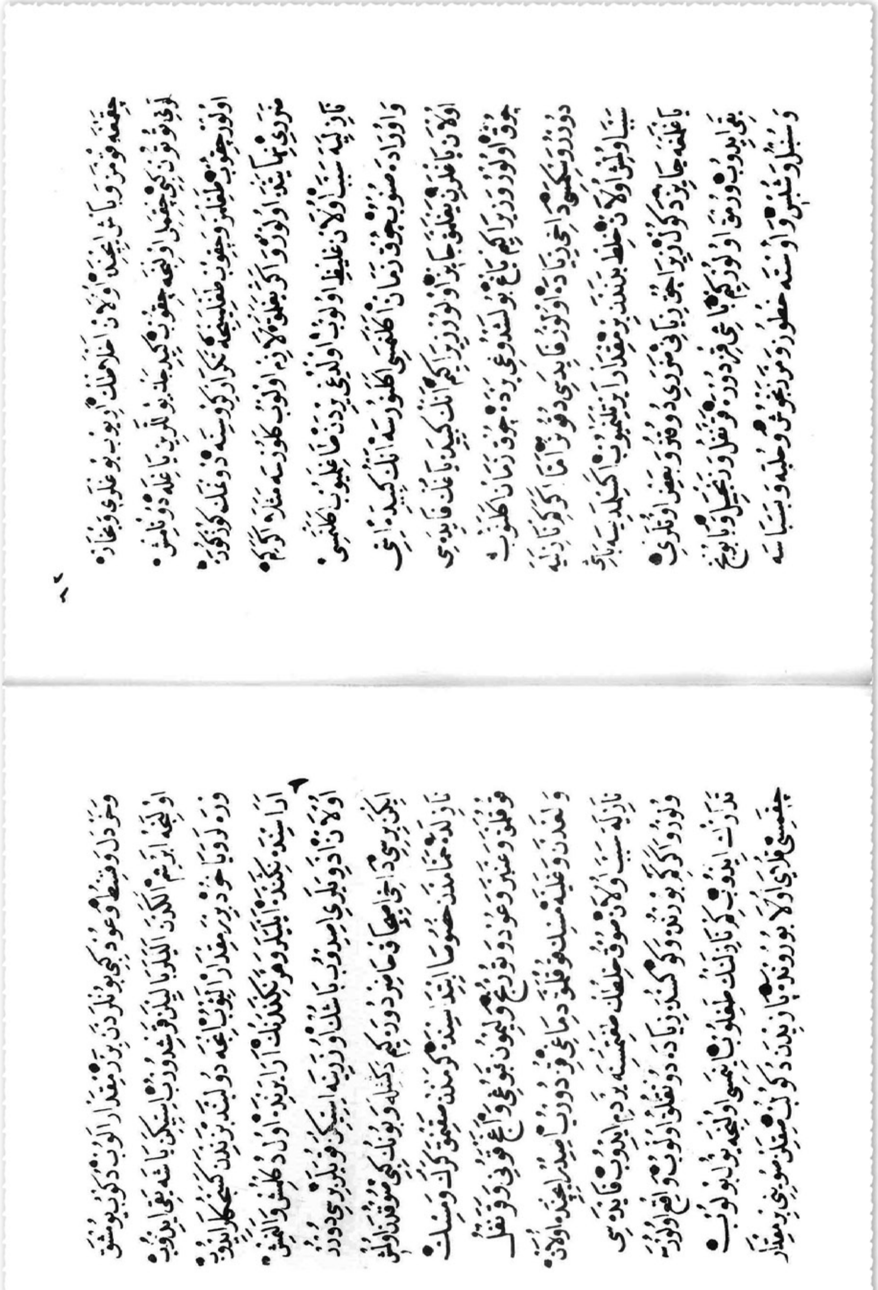

61-b

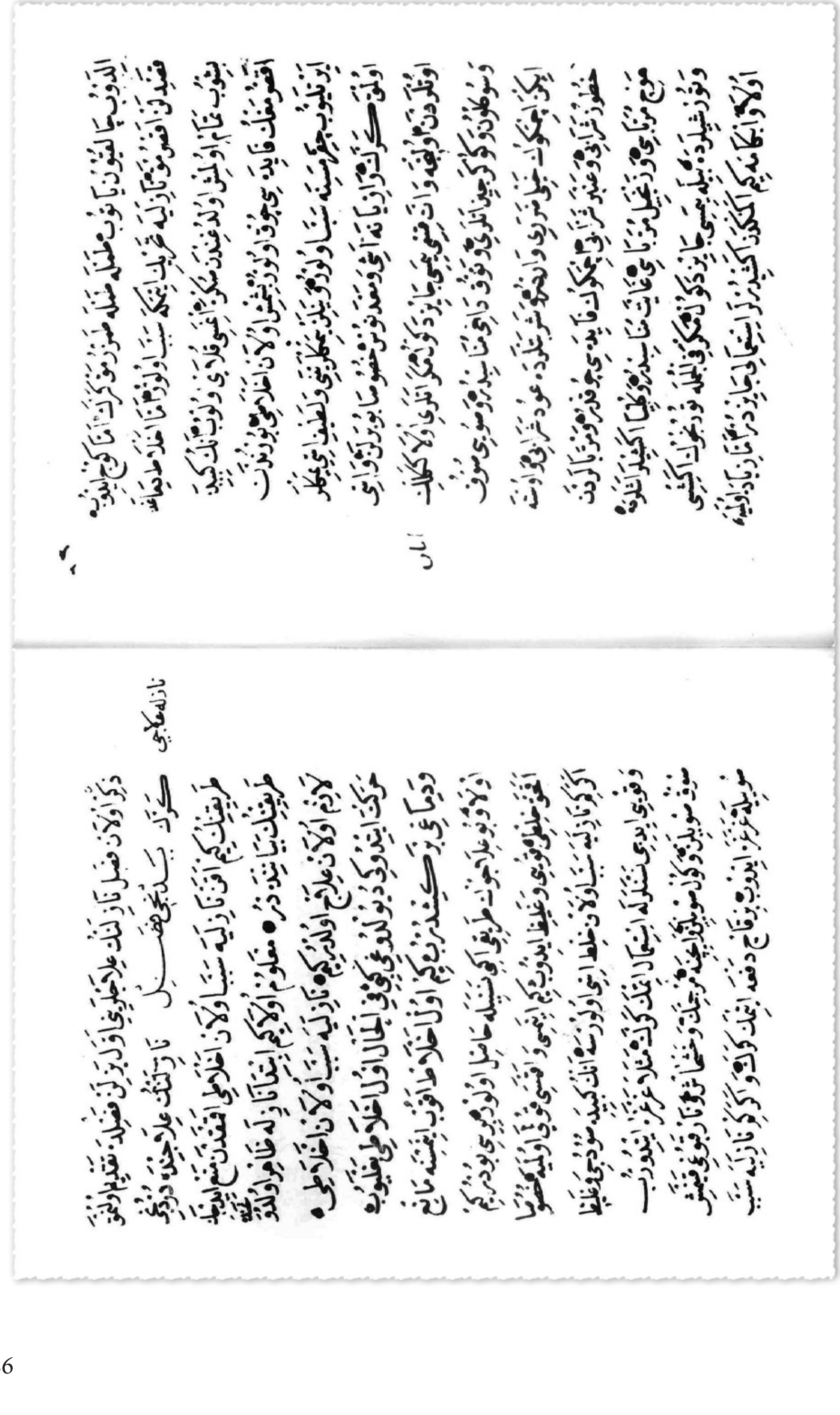

62-a

62-b

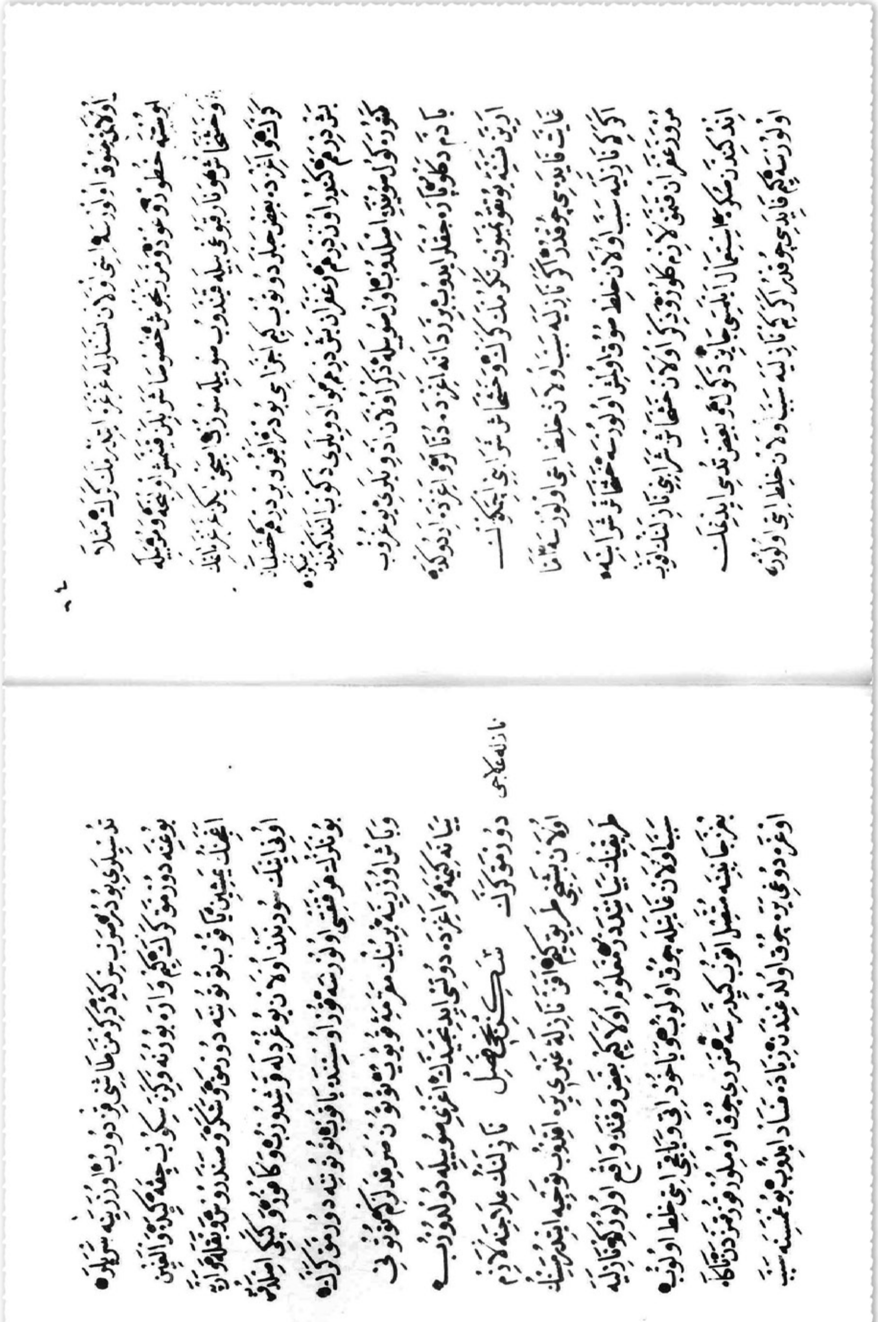

63-b 63-a

64-a

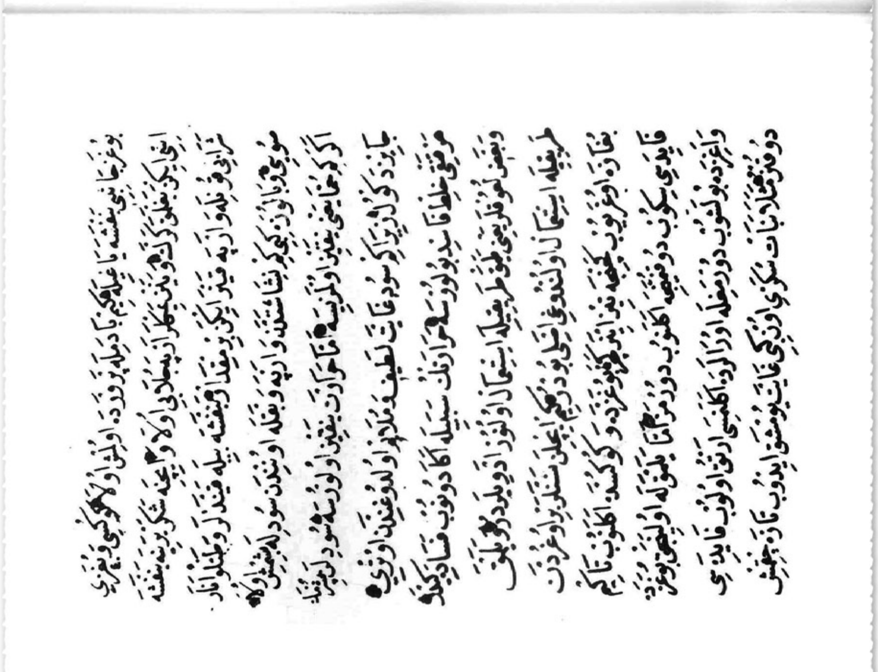
64-b

65-a

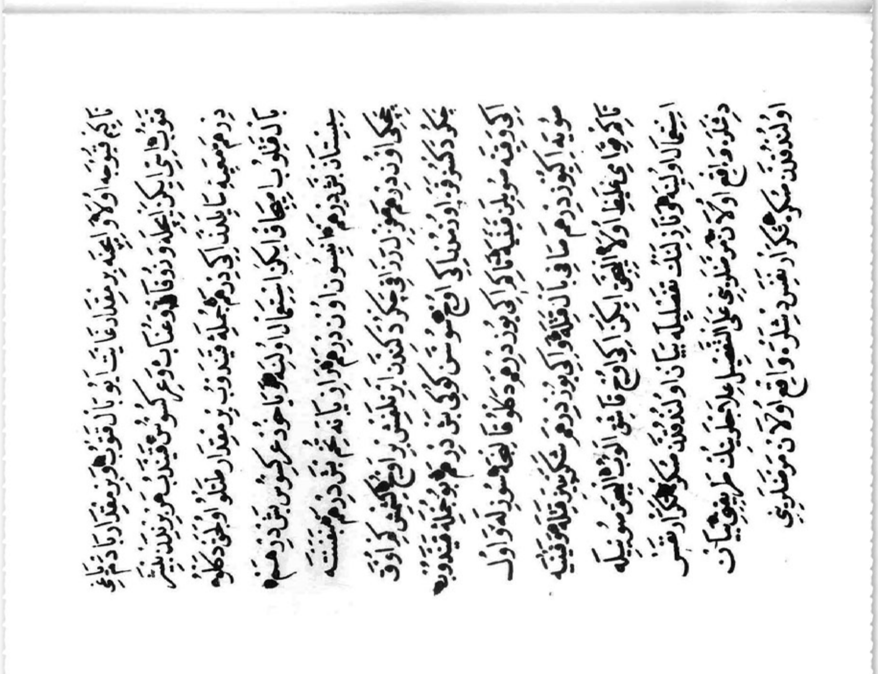
65-b

66-a

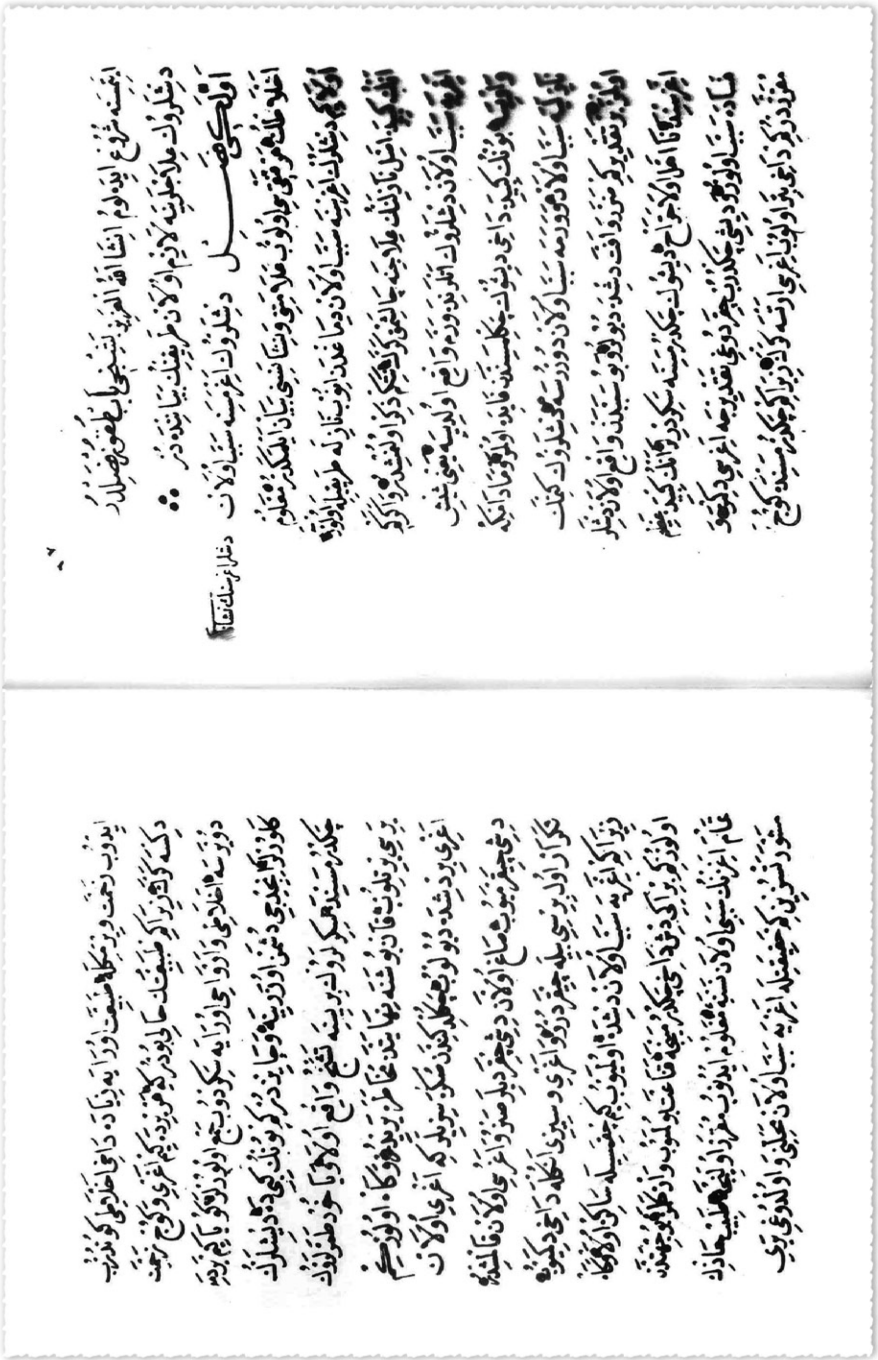

66-b

67-a

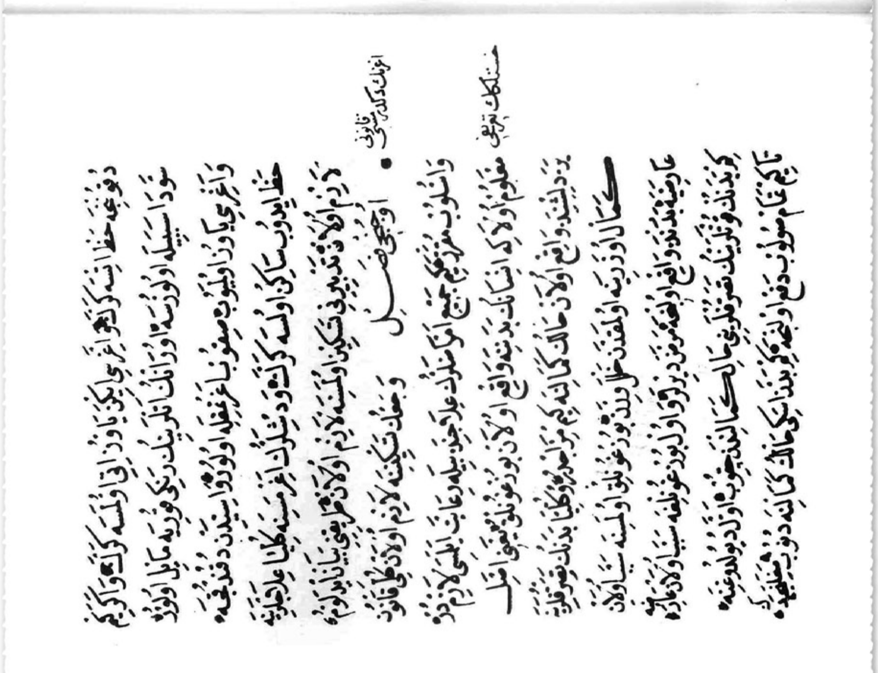
67-b

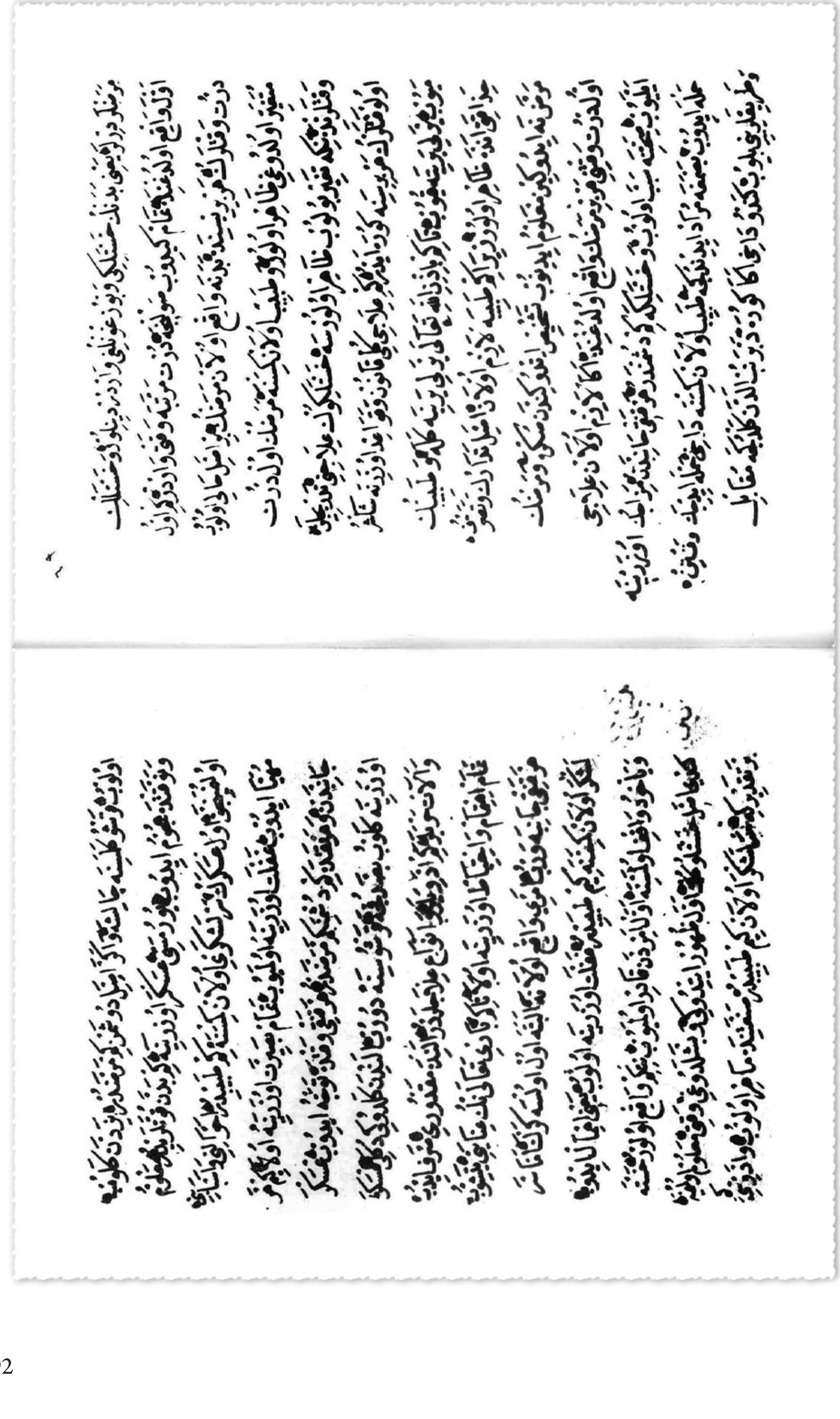

68-a

68-b

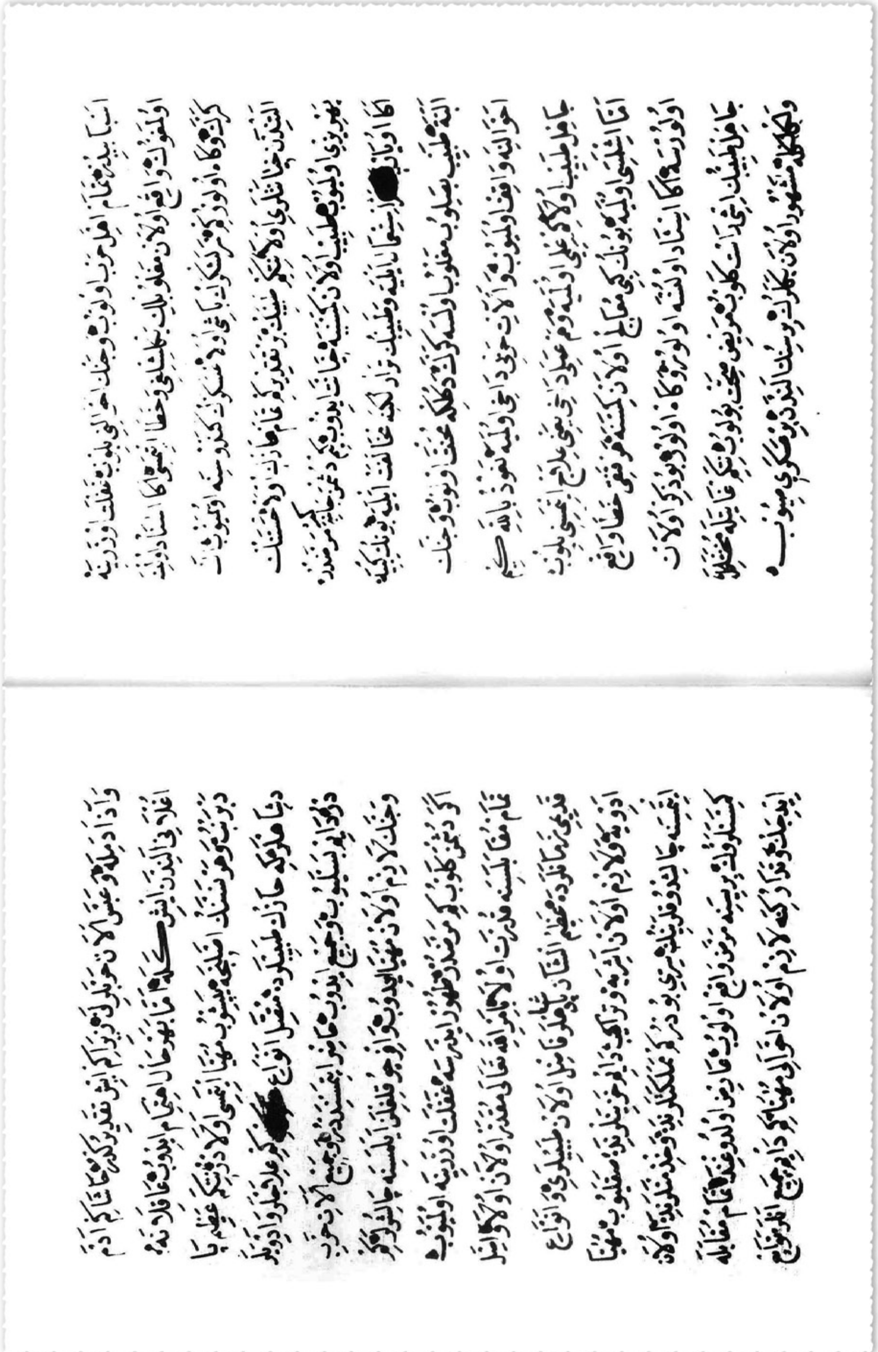

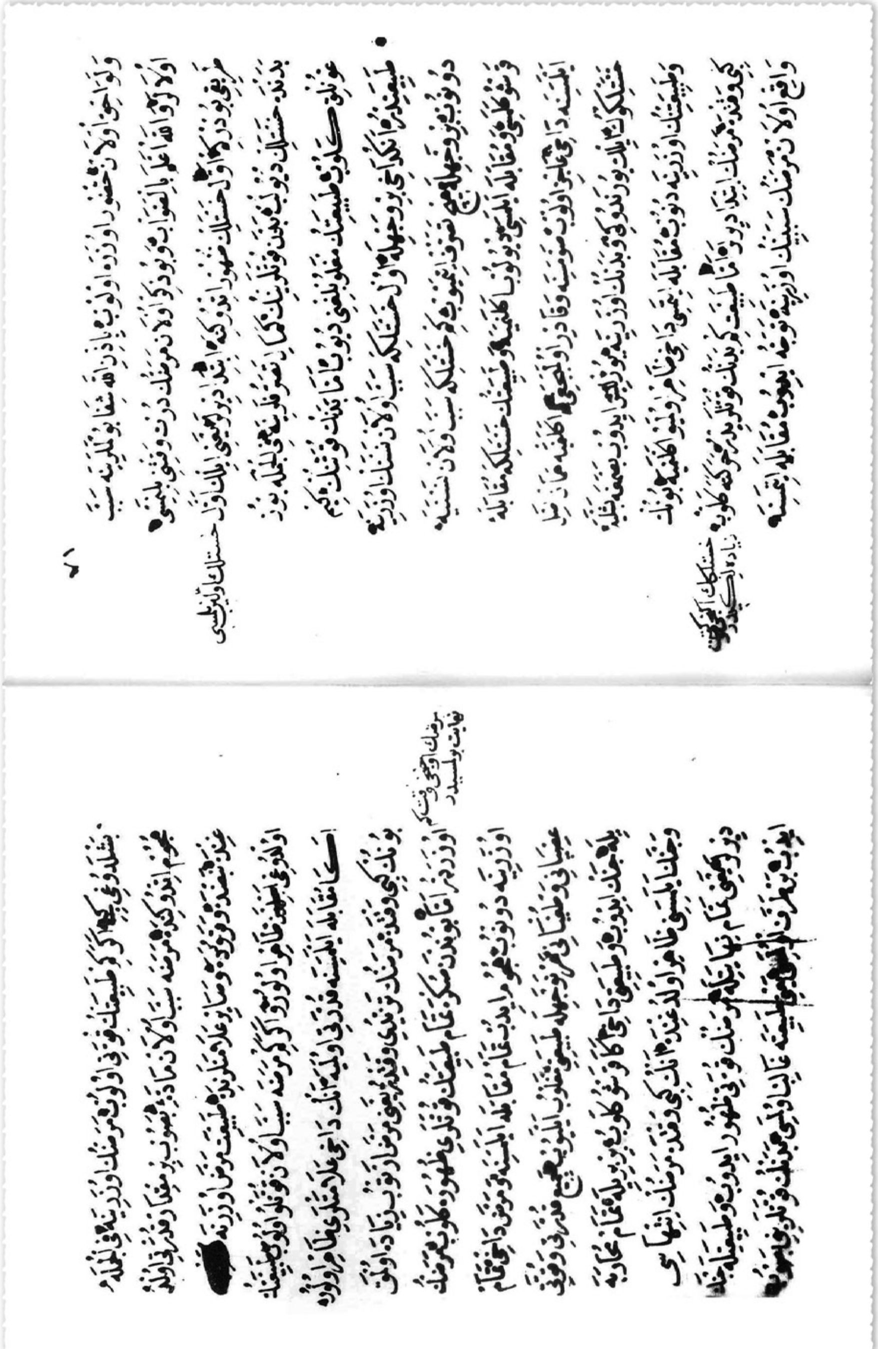
69-b

69-a

70-a

70-b

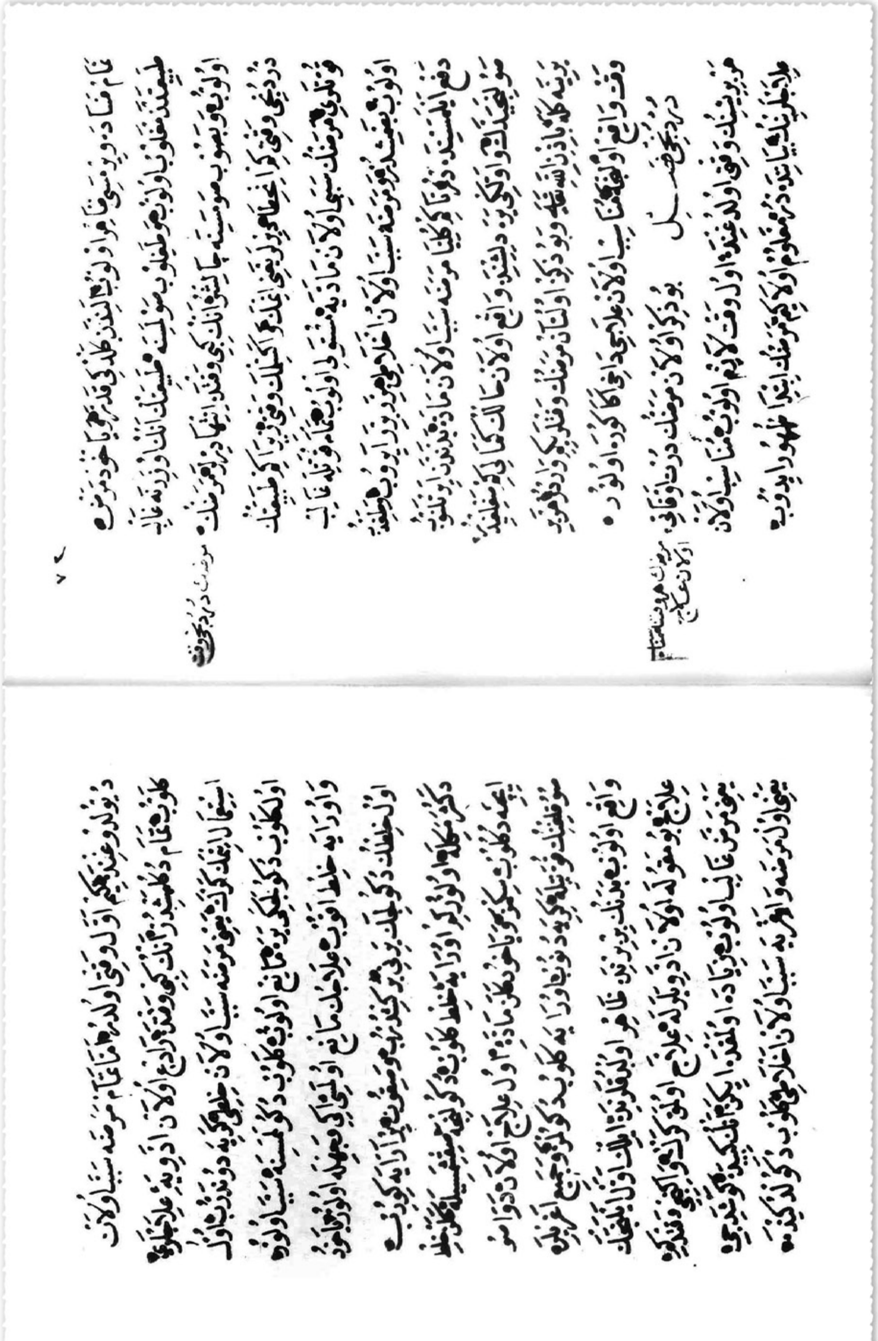

71-a
71-b

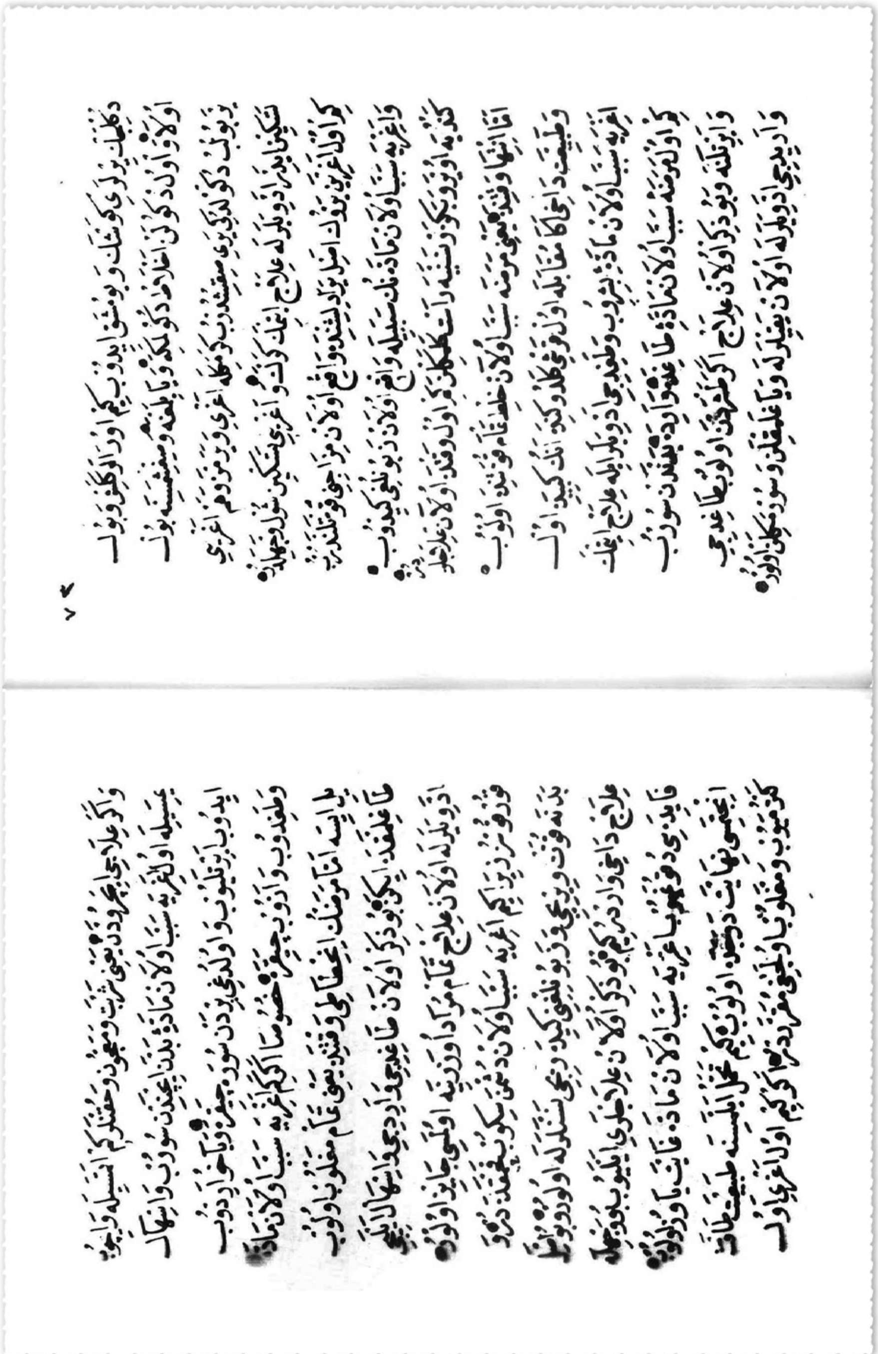
72-a

72-b

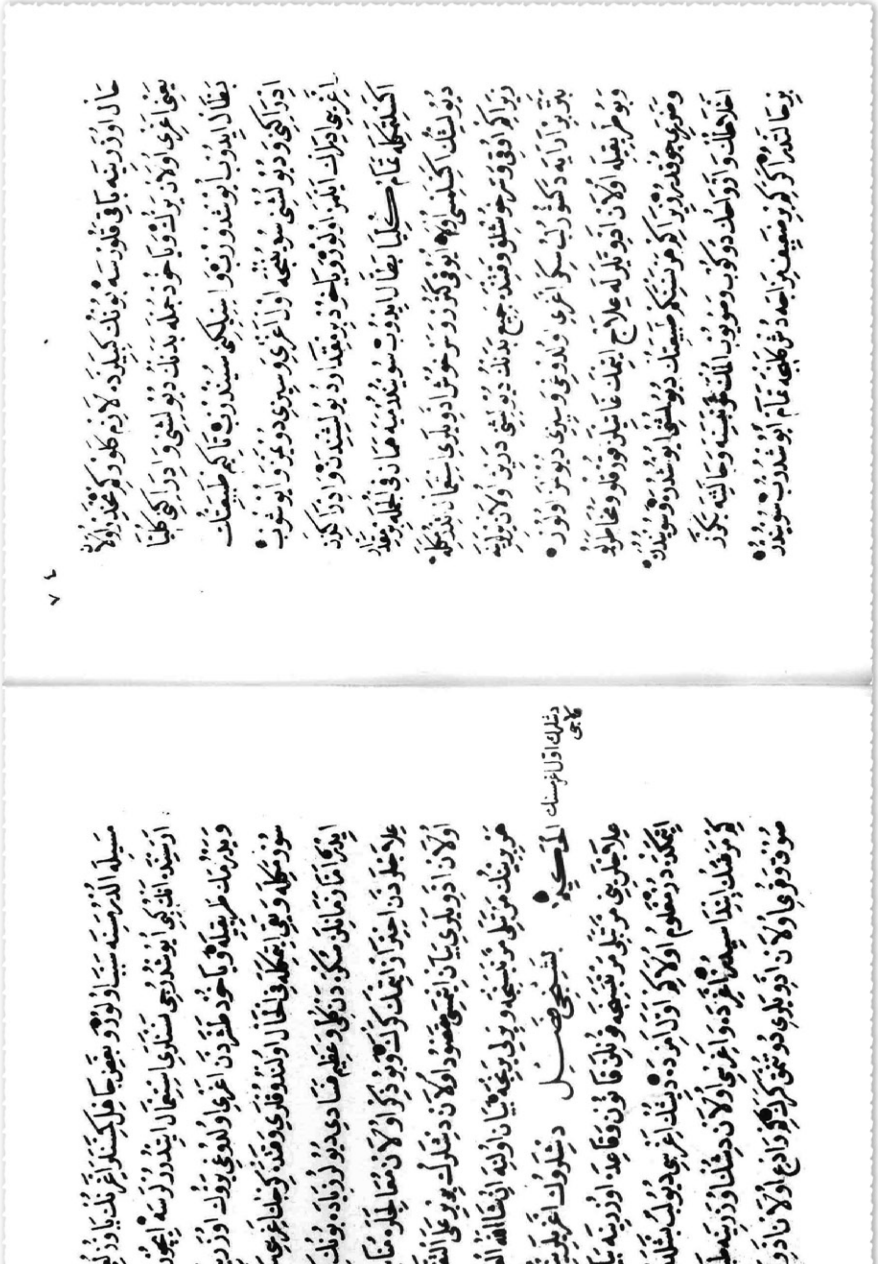
73-a

73-b

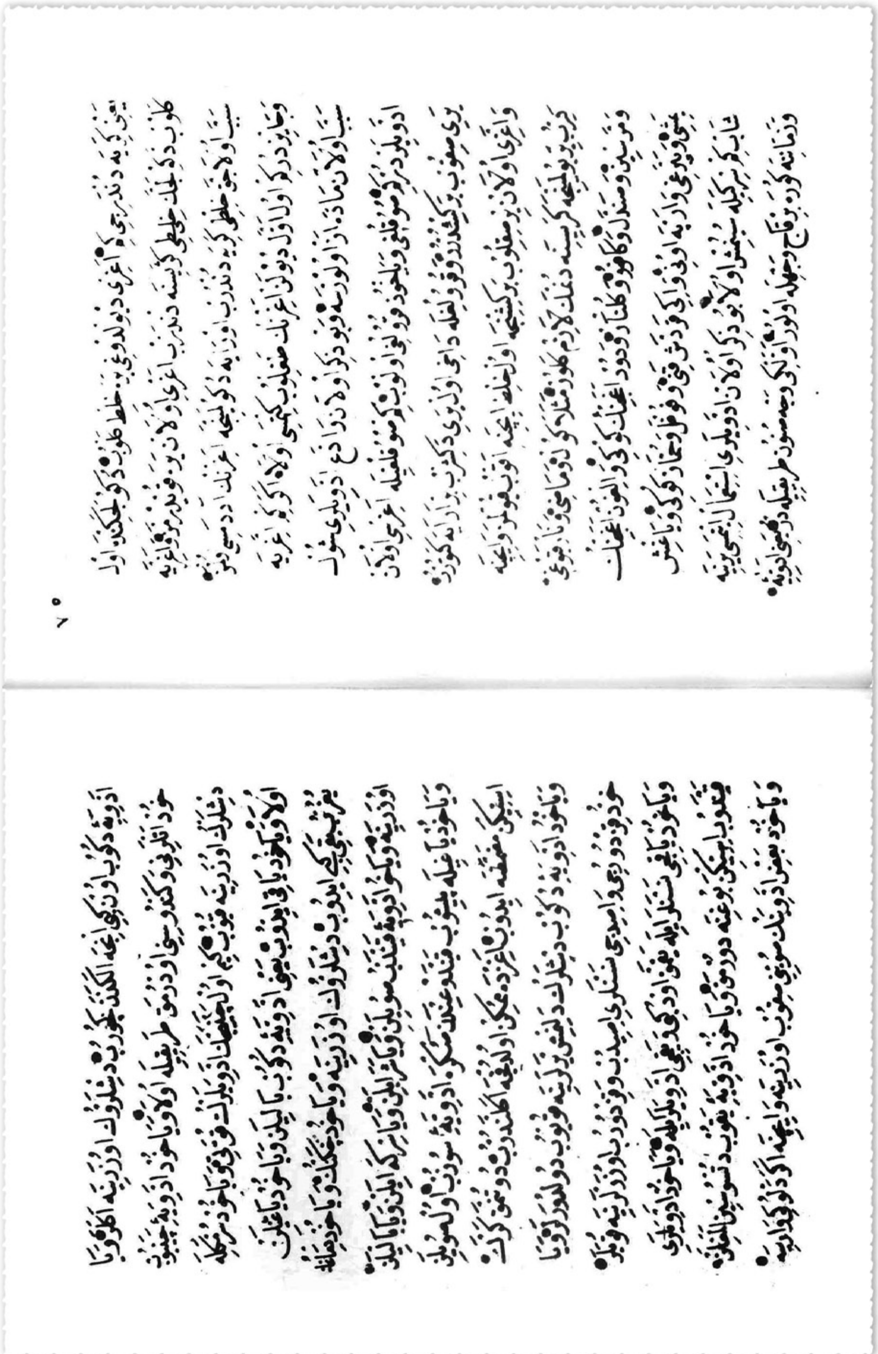
74-b

74-a

75-a

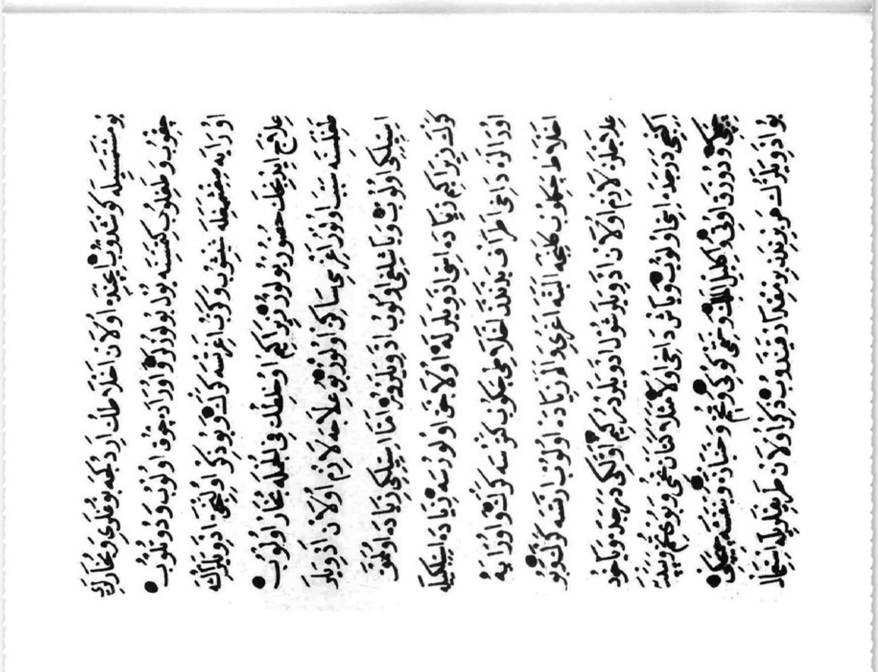
75-b

76-a

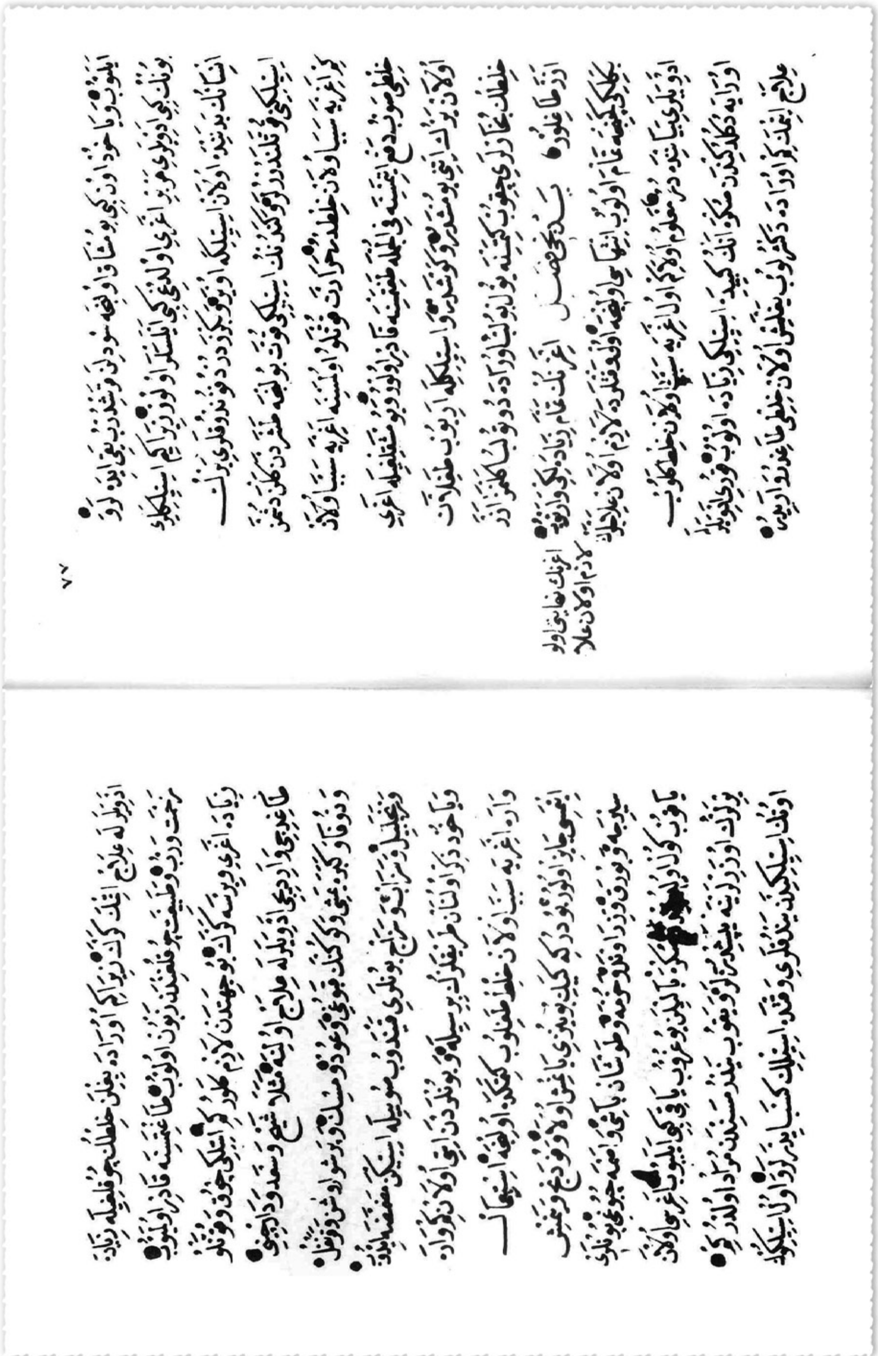

76-b

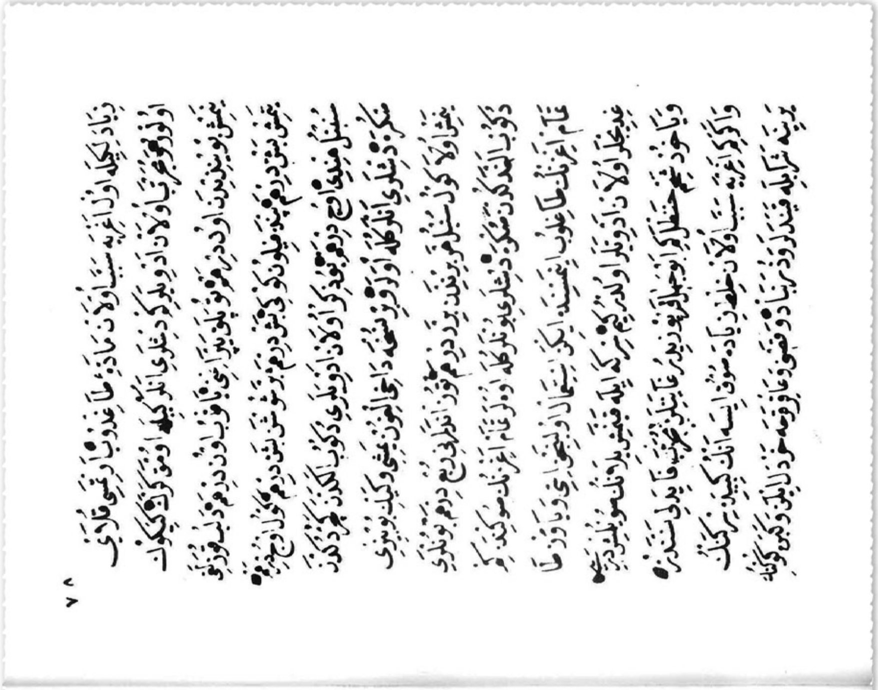

77-a

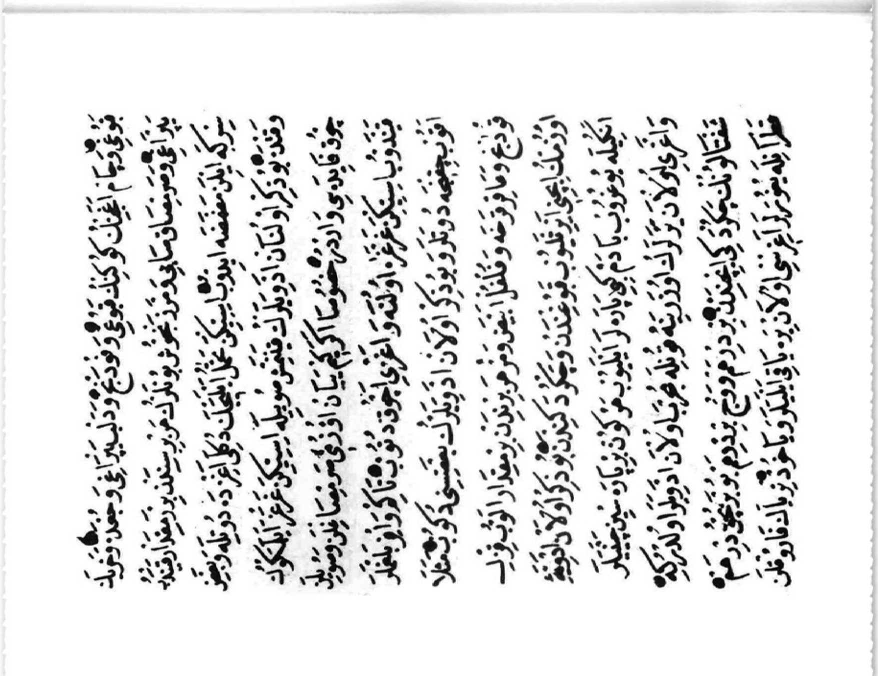
77-b

78-a

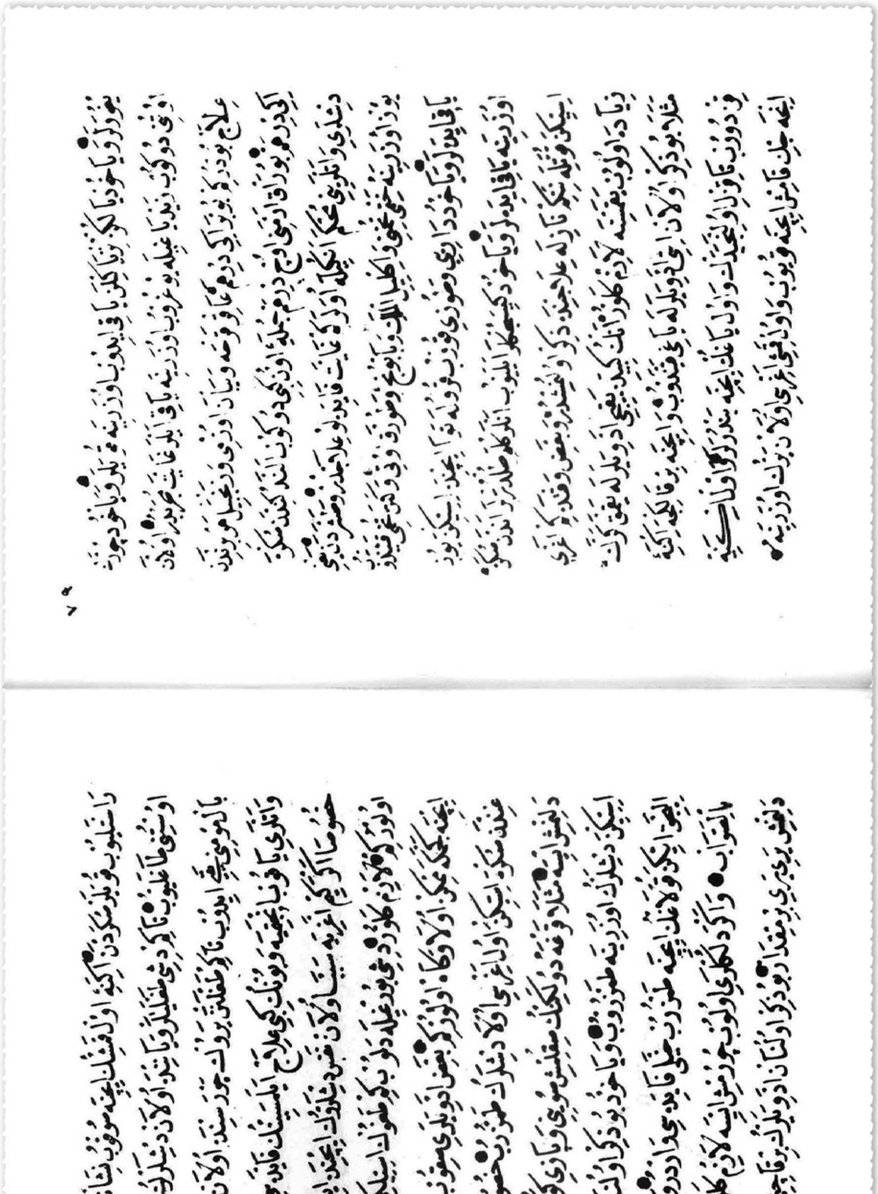

78-b

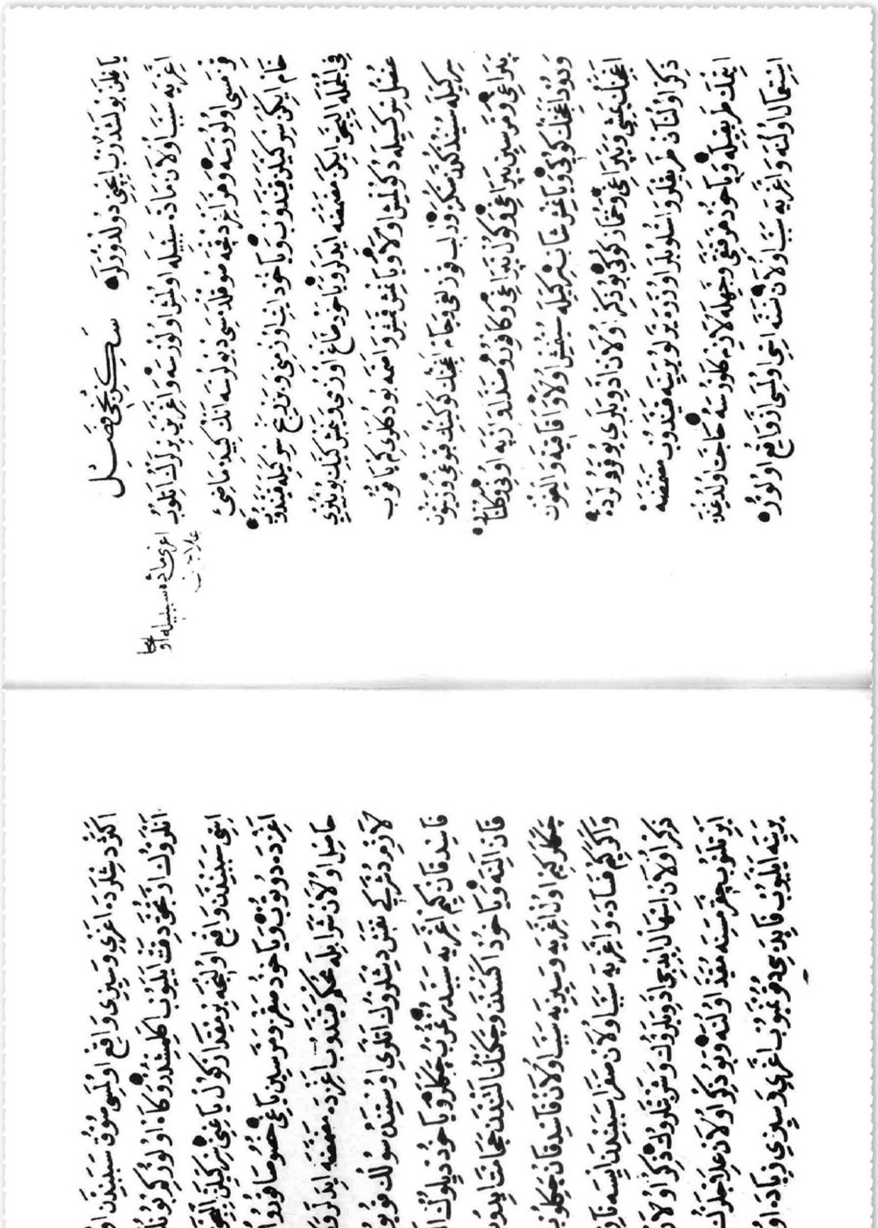
79-a

79-b

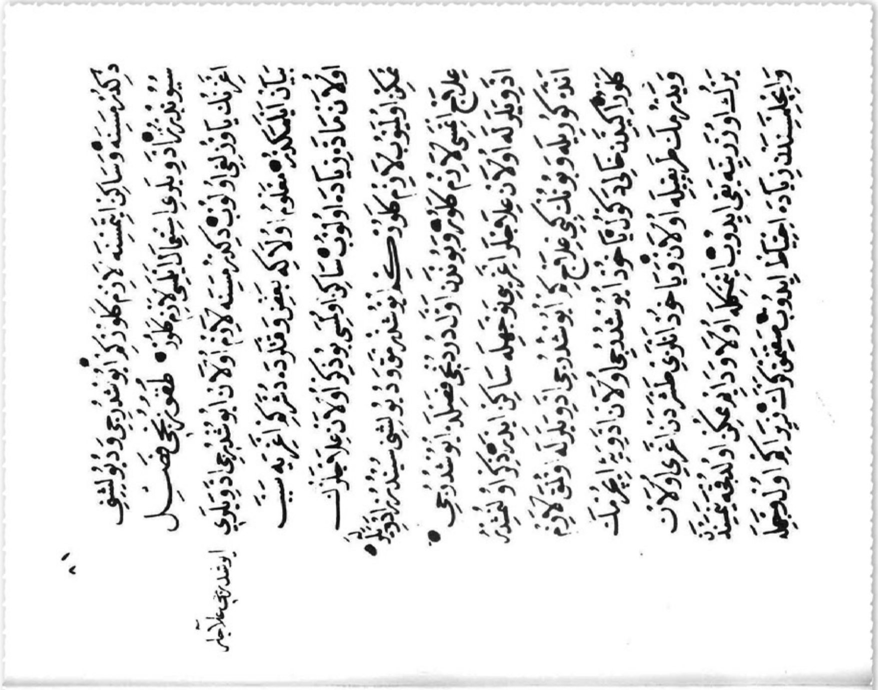

80-b

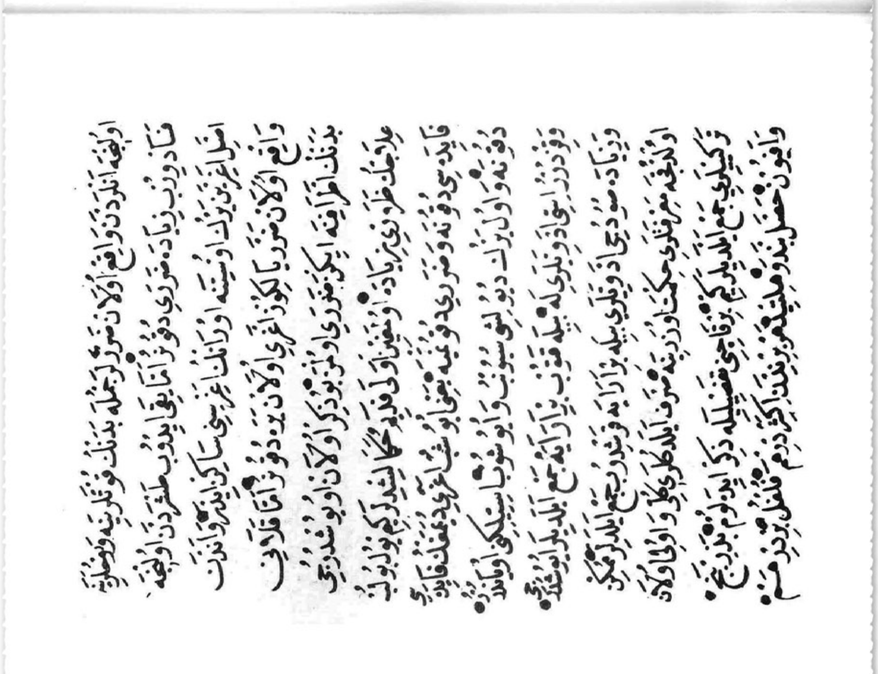
80-a

81-a

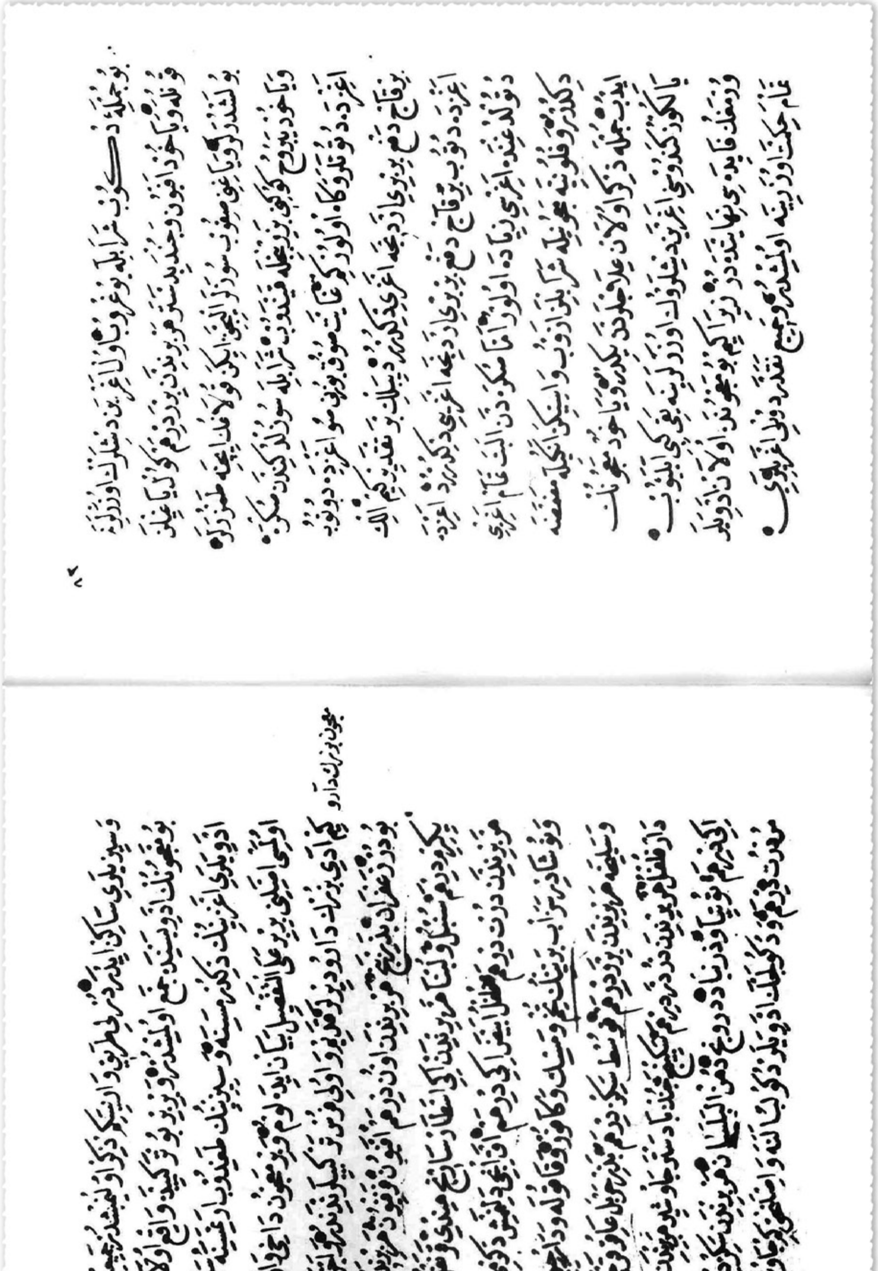

81-b

82-b

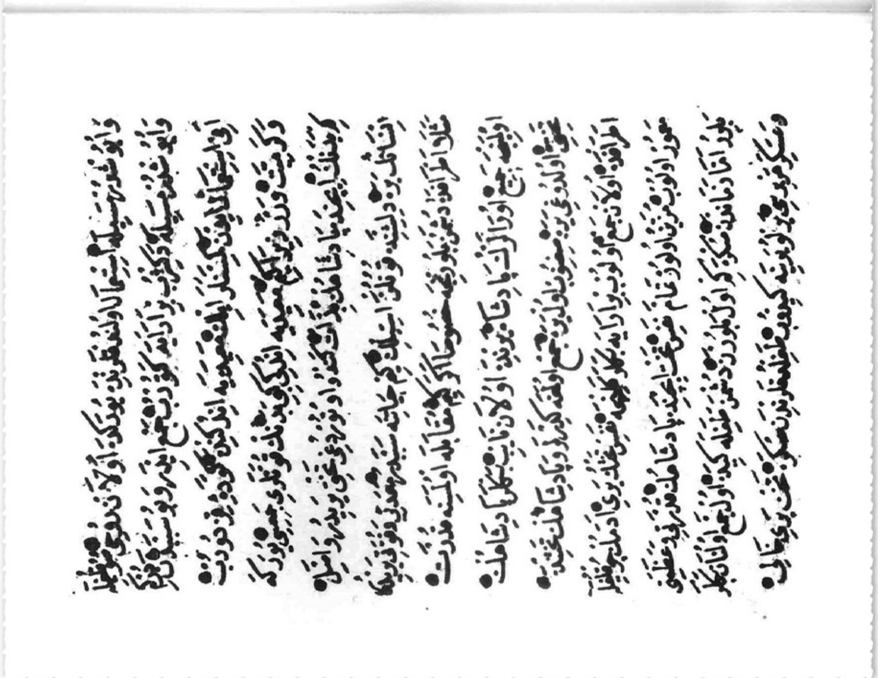
82-a

83-a

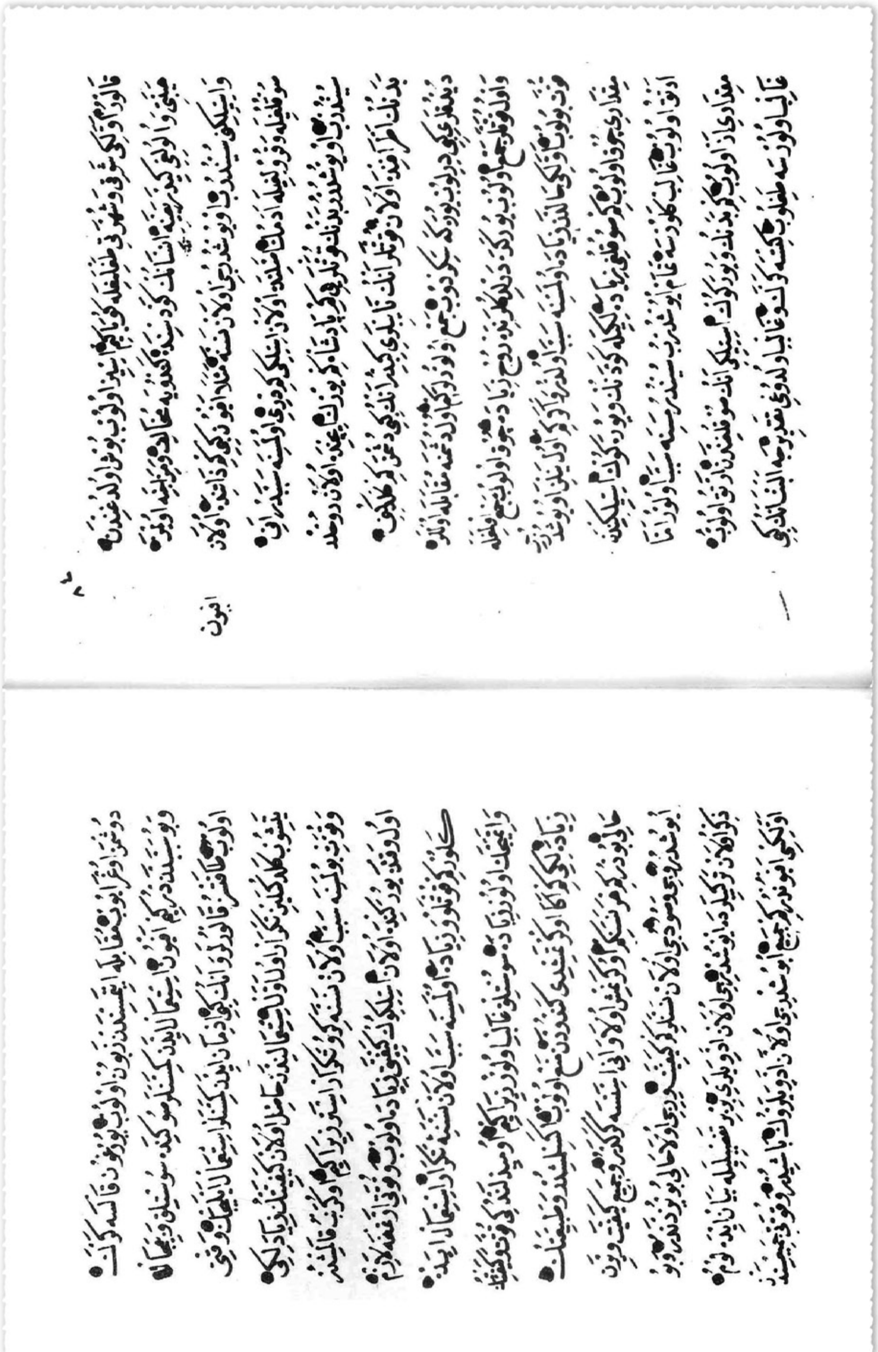

83-b

84-a

84-b

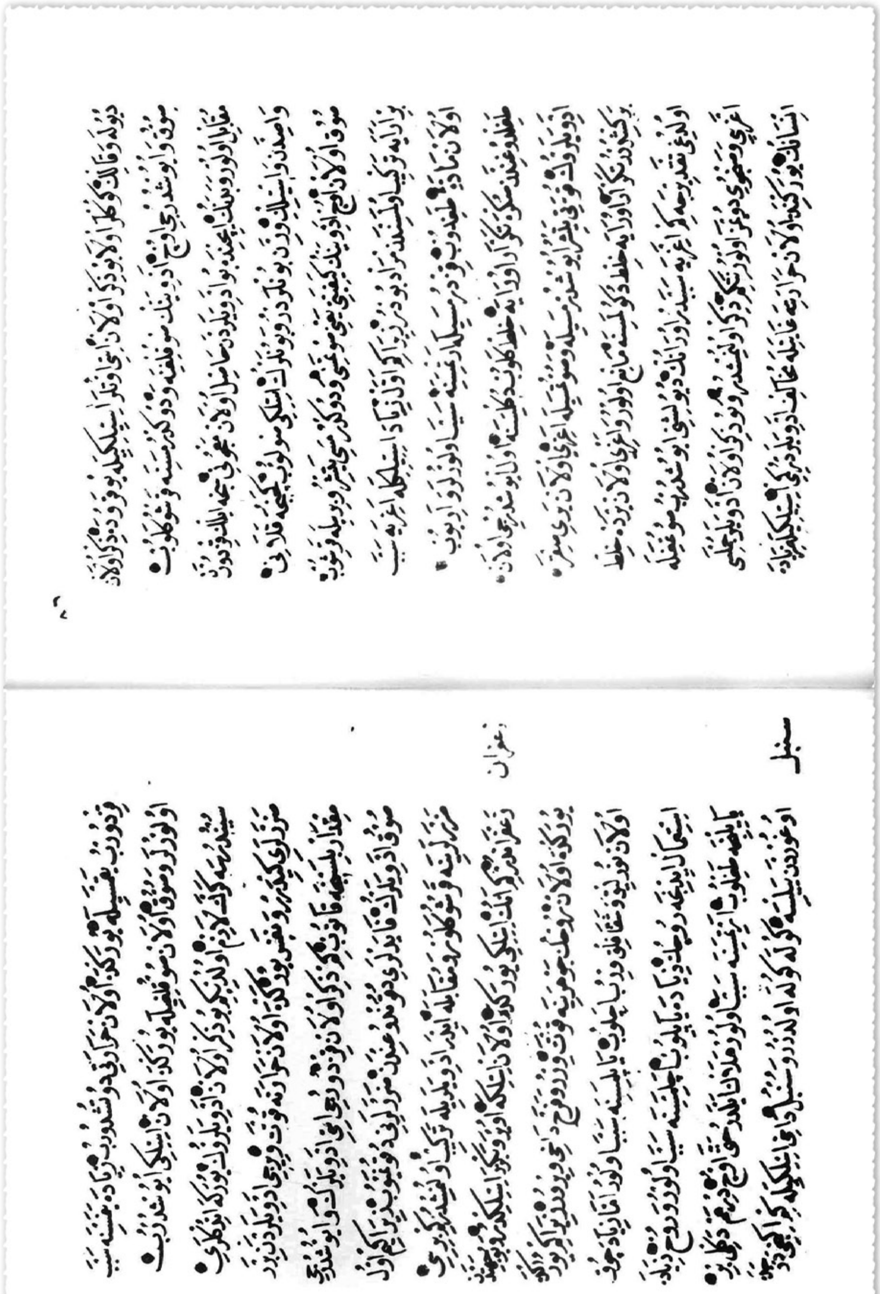
85-b

85-a

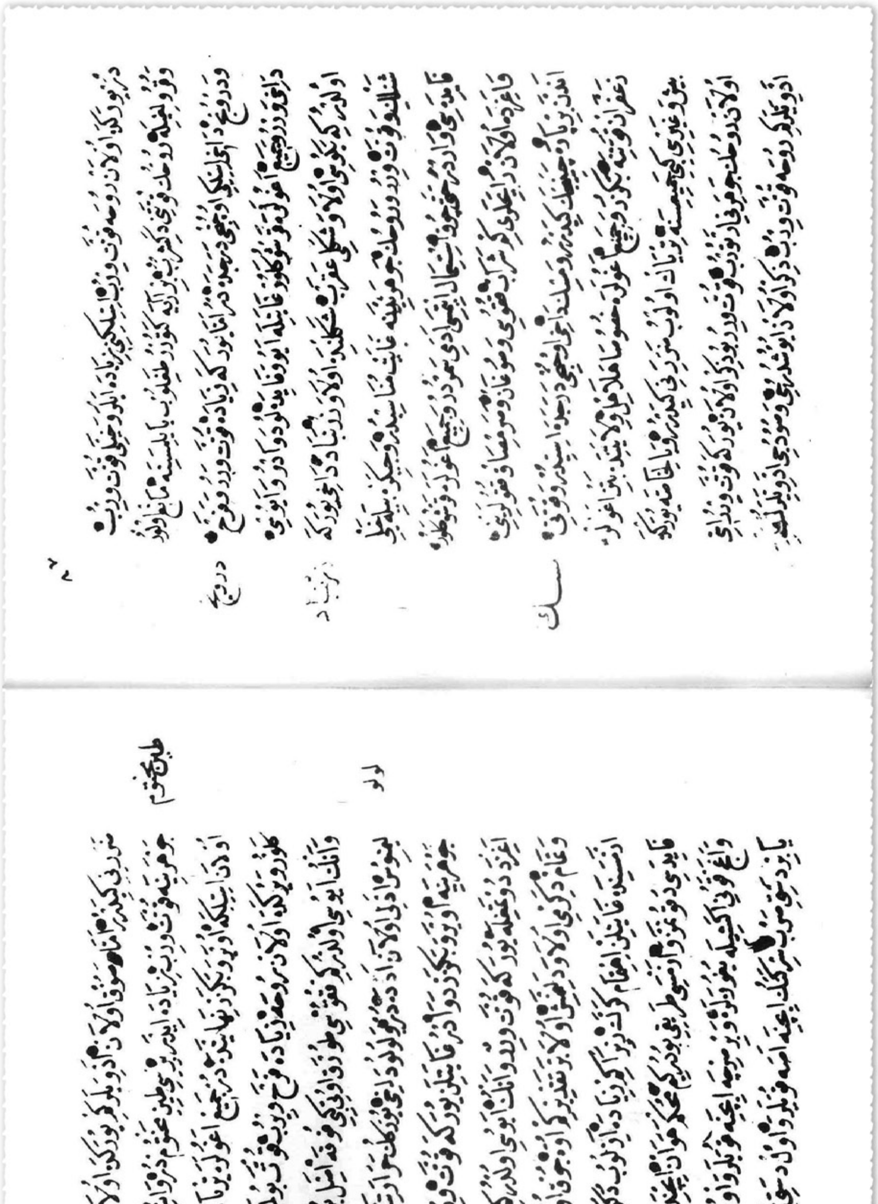
86-a

86-b

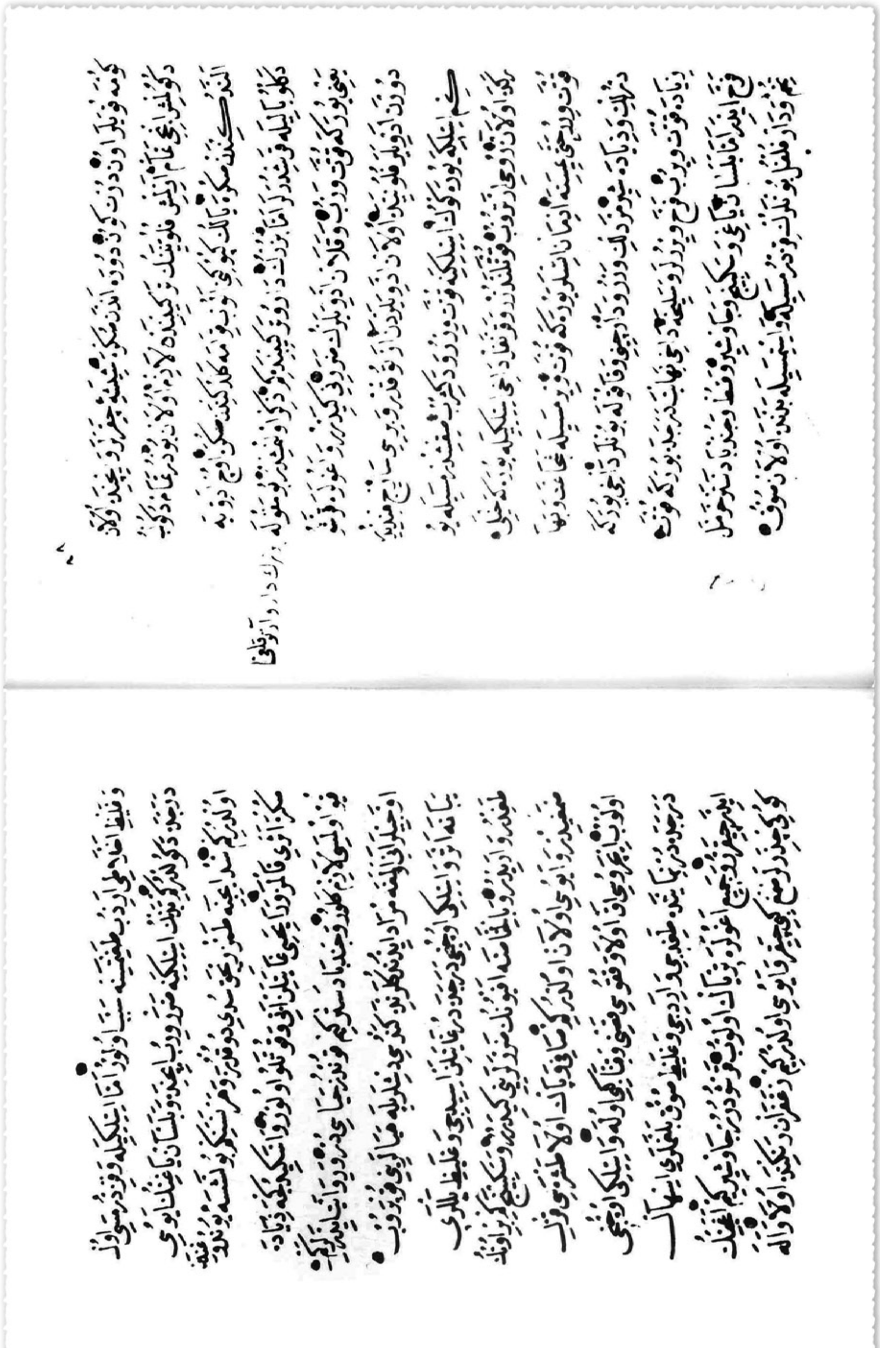
87-a

87-b

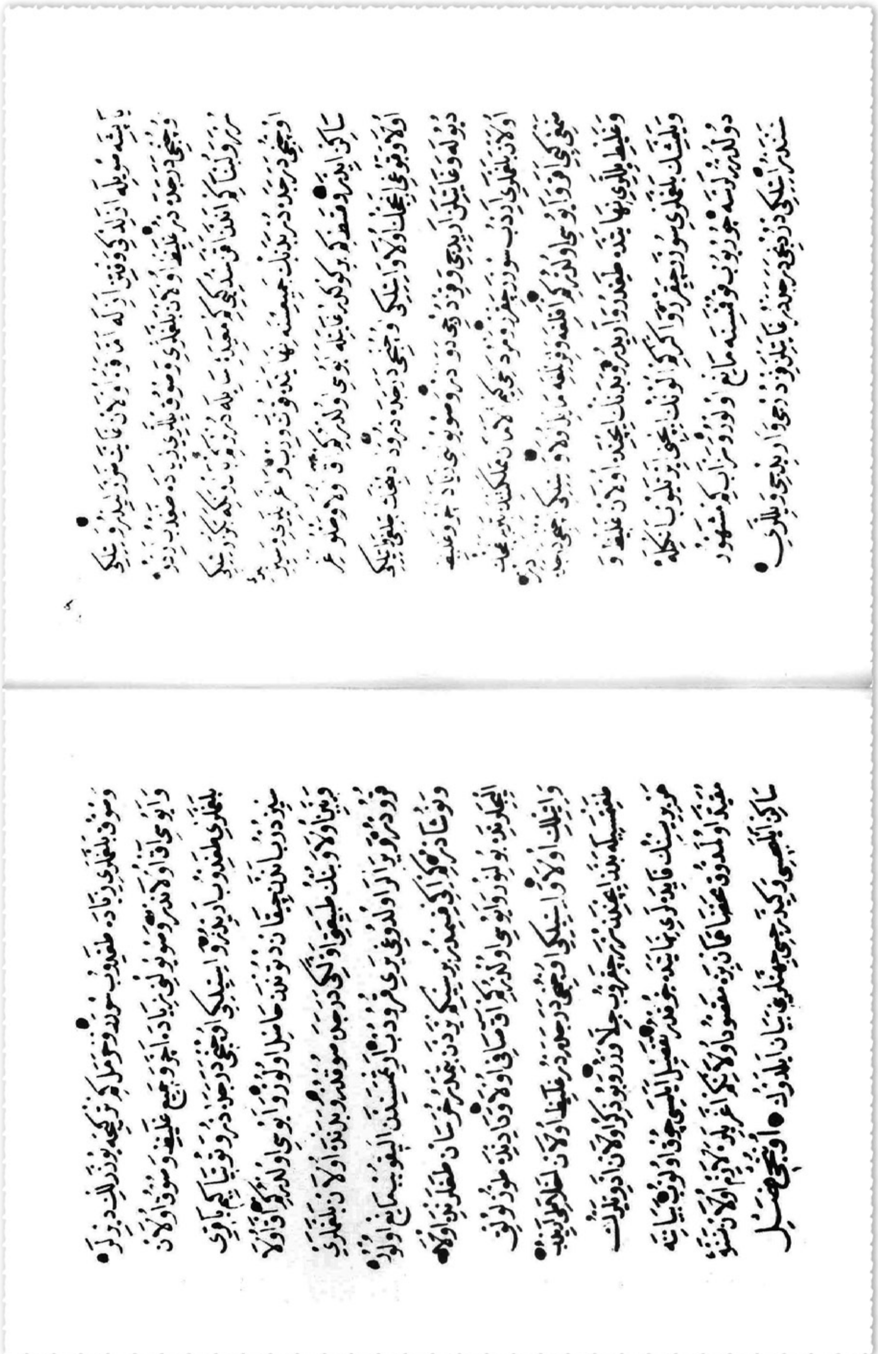
88-a

88-b

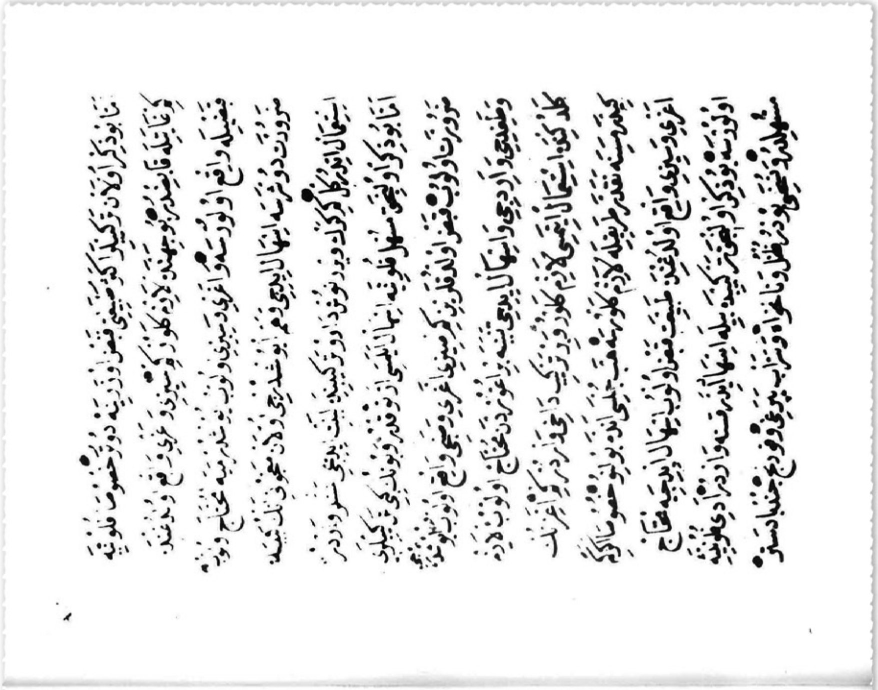

89-a

89-b

90-a

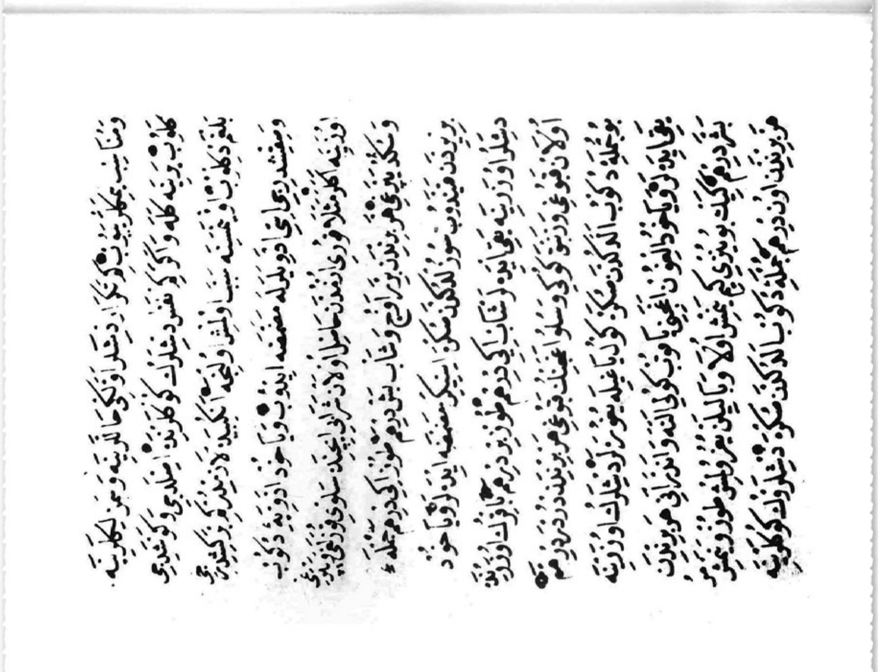
90-b

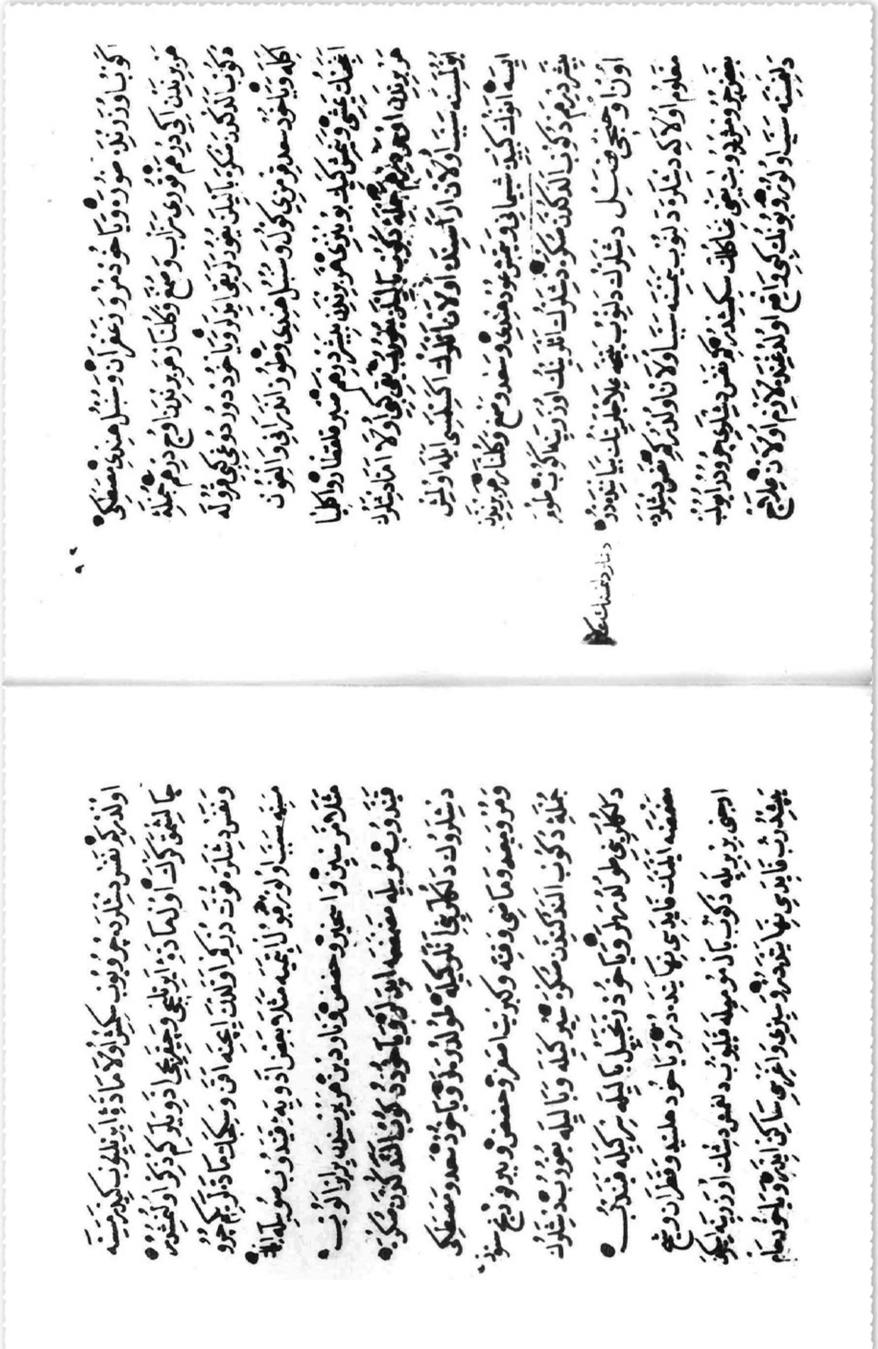

91-a

91-b

92-a

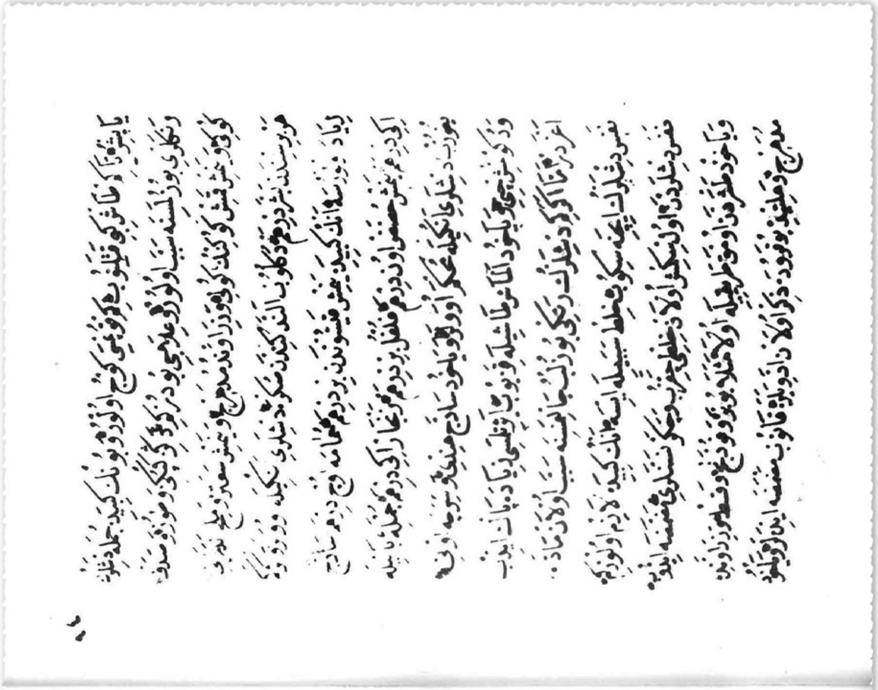
92-b

93-a

93-b

94-a

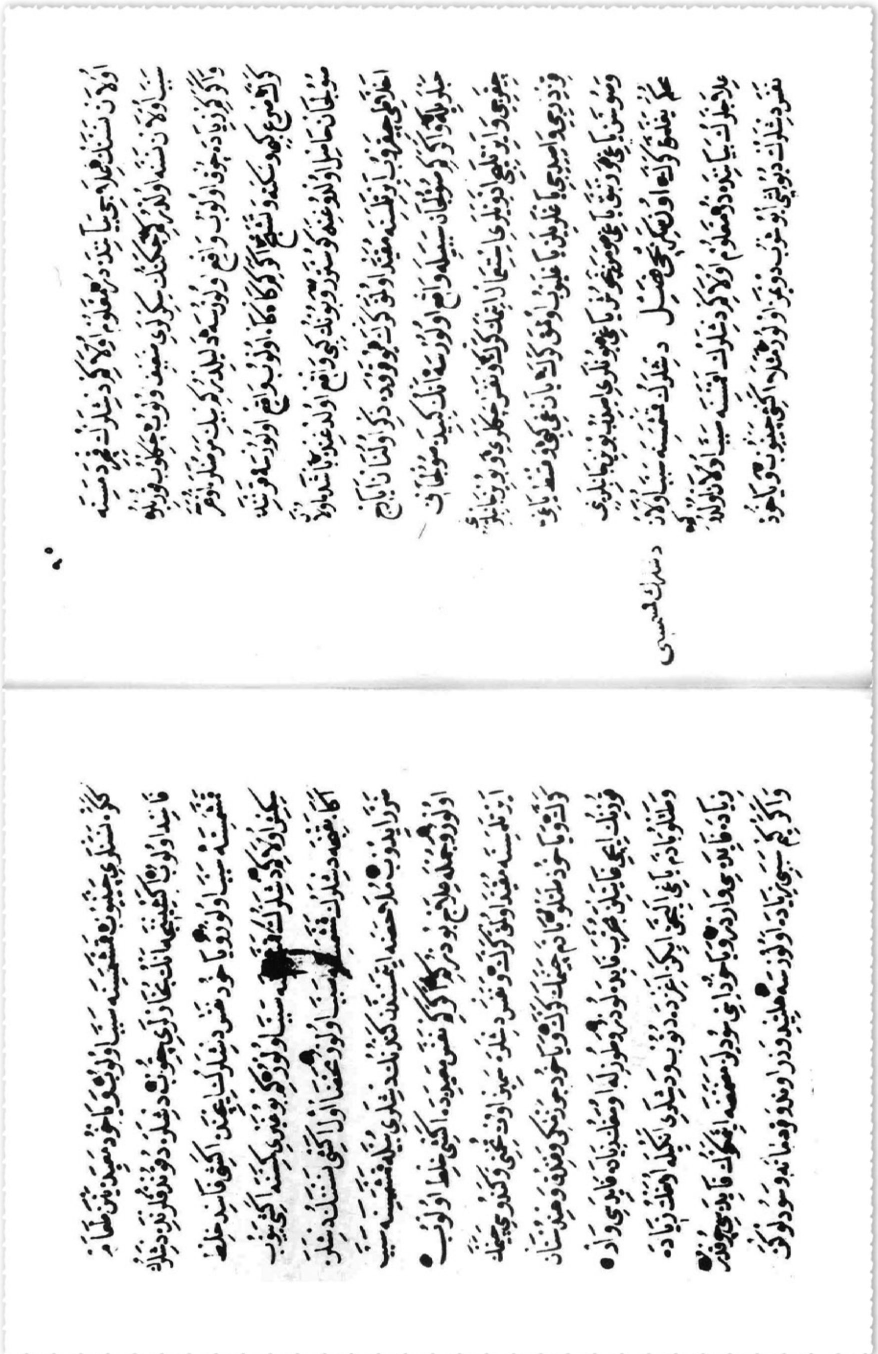

94-b

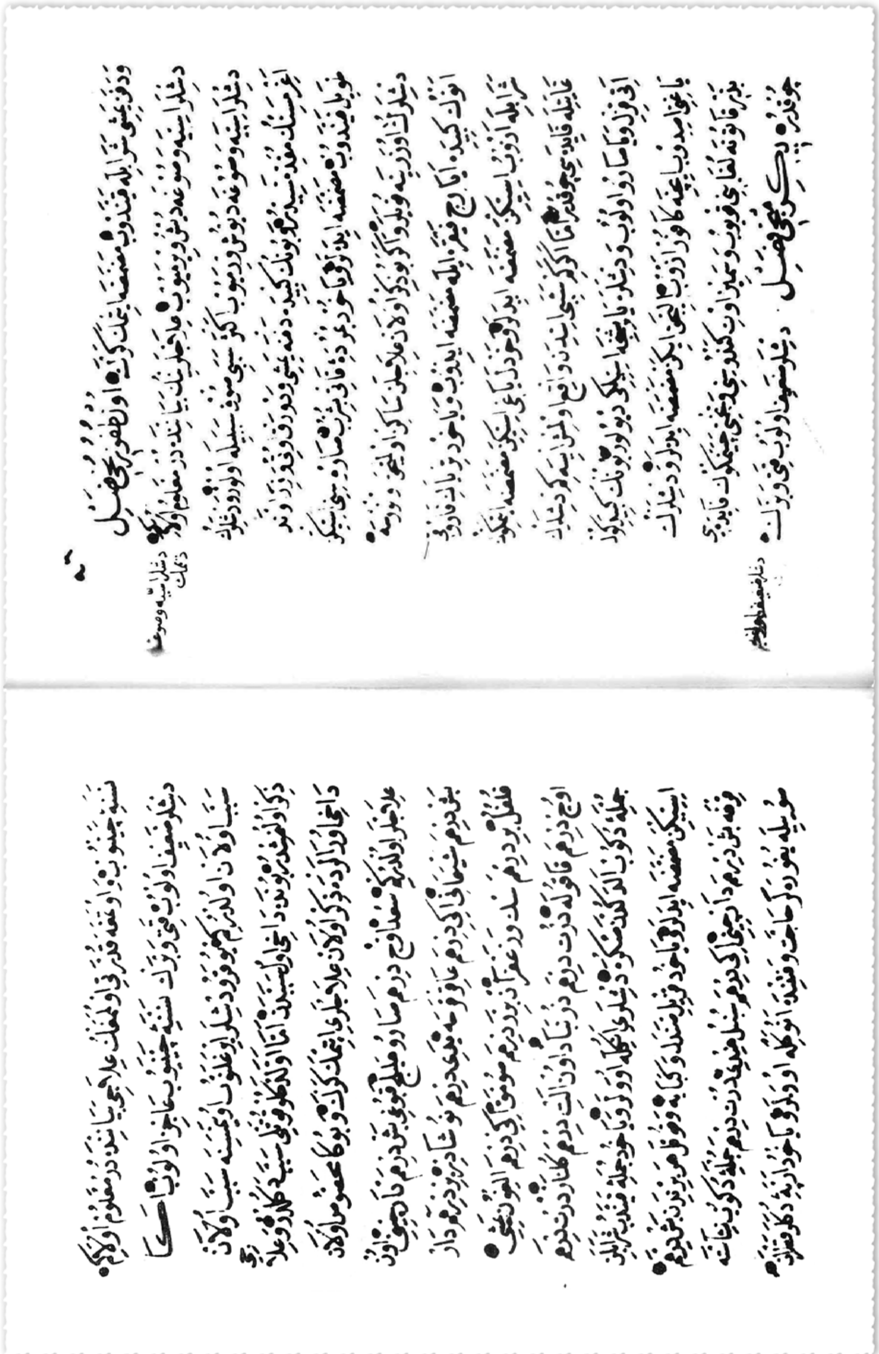
95-a

95-b

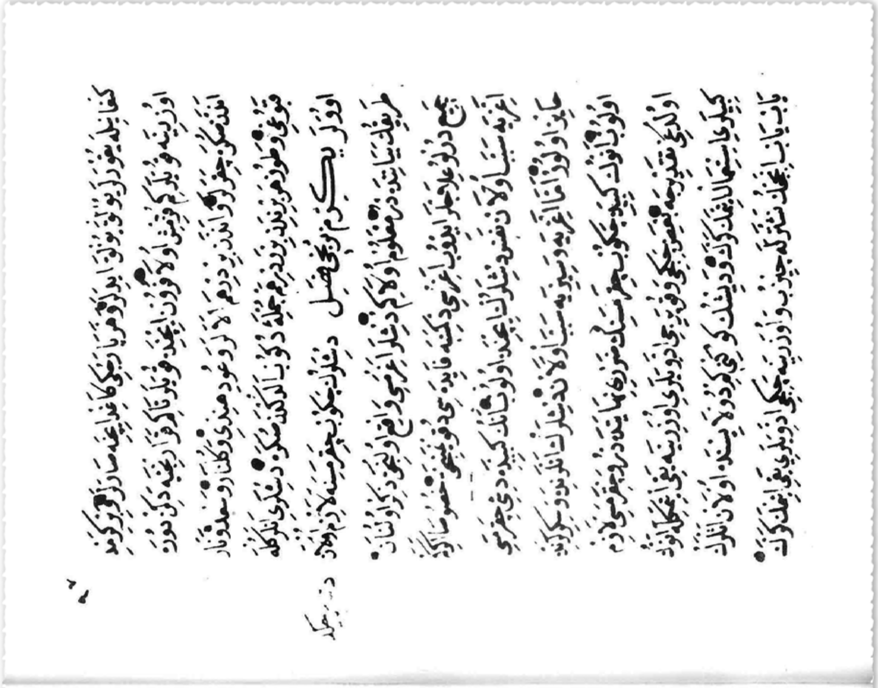

96-b

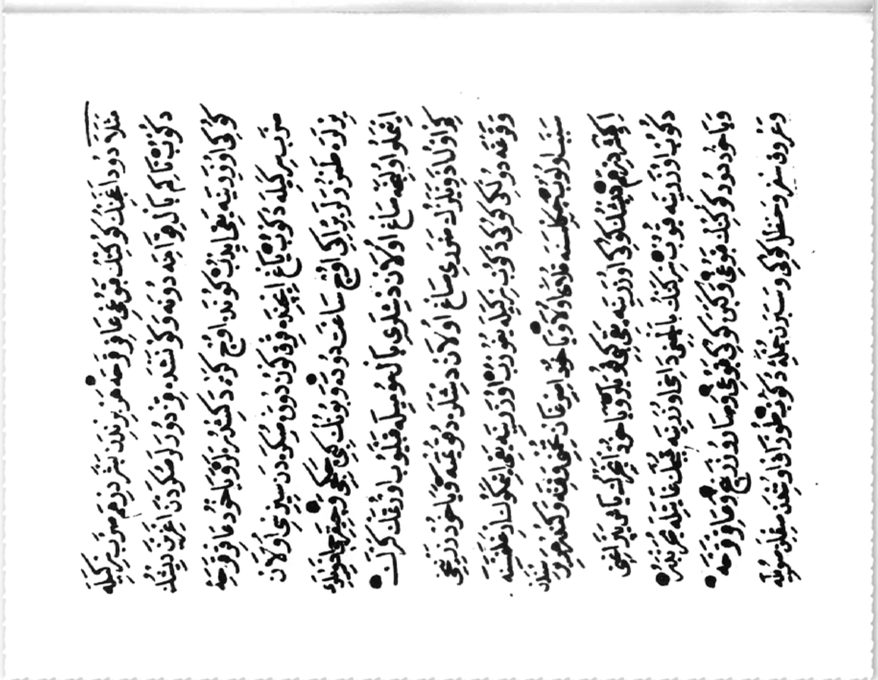
96-a

97-a

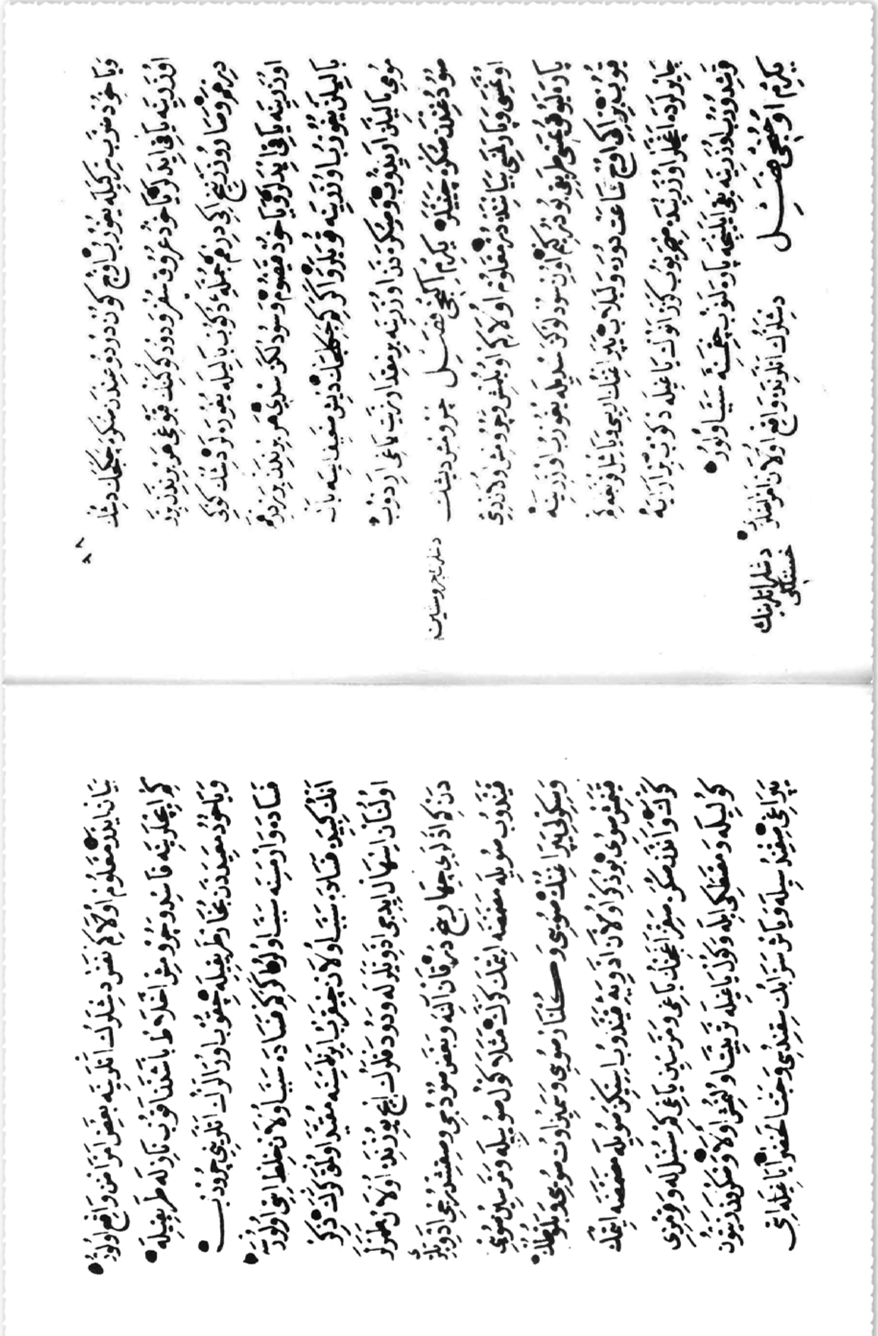

97-b

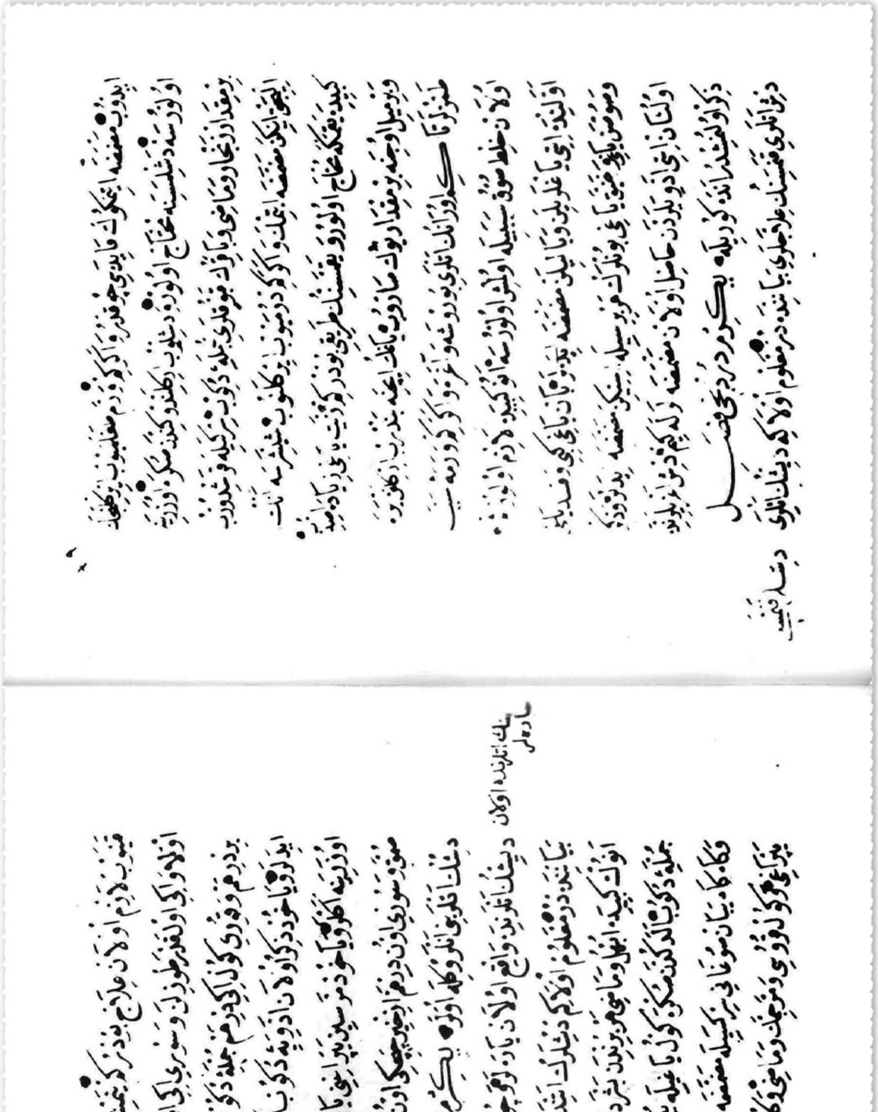
98-a

98-b

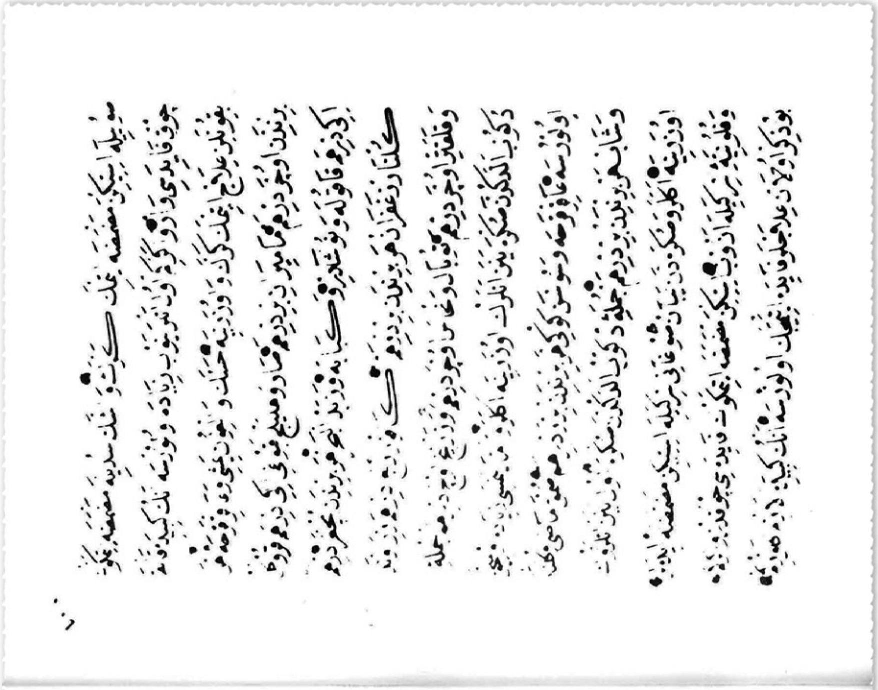

99-a

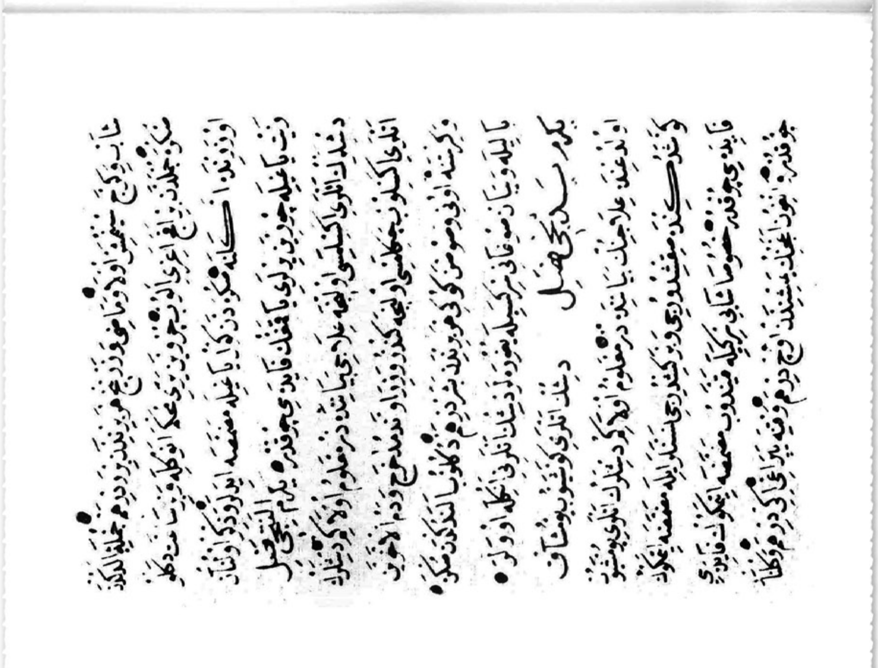
99-b

100-a

100-b

101-a

